

KULTURA Media TEOLOGIA

46

2021

ISSN 2081-89-71

KWARTALNIK
NAUKOWY
WYDZIAŁU
TEOLOGICZNEGO
UKSW W WARSZAWIE

KULTURA Media TEOLOGIA

NUMER 46/2021

TEMAT NUMERU:

W KRĘGU ZAGADNIEŃ POLITYKI,
KOMUNIKOWANIA I MEDIÓW

KULTURA – MEDIA – TEOLOGIA

KWARTALNIK NAUKOWY WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO UKSW W WARSZAWIE

ISSN 2081-8971

- WYDAWCA:** Wydział Teologiczny Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
- REDAKCJA:** ks. dr hab. Rafał Leśniczak, prof. UKSW (redaktor naczelny)
dr hab. Piotr Drzewiecki, prof. UKSW (zastępca redaktora naczelnego)
dr Marta Jarosz (sekretarz redakcji)
ks. dr Waldemar Bartocha
dr Dagmara Jaszewska
dr Mateusz Kot
dr hab. Małgorzata Laskowska, prof. UKSW
ks. dr hab. Dariusz Pater, prof. UKSW
dr Marek Robak
- Rada naukowa:** ks. prof. dr hab. Stanisław Dziekoński (UKSW)
ks. prof. dr hab. Witold Kawecki (UKSW)
prof. dr hab. Jan Stanisław Wojciechowski (UJ)
prof. dr hab. Rafał Habielski (UW)
ks. dr hab. Krzysztof Stępień, prof. UKSW
ks. dr hab. Jarosław Woźniak (KUL)
ks. dr hab. Mieczysław Różański, prof. UWM Olsztyn
dr hab. Mariola Marczak, prof. UWM Olsztyn
dr hab. Anna Czajka-Cunico, prof. UKSW
dr hab. Damian Guzek, prof. UŚ
prof. dr Michał Masłowski (Université Paris IV – Sorbonne)
Prof. Andrius Vaišnys (Uniwersytet Wileński – Litwa)
Doc. Mgr. Katarína Fichnová, PhD. – Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze
(Słowacja)
Prof. Dr. Alexander Fedorov, Ed.D., (Państwowy Uniwersytet Ekonomiczny
w Rostowie, Rosja)
Prof. Imre Szijártó, Ph.D. (Uniwersytet Károly'a Eszterházy'ego w Egerze,
Węgry)
Prof. Paul A. Soukup, S.J. (Santa Clara University, USA)
Prof. Daniel Arasa (Pontificia Università della Santa Croce, Włochy)
Prof. Norberto González Gaitano (Pontificia Università della Santa Croce, Włochy)
prof. HSE dr hab. Victor Khroul (National Research University – Higher School
of Economics, Rosja)
- Korekta:** dr Marta Jarosz oraz Zespół
- Skład:** Stanisław Tuchołka • www.panbook.pl
- Logo:** dr hab. Andrzej Adamski, prof. WSiIZ;
na okładce: <https://pixabay.com/pl/vectors/notatnik-stawek-pami%C4%99tnik-notatki-2282300/>
- Adres redakcji:** „Kultura–Media–Teologia”, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
- Kontakt:** e-mail: kmt.uksw@gmail.com; <http://www.kmt.uksw.edu.pl>

Redakcja zastrzega sobie prawo skracania i redagowania tekstów oraz zmiany tytułów.
Materiałów niezamówionych nie odsyłamy. **Wersję pierwotną (referencyjną) wydawanego
czasopisma stanowi publikacja online dostępna na stronie kmt.uksw.edu.pl**

SPIS TREŚCI

Anastasiya Podlyuk

POSZUKUJĄC JÓZEFA. O WIZERUNKU CIEŚLI Z NAZARETU W DRAMACIE <i>CIEŃ JÓZEFA. APOKRYF WSPÓŁCZESNY</i> PAWŁA KAMZY	7
---	---

Anetta Buras-Marciniak

WPŁYW POLITYKI NARODÓW BOŚNI I HERCEGOWINY NA KOMUNIKACJĘ MIĘDZYKULTUROWĄ W PAŃSTWIE	27
---	----

Milena Kindziuk

TRANSMISJE NABOŻEŃSTW LITURGICZNYCH W AGENDZIE TYGODNIKÓW „GOŚĆ NIEDZIELNY” I „NIEDZIELA” W OKRESIE PIERWSZEJ I DRUGIEJ FALI PANDEMII KORONAWIRUSA (LUTY – GRUDZIEŃ 2020 R.). STUDIUM MEDIOZNAWCZE	44
---	----

Maciej Marmola

EFEKTYWNOŚĆ KOMUNIKOWANIA POLITYCZNEGO ZA POŚREDNICTWEM MEDIÓW SPOŁECZNOŚCIOWYCH NA SZCZEBŁU LOKALNYM: STUDIUM PREZYDENTÓW MIAST WYBRANYCH NA KADENCJĘ 2014–2018	78
---	----

Ewa K. Czackowska

AUDYCJE ROZGŁOŚNI POLSKIEJ RADIA WOLNA EUROPA O KS. JERZYM POPIEŁUSZCE OD PORWANIA DO POGRZEBU (19 X–3 XI 1984 ROKU)	96
--	----

Tadeusz Kononiuk

GENOTEOLOGIA REPORTAŻU. Dyskurs wiedzy i wiary	116
--	-----

Ryszard Ficek

FAITH, CULTURE AND A HUMAN PERSON IN THE THOUGHT OF CARDINAL STEFAN WYSZYŃSKI	135
--	-----

Anna Barańska-Szmitko

DYSKURS HISTORYCZNY A DYSKURS POPULARNONAUKOWY W SERWISIE YOUTUBE NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH KANAŁÓW	160
---	-----

Wojciech Kluj

OBRAZ MISJI CZY MISJE POPRZECZ OBRAZ? SIEDEMNASTO- I OSIEMNASTOWIECZNE MISJE JEZUICKIE W FILMACH „MISJA”, „CZARNA SUKNIA” I „MILCZENIE”	188
---	-----

Evelina Kristanova

POLSKIE PERIODYKI OGÓLNOINFORMACYJNE I PARTYJNE (1918–1939) W KRAJOWYCH BIBLIOTEKACH CYFROWYCH	212
---	-----

Anastasiya Podlyuk

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

**Poszukując Józefa. O wizerunku cieśli z Nazaretu
w dramacie *Cień Józefa. Apokryf współczesny*
Pawła Kamzy**

**Looking for Joseph. On the image of the carpenter from Nazareth
in the play *The Shadow of Joseph. The contemporary apocryphan*
by Paweł Kamza**

ABSTRAKT

Zainteresowanie postacią świętego Józefa istniało już od pierwszych wieków chrześcijaństwa, zaś owocem najwcześniejszych refleksji nad osobą Oblubieńca Maryi stały się liczne apokryfy rozwijające opowieść biblijną. Za współczesną kontynuację tego rodzaju rozważań można by uznać dzieła kultury podejmujące tematykę józefologiczną. Jednym z takich utworów jest dramat autorstwa Pawła Kamzy pt. *Cień Józefa. Apokryf współczesny*, któremu jest poświęcony niniejszy artykuł. Autorka przedstawia kilka wybranych zagadnień józefologicznych, ukrytych w analizowanym dziele, konfrontuje je z nauką Kościoła katolickiego z uwzględnieniem ujęć zarówno tradycyjnych, jak i najnowszych, jak również ukazuje rolę współczesnych narracji apokryficznych w refleksji nad sprawami nurtującymi ludzi XXI wieku.

SŁOWA KLUCZOWE

józefologia, narracja apokryficzna, Paweł Kamza, święty Józef

ABSTRACT

An interest in the figure of Saint Joseph has existed since the first centuries of Christianity, and the result of the earliest reflections on the person of Mary's Bridegroom were numerous apocrypha that developed the biblical story. Cultural works dealing with the subject of josephology could be considered a contemporary continuation of those considerations. One of such works is the play entitled *The Shadow of Joseph. The contemporary apocryphan* by Paweł Kamza, on which this article is focused. The Author presents selected Josephological issues hidden in the analyzed work, confronts them with the teaching of the Catholic Church, taking into account both traditional and new approaches, as well as shows the role of contemporary apocryphal narratives in reflecting on issues that concern people of the 21st century.

KEYWORDS

josephology, apocryphal narrative, Paweł Kamza, saint Joseph

Spośród wszystkich osób, których imiona są uwiecznione w Piśmie Świętym, Józef z Nazaretu jest jedną z najbardziej tajemniczych. Nie znajdziemy na kartach Ewangelii żadnego jego słowa, w związku z czym nazywano go nieraz „milczącym świętym”. Niemniej jednak świadomość wyjątkowej relacji tego mężczyzny z Chrystusem i Dziewicą Maryją już od pierwszych wieków chrześcijaństwa skłaniała wiernych do refleksji nad jego osobą. Owocem najwcześniejszych poszukiwań stały się liczne apokryfy rozwijające opowieść biblijną, nakreślające m.in. bardziej szczegółowe sylwetki postaci nowotestamentalnych, w tym również Józefa¹. Za współczesną kontynuację tego rodzaju rozważań można by uznać dzieła – literackie (zarówno opracowania naukowe, jak i beletrystykę), filmowe czy teatralne – podejmujące tematykę józefologiczną². Jednym z takich utworów jest napisany i wyreżyserowany przez Pawła Kamzę dramat pod tytułem *Cień Józefa. Apokryf współczesny* z 2003 roku, który pragnę uczynić przedmiotem niniejszej analizy.

Na wstępie warto poświęcić kilka słów samemu dramatowi i jego autorowi. Otóż Paweł Kamza (ur. 1963) to polski reżyser teatralny, dramaturg, scenograf, a także fotografik. Współpracował m.in. z takimi scenami, jak Teatr im. Heleny Modrzejewskiej w Legnicy, Teatr Łaźnia Nowa w Krakowie, Teatr im. Wojciecha Bogusławskiego w Kaliszu. W tym ostatnim w latach 2001–2007 pełnił funkcję kierownika literackiego. W reżyserii Kamzy powstawały spektakle na podstawie dzieł m.in. Aleksandra Fredry (*Pan Jowialski*, 2001 r.; *Zemsta*, 2013 r.), Cypriana Norwida (*Wysoka komedia*, 2004 r.), Witolda Gombrowicza (*Opowieści*

¹ Wśród apokryfów chrześcijańskich przywołujących postać świętego Józefa wymienić należy m. in. tzw. *Ewangelie Dzieciństwa* oraz *Legendę o Józefie Cieśli*.

² W literaturze polskiej motyw świętego Józefa występuje stosunkowo rzadko, głównie w tekstach poetyckich, w tym – kolędach i pastorałkach. Analizująca obraz cieśli w pieśniach bożonarodzeniowych Aleksandra Serafin stwierdza jednak, iż tylko niewielki procent tych utworów mówi o Oblubieńcu Maryi (por. A. Serafin, *Obraz Józefa w polskich kolędach i pastorałkach (na przykładzie tekstów zebranych przez ks. Michała M. Mioduszeńskiego)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2017 t. LXIV, s. 278). Poza tym postać Józefa stanowiła inspirację dla takich poetów, jak Roman Brandstaetter, Ernest Bryll, Józef Harasymowicz, Tadeusz Lenartowicz, Wacław Oszałka, Ewa Szelbrüg-Zarembina oraz Jan Twardowski – szczegółowego omówienia motywów józefologicznych w ich twórczości dokonała Ewa Stolarek (zob. tejże, *Obraz słowem malowany – Święty Józef w poezji polskiej*, Kalisz 2004). Na uwagę zasługują nadto siedemnastowieczny zbiór hymnów *Jezus, Maria, Józef* autorstwa Józefa Bartłomieja Zimorowicza, ukazujący rolę rodziców Chrystusa w Tajemnicy Wcielenia, oraz wydana w 1977 roku powieść Jana Dobraczyńskiego pt. *Cień Ojca*, opowiadająca o życiu nazareńskiego świętego.

argentyńskie, 2004 r.) Williama Shakespeare'a (*Portowa opowieść*, 2004 r.; *Romeo + Julia*, 2006 r.); wystawiał również teksty własnego pióra (np. *Szpital Polonia* z 2002 r., *Wlotka.pl* z 2006, *Łzy Ronaldo* z roku 2011).

Dramat *Cień Józefa. Apokryf współczesny* to najnowszy utwór literacki na gruncie polskim, poświęcony osobie nazareńskiego cieśli³. Prapremiera sztuki odbyła się 12 kwietnia 2003 roku na scenie Teatru im. Wojciecha Bogusławskiego w Kaliszu. Fabuła dzieła osadzona jest również w 2003 roku w Paryżu – mieście, które raczej nie kojarzy się ze świętością. Główna bohaterka – fotografka Hagar – chcąc „[s]fotografować współczesnych ludzi w sytuacjach, momentach podobnych do scen z życia Józefa i Marii” (CJ 109), szuka pary, która potrafiłaby wcielić się w role świętych małżonków. Postać nazareńskiego cieśli wysuwa się jednak na pierwszy plan, ponieważ występujące w dramacie osoby wiedzą o nim niewiele, znacznie mniej niż o jego małżonce, i w związku z tym ciągle zastanawiają się, jaki on był.

Trzeba też dodać, że refleksje nad sprawami wiary znajdują odzwierciedlenie również w innych sztukach Kamzy. Na szczególną uwagę, oprócz omawianego dramatu, zasługują m.in. takie przedstawienia jak *Pierwsza komunia* z 2010 roku, w którym dramaturg i reżyser w jednej osobie pyta o kondycję współczesnego Kościoła, oraz nawiązująca do myśli ks. Józefa Tischnera *Skocznia w Jerozolimie* z 2016 roku.

APOKRYF CZY NARRACJA APOKRYFICZNA?

Na początek warto zaznaczyć, iż *Cień Józefa. Apokryf współczesny* nie jest apokryfem w znaczeniu dosłownym, a użyty w tytule termin należy traktować raczej jako ogólną zapowiedź religijnej tematyki dzieła. Tradycyjnie rozumiany apokryf nowotestamentalny kojarzy się bowiem z wywodzącymi się ze środowisk gnostycznych lub wczesnochrześcijańskich tekstami, związanymi treściowo z wydarzeniami i osobami Nowego Testamentu, w jakiś sposób modyfikującymi pierwowzór⁴. *Cień Józefa* natomiast nie jest modyfikacją kanonu, stanowi bardziej swobodną

---

³ W niniejszym artykule opieram się na wersji tekstowej dramatu wydanej przez Polskie Studium Józefologiczne: P. Kamza, *Cień Józefa. Apokryf współczesny*, Kalisz 2003. Wszelkie zamieszczone w dalszej części cytaty podaję według tegoż wydania, numery stron lokalizuję w tekście głównym bezpośrednio po cytacie i oznaczam skrótem CJ.

⁴ Por. *Apokryfy Nowego Testamentu*, M. Starowieyski (red.), cz. 1, Kraków 2003, s. 22.

refleksję skupioną wokół tytułowej postaci, a ponadto brak tu kluczowego dla klasycznego apokryfu osadzenia akcji w okresie nowotestamentalnym. Bardziej odpowiednia do scharakteryzowania tego dramatu jest kategoria narracji apokryficznych⁵. Według kulturoznawczyni Małgorzaty Jankowskiej tego typu opowieści mogą być rozpatrywane jako efekt intersemiotycznego przekładu, w którym kanon biblijny stanowi „bogaty w liczne kody tekst wyjściowy”, natomiast narracja apokryficzna to próba translacji źródłowego komunikatu na język systemów znakowych, którymi posługuje się współczesna kultura⁶. Linie graniczną między obiema grupami tekstów można nakreślić na podstawie następujących kryteriów: cel fałszerstwa, stosunek do własnej literackości oraz niekanoniczność. Pierwsze z nich zakłada, że narracja apokryficzna, inaczej niż tradycyjny apokryf, nie udaje autentycznego świadectwa, lecz posługuje się iluzją fałszerstwa w celach stylizacyjnych bądź dla zasugerowania kodu kulturowego, za którego pomocą należy czytać to czy inne dzieło⁷. Jeśli chodzi o drugie kryterium, to w przypadku apokryfów literackość jest traktowana jako element drugorzędny, podczas gdy w narracjach apokryficznych jest ona wartością bardzo istotną. Zmienia się także pozycja autora tekstu: jeżeli w pierwszym przypadku przyjmuje on rolę świadka lub posłańca przekazującego orędzie Boże, to w drugim staje się on mistrzem słowa, artystą przemawiającym we własnym imieniu⁸. Wreszcie trzecie kryterium polega na zweryfikowaniu stosunku obu typów opowieści do Biblii: „O ile apokryfy

⁵ Inną propozycją typologiczną jest podział na apokryfy właściwe, czyli staro- i nowotestamentalne, oraz apokryfy literackie zwane też quasi-apokryfami i będące utworami literackimi *sensu stricto*. W odniesieniu do tej drugiej grupy tekstów mówić można o trójstopniowej skali apokryficzności: od narracji wyraźnie opartych na biblijnych układach fabularnych, przez rozluźnienie związków z kanonem, po apokryficzność niejawną, śladową (por. W. Tomaszewska, *Współczesny apokryf literacki: problem tożsamości gatunku*, w: E. Jakiel, J. Mosakowski (red.), *W kręgu apokryfów*, Gdańsk 2015, s. 23). W ramach powyższego rozróżnienia *Cień Józefa* należałoby zaliczyć do apokryfów literackich o niejawnej, ledwie uchwytej apokryficzności.

⁶ Por. M. Jankowska, *Współczesna apokryficzność. Próba kulturoznawczej analizy zjawiska*, „Przestrzenie Teorii” 2015 nr 23, s. 81.

⁷ Por. tamże, s. 77–78.

⁸ Por. tamże, s. 78. Literaturoznawczyni Maria Jolanta Olszewska podkreśla dużą rolę wyobraźni i twórczej inwencji autora w kształtowaniu się narracji apokryficznej. Według badaczki nabierają one wartości światopoglądu i stają się kluczowym obok wiedzy religijnej tworzywem tego typu opowieści. Zob. M.J. Olszewska, *Wobec tradycji, czyli refleksje na temat narracji apokryficznych. Wokół „Według niej” Macieja Nawariaka i nie tylko*, w: E. Jakiel, J. Mosakowski (red.), *W kręgu apokryfów*, Gdańsk 2015, s. 373.

tradycyjne chcą być tekstami świętymi, aspirują do kanonu, choć zostają z niego wykluczone, o tyle narracje apokryficzne uznają jego zamknięcie i odnoszą się doń wyłącznie intertekstualnie”⁹.

Reasumując, narracja apokryficzna pozostaje zawsze w relacji intertekstualności wobec tekstów biblijnych. Bardzo często tematyka religijna w tego typu opowieściach jest jedynie pretekstem do mówienia na inne, niekoniecznie związane z wiarą tematy. Trzeba też dodać, iż owe nawiązania do źródła mogą przybierać różnoraki kształt¹⁰. Wojciech Kaczmarek, mówiąc o tego typu odwołaniach bezpośrednio w kontekście dramaturgicznym, podkreślał, iż we współczesnym teatrze rzadko ma się do czynienia z dramatem biblijnym, a częściej z innym gatunkiem dramatycznym (komedia, tragedia, dramatem obyczajowym itd.) łączącym się na różne sposoby z pytaniami biblistów¹¹. Takie odwołania mogą uobecniać się na

---

Nazareński święty nie występuje w tej
opowieści jako *dramatis persona* widziana
i obecna na scenie, istnieje jedynie
w wypowiedziach innych osób – Józef staje się
niejako metatematem określającym wszelkie
ich refleksje, pragnienia i dążenia.

---

różnych płaszczyznach dzieła: od najbardziej zewnętrznego poziomu fabularnego, przez warstwę językową, aż po ogólny dyskurs teologiczny, antropologiczny czy aksjologiczny¹². Różnią się także mechanizmy opracowywania wątków religijnych na potrzeby dzieła scenicznego czy literackiego: możemy mieć do czynienia,

---

⁹ Tamże, s. 79.

¹⁰ Małgorzata Jankowska wśród sposobów nawiązywania do tradycji chrześcijańskiej wymienia m.in. teksty literackie i filozoficzne, filmy, instalacje artystyczne, fanfikcję i memy. Por. tamże, s. 71–72.

¹¹ Por. W. Kaczmarek, *Złamane pieczęcie Księgi. Inspiracje biblijne w dramaturgii Młodej Polski*, Lublin 1999, s. 11.

¹² Por. A. Podstawka, *Wątek Dawida w dramacie pierwszej połowy XX wieku*, w: E. Jakiel (red.), *Biblia w dramacie*, Gdańsk 2018, s. 287.

przykładowo, ze swobodnym przekształcaniem opowieści zawartych w Piśmie Świętym, ich rozwijaniem, rekontekstualizacją czy też innymi zabiegami mającymi na celu bądź to afirmację biblijnego przesłania, bądź też polemikę z nim¹³.

W przypadku *Apokryfu współczesnego* kontekst religijny jest pretekstem dla rozważań bohaterów utworu na temat obserwowanego w ostatnich kilku dziesięcioleciach kryzysu rodzin. Analizowany dramat nie jest więc nabożną hagiografią, co uwidacznia się już na najbardziej zewnętrznym poziomie językowym: podstawowy zrąb leksykalny utworu stanowi bowiem słownictwo potoczne, zdarzają się nawet nieliczne wulgaryzmy. Nazareński święty nie występuje w tej opowieści jako *dramatis persona* widziana i obecna na scenie, istnieje jedynie w wypowiedziach innych osób – Józef staje się niejako metatematem określającym wszelkie ich refleksje, pragnienia i dążenia. Moim zamiarem jest przedstawienie kilku wybranych zagadnień józefologicznych, ukrytych w analizowanym dziele, skonfrontowanie ich z nauką Kościoła katolickiego z uwzględnieniem ujęć zarówno tradycyjnych, jak i najnowszych, jak również ukazanie roli aluzji biblijnych w refleksji bohaterów nad kondycją współczesnego małżeństwa i rodziny. Rozważam przede wszystkim dwie kwestie: których prawd o „milczącym świętym” dostarcza nam utwór Kamzy oraz kim jest ów poszukiwany przez Hagar „współczesny Józef”.

JÓZEF POSZUKIWANY

„Pomyśl, kim dzisiaj byłby Józef?” (CJ 96) – tak brzmi podstawowe pytanie *Apokryfu współczesnego*. Odpowiedź na nie rodzi się z konfrontacji wielu punktów widzenia: pary, odwiedzające studio Hagar, to ludzie o zróżnicowanych biografiach, narodowościach i światopoglądach, posiadający szczątkowe wyobrażenia na temat świętego – głównie bardzo fragmentaryczne, dotyczące jakiegoś jednego aspektu osobowości Oblubieńca Maryi. Dopiero zestawienie różnych ujęć, przyjrzenie się im wszystkim razem tworzy całość. Należałoby zatem zapytać: co bohaterowie Kamzy wiedzą o Józefie z Nazaretu?

Otóż jedno z pierwszych skojarzeń, które nasuwają się gościom salonu Hagar w odniesieniu do tytułowego świętego, dotyczy jego wieku. Wiedza poszczególnych osób na ten temat okazuje się z reguły bardzo podobna: niejednokrotnie padają stwierdzenia, że to „taki starszy gość” (CJ 65), „starzec” (CJ 84), że „na każdym

---

¹³ Por. tamże.

obrazie widać dziadka z brodą” (CJ 70). Trzeba przyznać, jest to przekonanie dość powszechne, o bogatej, sięgającej początków chrześcijaństwa tradycji. Myślenie o Józefie jako o starszym człowieku ma swoje korzenie w apokryfach, opisujących małżonka Maryi jako mężczyznę w zaawansowanym wieku¹⁴; tej wizji trzymali się również Ojcowie Kościoła, przyjęła ją także późniejsza sztuka, zwłaszcza sakralna, utrwalając wyobrażenie o świętym jako starcu¹⁵. Czy jednak ta wersja jest właściwa? Czy rzeczywiście był on „dziadkiem z brodą”, jak go tradycyjnie przedstawiano w ikonografii? By rozwiązać te kwestie, należałoby zastanowić się nad genezą wizji Józefa-starca. Nie mamy przecież żadnego wiarygodnego źródła, z którego dałoby się wywnioskować, ile mógłby mieć on lat w momencie zaślubin z Najświętszą Panną. Bynajmniej nie mogą być uznane za miarodajne przekazy apokryficzne, jako że były tworzone na potrzeby już istniejącego kultu i zawierały niekiedy dogmatyczne błędy i nadinterpretacje wynikające z ludowej pobożności¹⁶.

W świetle powyższej oceny tym bardziej interesujące wydaje się pytanie, dlaczego wczesnochrześcijańska tradycja wytworzyła owe – powtarzane przez większość bohaterów *Apokryfu współczesnego* – legendy, „postarzające” małżonka Maryi. Zagadnienie to zresztą stanowiło przedmiot refleksji wielu teologów dostrzegających bezpośredni związek wizji Józefa-starca z dziewictwem Matki Bożej, które w czasach kształtowania się tradycji apokryficznej było podważane przez środowiska żydowskie i pogańskie. W tym kontekście uczynienie z Józefa staruszka jawi się jako zabieg apologetyczny, niejako uwierzytelniający wizerunek Maryi, która pozostała nieskalaną także po narodzeniu Jezusa¹⁷. Stwierdzono bowiem, że starość jest lepszym opiekunem dziewictwa niż młodość¹⁸. Jednak takie ujęcie zaciemniło cnoty samego Józefa, ponieważ sugerowało ono, iż u podstaw

---

¹⁴ Według *Legandy o Józefie cieśli* w momencie zaślubin tytułowy święty miał dziewięćdziesiąt lat (por. *JózCieś* 14:3–5).

¹⁵ Por. M. Wiśniewski, *Święty Józef w tajemnicy Chrystusa*, Kalisz 2013, s. 86.

¹⁶ Por. W. Hanc, *Józefologia polska wczoraj i dziś*, w: J. Jezierski, K. Parzych-Blakiewicz, P. Rybczyński (red.), *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa racjonalna i uniwersalna*, Olsztyn 2012, s. 199. Warto dodać, iż z perspektywy nauki Kościoła o *locis theologicis* apokryfy jawią się jako miejsca najmniej wiarygodne i wartościowe (por. Cz. S. Bartnik, *Znaczenie koncepcji „loci theologici” dziś*, „*Salvatoris Mater*” 2000 nr 2/1, s. 297).

¹⁷ Por. R. Zajac, *Boże Narodzenie, prawda i mity*, „Czas na Biblię” z 25.12.2015 r., <https://www.naszczas.pl/biblia/opowiesci-biblijne/boze-narodzenie-prawda-i-mity/> (dostęp 26.12.2020 r.).

¹⁸ F. Sheen, *Maryja. Pierwsza miłość świata*, przeł. D. Krupińska, Kraków 2018, s. 126.

czystości nazareńskiej rodziny leżą okoliczności zewnętrzne, mianowicie: niezdolność małżonka do skonsumowania związku. Zatem w wizji Oblubieńca Maryi jako starca brak miejsca na osobiste zasługi i wyrzeczenia, nie ma też mowy o dobrowolnej decyzji poświęcenia się Bogu. To z kolei naturalnie pomniejsza duchową wartość czystości Józefa, która w takiej perspektywie jawi się bardziej jako stan wymuszony, spowodowany przez prawa natury ludzkiej, nie zaś jako wynikająca z miłości ofiara. Dobitnie skonceptualizował to amerykański kaznodzieja Fulton Sheen, który porównał gloryfikowanie apokryficznego wizerunku nazareńskiego cieśli do wychwalania górskiego strumienia, który wysechł¹⁹.

Poza tym przyjęcie apokryficznej sylwetki cieśli stwarza pokusę zakwestionowania wartości nazareńskiego małżeństwa jako *communio personarum*, co zresztą czyni jeden z bohaterów analizowanego dzieła: „Samotność to niemożność złączenia się z tą kobietą. Taki był Józef. Tak ja go rozumiem. Samotny i zakochany” (CJ 85). Jednakże jedną rzeczą jest brak współżycia z powodu fizycznej niemożności, a zupełnie inną – dobrowolna rezygnacja z przyjemności życia małżeńskiego ze względu na Boga. Dlatego też Sheen przywołujący wypowiedź świętego Augustyna o tym, że prawdziwa miłość opiera się na więzi serc, a nie ciał, nazywa Józefa i Maryję najszcześliwszym małżeństwem świata²⁰.

W związku z powyższym bardziej przekonujące niż wizja Józefa-starca wydaje się założenie, iż na ziemskiego ojca Chrystusa został wybrany młody człowiek, zdolny do rezygnacji ze swoich męskich ambicji na rzecz wyższego dobra, czyli – jak to ujmuje papież Franciszek – przekształcenia ludzkiego powołania do miłości rodzinnej w miłość oddaną na służbę Mesjaszowi²¹. Bazujący na źródłach z Qumran Francis Filas proponuje teorię, iż Józef w momencie zaślubin z Maryją miał około szesnastu lat²². Z kolei Marian Wolniewicz, powołując się na tradycję

¹⁹ Por. tamże, s. 126–127.

²⁰ Por. tamże, s. 122. Przesłanie *Apokryfu współczesnego* wydaje się jak najbardziej zgodne z twierdzeniem Sheena, czego fabularnym wykładnikiem jest małżeństwo Alberta i Albertyny, którzy w projekcie Hagar reprezentują szczęśliwą starość współczesnych „Józefa i Maryi” (por. CJ 116).

²¹ Por. Franciszek, List Apostolski *Patris Corde* 8 grudnia 2020, nr 1, oficjalna strona internetowa Stolicy Apostolskiej z 08.12.2020 r., http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20201208_patris-corde.html (dostęp 28.12.2020 r.).

²² F.L. Filas, *Święty Józef – człowiek Jezusowi najbliższy*, przeł. F. Dylewski, J. Ożóg, D. Siuta, Kraków 1979, s. 35.

żydowską, stwierdza, że powszechnie przyjęty wiek ożenku dla mężczyzny wynosił od osiemnastu do dwudziestu lat; zatem wiek nazareńskiego cieśli również mieścił się w tym przedziale²³.

W *Apokryfie współczesnym* tego typu myślenie jest reprezentowane przez główną bohaterkę Hagar. Kobieta sprzeciwia się przedstawianiu nazareńskiego świętego jako starca i stwierdza kategorycznie: „Józef musiał być młodym człowiekiem” (CJ 117). Trzeba jednak zauważyć, iż choć teza ta znajduje potwierdzenie w wypowiedziach wielu współczesnych biblistów²⁴, jak również historyków²⁵, to w samym dramacie brak jakichkolwiek odwołań do nowszych refleksji józefologicznych. Teoria o młodym wieku świętego w dziele Kamzy nie jest oparta na wiedzy teologicznej, lecz na intuicji bohaterki, zaś przyznanie jej racji wymaga od odbiorcy znajomości szerszego kontekstu teologicznego. Niemniej jednak należy, wybiegając nieco naprzód, zasygnalizować, że słuszność opinii Hagar zostaje na poziomie fabuły potwierdzona pośrednio – przez kreację młodzieńca Kamila, który w ostateczności okazuje się być tym poszukiwanym przez fotografkę „współczesnym Józefem”. Do tej postaci wrócę w drugiej części artykułu, natomiast w tym miejscu zatrzymajmy się jeszcze przy apokryficznej tradycji przedstawiania małżonka Maryi.

Utwór Kamzy, choć neguje poprzez wypowiedzi Hagar przekonanie o starości świętego w aspekcie historycznym, broni jednak możliwości zobrazowania nazareńskiego cieśli jako człowieka w jesieni życia w sztuce sakralnej, proponując jednocześnie metaforyczne odczytanie tej wizji. Zostaje ono sformułowane przez starszych sąsiadów fotografki – Albertynę i Alberta, których rodzina, jak wyznają, „ma specjalny kult do Świętego Józefa” (CJ 47):

---

²³ M. Wolniewicz, *Święty Józef w Ewangelii*, „Ateneum Kapłańskie” 1978 nr 71, s. 24–25.

²⁴ Na gruncie polskim tezę tę podtrzymują m.in. Roman Zajac (zob. tenże, dz. cyt.), Paweł F. Nowakowski (zob. tenże, *Maryja. Biografia Matki Bożej*, Kraków 2014, s. 55–56) oraz Marek Dziewiecki (zob. tenże, *Święty Józef – psychospołeczny portret dojrzałego mężczyzny*, „Opoka” z 26.04.2005 r., https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/swieci/s_jozef_mezcz.html (dostęp 28.12.2020 r.)).

²⁵ Spośród argumentów historycznych wymienić należy następujący: według Talmudu nieproporcjonalnie wiekowo małżeństwa były dozwolone jedynie dla wdowców i wdów (por. F. Sheen, dz. cyt., s. 127). Mało prawdopodobne wydaje się również to, by leciwy człowiek odbył długą podróż od Nazaretu do Egiptu, mając przy tym pod opieką małżonkę i małe dziecko.

ALBERTYNA

[...] Albert gapi się w niebo na gwiazdy i raz do mnie mówi... jak ty go nazwałeś?

ALBERT

Księżycem Boga [podkreślenie moje].

ALBERTYNA

Bóg jest słońcem, a jego księżycem, jego cieniem jest Józef²⁶. Boga pokazuje się jako starca.

HAGAR

Jasne, bo mądry, wieczny...

KAMIL

Symbol.

ALBERTYNA

Widzi pan! Odbiciem, albo cieniem Boga, starca, jest Józef, też starzec (CJ 117).

Proponowane przez Albertynę rozumienie zakłada, że widziana na obrazach postać starca reprezentuje nie tylko samego Józefa, lecz także działającego przez niego Boga Ojca. Przypomnijmy, że w każdym kluczowym dla nazareńskiej rodziny momencie – decyzji o przyjęciu brzemiennej Maryi (Mt 1,20), ucieczce do Egiptu (Mt 2,13), powrocie do Izraela (Mt 2,20) – ma miejsce interwencja Boga, której adresatem jest zawsze Oblubieniec Maryi, wiernie przyjmujący i wypełniający skierowane do siebie słowo. Józef więc nieustannie współpracuje z Bogiem, zaś współpraca ta polega na akceptacji swojego powołania, nawet jeżeli wydaje się ono niezrozumiałe i tajemnicze²⁷. Warto przywołać w tym miejscu słowa papieża Franciszka, który, szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego w chwilach niebezpieczeństwa grożącego Dzieciątku Jezus jego Przedwieczny Ojciec nie zadziałał bezpośrednio, stwierdza: „Bóg interweniuje poprzez wydarzenia i ludzi. Józef jest człowiekiem, przez którego Bóg troszczy się o początki historii odkupienia. Jest on prawdziwym »cudem«, dzięki któremu Bóg ocala Dziecię i Jego Matkę”²⁸. Innymi słowy, Niebiański Ojciec Jezusa przychodzi do Jego ojca ziemskiego, aby wesprzeć go w realizacji swojego powołania. W ten oto sposób Józef-starzec staje się symbolem, zaś tradycja ikonograficzna uzyskuje nową, głębszą motywację: zaczerpnięta z apokryfów wizja przyprószonego siwizną świętego ma już nie tyle

---

²⁶ W literaturze polskiej metaforę cienia w odniesieniu do Józefa użył Jan Dobraczyński w powieści *Cień Ojca* z 1977 roku.

²⁷ Por. Franciszek, dz. cyt., nr 4.

²⁸ Tamże, nr 5.

bronić prawd wiary, ile je objaśniać. W takim ujęciu bowiem nie chodzi o wiek, tylko o rolę, jaką pełnił oblubieniec Maryi w dziele zbawienia, oraz o jego relację wobec Boga Ojca i wobec Jezusa. Papież Franciszek zwraca uwagę, iż we wszystkich czterech Ewangeliach Jezus jest nazywany synem Józefa, oraz tłumaczy, że prawdziwe ojcostwo polega nie tyle na wydaniu dziecka na świat, co na przyjęciu czynnej odpowiedzialności za jego życie²⁹. W takiej perspektywie łatwo jest dostrzec analogię między troską Boga Ojca o lud Starego Testamentu a opieką, którą Józef otoczył Jezusa i Jego Matkę. Sens metafory „księżyc Boga” można więc podsumować następująco: ma ona nam uświadamiać, iż nazareński cieśla jest reprezentantem, osobowym znakiem obecności Boga Ojca. Podobnie jak księżyc świeci odbitym światłem słonecznym, tak Józef, przyjmując wolę Boga i zgadzając się na wyznaczoną sobie rolę, promieniuje światłem Bożego ojcostwa.

Podobnie jak księżyc świeci odbitym światłem słonecznym, tak Józef, przyjmując wolę Boga i zgadzając się na wyznaczoną sobie rolę, promieniuje światłem Bożego ojcostwa.

Historia biblijna zna jednak inne postacie powołane w sposób szczególny do bycia Bożymi „pełnomocnikami”, objawiającymi Jego obecność i chwałę. Mam na myśli, rzecz jasna, aniołów – duchowe istoty pełniące podwójną misję: wobec Stwórcy, służąc Mu i realizując Jego wolę, oraz wobec człowieka, otaczając go wszechstronną opieką i prowadząc do spotkania z Bogiem³⁰. To właśnie ta misja wypełnia treść pojęcia „anioł”, określa bowiem ono – w myśl nauczania św. Augustyna – funkcję, nie zaś naturę tych istot. W *Objaśnianiu Psalmów* biskup Hippony tłumaczył: „Pytasz, jak nazywa się ta natura? – Duch. Pytasz o funkcję? – Anioł. Przez to, czym jest, jest duchem, a przez to, co wypełnia, jest aniołem”³¹. Jaki to ma związek z refleksją nad Józefem z Nazaretu? Otóż jego misja w dziejach zbawienia

---

²⁹ Por. tamże, nr 7.

³⁰ Por. Z. Tomaszek, *Niebieskie duchy w życiu ludzi*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2010 nr 11, s. 90.

³¹ Augustyn, *Enarratio in Psalmos*, 103,1,15: PL 37, 1348–1349; cyt. za: KKK 329.

(*notabene* również podwójna, bo skierowana wobec Boga Ojca i wobec Maryi i Jej dziecka) była bardzo podobna do tej, którą spełniają aniołowie. Paul O'Sullivan w rozważaniach nad zadaniem tych istot względem ludzi pisał:

[...] gdy anioł przejmuje opiekę nad duszą ludzką, poświęca on całą swą cudowną inteligencję i wiedzę, całą siłę i czujność, aby chronić, osłaniać i pomagać w każdy możliwy sposób osobie, którą wyznaczył mu Bóg. Robi to, po pierwsze, dlatego, że Bóg mu to rozkazał, a największym pragnieniem anioła jest spełnianie Jego woli. Po drugie, anioł darzy nas wielką, osobistą, żarliwą miłością³².

Te trzy aspekty – pełnienie Bożej woli, opieka nad powierzoną osobą i personalna wielka miłość wobec niej – to także najbardziej podstawowe cechy Józefa, jakie możemy wywnioskować z kontekstu jego związku z Maryją. Nic zatem dziwnego, że Hagar, poszukując najlepszej kompozycji zdjęcia świętych małżonków, dochodzi do następującego wniosku: „Józef jest zawsze w cieniu Marii. Jak pojawia się Anioł – zajmuje jego miejsce, w cieniu. A Józef jest w światłach. Józef jest **aniołem dla Marii**, ona przez niego, **dzięki niemu...** [podkreślenie moje]” (CJ 125–126). Wypowiedź bohaterki urywa się, jednak łatwo jest się domyślić jej dalszego ciągu, jeśli przyrzeć się dokładniej roli tych duchowych istot w życiu ludzi w ogóle i nazareńskiego małżeństwa w szczególności. Otóż, po pierwsze, teologowie dzielą anielską pomoc na dwie główne grupy: pierwsza dotyczy ciała i rzeczy doczesnych, druga – duszy i zbawienia³³. Pismo Święte przywołuje jeden moment, gdy anioł pojawił się przed Najświętszą Panną – w scenie Zwiastowania (Łk 1,26–38). Następnie jego „obowiązki” w wymiarze widzialnym, doczesnym przejął niejako Józef. Jako głowa rodziny staje się on odpowiedzialny za dobrobyt żony i dziecka, do niego zostaje skierowana przestroga o niebezpieczeństwie dla życia Jezusa, jak również wieść o jego ustaniu. Misja Józefa względem Maryi i Jezusa jest w pewnym sensie analogiczna do misji anioła opisanej chociażby w Księdze Tobiasza. Można też mówić o swego rodzaju uczestnictwie cieśli w poselstwie anioła: niebiański duch przekazuje Boże słowo, Józef zaś przetwarza to słowo w konkretny czyn. Po drugie, w życiu samego cieśli anioł był tym, który

³² Por. P. O'Sullivan, *Wszystko o aniołach*, przeł. H. Dymel-Trzebiatowska, Gdańsk 2005, s. 80.

³³ Por. M. Fryszkiewicz, *Między Bogiem a człowiekiem. Rzecz o Aniołach*, New York 1963, s. 108.

w czasie jego rozpaczki przekazał mu słowa pocieszenia: „Nie bój się wziąć do siebie Maryi, twej Małżonki; albowiem z Ducha Świętego jest to, co się w Niej poczęło” (Mt 1,20). Zgoda mężczyzny na przyjęcie Bożej woli i jego obecność w życiu Bogarodzicy jest tym samym, milczącym „nie bój się (zniesławienia, kary za cudzołóstwo, że zostaniesz sama)” – nie musiał wypowiadać tego na głos, przemawiał bardziej czynami niż słowami.

Misja Józefa względem Maryi i Jezusa jest w pewnym sensie analogiczna do misji anioła opisanej chociażby w Księdze Tobiasza. Można też mówić o swego rodzaju uczestnictwie cieśli w poselstwie anioła: niebiański duch przekazuje Boże słowo, Józef zaś przetwarza to słowo w konkretny czyn.

JÓZEF ODNALEZIONY

W *Apokryfie współczesnym* wielu jest mężczyzn uważających, że są do Józefa podobni. Owszem, gdy przychodzą do salonu Hagar i opowiadają o sobie, to rzeczywiście okazuje się, iż w życiu większości z bohaterów był jakiś epizod przypominający losy ziemskiego ojca Jezusa. Jednak po głębszym zapoznaniu się z ich historiami odbiorca przekonuje się, że żaden z nich tak naprawdę nie ma nic wspólnego z nazareńskim cieślą.

Na przykład poznajemy w dramacie parę emigrantów z Polski, Jerzego i Alicję, którzy na pierwszy rzut oka mogliby wcielić się w świętych małżonków: „[...] emigranci, tak jak Józef i Maria. Uciekają. [...] Nieznane państwo, kłopoty z językiem, z pracą. Zagubieni” (CJ 78). Owszem, sytuacja, w której znaleźli się bohaterowie, była Józefowi nieobca. On bowiem również doświadczył cierpienia ludzi szukających chleba na obczyźnie³⁴. Poza tym, jak zauważa Jerzy, z nazareńskim

---

³⁴ B. Martelet, *Józef z Nazaretu, mąż ufności*, przeł. siostry Karmelitanki Bose z Zakopanego, Kraków 1997, s. 222.

świętym łączy go także zawód: „Trochę jestem rzemieślnikiem, jak Józef. Choć on cieśla, ja częściej mam prąd i hydraulikę” (CJ 70). Na tym jednak podobieństwa się kończą. Łatwo jest zauważyć, że dotyczą one jedynie spraw najbardziej zewnętrznych, natomiast jeśli chodzi o rzeczy duchowe czy moralne, to na tym poziomie wyraźnie zaznacza się niezrozumienie sytuacji Józefa. Jerzy w pewnym momencie deklaruje: „Ja jestem Polak, a każdy Polak to katolik, znam historię Józefa” (CJ 70). Jednak znać czyjaś historię bynajmniej nie oznacza ją rozumieć. Ilustracją dla tej prawdy niech będzie fakt, że identyfikujący się ze św. Józefem mężczyzna porzuca swoją partnerkę, gdy dowiaduje się, że jest ona w ciąży, oznajmiając jakby mimochodem: „Masz dziecko, ale nie ze mną. A ja mam z tobą zostać? Ale ten Józef miał przegwizdane” (CJ 75).

Kolejny bohater pretendujący do roli nazareńskiego świętego to starszy pan Couchet, który zakochał się w o wiele młodszej od siebie kobiecie i pragnie z nią współżyć, lecz z racji wieku nie może swego pragnienia zrealizować. Z powodu tej niemożności czuje się osamotniony i jest pewien, że święty Józef doświadczał tego samego w relacjach z Maryją. Innymi słowy, Couchet wydaje się sprowadzać miłość wyłącznie do sfery seksualnej, nie dostrzegając jej wymiaru duchowego, a co więcej – wyraźnie utożsamia własne pożądanie z uczuciami Józefa.

Poszczególne sceny sztuki przez kreacje pojawiających się w nich coraz to nowych bohaterów ukazują głęboki kryzys, w którym znalazła się rodzina w XXI wieku, budząc coraz silniejsze wątpliwości co do tego, czy odnalezienie współczesnego „Józefa” w ogóle jest możliwe. Najwyrazistsze świadectwo owego kryzysu dają dwie młode dziewczyny – Ukrainka Nadieżda i Czeszka Lena, ukrywające się pod pseudonimami Océane i Pascal. Bohaterki te przychodzą z propozycją akompaniamentu muzycznego dla zdjęć Świętej Rodziny, lecz rozmowa, która toczy się pomiędzy dziewczynami a Hagar i jej kolegami, wykracza poza temat fotografii. Océane i Pascal reprezentują młodsze pokolenie, które najbardziej ucierpiało z powodu wszechobecnych „modnych” filozofii negujących judeochrześcijańską wizję małżeństwa i rodziny. Stąd w wypowiedziach bohatererek, które od lat dziecięcych obserwowały ów kryzys we własnych domach, wyraźnie wybrzmiewa niewiara w model rodziny oparty na wzajemnej miłości i wierności małżonków oraz odpowiedzialnym rodzicielstwie. Oto kilka przykładowych cytatów: „To jest 2003 rok, nowe tysiąclecie. Rodziny nie ma, to już historia. Teraz są inne opcje” (CJ 109–110); „[...] jej stary po pracy siedział przed TV i oglądał, i nic nie mówił. Czujesz? Obiadek, kolacja podstawiona i cisza” (CJ 111); „Tęcza od świtu do

nocy, a w nocy dalej, bo zajazd to był burdelik. Kasę brał Polak właściciel, wujek i coś tam odpalali starej. A ja nie dostawałam nic. [...] Klienci sami zacni ojcowie rodzin. W piątek lub sobotę u mnie, a w niedzielę u Pana Boga" (CJ 111).

Niemniej jednak, mimo głębokiego rozczarowania co do sensu oraz istoty małżeństwa i rodziny, Océane i Pascal nie tracą nadziei na poprawę losu. Źródła tej nadziei dopatrują się w świętym Józefie. Każda z dziewczyn chciałaby spotkać na swej drodze mężczyznę podobnego do nazareńskiego cieśli (CJ 114).

„Niestety to święty" (CJ 114) – stwierdza w pewnym momencie Kamil, jedyny mężczyzna, który nie utożsamia się z Oblubieńcem Maryi, a który ostatecznie – jak wcześniej sygnalizowałam – wciela się w jego rolę.

Kamil jako jedyny bohater męski występuje w utworze od początku i do końca. Powodem, dla którego ciągle powraca do salonu Hagar, jest Miriam – koleżanka i sąsiadka fotografki. To ona wraz z Kamilem będzie pozowała do zdjęć współczesnej świętej rodziny. W ich życiu co prawda nie było żadnej sytuacji zbliżonej do jakiegoś momentu z historii nazareńskiego małżeństwa, niemniej jednak spośród wszystkich przedstawionych w *Apokryfie* związków rodzące się między dwojgiem bohaterów uczucie okazuje się najbliższe więzi, która łączyła Józefa z Maryją – opiera się bowiem na bliskości duchowej i przywiązaniu serc. Metafora anioła jest w pewnym stopniu przydatna do opisu relacji również tej pary: Kamil bowiem widzi rozterki, lęki i pragnienia kobiety oraz dokłada wszelkich starań, aby ją uchronić, umocnić i pocieszyć. Przykładowo bohater potrafi dostrzec nękającą ukochaną tęsknotę związaną z utratą matki i pomóc jej w radzeniu sobie z emocjami. On też lepiej niż dawna przyjaciółka Hagar wie, jak zainspirować Miriam do realizacji jej życiowej pasji. W tym kontekście fotografka stwierdza: „Brawo Kamil, punkt dla Józefa. Nie mogłam jej do tego zmusić przez całe lata" (CJ 126). Otóż zmuszenie to nie jest sposób działania anioła – Kamil nie dokonuje wyboru za Miriam, lecz dodaje jej otuchy i wspiera, jak zresztą sama kobieta wyznaje: „**Wszystko dzięki tobie** [podkreślenie moje]. Sama bym się nie odważyła" (CJ 124). Korelacja z przytoczoną wcześniej wypowiedzią Hagar jest tu wyraźna.

Miłość tych dwojga rozwija się jakby mimochodem, wśród wielu prób odegrania miłości Józefa i Maryi przed obiektywem kamery. Jednak, jak się okazuje, tego uczucia nie można zagrać. Spośród wszystkich bohaterów dramatu jedynie Kamil i Miriam są zdolni odtworzyć tę relację – bo w ich przypadku to nie jest żadna gra, lecz prawda, czego wyrazem jest złożona przez mężczyznę obietnica,

a zarazem ostatnie słowa dramatu: „Bedę ciebie szanował, utrzymywał i będę z tobą żył, jak to jest przyjęte w naszym świecie” (CJ 128)³⁵.

Zatem tym podstawowym kryterium uprawniającym mężczyznę do miana współczesnego Józefa staje się prawdziwa miłość³⁶. Co znaczy „prawdziwa”? Przypatrując się postawie nazareńskiego cieśli, możemy wnioskować: prawdziwie kochać to być bezinteresownym darem dla innego. Relacje Świętych Małżonków są szkołą altruizmu: Józef bowiem przyjmuje Maryję nie po to, aby coś zyskać, lecz przeciwnie – poświęcając własne pragnienia na rzecz wyższego celu. „Miłość, którą Cieśla z Nazaretu darzy swoją Małżonkę, jest wolna od egoizmu – piszą Wojciech Cichosz i Łukasz Rumian: – Dostrzega bowiem misję Maryi i z miłości do niej jest w stanie, wraz z nią, złożyć ofiarę z siebie”³⁷.

Relacje Świętych Małżonków są szkołą altruizmu: Józef bowiem przyjmuje Maryję nie po to, aby coś zyskać, lecz przeciwnie – poświęcając własne pragnienia na rzecz wyższego celu.

Taka miłość jest jednocześnie wyzwaniem do tego, aby dobro drugiej osoby stawiać ponad swoje ambicje. W ten właśnie sposób postępuje święty Józef, gdy dowiedziawszy się o ciąży Maryi, decyduje się na wręczenie jej listu rozwodowego, jednak po usłyszeniu anielskiego wyjaśnienia nie waha się przyjąć małżonki

---

³⁵ Są to w zasadzie ostatnie słowa bohaterów *Cienia Józefa*, po których następuje odczytanie rodowodu Jezusa według Ewangelii Mateuszowej. W wersji tekstowej dramatu nie jest jednak zaznaczone, kto wygłasza ten fragment. Warto także zwrócić uwagę na błąd, który wkradł się do cytatu ewangelicznego, mianowicie: w rodowodzie został pominięty Manases, syn Ezechiasza (Ezekiasza) i ojciec Amosa. W tekście Kamzy czytamy, iż „Ezekiasz zrodził Amosa” (CJ 129).

³⁶ Teza ta zostaje wyrażona wprost w kontekście dyskusji bohaterów o wieku Józefa. Jeden z interlokutorów, uznając, iż dotarcie do prawdy w tej sprawie nie jest możliwe, zauważa, iż rzeczą pewną jest natomiast to, że „Józef kochał, to znaczy Marię, obojętnie czy stary, czy młody” (CJ 82).

³⁷ W. Cichosz, Ł. Rumian, *Pedagogia Świętego Józefa w świetle adhortacji apostolskiej „Redemptoris custos”*, „Teologia i Człowiek” 2020 nr 2, s. 82.

i zostaje jej wiernym przyjacielem i oblubieńcem³⁸. Sytuacja, w której znalazł się Kamil, jest, naturalnie, odmienna od losów świętego małżeństwa, niemniej jednak w jego historii również jest miejsce na wybór między oblubieńczą miłością, uosabianą przez Miriam, a zobowiązaniami wobec społeczeństwa, o których mówi matka bohatera przestrzegając go przed „nierozwojowymi, nic nieznaczącymi spotkaniami” (por. CJ 90). Wieść o chorobie rodzicielki okazuje się dla mężczyzny momentem przełomowym, zaś kontekst, w jakim została umieszczona, pozwala przeprowadzić paralele między rozdarciem Kamila a wewnętrzną walką Józefa:

MIRIAM

Józef był cadykiem, gdy zobaczył, że jest w ciąży... I był pewien, że nie jest ojcem, powinien ją oskarżyć.

KAMIL

Jeśli nie powiem, naruszę Prawo, w mojej rodzinie pojawi się nieślubne dziecko. Jeśli ją zdradzę, zostanę oskarżony publicznie o cudzołóstwo.

HAGAR

Mógł uciec [podkreślenie moje]. Wszyscy uznaliby, że wykorzystał niewinną i porzucił.

KAMIL

Prawo pozostałoby Prawem.

MIRIAM

Jozefie?

KAMIL

Moja matka odchodzi w cień, w szpitalu, **muszę wyjechać** [podkreślenie moje].

MIRIAM

Czy cię zdradziłam? (CJ 127–128)

Wybór, którego dokonał Józef po wyjaśnieniu anielskim, miał znaczenie uniwersalne i sprawił, iż stał się on – jak to ujmuje papież Franciszek – „łącznikiem

---

³⁸ Istnieją dwie hipotezy objaśniające tę decyzję. Pierwsza zakłada, iż zamiar oddalenia Maryi był podyktowany obawą o jej życie i życie jej nienarodzonego dziecka. Ówczesne prawo rozwodowe bowiem w razie stwierdzenia braku dziewictwa u narzeczonej nakazywało wszczęcie przeciwko niej procesu sądowego, który mógł skazać kobietę na ukamienowanie. Z kolei według drugiej hipotezy Józef czuł się niegodny bycia mężem tej, która została wybrana na Matkę Syna Bożego, a więc chciał pozostawić Maryję Bogu. W pierwszym przypadku Józef stawiał dobro swojej Oblubienicy ponad Prawo, w drugim – ponad własne szczęście, którego mógł doświadczyć w małżeństwie z ukochaną kobietą (szerzej na ten temat zob.: K. Kozera, *Istota sprawiedliwości Józefa w Mt 1,19*, w: A. Kuśmirek, T. Twardziłowski (red.), *Sprawiedliwość w Biblii z perspektywy interdyscyplinarnej*, Warszawa 2017, s. 120–122).

między Starym a Nowym Testamentem”³⁹, czyli pierwszym obok Maryi człowiekiem, który wkroczył w nową erę w dziejach zbawienia jeszcze zanim została ona zainaugurowana. Analogicznie decyzja Kamila – jednostkowa i prywatna – jest symbolicznym wkroczeniem w nowy etap życia – dorosłość, w myśl biblijnej zasady: „Dlatego opuści człowiek ojca i matkę i złączy się ze swoją żoną, i będą oboje jednym ciałem” (Mt 19,5; por. Rdz. 2,24). Wydaje się, że matka Kamila jest w powyższym fragmencie metaforycznym odpowiednikiem starotestamentalnego świata. Jej odejście jest nieuniknione, natomiast na jej miejsce przychodzi nowa epoka – nowa kobieta, z którą jest się złączonym przede wszystkim przez miłość, nie zaś obowiązkiem.

***

Na koniec, gdy zestawimy wszystkie cechy nazareńskiego cieśli, które odkrywamy za pośrednictwem *Cienia Józefa*, możemy bez wahania powtórzyć za Markiem Dziewieckim, iż tytułowy święty „streszcza w sobie to wszystko, co charakteryzuje szlachetnego, Bożego mężczyznę: potrafił kochać i pracować”⁴⁰. Wobec tego, w świetle obserwowanego obecnie kryzysu współczesnej rodziny, tak ważne jest, by coraz lepiej poznawać tę postać, zaś jednym ze źródeł takiego poznania stają się teksty kultury. Dramat Pawła Kamzy zasługuje tu na szczególną uwagę, ponieważ nie tylko inspirować odbiorcę do rozważań nad osobą Józefa, lecz także dotyka spraw najbardziej aktualnych. Być może przedstawiona w utworze galeria „współczesnych świętych Józefów” nie wygląda zbyt optymistycznie (spośród wszystkich bohaterów męskich, występujących na kartach *Apokryfu* bezpośrednio lub jedynie wspomnianych, tylko jeden okazuje się godny tego miana). Jednak prowadzone przez osoby dramatu poszukiwania jasno wyznaczają kierunek, w jakim powinni podążać ci, którzy pragną być do Józefa podobni. Jak bowiem podkreśla Andrzej Latoń w przedmowie do książkowego wydania dramatu: „Zrozumieć Józefa, wcielić się w jego rolę może tylko ten, kto jest ogarnięty taką prawdziwą Miłością i staje się »cieniem« tej Miłości”⁴¹.

³⁹ Franciszek, dz. cyt., nr 1.

⁴⁰ M. Dziewiecki, dz. cyt.

⁴¹ A. Latoń, *Św. Józef – patron na nasze czasy* (przedmowa), w: P. Kamza, *Cień Józefa...*, dz. cyt., s. 34–35.

BIBLIOGRAFIA

- Apokryfy Nowego Testamentu*, M. Starowieyski (red.), cz. 1, Kraków 2003.
- Bartnik Cz. S., *Znaczenie koncepcji „loci theologici” dziś, „Salvatoris Mater”* 2000 nr 2/1, s. 295–298.
- Cichosz W., Rumian Ł., *Pedagogia Świętego Józefa w świetle adhortacji apostolskiej „Redemptoris custos”, „Teologia i Człowiek”* 2020 nr 2, s. 65–90.
- Dziewiecki M., *Święty Józef – psychospołeczny portret dojrzałego mężczyzny*, „Opoka” z 26.04.2005 r., https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/swieci/s_jozef_mezcz.html (dostęp 28.12.2020 r.).
- Filas F.L., *Święty Józef – człowiek Jezusowi najbliższy*, przeł. F. Dylewski, J. Ożóg, D. Siuta, Kraków 1979.
- Franciszek, List Apostolski *Patris Corde* 8 grudnia 2020, oficjalna strona internetowa Stolicy Apostolskiej z 08.12.2020 r., http://www.vatican.va/content/francesco/pl/apost_letters/documents/papa-francesco-lettera-ap_20201208_patris-corde.html (dostęp 28.12.2020 r.).
- Fryszkiewicz M., *Między Bogiem a człowiekiem. Rzecz o Aniołach*, New York 1963.
- Hanc W., *Józefologia polska wczoraj i dziś*, w: J. Jezierski, K. Parzych-Blakiewicz, P. Rybczyński (red.), *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa racjonalna i uniwersalna*, Olsztyn 2012, s. 199–217.
- Jankowska M., *Współczesna apokryficzność. Próba kulturoznawczej analizy zjawiska, „Przestrzenie Teorii”* 2015 nr 23, s. 71–90.
- Kaczmarek W., *Złamane pieczęcie Księgi. Inspiracje biblijne w dramaturgii Młodej Polski*, Lublin 1999.
- Kamza P., *Cień Józefa. Apokryf współczesny*, Kalisz 2003.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, II wydanie poprawione, Poznań 2012.
- Kozera K., *Istota sprawiedliwości Józefa w Mt 1,19*, w: A. Kuśmirek, T. Twardziłowski (red.), *Sprawiedliwość w Biblii z perspektywy interdyscyplinarnej*, Warszawa 2017, s. 111–124.
- Latoń A., *Św. Józef – patron na nasze czasy* (przedmowa), w: P. Kamza, *Cień Józefa. Apokryf współczesny*, Kalisz 2003, s. 5–35.
- Martelet B., *Józef z Nazaretu, mąż ufności*, przeł. siostry Karmelitanki Bose z Zakopanego, Kraków 1997.
- Nowakowski P.F., *Maryja. Biografia Matki Bożej*, Kraków 2014.
- Olszewska M.J., *Wobec tradycji, czyli refleksje na temat narracji apokryficznych. Wokół „Według niej” Macieja Nawariaka i nie tylko*, w: E. Jakiel, J. Mosakowski (red.), *W kręgu apokryfów*, Gdańsk 2015, s. 365–385.
- O’Sullivan P., *Wszystko o aniołach*, przeł. H. Dymel-Trzebiatowska, Gdańsk 2005.
- Podstawka A., *Wątek Dawida w dramacie pierwszej połowy XX wieku*, w: E. Jakiel (red.), *Biblia w dramacie*, Gdańsk 2018, s. 287–302.

- Serafin A., *Obraz Józefa w polskich kolędach i pastorałkach (na przykładzie tekstów zebranych przez ks. Michała M. Mioduszeńskiego)*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2017 t. LXIV, s. 275–287.
- Sheen F., *Maryja. Pierwsza miłość świata*, przeł. D. Krupińska, Kraków 2018.
- Stolarek E., *Obraz słowem malowany – Święty Józef w poezji polskiej*, Kalisz 2004.
- Tomaszek Z., *Niebieskie duchy w życiu ludzi*, „Warszawskie Studia Pastoralne” 2010 nr 11, s. 85–104.
- Tomaszewska W., *Współczesny apokryf literacki: problem tożsamości gatunku*, w: E. Jakiel, J. Mosakowski (red.), *W kręgu apokryfów*, Gdańsk 2015, s. 15–32.
- Wiśniewski M., *Święty Józef w tajemnicy Chrystusa*, Kalisz 2013.
- Wolniewicz M., *Święty Józef w Ewangelii*, „Ateneum Kapłańskie” 1978 nr 71, s. 18–31.
- Zajac R., *Boże Narodzenie, prawda i mity*, „Czas na Biblię” z 25.12.2015 r., <https://www.naszczas.pl/biblia/opowiesci-biblijne/boze-narodzenie-prawda-i-mity/> (dostęp 26.12.2020 r.).

Biogram

Anastasiya Podlyuk – absolwentka filologii polskiej na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz teologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, doktorantka w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się wokół zagadnień inności i obcości w opowieściach ukraińsko-polskiego pogranicza oraz literatury jako medium pamięci. Prowadzi również badania w zakresie józefologii.

ORCID: 0000-0002-5562-3059

Anetta Buras-Marciniak

Uniwersytet Łódzki

Wpływ polityki narodów Bośni i Hercegowiny na komunikację międzykulturową w państwie

**The influence of the politics of Bosnia and Herzegovina's
nations on intercultural communication in the state**

ABSTRAKT

Bośnia ogłosiła niepodległość w marcu 1992 roku, co było jedną z przyczyn wybuchu wojny domowej zaliczanej do najbardziej krwawego konfliktu w Europie od zakończenia II wojny światowej. Wojna zakończyła się w 1995 roku podpisaniem traktatu pokojowego w Dayton na mocy, którego Bośnia i Hercegowina stała się krajem niepodległym, podzielonym na dwie części składowe: Republikę Serbską (49% terytorium) i Federację Muzułmańsko-Chorwacką (51% terytorium). W późniejszych latach powstał Dystrykt Brčko, który zamieszkują wszystkie trzy narody. Podział negatywnie wpływa nie tylko na stabilność polityczną w państwie, ale także na całokształt życia społecznego. Jest też bezpośrednią przyczyną wyhamowania bośniackiej gospodarki, która nie rozwinęła się do tej pory należycie. Różnorodność religijna BiH (Boszniacy – islam, Serbowie – prawosławie, Chorwaci – katolicyzm), znacząco wpływa nie tylko na kulturę narodową BiH, ale także w wysokim stopniu na komunikację międzykulturową i kulturę w kraju. Celem artykułu jest próba wyjaśnienia jak polityka poszczególnych narodów BiH wpływa na komunikację międzykulturową w państwie.

SŁOWA KLUCZOWE

polityka, Bałkany, BiH, komunikacja, UE

ABSTRACT

Bosnia, declared independence in March 1992, which was one of the reasons for the outbreak of a civil war classified as the most bloody conflict in Europe since the end of World War II. The war ended in 1995 with the signing of the peace treaty in Dayton under which Bosnia and Herzegovina became an independent country, divided into two parts: Republika Srpska (49% of the territory) and the Muslim-Croatian Federation (51% of the territory). In later years, the District of Brčko was established, which all three nations inhabit. The division has a negative impact not only on political stability in the state, but also on the whole of social life. It is also the direct cause of the slowing down of the Bosnian economy, which has not yet developed adequately. Considering the Slavic origin of all the nations that once inhabited Yugoslavia, it was established that its national culture is characterized by a large distance of power, a high degree of collectivism, dominant feminine values and a high level of risk avoidance. Religious diversity BiH (Bosnians – Islam, Serbs – Orthodoxy, Croats – Catholicism), significantly affects not only the national culture of BiH, but also degree of intercultural communication in the country.

KEYWORDS

politics, Balkan, BiH, communication, UE

ROZPAD JUGOSŁAWII

Lata 90. minionego stulecia były przełomowe dla narodów tworzących Jugosławię. Zachodzące na świecie przemiany polityczne, które dokonywały się z w tym czasie oraz świadomość narodowa mieszkańców tej części Półwyspu Bałkańskiego, doprowadziły do rozpadu państwa jugosłowiańskiego, uważanego za symbol wielokulturowości i jedności braterskiej. Na straży praworządności państwa stał od roku 1953 nieprzerwanie aż do śmierci w 1980 r. marszałek Josip Broz Tito, który przez wiele lat tłumiał niepokojące nastroje na tle etnicznym w kraju. Świadomy niestabilnej sytuacji wewnętrznej państwa, w ostatnich latach życia próbował stworzyć system, który gwarantowałby utrzymanie jedności po jego śmierci. Wychodził z założenia, że tylko równouprawnienie wszystkich republik jest w stanie ocalić Jugosławię. Pomimo licznych zabiegów nie udało się uchronić Jugosłowian od wzajemnej wrogości i rytualizacji mitów i stereotypów.

Lata 90. minionego stulecia były przełomowe dla narodów tworzących Jugosławię. Zachodzące na świecie przemiany polityczne, które dokonywały się z w tym czasie oraz świadomość narodowa mieszkańców tej części Półwyspu Bałkańskiego, doprowadziły do rozpadu państwa jugosłowiańskiego, uważanego za symbol wielokulturowości i jedności braterskiej.

Tendencje nacjonalistyczne wzmożyły się wkrótce po śmierci Tity, niewątpliwie przyczynił się do tego także kryzys gospodarczy w Jugosławii. W drugiej połowie lat 80. znacząco wzrosło bezrobocie, a inflacja i zadłużenie zagraniczne z dnia na dzień stawały się coraz większe, dysproporcje ekonomiczne wśród poszczególnych republik wyraźnie się pogłębiały.

W latach 90. rozpad Jugosławii był już stanem faktycznym, Serbia i Czarnogóra utworzyły w kwietniu 1992 roku nową Federalną Republikę Jugosławii.

Była to trzecia (po monarchistycznej i komunistycznej) Jugosławia, która wkrótce potem włączyła się do wspierania Serbów walczących w Chorwacji oraz w Bośni i Hercegowinie. W maju 1992 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ nałożyła na nową Jugosławię surowe sankcje, które pogorszyły i tak złą sytuację ekonomiczno-gospodarczą kraju. Komunikacja między narodami Jugosławii praktycznie przestała istnieć, nacjonalizmy tak bardzo przybrały na sile, że doprowadziły do potężnej eskalacji konfliktu.

Kryzys i powszechne niezadowolenie społeczne podsycały tendencje niepodległościowe. Bośnia i Hercegowina za przykładem Chorwacji i Słowenii¹ chciała odłączyć się od federacji jugosłowiańskiej. W pierwszych dniach marca 1992 roku w BiH zostało zorganizowane referendum, w którym zdecydowana większość głosujących (99,7%)² opowiedziała się za wyjściem republiki z federacji jugosłowiańskiej i niepodległością. Państwo zostało uznane przez społeczność międzynarodową, ale nie przez Serbów (stanowiących połowę ludności republiki). Natychmiast na terenie Bośni rozgorzały walki, czystki etniczne szczególnie na muzułmanach zmusiły ONZ do podjęcia skutecznych działań, które zakończyłyby konflikt na terenie BiH. W czerwcu 1993 roku RB ONZ utworzyła strefy bezpieczeństwa dla muzułmańskich cywilów³. Nie powstrzymało to Serbów przed kolejnymi atakami, w lipcu 1995 roku serbskie siły wdarły się do Srebrenicy i dokonały masakry ludności muzułmańskiej, uznawanej za największe ludobójstwo w Europie od czas II wojny światowej. Najpierw upadek Srebrenicy⁴, a później innego miasta ze strefy bezpieczeństwa – Żepy, przyspieszył koniec wojny w BiH. Wojna zakończyła się w 1995 roku podpisaniem traktatu pokojowego w Dayton na mocy, którego Bośnia i Hercegowina stała się krajem niepodległym, podzielonym na dwie części składowe: Republikę Serbską (49% terytorium) i Federację

---

¹ 25 czerwca 1991 roku Słowenia oraz Chorwacja ogłosiły niepodległość. Decyzji tej nie uznał Belgrad, który już 27 czerwca zaatakował Słowenię, a w lipcu Chorwację.

² Halpern, Joel M. (2000). Sąsiedzi na wojnie: antropologiczne perspektywy na etniczność, kulturę i historię Jugosławii. University Park, PA: Uniwersytet Stanowy Pensylwanii, s. 108.

³ W skład strefy wchodziły: Tuzla, Sarajewo, Żepa, Bihać, Gorazde i Srebrenica – Waldenberg, M., *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie rozbicie Jugosławii na przełomie XX i XXI wieku*. Poznań 2002 s. 172.

⁴ W dniach od 12 lipca do 16 lipca 1995 r. w Srebrenicy doszło do masowych egzekucji na około 8373 muzułmańskich mężczyznach i chłopcach przez paramilitarne oddziały Serbów bośniackich.

Muzułmańsko-Chorwacką (51% terytorium). W późniejszych latach powstał Dystrykt Brčko, który zamieszkują wszystkie trzy narody.

Balkaniści pozostają zgodni co do tego, że układ pokojowy z 1995 r. stworzył warunki dla etnocentryzmu⁵, a to w realiach bośniackiej wielokulturowości nie może prowadzić do budowy stabilizacji i rozwoju państwa. Celem niniejszego artykułu jest próba wyjaśnienia tego, jak polityka poszczególnych narodów BiH wpływa na komunikację w państwie oraz pokazanie tego, jak brak konsolidacji społecznej w Bośni i Hercegowinie potwierdza tezę o podziałach społecznych i politycznych, które przybierają na sile. Skutkiem tego jest fakt, że po upływie wielu lat od zakończenia konfliktu w kraju tym panuje pokój negatywny, co może wkrótce doprowadzić do całkowitej destabilizacji politycznej albo być może nawet i wybuchu kolejnej wojny.

SCENA POLITYCZNA BiH

Na komunikację⁶ w państwie bez wątpienia wpływa niestabilność sceny politycznej kraju, która ze względu na skomplikowane relacje pomiędzy poszczególnymi nacjami BiH nie sprzyja porozumieniu i wspólnym celom.

Całą sprawę komplikuje już funkcja głowy państwa, którą pełni trzyosobowe Prezydium Bośni i Hercegowiny złożone z przedstawicieli głównych grup etnicznych: boszniackiej⁷, chorwackiej i serbskiej. Na jego czele stoi przewodniczący, zmieniający się rotacyjnie, co 8 miesięcy. Konstytucja, której celem był równy podział władzy i wpływów pomiędzy trzema narodami, ustanowiła podział każdego szczebla władzy według tzw. klucza narodowego. Oznacza to, iż każdy naród⁸

⁵ E. Kazaz, *Bosanskohercegovačka politička kriza i promjena ustava Federacije BiH*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajewo 2013, s. 205.

⁶ W artykule przyjęto definicję komunikowania się za Dobek-Ostrowską (Dobek-Ostrowska, *Komunikowanie polityczne i publiczne*, Warszawa 2006 s. 63). Jest to proces porozumiewania się jednostek, grup lub instytucji. Natomiast jego celem jest wymiana myśli, dzielenie się wiedzą, informacjami, czy też określonymi ideami. Proces ten odbywa się na różnych poziomach, przy użyciu dużej liczby środków, wywołując przy tym konkretne skutki.

⁷ Pojęcie *Boszniacy* odnosi się (na skutek funkcjonującego do momentu rozpadu Jugosławii określenia Muzułmanie z narodowości) do bośniackich muzułmanów.

⁸ Z powodu wielości definicji *Naród*. Na potrzeby artykułu przyjęto punkt widzenia za J. Chałasiński (1966), E. Gellner (1991), A. Kłoskowska (1995, 1996), L. Wasilewski (1929), F. Znaniecki (1990). Gdzie naród jest definiowany jako wspólnota uczestnicząca w pewnych wartościach kulturowych. Spojrzenie na naród poprzez wymiar kulturowy wydaje się

musi posiadać taką samą liczbę reprezentantów w instytucjach państwowych. Z powodu wieloetniczności system partyjny w BiH jest mocno sfragmentyzowany i tak naprawdę żadna partia polityczna nie ma szans na samodzielne objęcie władzy. Sam system wyłaniania koalicji wyborczej jest skomplikowany, dochodzą do tego jeszcze spory pomiędzy politykami różnych ugrupowań politycznych.

W BiH 7 października 2018 roku odbyły się wybory powszechne. Frekwencja przy urnach była dość niska i wyniosła 53,3 % uprawnionych do głosowania⁹. Wybierano skład Prezydium BiH oraz parlamentów. Ponadto w Federacji BiH wybierano przedstawicieli do dziesięciu zgromadzeń kantonalnych, a w Republice Serbskiej – prezydenta i dwóch wiceprezydentów.

Wybory nie przyniosły żadnych znaczących zmian w układzie politycznym Bośni i Hercegowiny. Czołowe partie serbskie, chorwackie i muzułmańskie prowadziły kampanię w duchu nacjonalistycznej retoryki, natomiast nie oferowały żadnych propozycji w dziedzinie ekonomicznej i politycznej. W trzech narodach konstytutywnych, wśród Serbów, Chorwatów i Boszniaków, największe poparcie uzyskiwały ugrupowania, które od lat utrzymują się u władzy dzięki wzmacnianiu nastrojów nacjonalistycznych w społeczeństwie. Wśród Serbów zwyciężyła partia SDNS Milorada Dodika, wśród Chorwatów HDZ BiH¹⁰ i wśród Boszniaków SDA¹¹. Główny wpływ na dynamikę polityczną zachowały ugrupowania broniące interesów narodowych, co wpływa na pogłębienie utrzymującego się od wielu lat paraliżu instytucji centralnych. Serbowie dążą do większych wpływów i poszerzenia niezależności Republiki Serbskiej od władz centralnych BiH. Chorwaci natomiast dążą do utworzenia osobnej chorwackiej jednostki autonomicznej w ramach BiH. Dochodzą do tego sprzeczne interesy dwóch z trzech członków Prezydium, przedstawiciel bośniackich Serbów optuje za polityką prorosyjską i proserbską. Opowiada się przeciw integracji Bośni i Hercegowiny z UE oraz NATO i jest przeciwnikiem uznania niepodległości Kosowa, gdy tymczasem przedstawiciel Chorwatów Komšić opowiada się za jego uznaniem i zdecydowanie jest zwolennikiem integracji z UE.

---

najwłaściwsze zwłaszcza na obszarach pograniczy narodowościowo-kulturowych, czyli w obrębie stref kontaktu i mieszania się różnych grup ludności, w tym odrębnych narodów.

⁹ https://www.izbori.ba/rezultati_izbora?resId=25&langId=4#/1/2/0/0/703 (dostęp 19.05.2021).

¹⁰ Na czele partii stoi Željko Komšić z niewielkiego ugrupowania Front Demokratyczny.

¹¹ Boszniaków reprezentował Šefik Džaferović wiceprzewodniczący Partii Akcji Demokratycznej.

Ostatnie wybory potwierdziły dominującą pozycję Milorada Dodika i jego partii. Prawdopodobnie polityk będzie kontynuował nacjonalistyczną politykę, dążąc do niezależności Republiki Serbskiej i tym samym zaostrzając i inicjując nowe spory i napięcia. Zapowiedział także, że będzie urzędował w Sarajewie wschodnim, leżącym na terenie Republiki Serbskiej, a nie w siedzibie prezydium w Sarajewie, co podważa jedność Prezydium BiH.

Przywódca bośniackich Serbów oparł swoją kampanię wyborczą na szerzeniu strachu oraz narracjach nacjonalistycznych i populistycznych, nie koncentrując się przy tym na istotnych problemach gospodarczych i społecznych, z którymi zmagają się mieszkańcy Bośni. Miloradowi Dodikowi udało się przekonać wyborców, że jego wybór jest jedyną słuszną decyzją, a jakkolwiek krytyka jego osoby, to atak wymierzony przeciw wszystkim Serbom. Kontrowersyjny wydaje się sposób, w jaki Dodik „przekonywał” wyborców do swojego programu. Lider SDNS publicznie groził zwolnieniami osób, które głosowałyby na opozycję i namawiał do donoszenia na takich pracowników. Aby zyskać poparcie emerytów i rencistów, wypłacił im jednorazowe zasiłki. Zastraszanie, wymuszanie i przekupstwo wyborców, jakiego dopuścił się serbski polityk, były spowodowane narastającym niezadowoleniem bośniackich Serbów z rządów SNSD.

Wybory z 2018 r. potwierdziły brak wspólnego stanowiska rządzących, których coraz więcej dzieli niż łączy. Realne są, więc obawy o skutki, jakie przyniosą te podziały w regionie Europy i tak już pełnym napięć i konfliktów. Serbowie z Republiki Serbskiej najbardziej życzyliby sobie zjednoczenia w ramach jednego państwa serbskiego, a jeśli to by się nie udało, to chociażby decentralizacji i autonomii od federacji. Takie rozwiązanie nie jest pozytywnie postrzegane przez Belgrad, który aspiruje do członkostwa we wspólnocie UE. Gdyby doszło do takich zmian, rola lidera przywódców bośniackich Serbów straciłaby na znaczeniu. Zatem groźby te są niczym innym jak pustymi sloganami, które wykorzystywane są do uzyskania doraźnych celów politycznych.

Boszniacy sprawujący władzę w Sarajewie chcieliby państwa unitarnego, którego władza dominowałaby nad całą Bośnią. Chorwaci, pozbawieni jakiegokolwiek autonomii, wciąż dążą do utworzenia trzeciego entitetu – tj. chorwackiej jednostki administracyjnej, kształtem przypominającej istniejące w latach 90. quasi-państwo Herceg-Bośnię ze stolicą w Mostarze. Sytuacji BiH nie polepsza presja płynąca z sąsiednich krajów. I tak Chorwacja, która próbuje stworzyć wizerunek mediatora pomiędzy BiH a UE, tak naprawdę reprezentuje interesy mniejszości

chorwackiej w Bośni i wspiera ją w dążeniach do utworzenia trzeciego entitetu. Serbia, która popiera kontrowersyjną politykę prezydenta RS Milorada Dodika oraz Turcja, dbająca w dużej mierze o interesy boszniackiej elity politycznej. Mirjana Kasapović, chorwacka politolożka, uważa, że niemożliwa jest trwała budowa stabilizacji w Bośni skoro bośniaccy Serbowie oraz Chorwaci pierwszoplanowo traktują lojalność wobec Serbii czy Chorwacji¹². Zatem jedynie Boszniacy uważają Bośnię za własne państwo i pragną jego rozwoju oraz stabilizacji politycznej, ale na własnych warunkach, niekoniecznie kompatybilnych z polityką Chorwatów i Serbów. O nieporadności elit rządzących świadczy fakt, że dopiero rok po wyborach parlamentarnych został wybrany premier i tak pod koniec roku 2019 na czele rządu stanął serbski ekonomista Zoran Tegeltija.

EDUKACJA

Należy w tym miejscu dodać, że nie widać także szansy na porozumienie w przyszłych pokoleniach, ponieważ segregacja etniczna i przygotowywanie do funkcjonowania w podzielonym społeczeństwie odbywa się już od pierwszego poziomu edukacji. W BiH nie obowiązuje jedna podstawa programowa¹³, dzieci uczą się historii w zależności od przynależności etnicznej. W podręcznikach historii nie rzadko dochodzi do „poprawiania” faktów i obarczania odpowiedzialnością za wojnę sąsiednie narody, pozwalając, aby poczucie krzywdy towarzyszyło przyszłym pokoleniom już od najmłodszych lat. W efekcie praktyka szkolna została podporządkowana roszczeniom nacjonalizmów i można ją na obszarze całego kraju sprowadzić do trzech odrębnych systemów oświaty: – tam, gdzie mniejszość jest nieznaczna, plan większościowy obowiązuje wszystkich; – tam, gdzie panuje równowaga etniczna, edukacja jest prowadzona według różnych planów i programów nauczania, w różnych budynkach szkolnych albo w jednym budynku, ale podzielonym na strefy (tzw. dwie szkoły pod jednym dachem); – w Dystrykcie Byrczko, w którym wszystkie trzy narody są traktowane jednakowo bez względu na liczebność, dzieci uczęszczają na lekcje razem, wyjątek stanowią przedmioty narodowe, na które uczniowie chodzą osobno; w tej praktyce szkolnej używane

---

¹² M. Kasapović, *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005, s. 15–17.

¹³ W BiH do grupy przedmiotów narodowych, nauczanych w zależności od przynależności etnicznej należy język ojczysty, literatura narodowa, religia, geografia oraz WOS.

są różne podręczniki zaakceptowane przez stosowne ministerstwa¹⁴. Innymi słowy szkoła stała się narzędziem powielania konfliktogennych wersji pamięci zbiorowych, sprawiając że przyszłe pokolenia więcej będzie dzielić niż łączyć.

Należy w tym miejscu dodać, że nie widać także szansy na porozumienie w przyszłych pokoleniach, ponieważ segregacja etniczna i przygotowywanie do funkcjonowania w podzielonym społeczeństwie odbywa się już od pierwszego poziomu edukacji.

WPŁYWY

Religia jest kolejnym kluczowym elementem odróżniającym każdy z trzech nacjonalizmów BiH, który dodatkowo utrudnia komunikację w państwie. Po zmianie istniejącego porządku okazało się, że obowiązująca za czasów titowskiej Jugosławii doktryna braterstwa i jedności wraz z państwowym ateizmem przestały obowiązywać, a przynależność konfesyjna oraz alfabet stały się podstawowymi determinantami wyznaczającymi przynależność etniczną i narodową. W serbskich podręcznikach dominuje retoryka prawosławna (motywy monastyrów, fresków, ikon). W chorwackich książkach znajdziemy motywy oraz teksty biblijne (motyw Krzyża, Matki Boskiej, kościoła). Natomiast podręczniki boszniackie wypełnione są literaturą pochodzącą z kręgu islamskiego.

Do końca XX w. boszniacka wersja islamu była bardzo liberalna, stanowiąca właściwie folklorystyczny krajobraz kraju. Obecnie Islam jest religią dominującą w BiH. Rozpad federacji jugosłowiańskiej skutkował oddzieleniem religii od państwa i zmienił w ten sposób charakter islamu bośniackiego. W efekcie na

---

¹⁴ N. Veličković, *Trzy szkoły pod jednym dachem. Nacjonalizm w podręcznikach boszniackich, chorwackich i serbskich* [w:] *Poznańskie Studia Slawistyczne* nr 8, Poznań 2015, s. 283–297.

jego gruncie wyłoniły się trzy odmiany – islam europejski, wschodni i boszniacki¹⁵. Szybko okazało się, że pozornie homogeniczni Boszniacy są w rzeczywistości skłóceni i podzieleni. Przedstawiciele Islamskiej Wspólnoty BiH przyznają, że w kraju istnieje problem radykalizacji islamu z wyraźnym oddziaływaniem dogmatycznych szkół ze świata arabskiego. Nowe czasy doprowadziły do rozłamu wśród muzułmanów, a tradycja „rodzimego” islamu wobec nauczania sponsorów z krajów arabskich doprowadziła do wewnętrznych konfliktów. Problem wydaje się być poważny, biorąc pod uwagę istnienie wahabickich enklaw, gdzie po wojnie znaleźli schronienie podejrzani o współpracę z organizacjami terrorystycznymi fundamentalistami. Państwo bośniackie udaje, że problemu nie ma, czemu sprzyja fakt, że enklawy znajdują się poza kontrolą państwową na dalekiej prowincji. Z powodu braku dostępu do wahabickich stref, ciężko zweryfikować prawdziwość krążących w kraju mniej lub bardziej niesamowitych opowieści na ich temat¹⁶. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że wahabicką hierarchią wartości, nie jest zainteresowana większość Boszniaków, choć trzeba przyznać, że istnieje zagrożenie ze strony islamskich radykałów i wymaga to stałego monitorowania przez państwo. Sytuacja ta w pewien sposób jest wygodna dla szerzących nienawiść nacjonalistów, bowiem powoływanie się na walkę z muzułmańskim ekstremizmem czyni z nich obrońców wartości europejskich w globalnej wojnie z islamskim terroryzmem¹⁷.

Ortodoksyjny islam napływa do Bośni i Hercegowiny nie tylko ze strony wahabickich organizacji, ale także za sprawą arabskiego osadnictwa, co dobrze ilustruje fakt, oddania do użytku w 2015 roku w Sarajewie luksusowego zamkniętego osiedla ze sztucznym jeziorem, przeznaczonego tylko dla przybyszów z Zatoki Perskiej¹⁸. Społeczeństwo niechętnie patrzy na napływ kulturowo obcych bogatych rezydentów, którzy ostentacyjnie demonstrują swój system wartości. Coraz

---

¹⁵ M. Zekić, *Muslimanski odgovor izazovima Okcidenta. Islamizacija Zapada ili vesternizacija islamskog svijeta. S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i bosanskohercegovačke muslimane* – Bošnjake, Poznań 2016, s. 367.

¹⁶ P. Planeta, *Bośnia i Hercegowina na rozdrożu. Odbudowa muzułmańskiej tożsamości czy islamizacja kraju* [w:] *Studia środkowoeuropejskie i bałkanistyczne*, Kraków 2017, s. 177.

¹⁷ M. Rekścić, *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństw byłej Jugosławii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna*. Łódź 2019, s. 129.

¹⁸ <https://depo.ba/clanak/153609/sarajevo-resort-osenik-ovo-je-prvi-arapski-grad-u-bih-ali-dok-su-vlasnici-kuca-tu-ulaz-bosancima-nije-dozvoljen> (dostęp 09.02.2021).

częściej słyhać głosy niezadowolenia, że nie po to walczyli o niepodległość, aby teraz czuć się obco w swoim kraju¹⁹.

Należy też wspomnieć o ogromnej popularności w Bośni i Hercegowinie medialnej kultury tureckiej (film, muzyka, TV) oraz zadawalającej i stale się rozwijającej obustronnej współpracy biznesowej. Ekspansja kulturowa jest jednym z filarów tureckiej polityki „neoosmanizmu” w dawnych granicach Imperium Osmańskiego²⁰. Ankara szczerze inwestuje w odbudowę pamiątek kultury ze zniszczeń wojennych, a także zbudowali największy kampus uniwersytecki na Bałkanach – w dzielnicy Ilidza na przedmieściach Sarajewa. Działanie bardzo istotne, biorąc pod uwagę znikomą dynamikę wzrostu inwestycji z Europy i Stanów Zjednoczonych.

W serbskich podręcznikach dominuje retoryka prawosławna (motywy monastyrów, fresków, ikon). W chorwackich książkach znajdziemy motywy oraz teksty biblijne (motyw Krzyża, Matki Boskiej, kościoła). Natomiast podręczniki boszniackie wypełnione są literaturą pochodzącą z kręgu islamskiego.

Własną kampanię informacyjną na Bałkanach prowadzi także Rosja za pośrednictwem Cerkwi prawosławnej. Nawołując do jedności w ramach *Slavia Orthodoxa*, odwołując się przy tym do retoryki antyzachodniej²¹. Moskwa wspiera finansowo renowację i budowę prawosławnych obiektów sakralnych, a od 2015 roku platforma *Russia Today* emituje program radiowy w języku serbskim. Istnieje wiele stron internetowych jak np. Pravda czy Vaseljenska, które uważane są

---

¹⁹ <https://depo.ba/clanak/150738/nije-to-fobija-prema-arapima-ali-nisu-ni-investicije-to-je-projekat-od-kojeg-treba-strahovati> (dostęp 09.02.2021).

²⁰ P. Planeta, *Bośnia i Hercegowina na rozdrożu. Odbudowa muzułmańskiej tożsamości czy islamizacja kraju* [w:] *Studia środkowoeuropejskie i bałkanistyczne*, Kraków 2017, s. 185.

²¹ A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 235–243.

jako „źródła propagandy rosyjskiej dla całego regionu”²². Warto też wspomnieć o obecności na bałkańskim rynku takich gigantów jak Gazprom, Lukoil czy Sberbank. Bułgarski politolog Ivan Krystew uważa, że w interesie Rosji leży destabilizacja Bałkanów, co odwróciłoby uwagę zachodniej opinii publicznej od poczynąń Rosji, zwłaszcza na Ukrainie²³.

Kościół katolicki w BiH również wspiera finansowo odbudowę i rozwój misji chrześcijańskich w BiH, zwłaszcza aktywnie uczestniczy w szerzeniu katolickiego punktu widzenia w edukacji²⁴. Walczy też o swoje miejsce w tej części świata, co dobrze ilustruje wydłużenie do nienaturalnych rozmiarów wieży kościoła katolickiego w Mostarze, by zaakcentować swoją obecność i konkurować z okolicznymi minaretami²⁵.

Od początku lat 90. wspólnoty religijne w BiH interesują się nie tylko swoimi wyznawcami, ale również starają się wywrzeć wpływ na politykę. Mając na uwadze to, jak wiele zależy od poparcia wyborców danej religii na wyniki wyborów, politycy BiH zwrócili zarekwizowane w epoce socjalizmu majątki kościołowi katolickiemu, prawosławnemu i muzułmańskiemu. W zamian Kościoły zintensyfikowały działania na rzecz legitymizacji władzy polityków²⁶.

KWESTIE DODATKOWE

Mieszanie się obcych mocarstw w politykę wewnętrzną kraju, nie sprzyja wypracowaniu kompromisu, nie mówiąc o współpracy każdej ze stron. Tymczasem państwo musi przeprowadzić szereg reform, stworzyć efektywne struktury demokratyczne i przede wszystkim zapanować nad istniejącymi podziałami politycznymi

---

²² V. Velebit, *Russian influence in Macedonia: A credible threat?* <https://europeanwesternbalkans.com/2017/11/14/russian-influence-macedonia-credible-threat/> (dostęp 24.05.2021).

²³ <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/196642/da-li-ce-rusija-na-balkanu-testirati-jedinstvo-eu> (dostęp 24.05.2021).

²⁴ D. Kaniecka, „Chorwaci z Bośni i Hercegowiny czy Chorwaci bośniaccy? Poszukiwania tożsamości pewnej mikro kultury – rozważania wstępne”, [w:] *Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, Kraków 2017, s. 274–275.

²⁵ S. Mønnesland, *National Symbols in Multinational States: The Yugoslav Case*, Oslo 2013, s. 261.

²⁶ M. Rekść, *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństw byłej Jugosławii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna*. Łódź 2019, s. 106.

i etnicznymi. Bardzo istotnym problemem była i jest unifikacja instytucjonalna wszystkich sfer władzy.

Słabość państwa przejawia się we wszystkich aspektach życia publicznego, wszechobecna społecznie akceptowana korupcja, brak długofalowych celów gospodarczych i politycznych, nepotyzm, klientelizm, nie przestrzeganie przepisów i obchodzenie prawa silnie zakorzeniło się w świadomości zbiorowej mieszkańców Bośni. Narody konstytutywne BiH nie wypracowały konsensusu odnośnie do słów hymnu narodowego. Hymn do dziś istnieje tylko w wersji instrumentalnej. Wszelkie próby dopasowania tekstu do muzyki, wywołują zwykle protesty poszczególnych etnosów. Problemu nie rozwiązał także przeprowadzony w roku 2008 konkurs na słowa hymnu. Mimo wielu zgłoszonych propozycji, parlament nie zaakceptował żadnego z proponowanych projektów.

Słabość państwa przejawia się we wszystkich aspektach życia publicznego, wszechobecna społecznie akceptowana korupcja, brak długofalowych celów gospodarczych i politycznych, nepotyzm, klientelizm, nie przestrzeganie przepisów i obchodzenie prawa silnie zakorzeniło się w świadomości zbiorowej mieszkańców Bośni.

Rozpowszechniony w kraju nacjonalizm jest kluczowym elementem przeszkadzającym w procesie porozumienia międzykulturowego, wykorzystywany do manipulacji politycznych i utrzymujący wzajemną niechęć na stale wysokim poziomie. Nierozwiązane kwestie egzekucji etnicznych są wykorzystywane do podsycania idei nacjonalistycznych przez polityków wszystkich ugrupowań. Podczas wojny wszystkie strony konfliktu prowadziły politykę tzw. „czystek etnicznych”, które sprowadzały się do wysiedleń lub masowych morderstw przedstawicieli przeciwnych nacji. Za czystki etniczne powszechnie oskarża się Serbów, są oni odpowiedzialni za 90% zbrodni wojennych w BiH. W obronie społeczności muzułmańskiej zaczęli ściągać do Bośni fundamentalisci z innych krajów

muzułmańskich, tzw. Mudżahedini, a słynne bośniackie „Zielone Berety” są odpowiedzialne za szereg masakr na ludności serbskiej. W 1991 chorwaccy nacjonaliści zapowiadali krwawą rozprawę z ludnością serbską na opanowanych przez siebie terenach. Punktem zapalnym, budzącym wiele skrajnych emocji w relacjach Serbowie – Boszniacy wiele lat po zakończeniu wojny, jest odmienna interpretacja masakry ludności muzulmańskiej z Srebrenicy. Władze serbskie wobec zbrodni popełnionych przez Serbów w trakcie wojen w byłej Jugosławii prowadzą politykę dwutorową. Serbowie wielokrotnie przepraszały za popełnione zbrodnie, a w 2010 roku serbski parlament przyjął rezolucję potępiającą masakrę w Srebrenicy. Pozornie współpracują także z Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. byłej Jugosławii, Z drugiej strony jednak nie podejmuje się znaczących działań na rzecz rozliczenia zbrodni wojennych. Władze tolerują relatywizowanie, a nawet kwestionowanie zbrodni wojennych, popełnionych przez Serbów w latach dziewięćdziesiątych. W szczególności ostro sprzeciwiają się nazywaniu zbrodni w Srebrenicy ludobójstwem, choć MTKJ²⁷ uznał to określenie za zasadne. Rozliczenia i badania zbrodni wojennych traktuje się jako zagrożenie dla tożsamości narodowej²⁸, a także dla stabilności całego regionu. Z kolei w stosunkach z państwami sąsiedzkimi przeważa retoryka symbolicznych gestów i apele o skupienie się na przyszłości. Działania Serbii na rzecz relatywizacji zbrodni wojennych popełnionych w trakcie konfliktów zbrojnych w latach dziewięćdziesiątych nie są działaniem odosobnionym. Podobna polityka prowadzona jest w BiH, wśród wszystkich nacji biorących udział w konflikcie. Upamiętnia się własne ofiary, honoruje własnych bohaterów – uznawanych przez sąsiadów za zbrodniarzy wojennych, negując tym samym zbrodniczość działań przedstawicieli własnego narodu.

---

²⁷ Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii.

²⁸ Na potrzeby niniejszego tekstu, tożsamość jest tu rozumiana za Moroz-Grzelak (por. Moroz-Grzelak L., *Poszukiwanie tożsamości wspólnotowej a samoidentyfikacja etniczna mieszkańców Bośni i Hercegowiny w świetle literatury*, [w:] Studia środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne, Tom XXVI, Warszawa 2017) „w szerokim kontekście stosunku człowieka do samego siebie i stosunku do innych ludzi, a więc do kultury i tradycji, wskazując na związek opierający się na mniej lub bardziej świadomych postawach wobec wartości, których nosicielem jest zarówno sam podmiot, jak i inni ludzie oraz kultura. Pojemność terminu, w którym zawierać się mogą kategorie tożsamości wspólnotowej, etnicznej, religijnej, narodowej, kulturowej, zwraca uwagę na jego skomplikowaną strukturę”.

PODSUMOWANIE

Łódzka politolożka Magdalena Rekść jako przykład najbardziej fundamentalnych różnic, dowodzących braku porozumienia mieszkańców BiH na płaszczyźnie symbolicznej podaje masakrę w Srebrenicy, stanowiącej mit założycielski tożsamości boszniackiej i uznawanej w Federacji BiH za ludobójstwo²⁹. Natomiast Serbowie interpretują je jako jedną z bardzo wielu zbrodni, będących odwetem za popełnione mordy przez Boszniaków na Serbach³⁰.

W czasie powodzi, która nawiedziła BiH w 2014 roku, okazało się, że zwaśnione narody Bośni mogą ze sobą współpracować, a pomoc sąsiedzka nie jest wymuszonym obowiązkiem tylko wynika z szeroko pojmowanej empatii. Szczególnie trudny był rok 2014, od 13 maja trwała na terenie BiH powódź, która była największą klęską żywiołową tego typu od 1892 roku. W wyniku kataklizmu zginęło ponad 70 osób (ogółem w Serbii i BiH). W BiH ponad 1,5 mln osób, czyli 39% populacji straciło domy. Kataklizm przyczynił się do zatrzymania i tak powoli wdrażanych reform polityczno-gospodarczych. Wydawać by się mogło, że wspólna walka z żywiołem wzmocni współpracę regionalną i przyczyni się do integracji wszystkich narodów BiH, ale wzajemne oskarżenia i nieefektywne działania władz w usuwaniu skutków powodzi wzbudziły jedynie frustracje w podzielonym społeczeństwie. W BiH dużą rolę w walce z powodzią odegrała samoorganizacja społeczna oraz pomoc z UE. Walka z powodzią uwydatniła konieczność zorganizowania na terenie BiH zarządzania kryzysowego, budowy i konserwacji ochrony przeciwpowodziowej i właściwej dla regionu gospodarki wodnej. Straty spowodowane powodzią wyniosły ok. 1,5 mld euro z czego aż 1,3 mld euro (ponad 7,5%) w Bośni i Hercegowinie. Usuwanie skutków klęski żywiołowej, a szczególnie odbudowa całej podtopionej infrastruktury znacząco obciążyło i tak już zadłużone państwo³¹.

²⁹ M. Rekść, *Jeden kraj, trzy historie. Interpretacje przeszłości w podaytonowskiej Bośni i Hercegowinie* [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 381–409.

³⁰ W. Korczyński, *Muzułmańska i serbska pamięć o Srebrenicy*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 449–457.

³¹ <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-06-04/balkany-po-powodzi-konsekwencje-polityczne-i-gospodarcze> (dostęp 11.02.2021).

Katastrofa uwydatniła także konieczność współpracy BIH z UE, co zaowocowało złożeniem w lutym 2016 r. aplikacji o członkostwo w Unii Europejskiej. We wrześniu dokument ten został zaakceptowany i Bośnia stała się państwem stowarzyszonym z UE. Kraj został zobowiązany do przeprowadzenia odpowiednich zmian sugerowanych przez Brukselę. Jednakże rząd nie zdołał przeprowadzić reform i nie uchwalił obiecanego pakietu przepisów, których domagał się Międzynarodowy Fundusz Walutowy. Doszło do kolejnego kryzysu, który mógł doprowadzić do wycofania się Międzynarodowego Funduszu Walutowego z programu pomocowego dla Bośni³².

Postępujące przemiany kulturowe i społeczne zachodzące w Bośni i Hercegowinie wskazują na występowanie zjawisk odnoszących się do skomplikowanej materii interferencji kulturowych, które wpływają na charakter i kształt struktury państwa z jego specyfiką ludnościową i wyznaniową. Narody Bośni i Hercegowiny, połączone tak naprawdę ze sobą językiem, przestrzenią i wspólną historią są jednocześnie rozdzieleni za sprawą manipulacji politycznych. Od czasów prezydentury Izetbegovicia i wojny nadal problematyczne jest przestrzeganie praw człowieka i mniejszości etnicznych, a także już wspomnianej odgórznej islamizacji na terenie kraju³³. Pojednanie społeczeństwa bośniackiego, w tym religijnego i etnicznego, w znacznym stopniu pozwoliłoby ustanowić świeckie państwo, a co za tym idzie rządy prawa i modernizację życia politycznego.

BIBLIOGRAFIA

- Curanović A., *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010.
- Eminagić E. (2017), *Towards a De-Ethnicized Politics: Protests and Plenums in Bosnia and Herzegovina*, [w:] *The Democratic Potential of Emerging Social Movements in Southeastern Europe*, red. J. Mujanović, Friedrich-Ebert Stiftung, Sarajevo.
- Halpern, Joel M., *Sąsiedzi na wojnie: antropologiczne perspektywy na etniczność, kulturę i historię Jugosławii*. University Park, PA: Uniwersytet Stanowy Pensylwanii 2000.

---

³² <https://www.imf.org/external/lang/bosnian/np/sec/pr/2018/pr1887b.pdf> (dostęp 11.02.2021).

³³ D. Wybranowski, *Bośnia i Hercegowina wobec Unii Europejskiej – trudna droga ku stowarzyszeniu. Problemy i wyzwania polityki UE na Bałkanach Zachodnich na początku XXI wieku*. [w:] *Wrocławskie Studia Politologiczne* 10, Wrocław 2009, s. 220.

- Kasapović M., *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb 2005.
- Kazaz E., *Bosanskohercegovačka politička kriza i promjena ustava Federacije BiH*, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo 2013.
- Korczyński W. (2011), *Muzułmańska i serbska pamięć o Srebrenicy*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Mønnesland S., *National Symbols in Multinational States: The Yugoslav Case*, Oslo 2013.
- Moroz-Grzelak L., *Poszukiwanie tożsamości wspólnotowej a samoidentyfikacja etniczna mieszkańców Bośni i Hercegowiny w świetle literatury*, [w:] *Studia środkowoeuropejskie i bałkanistyczne*, Tom XXVI, Warszawa 2017.
- Planeta P., *Bośnia i Hercegowina na rozdrożu. Odbudowa muzulmańskiej tożsamości czy islamizacja kraju* [w:] *Studia środkowoeuropejskie i bałkanistyczne*, Kraków 2017.
- Rekić M., *Wyobrażenia zbiorowe społeczeństw byłej Jugosławii w XXI wieku. Perspektywa politologiczna*. Łódź 2019.
- Rekić M., *Jeden kraj, trzy historie. Interpretacje przeszłości w poddaytonowskiej Bośni i Hercegowinie* [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- Szpała M., *Balkany po powodzi – konsekwencje polityczne i gospodarcze* 2014, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2014-06-04/balkany-po-powodzi-konsekwencje-polityczne-i-gospodarcze> (dostęp 11.02.2021).
- Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie rozbicie Jugosławii na przełomie XX i XXI wieku*. Poznań 2002.
- Veličković N., *Trzy szkoły pod jednym dachem. Nacjonalizm w podareczkach boszniackich, chorwackich i serbskich* [w:] *Poznańskie Studia Slawistyczne* nr 8, Poznań 2015.
- Wybranowski D., *Bośnia i Hercegowina wobec Unii Europejskiej – trudna droga ku stowarzyszeniu. Problemy i wyzwania polityki UE na Bałkanach Zachodnich na początku XXI wieku*. [w:] *Wrocławskie Studia Politologiczne* 10, Wrocław 2009.
- Zekić M., *Muslimanski odgovor izazovima Okcidenta. Islamizacija Zapada ili vesternizacija islamskog svijeta. S posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu i bosanskohercegovačke muslimane – Bošnjake*, Poznań 2016.

Źródła internetowe:

- <https://www.imf.org/external/lang/bosnian/np/sec/pr/2018/pr1887b.pdf> (dostęp 25.01.2021)
- <https://depo.ba/clanak/153609/sarajevo-resort-osenik-ovo-je-prvi-arapski-grad-u-bih-ali-dok-su-vlasnici-kuca-tu-ulaz-bosancima-nije-dozvoljen> (dostęp 09.02.2021)
- http://www.bhas.ba/?option=com_content&view=article&id=392 (dostęp 05.02.2021)
- <https://www.imf.org/external/lang/bosnian/np/sec/pr/2018/pr1887b.pdf> (dostęp 11.02.2021 r.)

<https://www.slobodnaevropa.org/a/medijski-prostor-moskve/26659775.html> (dostęp 10.09.2021)

<https://www.slobodnaevropa.org/a/ivan-krastev-da-li-ce-moskva-na-balkanu-testirati-jedinstvo/26833982.html> (dostęp 11.02.2021)

<https://depo.ba/clanak/150738/nije-to-fobija-prema-arapima-ali-nisu-ni-investicije-to-je-projekat-od-kojeg-treba-strahovati> (dostęp 09.02.2021)

<https://europeanwesternbalkans.com/2017/11/14/russian-influence-macedonia-credible-threat/> (dostęp 24.05.2021)

Biogram

dr Anetta Buras-Marciniak, adiunkt w Katedrze Języków specjalistycznych i Komunikacji Międzykulturowej na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na komunikacji interkulturowej, politycznej i religijnej w środowisku wielokulturowym szczególnie wśród Słowian Południowych. Redaktorka i współredaktorka wielu pozycji naukowych m.in.: *Islam i muzułmanie w kulturze, literaturze i językach Słowian Południowych, Bośnia i Hercegowina. Kultura – literatura – język – polityka, Języki specjalistyczne w komunikacji interkulturowej, Südslawen und die deutschsprachige Kultur, Slavica Lodziensia, Muslim East in Slavic Literatures and Cultures*, etc. ORCID 0000-0003-2963-9265

Milena Kindziuk

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

**Transmisje nabożeństw liturgicznych w agendzie
tygodników „Gość Niedzielny” i „Niedziela”
w okresie pierwszej i drugiej fali pandemii
koronawirusa (luty – grudzień 2020 r.).
Studium medioznawcze**

**The online broadcasting of liturgical services on the agenda
of Catholic weekly magazines „Gość Niedzielny” and „Niedziela”
during the first and second wave of the coronavirus pandemic
(February – December 2020). Media studies research**

ABSTRAKT

Pandemia COVID-19 i ograniczenia dotyczące liczby wiernych w kościołach zrodziły nowe zjawisko, nieznane dotąd na tak wielką skalę w komunikacji religijnej – transmisje Mszy i nabożeństw liturgicznych online w różnych formach: na stronach internetowych poszczególnych diecezji, parafii, Episkopatu Polski, pism i portali katolickich, wreszcie live streaming w social media. Celem niniejszego artykułu było zbadanie, w jaki sposób w okresie pierwszej i drugiej fali pandemii (luty-grudzień 2020 r.) informowały o tym i o problemach z tym związanych dwa największe ogólnopolskie katolickie tygodniki kościelne: „Gość Niedzielny” i „Niedziela”. Przyjęto metodę badawczą: ilościową i jakościową analizę zawartości. Pomocniczo wykorzystano też metodę analizy kontekstu dyskursu prasowego. Na potrzeby badania opracowano klucz kategoryzacyjny i sporządzono kwestionariusz. Z tekstów opublikowanych w omawianym okresie badawczym na łamach „Gościa Niedzielnego” i „Niedzieli” wynika jednoznaczny przekaz:

że transmisja Mszy online nie jest tożsama z realnym uczestnictwem w Eucharystii, tylko stanowi formę przejściową, dopuszczalną w czasie obowiązującej dyspensy, w wyjątkowych okolicznościach, do których Kościół zaliczył pandemię COVID-19. Z analizy ilościowej wynika też zależność współwystępowania tekstów dziennikarskich z publikowaniem dokumentów kościelnych dotyczących dyspensy i transmisji Mszy online.

SŁOWA KLUCZOWE

transmisje Mszy online, duszpasterstwo online, transmisje religijne w mediach, ślub online, pogrzeb online, Różaniec online, rekolekcje online, dyspensy, komunikowanie religijne

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic and restrictions on the number of believers in churches gave rise to a new phenomenon, previously unknown on such a large scale in religious

communication – online broadcasts of the Mass in various forms: on the websites of individual dioceses, parishes, Polish Episcopate, Catholic magazines and websites, and finally live streaming in social media.

The aim of this article was to investigate how during the first wave of the pandemic (February-December 2020), the two largest national Catholic church weeklies: „Gość Niedzielny” and „Niedziela”, informed about this and about the problems related to it. The research method was adopted: quantitative and qualitative content analysis. An auxiliary method of analyzing the context of press discourse was also used. For the purposes of the study, a categorization key was developed and a questionnaire was prepared.

The texts published during the research period in „Gość Niedzielny” and „Niedziela”

show an unambiguous message: that the online broadcast of the Mass is not the same as actual participation in the Eucharist, it is only a transitional form, permissible during the dispensation in force, under exceptional circumstances, to which the Church passed the COVID-19 pandemic. The quantitative analysis also shows the dependence of the coexistence of journalistic texts with the publication of church documents regarding the dispensation and online transmission of the Mass.

KEYWORDS

mass broadcasts online, pastoral activities online, religious media broadcasts, wedding online, funeral online, rosary online, religious retreat online, ecclesiastical dispensation, religious communication

WPROWADZENIE

Upłynęły 43 lata od chwili, gdy po raz pierwszy w polskiej telewizji można było obejrzeć „liturgię zapośredniczoną”¹, czyli transmisję Mszy świętej. Okazję ku temu stanowiła uroczystość inauguracji pontyfikatu papieża Jana Pawła II w Watykanie (22.10.1978). Natomiast 41 lat temu transmisja Mszy powróciła (po drugiej wojnie światowej) na antenę Polskiego Radia² – medium wciąż chętnie słuchanego przez różnych odbiorców, niezależnie od wieku i wykształcenia³ (warto pamiętać, że transmisja niedzielnych Mszy świętych w mediach stanowiła jeden z 21 postulatów „NSZZ Solidarność” w 1980 r., a w 1992 r. została uchwalona ustawa o radiofonii i telewizji regulująca kwestię transmisji religijnych kościołów

---

¹ A. Jupowicz-Ginalska, M. Szewczyk, A. Kiciński, B. Przywara, A. Adamski, *Dispensation and Liturgy Mediated as an Answer to COVID-19 Restrictions: Empirical Study Based on Polish Online Press Narration*, „Religions” 2021 z. 12, s. 19.

² [b.a.], *Czterdziestolecie transmisji mszy świętej w Polskim Radiu*, „Polskie Radio” z 20.09.2020, <https://www.polskieradio.pl/7/1579/Artykul/2584252,40lecie-transmisji-mszy-swietej-w-Polskim-Radiu-Posluchaj> (dostęp: 17.02.2021).

³ Szerzej zob. A. Gralczyk, *The role of radio in pre-school education*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2018 nr 2, s. 10.

różnych wyznań). Obecnie nabożeństwa religijne na stałe znalazły swoje miejsce w różnych rozgłośniach radiowych i w stacjach telewizyjnych, pojawiły się także w internecie. Zjawisko transmisji online nie jest więc nowe, chociaż trzeba podkreślić, że dotyczy zasadniczo Mszy św. celebrowanej w niedziele i główne święta kościelne tzw. nakazane (Boże Narodzenie, Trzech Króli, Wielkanoc, Zesłanie Ducha Świętego, Boże Ciało, Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, Uroczystość Wszystkich Świętych).

Wybuch pandemii COVID-19 na początku 2020 r. w dobie „wzrostu znaczenia komunikacji zmediatyzowanej w sytuacji fizycznego dystansu w warunkach pandemii”⁴ diametralnie zmienił tę sytuację. Epidemiczne ograniczenie liczby wiernych w kościołach (początkowo – od 12 marca 2020 r. – do 50 osób, następnie od 20 marca 2020 r. – do 5 osób; od 20 kwietnia – do 1 osoby na 15 metrów kwadratowych świątyni; od 17 maja – 1 osoby na 10 metrów kwadratowych świątyni itd. – wszystko w zależności od bieżących rozporządzeń Rady Ministrów) spowodowało wydawanie przez biskupów dyspens od udziału we Mszy św. niedzielnej i świątecznej oraz kierowanie zachęt do oglądania transmisji online, czyli w czasie rzeczywistym. To sprawiło, że nie tylko znacznie wzrosła liczba transmitowanych Mszy radiowych i telewizyjnych, ale bardzo szybko pojawiły się różne rodzaje transmisji: na stronach internetowych poszczególnych parafii, Episkopatu Polski, a także na stronach wielu diecezji, pism i portali katolickich. Wreszcie – live streaming w social media, co stanowiło największą nowość, jeśli chodzi o życie religijne w pandemii. Jak słusznie podkreśla M. Makuła, „nowa funkcjonalność live streamingu daje szerokie możliwości. W zasadzie każda instytucja i każda osoba prywatna jest w stanie prowadzić własną transmisję na żywo, która może być oglądana przez miliony użytkowników”⁵. To fenomen nieznaný dotąd na tak wielką skalę w komunikowaniu religijnym. Pandemia COVID-19 przyczyniła się do powstania nowej ery medialnej, kiedy środki społecznego przekazu zaczęły odgrywać zasadniczą rolę w praktykach religijnych, można powiedzieć, że dzięki mediom praktykowanie wiary stało się w ogóle możliwe. Co więcej, media umożliwiły udział w ślubach transmitowanych online, a nawet w pogrzebach

⁴ T. Goban-Klas, *The Media in the “Liquid” Coronavirus Pandemic of 2020. Communication During Lockdown: Separate but Together*, „Studia Medioznawcze” 2020 t. 21 nr 4, s. 718.

⁵ M. Makuła, *Transmisje Mszy świętych w live streamingu w internecie. Analiza możliwości, postulaty i propozycje*, „Seminare” 2019 t. 40 nr 1, s. 38.

online (ewenementem był pogrzeb znanego duszpasterza ks. Piotra Pawlukiewicza, który miał na You Tube 152 tys. 287 wyświetleń!⁶). W związku z tym zrodziło się jeszcze jedno nowe zjawisko: otóż poszczególne media zaczęły zachęcać do oglądania transmisji Mszy online w innych mediach. Oczywiście jest, że w ten proces od razu włączyły się media katolickie, „szeroko rozpowszechniając transmisje Mszy św. i innych nabożeństw”, dzięki czemu stało się możliwe „celebrowanie przez Kościół najważniejszych tajemnic wiary”⁷.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie, w jaki sposób w okresie pierwszej i drugiej fali pandemii (luty-grudzień 2020 r.) włączyły się w powyższy proces dwa największe ogólnopolskie katolickie tygodniki kościelne: „Gość Niedzielny” i „Niedziela”. Podjęto też analizę zależności współwystępowania tekstów dziennikarskich z publikowaniem dokumentów kościelnych dotyczących dyspensy i transmisji Mszy online oraz analizę dotyczącą problemów podejmowanych w związku z tym na łamach ww. tygodników. Sformułowano następujące pytania badawcze: w jaki sposób wspomniane wyżej pisma udzielały odpowiedzi na pytanie, czy udział we Mszy św. transmitowanej stanowi pełen w niej udział czy tylko namiastkę prawdziwego uczestnictwa? Jaką rolę odegrały tygodniki w ukazywaniu procesu zmian religijności Polaków oraz w propagowaniu nowej funkcji mediów w komunikowaniu religijnym? Należy zaznaczyć, że tygodniki te zajmowały się jedynie transmisjami w rycie rzymskokatolickim i tego dotyczy niniejszy artykuł.

ŹRÓDŁA, ZAKRES CZASOWY, METODOLOGIA

Badaniem objęto dwa wymienione tygodniki katolickie mające status „kościelnych”, czyli wydawanych przez kurie diecezjalne⁸, ponieważ mają one największy

---

⁶ Ks. dr P. Pawlukiewicz, kapłan archidiecezji warszawskiej, rekolekcjonista i autor książki, zmarł 21.03.2020 r.; jego pogrzeb odbył się 25.03.2020 r., w katedrze św. Floriana na warszawskiej Pradze. Był transmitowany na You Tube, zob. https://www.youtube.com/watch?v=z-Nq_F6j3Dc (dostęp: 15.02.2021).

⁷ Zob. A. Jupowicz-Ginalska, M. Szewczyk, A. Kiciński, B. Przywara, A. Adamski, art. cyt., s. 22.

⁸ „Gość Niedzielny” jest wydawany przez Kurie Archidiecezji Katowickiej, „Niedziela” zaś przez Kurie Archidiecezji Częstochowskiej. Szerzej o tygodnikach katolickich zob. także: R. Leśniczak, *Wizerunek zgromadzeń zakonnych w prasie polskiej (2013–2016)*, Warszawa 2019, s. 107–110.

nakład⁹ oraz najszerzy zasięg¹⁰. Materiał badawczy stanowiły wszystkie teksty, które ukazały się w drukowanej edycji „Gościa Niedzielnego” i „Niedzieli” w okresie od 1 lutego do 31 grudnia 2020 r. Objęto kwerendą 48 ogólnopolskich wydań „Gościa Niedzielnego” i 48 numerów ogólnopolskich wydań „Niedzieli”. W przypadku „Niedzieli” wzięto też pod uwagę teksty z wydań lokalnych, ale jedynie te, które zostały włączone do ośmiu numerów wydań ogólnopolskich (we wspomnianych numerach z powodu pandemii zawieszono osobne wydania 8-stronicowych edycji diecezjalnych). Przebadano całą zawartość pism, a więc artykuły należące do różnych gatunków dziennikarskich (notatki, informacje, wzmianki, teksty publicystyczne, wywiady, felietony, komentarze, wstępniaki itd.), w których przynajmniej jeden raz wystąpiły słowa – klucze: transmisje Mszy online, duszpasterstwo online, transmisje religijne w mediach, ślub online, pogrzeb online, Różaniec online, rekolekcje online, dyspensa, komunikowanie religijne. Ze względu na obszerny zakres materiału, nie podjęto osobnej analizy zawartości wizualnej towarzyszącej poszczególnym artykułom: fotografii, rysunków, infografik.

Zakres czasowy analizy obejmuje okres od 1 lutego do 31 grudnia 2020 r. Przyjęto założenie, że punktem wyjścia do badań jest wydanie przez przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski pierwszego komunikatu „w związku z możliwością pojawienia się koronawirusa na terenie Polski”¹¹, a następnie opublikowanie

⁹ „Gość Niedzielny” ma nakład 153 tys. egz.; relacja ustna W. Dąbrowska-Macura, zastępca redaktora naczelnego (mail do autorki niniejszego artykułu z dn. 2.03.2021) ; „Niedziela” – nakład waha się od 80 tys. do 120 tys. egz. w okresie świątecznym; relacja ustna M. Książek, dyrektor ds. marketingu (mail do autorki niniejszego artykułu z dn. 5.03.2021). Należy dodać, że „Gość Niedzielny” należy do Związku Kontroli Dystrybucji Prasy.

¹⁰ Do katolickich tygodników kościelnych zaliczają się też: „Przewodnik Katolicki” wydawany przez Kurię Archidiecezji Poznańskiej – nakład wynosi 40 tys. egz., zob. <https://www.swietywojciech.pl/Wydawnictwo/Blog/Przewodnik-katolicki-najpopularniejsze-katolickie-czasopismo> (dostęp: 2/02.2021) oraz „Idziemy” – wydawane przez Kurię Diecezji Warszawsko-Praskiej – nakład wynosi 19 tys. 500 (plus e-wydania), zob. <http://idziemy.pl/dynamic/reklama> (dostęp: 2/02.2021). Natomiast „Tygodnik Powszechny” nie jest wydawany przez kurię diecezjalną. Ma przydomek: „katolicki”, co oznacza istnienie oficjalnie zatwierdzonego asystenta kościelnego. Nakład wynosi ok. 27 tys., zob. <https://www.press.pl/tresc/6086-9,tygodniki-z-mniejszymi-nakladami-po-zamknieciu-czesci-punktow-sprzedazy> (dostęp: 2/02.2021).

¹¹ Chodzi o *Komunikat abpa S. Gądeckiego z 28.02.2020 r.* <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-o-koronawirusie-zachecam-duchowienstwo-i-wiernych-do-zachowania-zwiekszonej-ostroznosci-2/> (dostęp: 5.02.2021).

zarządzenia Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski na temat pierwszej dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej i świątecznej Mszy św. i wystosowanie zachęty do „duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewizyjne lub internetowe”¹². Analiza kończy się natomiast w grudniu 2020 r., w okresie schyłkowym drugiej fali pandemii, kiedy transmisje Mszy online stały się już czymś zupełnie naturalnym i powszechnym, wręcz rekomendowanym przez Kościół.

Odnaleziono 65 publikacji: 25 z „Gościa Niedzielnego” oraz 40 z „Niedzieli”, w których poruszana (bądź tylko wzmiankowana) była tematyka transmisji nabożeństw liturgicznych online i w których występowały wyżej wspomniane słowa-klucze. Jest to pełna, systematyczna próba badawcza. W niniejszym artykule jako metodę badawczą przyjęto jakościową i ilościową metodę analizy zawartości, opartą na modelu statystycznym i korelacyjnym, w ujęciu M. Lisowskiej-Magdziarz¹³. Ze względu na złożoność podjętej tematyki, dla jej zrozumienia niezbędne jest ukazanie kontekstu społeczno-religijnego poruszanych w artykułach wątków, stąd pomocniczo zastosowano również metodę analizy kontekstu dyskursu prasowego¹⁴. Posłużono się opracowanym na potrzeby badania kluczem kategoryzacyjnym i sporządzono kwestionariusz¹⁵.

Aby odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób na łamach „Gościa Niedzielnego” i „Niedzieli” został zaprezentowany problem transmisji Mszy online, sformułowano tezę, że oba tygodniki podjęły powyższy temat w podobnej liczbie publikacji oraz przy identycznej ekspozycyjności, ukazując przemiany religijności w związku z transmisjami online, stawiając diagnozy, pogłębiając problem, wyraźnie dostrzegając nową rolę mediów w życiu religijnym.

---

¹² Zob. Zarządzenie 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12.03.2020 r., „Episkopat Polski” z 12.03.2020, <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> (dostęp: 5.01.2021).

¹³ Zob. M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów: przewodnik dla studentów wersja 1.1*, Kraków 2004, s. 23–65. por. *Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, A. Szymańska, M. Lisowska-Magdziarz, A. Hess (red.), Kraków 2018, s. 113–166; R.D. Wimmer, J.R. Dominick, *Mass media. Metody badań*, przekład T. Korłowicz, Kraków 2008, s. 209–212.

¹⁴ Zob. M. Lisowska-Magdziarz, dz. cyt., s. 53–59.

¹⁵ Według schematu. M. Lisowskiej-Magdziarz, zob. tamże, s. 54–57.

Klucz kategoryzacyjny wraz z cechami i kategoriami

Badana cecha i definicja cechy	Kategorie i definicje w ramach badanej cechy
I TEMATYKA PUBLIKACJI	<ol style="list-style-type: none"> 1. Znaczenie Mszy online – prawdziwa czy substytut? 2. Przewodnik po Mszy online – w jaki sposób prawidłowo oglądać liturgię transmitowaną online? 3. Transmisje Mszy on line wzmacniają czy osłabiają wiarę? Skutki transmisji online dla religijności. 4. Nowa rola mediów tradycyjnych i społecznościowych w ewangelizacji. 5. Nowe formy duszpasterstwa online (transmisje modlitw, adoracji, rekolekcji, czuwań).
II NAUCZANIE PAPIEŻA FRANCISZKA	<ol style="list-style-type: none"> 1. Teksty informacyjne w kontekście komunikatów watykańskich i działalności papieża Franciszka. 2. Teksty publicystyczne w kontekście komunikatów watykańskich i działalności papieża Franciszka. 3. Wywiady w kontekście komunikatów komunikatów i działalności papieża Franciszka. 4. Dokumenty Watykanu publikowane in extenso. 5. Cytowane fragmenty dokumentów watykańskich.
III NAUCZANIE KEP	<ol style="list-style-type: none"> 1. Teksty informacyjne w kontekście komunikatów Konferencji Episkopatu Polski. 2. Teksty publicystyczne w kontekście komunikatów Konferencji Episkopatu Polski. 3. Wywiady w kontekście komunikatów Konferencji Episkopatu Polski. 4. Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski, publikowane w całości. 5. Cytowane fragmenty komunikatów Konferencji Episkopatu Polski.

Źródło: Opracowanie własne.

Do przeprowadzenia badań sformułowano następujące hipotezy kierunkowe HK1-HK5:

- HK1. Msze online nie są tym samym, co msza św. odprawiana w kościele.
- HK2. Oglądanie transmisji Mszy online wymaga wiedzy na temat istoty Eucharystii i życia sakramentalnego.
- HK3. Transmisje Mszy online wywierają wpływ na stopień religijności społeczeństwa.
- HK4. Przy okazji transmisji Mszy online „Gość Niedzielny” i „Niedziela” prezentują nowe formy duszpasterstwa online, np. adoracje online, czuwania modlitewne online, Różaniec online itp.
- HK5. Oba tygodniki ukazują nową rolę mediów w kształtowaniu religijności w okresie pandemii.

Natomiast hipoteza badawcza brzmi: autorzy tekstów obu tygodników ukazują istotę Mszy transmitowanej online jako formę zastępczą, możliwą tylko w okresie pandemii, w czasie obowiązującej dyspensy od uczestnictwa w niedzielnej i świątecznej Mszy św. odprawianej w kościele. Przyjęto założenie, że opublikowane artykuły stanowią rodzaj swoistego przewodnika po Mszy transmitowanej online, a także ukazują skutki transmisji dla religijności Polaków i przedstawiają inne, nieznane dotąd formy duszpasterstwa online, wreszcie, akcentują rolę mediów w kształtowaniu religijności w okresie pandemii oraz w komunikowaniu religijnym.

WYNIKI ILOŚCIOWEJ ANALIZY ZAWARTOŚCI

Poniższe tabele prezentują wyniki badań podjętych w niniejszym artykule.

TEMATYKA PUBLIKACJI

– liczba tekstów przyporządkowana do danej kategorii

Tabela 1

	Znaczenie Mszy online	Przewodnik po Mszy online	Skutki transmisji online dla religijności	Nowa rola mediów	Inne formy duszpasterstwa online oraz reklamy
Gość Niedzielny	6	4	6	10	7 + 1 reklama
Niedziela	6	3	4	10	14 + 9 reklam

Źródło: oprac. własne.

NAUCZANIE PAPIEŻA FRANCISZKA

– liczba tekstów przyporządkowana do danej kategorii

Tabela 2

	Teksty informacyjne	Teksty publicystyczne	Wywiady	Komunikaty in extenso	Cytowane fragmenty
Gość Niedzielny	3	3	0	0	2
Niedziela	3	1	0	0	2

Źródło: oprac. własne.

NAUCZANIE KEP

– liczba tekstów przyporządkowana do danej kategorii

Tabela 3

	Teksty informacyjne	Teksty publicystyczne	Wywiady	Komunikaty in extenso	Cytowane fragmenty
Gość Niedzielny	3	5	1	0	3
Niedziela	3	4	0	0	3

Źródło: oprac. własne.

Liczba publikacji przyporządkowanych do danej kategorii dowodzi, że tematyce transmisji nabożeństw liturgicznych online „Gość Niedzielny” i „Niedziela” poświęciły porównywalny procent objętości poszczególnych numerów.

Liczba publikacji przyporządkowanych do danej kategorii dowodzi, że oba tygodniki tematyce transmisji nabożeństw liturgicznych online poświęciły porównywalny procent objętości poszczególnych numerów. Obrazują to przykłady wydań „Gościa Niedzielnego” i „Niedzieli” datowanych:

- 1) na początek I fali pandemii: 5 kwietnia 2020 r., kiedy w obu pismach ww. tematyka została podjęta w rubrykach „Temat Gościa i analogicznie „Temat numeru”);
- 2) na początek nowego roku liturgicznego, jakim jest adwent: 29 listopada 2020 r.

ad. 1. W numerze „Gościa Niedzielnego” z 5.04.2020 r. teksty dotyczące transmisji online ukazały się na 6 kolumnach (na 76 wszystkich kolumn), co stanowi 7,9 proc. objętości numeru¹⁶.

¹⁶ W. Lewandowski, *Domowe świętowanie*, „Gość Niedzielny”, 5.04.2020, s. 26–28 (3 kolumny); F. Kucharczak, *Kościół poza kościołem*, „Gość Niedzielny” 5.04.2020, s. 35–37 (2 kolumny); T. Gałuszka, *Kościół wirtualny i wspólnotowy*, „Gość Niedzielny” 5.04.2020, s. 43 (1 kolumna). Razem – 6 kolumn.

W numerze „Niedzieli” z 5.04.2020 r. teksty dotyczące transmisji online ukazały się na 7 kolumnach (na 68 wszystkich kolumn), co stanowi 10,3 proc. objętości numeru¹⁷.

ad. 2. W numerze „Gościa Niedzielnego” z 29.11.2020 r. teksty dotyczące transmisji online ukazały się na 2,5 kolumnach (na 76 wszystkich kolumn), co stanowi 3,3 proc. objętości numeru¹⁸.

W numerze „Niedzieli” z 29.11.2020 r. teksty dotyczące transmisji online ukazały się na 2,5 kolumnach (na 68 wszystkich kolumn), co stanowi 3,6 proc. objętości numeru¹⁹.

Należy też podkreślić, że w obu tygodnikach teksty dotyczące transmisji online zamieszczano w eksponowanych miejscach numeru, czyli na pierwszych trzech stronach lub na kolumnach cover story, na stronach parzystych, również na kolejnych stronach w pierwszej części pism, także w ich części drugiej i na końcu. Tematyka transmisji online jest więc obecna na łamach obu pism w sposób ciągły, można stwierdzić, że przeplata się z tekstami o innej problematyce, przez co jest stale obecna i zyskuje wysoką rangę. Należy też podkreślić, że 2 razy (w tym samym czasie) oba tygodniki wyeksponowały problematykę transmisji online jako najważniejszą w numerze: w „Gościu Niedzielnym” datowanym na 29 marca i na

---

¹⁷ J. Grabowski, *Eucharystia w domu*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 3 (1 kolumna); J. Chyła, *Namiastka na czas pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 14 (1 kolumna); A. Put, *Uczestniczyć czy oglądam*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 15 (1 kolumna); *Transmisje niedzielnych Mszy św. z kaplicy Cudownego Obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze, reklama*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 31 (0,5 kolumny); B. Pieczykura, *Parafia online*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 47 (0,5 kolumny); P. Nowosielski, *W kościołach, na ulicach, w domach*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 50 (0,5 kolumny); W. Wesołowski, *Porady online w czasie pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 50 (0,5 kolumny); A. Bandura, *Mimo drzwi zamkniętych*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 53 (0,5 kolumny); P. Lorenc, *Widorekolekcje*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 57 (0,5 kolumny); A. Put, *e-Kościół w czasach kwarantanny*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 64 (1 kolumna). Razem – 7 kolumn.

¹⁸ *Zgromadzeni na świętej wieczerzy*. Z abp. W. Skworcem rozmawia A. Macura, „Gość Niedzielnym”, 29.11.2020, s. 28–29 (2 kolumny); M. Kindziuk, *Czego katolicy szukają w sieci*, „Gość Niedzielnym” 29.11.2020, s. 38 (0,5 kolumny). Razem – 2,5 kolumny.

¹⁹ [b.a.], *Biskupi online*, „Niedziela”, 29.11.2020, s. 9 (0,25 kolumny); jk, *W okrojonej formie*, „Niedziela”, 29.11.2020, s. 8 (0,25 kolumny); M. Frukacz, *Niecodzienne rekolekcje*, „Niedziela”, 29.11.2020, s. 16–17 (2 kolumny). Razem – 2, 5 kolumny.

5 kwietnia teksty ukazały się w rubryce „Temat Gościa”²⁰; w „Niedzieli” datowanej na 29 marca i 5 kwietnia teksty ukazały się w rubryce „Temat numeru”²¹. Należy zauważyć, że każdy artykuł był zobrazowany zdjęciem lub kilkoma zdjęciami, co dodatkowo wzmacnia przekaz. Warto również podkreślić, że oba pisma dokładnie w tym samym czasie opublikowały swoje pierwsze teksty na temat transmisji Mszy online: w numerze datowanym na 22 marca 2020 r., czyli w pierwszym numerze, który ukazał się po wydaniu zarządzenia Rady Stałej z dn. 12.03.2020 r.²² (w „Gościu Niedzielnym”: *Nadzwyczajne środki na nadzwyczajne zagrożenie*²³; *Eucharystia w czasie pandemii. Wielka promocja Mszy św.*²⁴; w „Niedzieli”: „*Modlitwa suplikacji o oddalenie epidemii*”²⁵). Wszystko to wyraźnie wskazuje na identyczną linię redakcyjną obu pism w kontekście tematyki transmisji Mszy online, świadczy o tym, że oba tygodniki uznały temat za istotny. Oba pisma zamieszczały teksty w tonie aprobującym transmisje online.

W obu tygodnikach teksty dotyczące transmisji online zamieszczano w eksponowanych miejscach numeru. Należy też podkreślić, że 2 razy (w tym samym czasie) oba pisma wyeksponowały tę problematykę jako najważniejszą w numerze.

---

²⁰ Sz. Babuchowski, *Dajemy radę*, „Gość Niedzielnym”, 29.03.2020, s. 24–27; W. Lewandowski, *Domowe świętowanie*, „Gość Niedzielnym”, 5.04.2020, s. 26–28.

²¹ J. Chyła, *Czy chodzenie do kościoła wymaga dziś odwagi?*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 12; K. Woynarowska, *Kwarantanna nie może nas oddzielić od Boga*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 13–14; J. Chyła, *Namiastka na czas pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 14; A. Put, *Uczestniczę czy oglądam*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 15.

²² Zob. „Zarządzenie 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12.03.2020 r.”; <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/>, „Episkopat Polski” z 12.03.2020, (dostęp: 5.02.2021).

²³ A. Macura, *Nadzwyczajne środki na nadzwyczajne zagrożenie*, w: „Gość Niedzielnym”, 22.03.2020, s. 4.

²⁴ A. Macura, *Eucharystia w czasie pandemii. Wielka promocja Mszy św.*, „Gość Niedzielnym”, 22.03.2020, s. 6.

²⁵ S. Tomoń, *Modlitwa suplikacji o oddalenie epidemii*, „Niedziela”, 22.03.2020, s. 9.

Wyniki przeprowadzonych badań świadczą o tym, że zarówno „Gość Niedzielny”, jak i „Niedziela” zamieszczały publikacje w różnych gatunkach dziennikarskich (wzmianki, notatki, teksty informacyjne, publicystyczne, wywiady, komentarze, felietony, wstępniaki, przegląd prasy). Bez wątpienia, owa różnorodność ułatwiała odbiór oraz interpretację treści. Jak podkreśla M. Lisowska-Magdziarz, „identyfikacja przynależności gatunkowej poszczególnych tekstów medialnych pomaga w zrozumieniu treści i wpisaniu ich w już istniejącą strukturę wiedzy”²⁶. Należy zaakcentować, że w obu tygodnikach opublikowano taką samą liczbę tekstów publicystycznych (10), co świadczy o tym, że obie redakcje uznały tematykę transmisji online za wymagającą pogłębionej refleksji oraz interpretacji, publicystyka bowiem, w odróżnieniu od informacji, interpretuje rzeczywistość i ma na celu wywołanie określonej reakcji u odbiorcy²⁷. Liczba tekstów pisanych w pozostałych gatunkach dziennikarskich w obu tygodnikach zasadniczo jest podobna. Wyrażna różnica jest widoczna jedynie w proporcjach tekstów informacyjnych (w „Gościu Niedzielnym” – 10, w „Niedzieli” – 23). Jak wynika z analizy, tak znaczna przewaga tekstów informacyjnych w „Niedzieli” wiąże się z dołączeniem do 8 wydań ogólnopolskich „Niedzieli” w omawianym okresie (luty-grudzień 2020 r.) 19 edycji diecezjalnych tego tygodnika (w każdym numerze dodano po 1 kolumnie każdej edycji, czyli w sumie 19 kolumn), z uwzględnieniem informacji bardzo szczegółowych, dotyczących poszczególnych regionów Polski. Obrazują to wybrane przykłady:

1. „Niedziela” z 29.03.2020 r.:

- „Niedziela legnicka”, „Transmisje internetowe”²⁸ – tekst informujący, z jakich parafii na terenie diecezji legnickiej są transmitowane Msze św. online.
- „Niedziela łódzka”, „Jesteśmy bliżej siebie”²⁹ – tekst informujący o codziennej transmisji Mszy św. z domowej kaplicy abpa Grzegorza Rysia, a także

---

²⁶ M. Lisowska-Magdziarz, *Znaki na uwieży. Od semiologii do semiotyki mediów*, Kraków 2019, s. 356.

²⁷ Por. R. Leśniczak, *Czy tygodnik katolicki „Niedziela” poparł Prawo i Sprawiedliwość w kampanii parlamentarnej w 2019 r.? Studium medioznawcze*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2020, nr 2, s. 172.

²⁸ W. Wesołowski, *Transmisje internetowe*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 50.

²⁹ J. Kunikowska, *Jesteśmy bliżej siebie*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 52.

o innych formach transmisji online na terenie archidiecezji łódzkiej, np. rekolekcjach, spotkaniach modlitewnych, nowennach.

2. „Niedziela” z 5.04.2020 r:

- „Niedziela Sosnowiecka”, „Wideorekolekcje”³⁰ – tekst informacyjny na temat rekolekcji online na You Tubie oraz na stronach parafii Najświętszej Maryi Panny Wspomożenia Wiernych w Sosnowcu-Juliuszu.

3. „Niedziela” z 12–19.04.2020 r:

- „Niedziela legnicka”, „Wzmocnijmy duchową łączność”³¹ – list bpa Zbigniewa Kiernikowskiego, który wyraża radość z „możliwości uczestniczenia w celebracjach za pośrednictwem współczesnych środków przekazu”³².

Ponadto, w „Niedzieli” publikowano osobne teksty informacyjne stanowiące zapowiedzi transmisji Mszy online na Jasnej Górze, co wiąże się z faktem, że pismo jest wydawane przez Kurię Archidiecezji Częstochowskiej, na terenie której znajduje się Klasztor oo. Paulinów i działające przy nim Sanktuarium Maryjne na Jasnej Górze (np. „Zmiany w transmisjach Mszy św.”³³; „Modlitwa w czasie obostrzeń”³⁴). Z tego samego powodu w 9 numerach „Niedzieli” zamieszczono 9 reklam dotyczących transmisji online na Jasnej Górze, co wskazuje, że redakcja tygodnika docenia również wartość reklamy religijnej, stanowiącej przecież, jak słusznie podkreśla K. Stępniaak, „jeden z elementów komunikacji danej religii Kościoła czy wyznania, którego celem jest przekazywanie informacji oraz promocja wartości, idei i usług o charakterze religijnym, a także kształtowanie postaw i zachowań właściwych danej religii, Kościoła czy wyznania”³⁵. W „Gościu Niedzielnym” natomiast teksty informacyjne dotyczyły omawianej problematyki głównie w kontekście ogólnopolskim (np. „msza św. i koronka w telewizji” – o transmisjach

---

³⁰ P. Lorenc, *Wideorekolekcje*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 57.

³¹ Z. Kiernikowski, *Wzmocnijmy duchową łączność*, „Niedziela”, 12–19.04.2020, s. 67.

³² Tamże.

³³ B.a., *Zmiany w transmisjach Mszy św.*, „Niedziela”, 12.07.2020, s. 9.

³⁴ B.a., *Modlitwa w czasie obostrzeń*, „Niedziela”, 1.11.2020, s. 5.

³⁵ K. Stępniaak, *Reklama religijna a nowa ewangelizacja. Wyzwania i możliwości*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2019 z. 1, s. 198.

Mszy św. i Koronki do Bożego Miłosierdzia w telewizji publicznej³⁶; „Wielkanoc w Watykanie bez wiernych” – tekst zapowiadający „bezprecedensową sytuację”, kiedy to w czasie Wielkiego Tygodnia oraz w Wielkanoc wszystkie celebracje będzie można zobaczyć „jedynie za pośrednictwem transmisji”³⁷; „Czy pandemia zabija religijność? Niekoniecznie!” – wyniki sondażu CBOS na temat religijności w czasie pandemii: „Z transmisji [Mszy św. niedzielnej] w mediach korzystali niemal wszyscy – 98 proc. wiernych”³⁸). Na łamach „Gościa Niedzielnego” widoczna jest też wyraźna przewaga wywiadów – opublikowano ich 4 (podczas gdy w „Niedzieli” – 1). Są to następujące rozmowy:

- 1) z abp. S. Gądeckim, przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski³⁹ (padły ważne słowa abpa Gądeckiego, m.in.: „Jako wspólnota Kościoła dowartościowaliśmy też media elektroniczne i internet. Wiele osób zaczęło pogłębiać swoją kulturę religijną, korzystając z wartościowych zasobów sieci”⁴⁰)
- 2) z ks. prof. W. Przyczyną (wyjaśniał znaczenie Mszy online: „Oglądanie transmisji ma sens, nawet gdy nie jest to Eucharystia, lecz jej elektroniczny obraz. Dzięki niej, osoby, które nie mogą być w realnym czasie w kościele, mają możliwość duchowego zjednoczenia w realnym czasie z Eucharystią celebrowaną w kościele”⁴¹)
- 3) z Mają Sowińską (o oddziaływaniu „transmisji modlitw uwielbienia, które niosą wewnętrzny pokój”⁴²)
- 4) z abp. W. Skworcem (o Kościele, który „szybko się odnalazł w nowej sytuacji przedstawiając przez różne media ofertę duszpasterską – poczynając od transmisji Mszy św. , nabożeństw, aż po katechezy organizowane online”⁴³).

---

³⁶ M. Kalbarczyk, *Msza św. i korona w telewizji*, „Gość Niedzielny”, 4.10.2020, s. 7.

³⁷ F. Kucharczak, *Wielkanoc w Watykanie bez wiernych*, „Gość Niedzielny”, 22.03.2020, s. 8.

³⁸ A. Macura, *Czy pandemia zabija religijność? Niekoniecznie*, „Gość Niedzielny”, 8.11.2020, s. 4.

³⁹ *Czas próby wiary, miłości i solidarności*. Z abp. Stanisławem Gądeckim rozmawia B. Łoziński, „Gość Niedzielny”, 7.06.2020, s. 20.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ *Jak przeżyć Mszę w telewizji*. Z ks. W. Przyczyną rozmawia J. Jureczko-Wilk, „Gość Niedzielny”, 22.11.2020, s. 32.

⁴² *Życie w zachwycie*. Z Mają Sowińską rozmawia M. Jakimowicz, „Gość Niedzielny”, 26.10.2020, s. 30.

⁴³ *Zgromadzeni na świętej wieczerzy*. Z abp. W. Skworcem rozmawia A. Macura, „Gość Niedzielny”, 29.11.2020, s. 29.

W „Niedzieli”, jak już wspomniano, ukazał się 1 wywiad – z Grzegorzem Kuklą, programistą z Ustronia (o aplikacji modlitewnej na telefon „naszemodlitwy.pl”, i o tym, czy aplikacja może pomóc w czasach COVID-19)⁴⁴.

Należy odnotować, że w „Niedzieli” problem transmisji online pojawiał się również w takich rubrykach, jak „Listy do redakcji” (list pt. „To nie jest tak”, w którym czytelniczka pisze o uczestnictwie w celebracjach online i wyraża przekonanie, że nie wieszczę to wcale końca Kościoła, jaki znaliśmy: „Nie sądzę, by do tego doszło, a iskra nadziei, że mam rację, pojawiła się, gdy uczestniczyłam – a ze mną 9 tys. ludzi – w wielkopiątkowej liturgii transmitowanej z kościoła Ojców Dominikanów. Uwaga! To była jedna z setek transmisji, bo przeprowadzały je ze swoich kościołów nawet niewielkie wiejskie parafie”⁴⁵) czy „Prasa zagraniczna” (np. „Ślub on-line” – na temat oczekiwań wirtualnych ślubów kościelnych w Singapurze; „Madryt ciągle się modli”⁴⁶ – o przestrzeganiu higieny przez celebrytów w czasie transmisji on-line).

Wyniki badań wyraźnie wskazują zatem na bogactwo gatunków dziennikarskich, w jakich podejmowano w obu pismach omawianą problematykę, co świadczy o tym, że zarówno redakcja „Gościa Niedzielnego”, jak i „Niedzieli” urozmaicały formę podania tematyki, traktując ją, jak już wspomniano wyżej, jako istotną, wymagającą interpretacji. W obu tygodnikach dostrzeżono też wartość ewangelizacyjną obecności transmisji online w mediach społecznościowych, które – jak trafnie ocenia M. Przybyś – są „nowym narzędziem komunikacji społecznej i jednocześnie wyzwaniem dla Kościoła, nową agorą”⁴⁷. Mimo to, iż nie są one „z natury medium religijnym”, ale „mogą stać się skutecznym narzędziem do promowania praktyk religijnych”⁴⁸.

⁴⁴ *Potrzebujesz wsparcia modlitewnego?*. Z G. Kuklą rozmawia M. Jaworska, „Niedziela” 26–28.06.2020, s. 52–53.

⁴⁵ I. Jajkowska, *To nie jest tak...*, „Niedziela”, 31.05.2020, s. 55.

⁴⁶ D. Banaszkiewicz, *Madryt ciągle się modli*, „Niedziela”, 12–19.04.2020, s. 23.

⁴⁷ M. Przybyś, *Kościół w social media. Komunikacja instytucji eklesjalnych w mediach społecznościowych w perspektywie medioznawczej i teologicznej*, „Kultura-media-teologia” 2018 nr 35, s. 154.

⁴⁸ A. Graczyk, *Social media as an effective pastoral tool*, „Forum Teologiczne” 2020, s. 240.

ZNACZENIE MSZY TRANSMITOWANEJ ONLINE

Według nauczania Kościoła Katolickiego Eucharystia stanowi „źródło i szczyt życia chrześcijańskiego, oznacza i urzeczywistnia komunie życia z Bogiem i jedność Ludu Bożego”⁴⁹. Dlatego papież Benedykt XVI stwierdził, że obraz Eucharystii tylko „przedstawia rzeczywistość, ale jej samej nie uobecnia”⁵⁰. Stąd też transmisja Mszy św. daje tylko pewną możliwość „partycypacji w liturgii transmediowanej”⁵¹ – jak dowodzi A. Draguła – „to, co się ukazuje na ekranie telewizora, jest jedynie symulakrem zbawczej rzeczywistości”⁵². Także „rzeczywistość wirtualna nie może stać się zamiennikiem prawdziwej wspólnoty ludzkiej, wcielonej rzeczywistości sakramentów i liturgii, czy też bezpośredniego głoszenia Ewangelii, może jednak je uzupełniać i wspierać”⁵³. Kościół nie traktuje transmisji jako równoznacznej z udziałem w Eucharystii w pełnym jej wymiarze, gdyż jest ona „pozbawiona żywego uczestnictwa w wydarzeniu dającym łaskę, bezpośredniego kontaktu ze wspólnotą, kontekstu liturgii”⁵⁴ – podkreśla K. Marcyński. Podobnie, „homilia transmitowana przez media elektroniczne nie jest „przepowiadaniem słowa Bożego w pełnym jego wymiarze”⁵⁵, pozostaje „przygotowaniem do osobistego spotkania z Chrystusem”⁵⁶.

Do chwili wybuchu pandemii COVID-19 transmisje Mszy online stanowiły dopuszczalną formę „uczestnictwa” w Eucharystii tylko w wyjątkowych wypadkach, przede wszystkim choroby lub sprawowania opieki nad osobami chorymi. Kiedy po pojawieniu się koronawirusa i wprowadzeniu przez Kościół nowych warunków dyspensy ta sytuacja uległa zmianie, w badaniach naukowych na nowo i stosunkowo szybko podjęto refleksję nad znaczeniem transmisji Mszy online,

---

⁴⁹ Zob. „Katechizm Kościoła Katolickiego”, Poznań 1994.

⁵⁰ Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska Sacramentum caritatis: o Eucharystii, źródle i szczycie życia i misji Kościoła*, Kraków 2007 nr 57, s. 74.

⁵¹ Szerzej zob. A. Draguła, *Eucharystia zmediatyzowana. Teologiczno-pastoralna interpretacja transmisji Mszy Świętej w radiu i telewizji*, Zielona Góra 2009, s. 222–316.

⁵² A. Draguła, *Fides ex visu. O medialnych wizualizacjach wiary*, „Polonia Sacra” 2019 nr 4, s. 170.

⁵³ M. Przybysz, *Nowe życie w Chrystusie w nowej ewangelizacji w mediach*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 2015 nr 2, s. 327–328.

⁵⁴ K. Marcyński, *Komunikacja religijna i media*, Kraków 2016, s. 146.

⁵⁵ Tamże, s. 145.

⁵⁶ Tamże.

stawiając zasadnicze pytanie: czy uczestniczymy we Mszy św. czy uczestniczymy w transmisji? Czy jest to rzeczywiste wydarzenie sakralne czy raczej, by użyć słów A. Draguły, „teatr uczestniczący?”⁵⁷. Analizowano sposób przedstawiania w internecie oraz mediach drukowanych i elektronicznych problem dyspensy i stanowiska Kościoła na temat celebracji nabożeństw online⁵⁸, kwestię transmisji online w katechezie i w kontekście nowej ewangelizacji⁵⁹, omawiano temat recepcji dokumentów kościelnych na temat dyspensy i transmisji w tygodnikach „Gość Niedzielny”, „Niedziela”, „Tygodnik Powszechny” oraz dwumiesięczniku „Polonia Christiana” (ale tylko w początkowym okresie pandemii od lutego do maja 2020 roku i tylko pod kątem jednego tematu)⁶⁰, podjęto badania na temat religijności w okresie pandemii COVID-19 na podstawie serwisu internetowego „Gazety Wyborczej”⁶¹. Podejmowano głębszą refleksję na temat komunikowania religijnego w „wyjątkowym” kontekście epidemii koronawirusa w związku z zaleceniami duszpasterskimi⁶², dostrzeżono też, że epidemia wyraźnie wzmocniła „również inny proces obserwowany w obrębie polskiego katolicyzmu – dyferencjacji”⁶³. Już na początku pandemii akcentowano, że transmisje online stanowią bardzo trudną formę przekazu, która „musi mieć sobie tylko właściwą specyfikę, która w niczym nie będzie przypominała show, koncertu, reportażu”⁶⁴.

Oczywiste jest, że refleksję na ten temat podjęły również dwa największe tygodniki kościelne w Polsce: „Gość Niedzielny” i „Niedziela”. Oba pisma zamieściły

⁵⁷ A. Draguła, *Eucharystia zmediatyzowana...*, dz. cyt., s. 183.

⁵⁸ Zob. A. Jupowicz-Ginalska, M. Szewczyk, A. Kiciński, B. Przywara, A. Adamski, art. cyt., s. 1–28.

⁵⁹ R. Chrzanowska, *Remote Teaching of Religious Education in Polish Schools as a Form of Evangelization and Catechesis during the Epidemic Threat Abstract This article discusses the current situation of the Church, „The Person and the Challenges”* 2020 t.11 nr 2, s. 47–64.

⁶⁰ M. Gonera, *Funkcjonowanie Kościoła katolickiego w Polsce w czasie pandemii koronawirusa*, „Com.press” 2020 nr 3, s. 88–98.

⁶¹ Zob. K. Flasiński, *Kościół katolicki i jego społeczność na łamach serwisu internetowego „Gazety Wyborczej” podczas epidemii COVID-19*, „Kultura-media-teologia” 2020 nr 43, s. 65–87.

⁶² Zob. R. J. Pastwa, *Komunikowanie religijne na przykładzie Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem kontekstu pandemii koronawirusa*, „Kultura-media-teologia” 2020 nr 41, s. 38–60.

⁶³ G. Sadłoń, *Zacieśnianie czy rozrywanie immanentnej ramy? Polski katolicyzm wobec epidemii koronawirusa*, „Wieś i Rolnictwo” 2020 nr 3, s. 19.

⁶⁴ M. Gajdecka-Majka, *Eucharystia celebrowana w dobie pandemii. Studium teologiczno-socjologiczne*, „Studia Elbląskie” 2020 nr 21, s. 323–334.

identyczną liczbę tekstów (6) poruszających kwestię znaczenia Mszy online. Jak zauważył A. Macura w „Gościu Niedzielnym” (datowanym na 22 marca 2020 r., a więc na początku pandemii), „staliśmy się świadkami (i uczestnikami) wielkiej, niespotykanej dotąd promocji Eucharystii w mediach różnych nurtów i przekonaniach (...) „chyba we wszystkich znaczących stacjach telewizyjnych i na wielkich portalach internetowych pojawiły się wyjaśnienia (na ogół kompetentne), jak uczestniczyć we Mszy św. , korzystając z telewizyjnej, radiowej czy internetowej transmisji”⁶⁵. Także autorzy innych artykułów praktycznie od początku pandemii zaczęli się zastanawiać, czy msza online jest tym samym, co msza odprawiana „na żywo” w kościele. I tak F. Kucharczak w tekście pt. Kościół poza kościołem⁶⁶ dowodzi: „To nie jest to samo, co osobista obecność w kościele, prawda. Msza na odległość nie jest Mszą z bliska, prawda. A jednak...(...)Wielu wiernych, chwilowo odciętych od dostępu do sakramentów, czuje, że ta przedziwna sytuacja też może być łaską”. W podobnym duchu wypowiadał się ks. W. Przyczyna, dowodząc, iż „transmisja nie dokonuje sakramentalnego uobecnienia Chrystusa, bo to może się dokonać tylko podczas samej Eucharystii, ale daje wierzącym szansę duchowego w niej udziału”⁶⁷. Tę prawdę akcentował też na łamach „Gościa Niedzielnego” abp S. Gądecki, przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, który dał jednoznaczna odpowiedź na temat znaczenia Mszy online: „Rzeczywistość wirtualna nigdy nie zastąpi realnego spotkania, nie zastąpi wspólnoty liturgicznej”⁶⁸.

Dokładnie w tym samym duchu został podjęty problem na łamach „Niedzieli”. W cyklu „Temat numeru”, ks. Paweł Rytel – Andrianik, były rzecznik Episkopatu Polski, zwraca uwagę na rekordy oglądalności transmisji Mszy św. on-line: „Ponad dwa miliony wiernych zgromadziła 15 marca br. Msza św. z Jasnej Góry prezentowana przez telewizję publiczną. A przecież są jeszcze transmisje w telewizjach prywatnych, rozgłośniach radiowych, portalach internetowych, mediach społecznościowych”⁶⁹. Wprawdzie zwraca uwagę na transmisje ze stron poszczególnych

---

⁶⁵ A. Macura, *Eucharystia w czasie pandemii. Wielka promocja Mszy św.*, „Gość Niedzielnym” 22.03.2020, s. 6.

⁶⁶ F. Kucharczak, *Kościół poza kościołem*, „Gość Niedzielnym” 5.04.2020, s. 35.

⁶⁷ *Jak przeżyć Mszę w telewizji*. Z ks. W. Przyczyną rozmawia J. Jureczko-Wilk, „Gość Niedzielnym”, 22.11.2020, s. 33.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ *Czy koronawirus zmieni Kościół w Polsce?* Z ks. P. Rytlem-Andrianikiem rozmawia M. Florek, „Niedziela” 3.05.2020, s. 35.

parafii, odsyła do spisu Mszy online na stronie episkopat.pl, ale przypomina zarazem, że „media to tylko narzędzia. Żadna transmisja nie jest w stanie zastąpić obecności w kościele. Co więcej, ta trudna sytuacja może sprawić, że ludzie bardziej docenią bezpośrednie uczestnictwo w Eucharystii, że jeszcze mocniej za Eucharystią zatęsknią”⁷⁰.

W innym artykule, znanego z Twittera ks. Jana Chyły pt. „Namiastka na czas pandemii” został zaprezentowany poradnik, w jaki sposób uczestniczyć za pośrednictwem mediów w liturgii online „korzystając z dyspensy od udziału w Mszy św. w niedzielę w kościele”⁷¹. Autor nawiązał do słów Benedykta XVI z adhortacji *Sacramentum caritatis* („ze względu na niebywały rozwój środków przekazu w ostatnich dziesięcioleciach słowo *uczestnictwo* nabyło szerszego znaczenia, niż w przeszłości. Z zadowoleniem wszyscy uznajemy, że te narzędzia dają nowe możliwości również w odniesieniu do celebracji eucharystycznej” nr 57)⁷², i wyjaśniał, że „takie uczestnictwo w zwyczajnych warunkach nie może zastąpić udziału w Liturgii w kościele. Nie chodzi też o oglądanie lub słuchanie Mszy św., lecz o traktowanie przekazu medialnego jako pewnej namiastki uczestnictwa w niej na czas pandemii”⁷³. Tygodnik zaprezentował powyższy temat również w kontekście nauczania papieża Franciszka. Jak pisze M. Bugaj w tekście pt. „Nie izolujmy się od Boga”, „mimo możliwości, jakie oferują media, elektroniczna forma uczestnictwa [we Mszy św.] nie może zastąpić rzeczywistej obecności w kościele. Mówił o tym papież Franciszek, apelując, aby na stałe nie przenosić Kościoła i sakramentów w świat wirtualny”⁷⁴.

Należy również odnotować, że zarówno „Gość Niedzielny”, jak i „Niedziela” problem znaczenia Mszy online podjęły w dwóch artykułach dokładnie w tym samym kontekście: treści listu kard. R. Saraha, ówczesnego przewodniczącego watykańskiej Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów⁷⁵ na temat celebracji liturgii w czasie pandemii COVID-19 i po jej zakończeniu, skierowanego

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ J. Chyła, *Namiastka na czas pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 14.

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ M. Bugaj, *Nie izolujmy się od Boga*, „Niedziela”, 17.05.2020, s. 53.

⁷⁵ Od 20.02.2021 kard. R. Sarah jest emerytem, zob.: st, Papież przyjął rezygnację kard. Saraha i kard. Comastriego, KAI z 20.02.2021, <https://ekai.pl/papiez-przyjal-rezygnacje-kard-saraha-i-kard-comastriego/> (dostęp: 26.02.2021).

do przewodniczących Konferencji Episkopatów Kościoła katolickiego. I tak w „Gościu Niedzielnym” można przeczytać, że „choć środki społecznego przekazu bardzo pomogły, to jednak transmisja Mszy nie może zastąpić osobistego udziału w Eucharystii. Co więcej, transmisje te mogą oddalić od osobistego i intymnego spotkania z Bogiem. Chrześcijaństwo jest religią wcielenia, potrzebne jest osobiste spotkanie z Bogiem(...). Żadna transmisja Mszy św. nie może zastąpić osobistego udziału w niej. Bóg wydał się za nas nie w sposób wirtualny, lecz rzeczywisty”⁷⁶. Dokładnie te same słowa kard. Saraha zostały przywołane w „Niedzieli”, w tekście pt. „Pora wracać do kościołów”⁷⁷.

Publikacje zamieszczane na łamach obu tygodników wyraźnie zatem wskazują, jak stwierdził abp W. Skworec, że „Kościół szybko się odnalazł w nowej sytuacji przedstawiając przez różne media ofertę duszpasterską – poczynając od transmisji Mszy św. , nabożeństw, aż po katechezy organizowane online”⁷⁸. Teksty dowiodły również, że „sieci ułatwiają dzielenie się bogactwem duchowym i liturgicznym, sprawiając, że ludzie mogą modlić się z żywym poczuciem bliskości tych, którzy wyznają tę samą wiarę”⁷⁹. Oba tygodniki włączyły się tym samym w kościelny nurt nowej ewangelizacji – aby uświadomić sobie jej zasięg wystarczy wspomnieć, że „z serwisu You Tube w Polsce korzysta 19 110 206 internautów. Na średnio użytkownicy spędzają 2 godziny 28 minut miesięcznie, co daje 289 576 542 wyświetleń dziennie”⁸⁰.

SKUTKI TRANSMISJI ONLINE DLA RELIGIJNOŚCI SPOŁECZEŃSTWA, PRZEWODNIK PO MSZY ONLINE

Nie ulega więc wątpliwości, iż „jesteśmy świadkami tworzenia się elektronicznego Kościoła i elektronicznych wspólnot”⁸¹. Duchowni zaczęli stawiać pytania, których wcześniej nie stawiano: w jaki sposób zachowywać się w trakcie wy-

---

⁷⁶ B. Zajączkowska, *Powróćmy do Eucharystii*, „Gość Niedzielnym”, 20.09.2020, s. 33.

⁷⁷ M. Bendyk, *Pora wracać do kościoła*, „Niedziela”, 27.09.2020, s. 16.

⁷⁸ *Zgromadzeni na świętej wieczerzy*. Z abp. W. Skworem rozmawia A. Macura, „Gość Niedzielnym”, 29.11.2020, s. 29.

⁷⁹ Zob. M. Przybysz, *Kościół w social media...*, art. cyt., s. 155.

⁸⁰ A. Graczyk, *Social media...*, art. cyt., s. 7.

⁸¹ *Jak przeżyć Mszę w telewizji*. Z ks. W. Przyczyną rozmawia J. Jureczko-Wilk, „Gość Niedzielnym”, 22.11.2020, s. 32.

darzenia, które „dzieje się naprawdę i na żywo. To nie film czy sztuka teatralna. Słuchamy prawdziwego Słowa. Jesteśmy świadkami i uczestnikami religijnego wydarzenia”⁸². Oczywiście jest też, że to nowe zjawisko musi wywierać wpływ na religijność całego społeczeństwa. Rodzi się zatem pytanie o to, czy oglądanie transmisji online tę religijność wzmacnia czy ją osłabia?

Refleksję na powyższe tematy podjęli autorzy obu analizowanych w niniejszym artykule tygodników. W „Gościu Niedzielnym” w tekście pt. „Kościół nie może być wirtualny”⁸³ F. Kucharczak przywołał homilię papieża wygłoszoną 7 kwietnia 2020 r., w której Franciszek przestrzegał przed wirtualizacją Kościoła: „Zażyłość bez wspólnoty, bez chleba, bez Kościoła jest niebezpieczna. Może stać się znajomością – powiedzmy – gnostyczną, relacją tylko dla mnie, oderwaną od ludu Bożego”⁸⁴. Autor przywołał też w tym samym tekście wypowiedź abpa Gądeckiego: „Nie wyobrażamy sobie, aby nowa normalność miała oznaczać trwałe, liczone w latach odizolowanie większości społeczeństwa od możliwości osobistego uczestnictwa we Mszy św.”⁸⁵. Ta sama myśl została zresztą podjęta w wywiadzie z przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski, w której wyraził on obawę, że „wielu ludzi może zatrzymać się na chrześcijaństwie on-line”, i „byciu wierzącym bez liturgii i bez wspólnoty”; jego zdaniem jednak „z pewnością wielu ludzi wyposzczonych rzeczywistością wirtualną powróci ze zwiększoną gorliwością do kościoła”⁸⁶. Autorka innego artykułu, B. Zajączkowska akcentowała na łamach „Gościa Niedzielnego”, że ok. 30 proc. wiernych nie wróciło jednak do kościoła po poluzowaniu obostrzeń i przywołała słowa bpa Bernarda Ginoux, że „mieliśmy do czynienia z prawdziwą eksplozją Mszy w internecie. Każdy mógł znaleźć co mu bardziej odpowiadało w sposobie odprawiania liturgii (...) Niektórym trudno jest z tego zrezygnować”⁸⁷. Na podobny aspekt zwrócił uwagę B. Łoziński, który w tekście pt. „Czas wracać do kościołów” podkreślił za przewodniczącym Episkopatów Unii Europejskiej COMECE, że „pandemia przyspieszyła proces dechrystia-

⁸² D. Piórkowski, *Jak zachowywać się w trakcie transmisji Mszy świętej*, Deon z (brak daty opublikowania), <https://deon.pl/wiara/duchowosc/jak-zachowywac-sie-w-trakcie-transmisji-mszy-swietej,801378> (dostęp: 7.03.2021).

⁸³ F. Kucharczak, *Kościół nie może być wirtualny*, „Gość Niedzielnny”, 26.04.2020, s. 8.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ *Czas próby wiary, miłości i solidarności*. Z abp. Stanisławem Gądeckim rozmawia B. Łoziński, „Gość Niedzielnny”, 7.06.2020, s. 21.

⁸⁷ B. Zajączkowska, *Powróćmy do Eucharystii*, „Gość Niedzielnny”, 20.09.2020, s. 33.

nizacji Starego Kontynentu o dekadę⁸⁸, i zwrócił uwagę na popandemiczny odpływ wiernych, stąd zaapelował o powrót do kościołów (tekst ukazał się 30 maja, czyli po zakończeniu pierwszej fali epidemii i odwołaniu dyspensy przez Kościół). Autor tekstu zauważył, że „większość proboszczów stanęło na wysokości zdania i zorganizowało transmisje on-line w swoich parafiach”, dodał jednak, że „taki przekaz nie zastąpi realnego spotkania z Bogiem i wspólnotą. Teraz, kiedy epidemiczne ograniczenia zniknęły, czas wracać do kościoła”. Stąd „trudno w tej chwili przewidzieć, czy wszyscy wierni powrócą do kościołów. Być może część pozostanie w domu, bo wystarczy im wirtualny udział w Eucharystii”⁸⁹. Diagnozę na temat osłabienia religijności części ludzi postawił też na łamach „Gościa Niedzielnego” ks. W. Przyczyna, który stwierdził, iż „jest prawdopodobne, że część katolików nie wróci do praktyk religijnych po odwołaniu dyspensy”⁹⁰.

Problem skutków transmisji online dla religijności Polaków w takim samym stopniu został zrealizowany na łamach „Niedzieli”. T. Musiał w publicystycznym tekście pt. „Wyzwania Kościoła po kwarantannie”⁹¹ opisał swego rodzaju eksperyment: „Po pierwszej niedzieli narodowej kwarantanny (...) zsumowałem orientacyjne dane z pomiarów oglądalności. Wyszło, że w telewizji nabożeństwa oglądało 5 mln. osób”⁹². Zdaniem autora tekstu, oznacza to, że „mniej niż połowa polskich katolików zwykle chodzących w niedzielę do kościoła zasiadła przed telewizorami, aby w ten sposób uczestniczyć w niedzielnej eucharystii”⁹³. Autor zwrócił uwagę na nowe zjawisko, mianowicie na fakt, iż doświadczenie pustych kościołów jest „czymś zupełnie nowym i wstrząsającym” dla duchownych, którzy „martwią się, jaka część wiernych uzna, że praktykę uczestniczenia w eucharystii mogą ograniczyć do telewizora czy internetu” oraz na fakt, iż najwolniej „w kościele pokwarantannowym” odlicza się młodzież, co stanowi zagrożenie „dla żywej wiary i jednocześnie za wyzwanie dla duszpasterzy”⁹⁴. Podobnych artykułów na łamach „Niedzieli” w omawianym okresie jest jeszcze kilka, np. w rubryce „Ob-

---

⁸⁸ B. Łoziński, *Czas wracać do kościołów*, „Gość Niedzielnny”, 7.06.2020, s.4.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ *Jak przeżyć Mszę w telewizji*. Z ks. W. Przyczyną rozmawia J. Jureczko-Wilk, „Gość Niedzielnny”, 22.11.2020, s. 32.

⁹¹ T. Musiał, *Wyzwania Kościoła po kwarantannie*, „Niedziela” 21.06.2020, s. 28.

⁹² Tamże.

⁹³ Tamże, s.29.

⁹⁴ Tamże.

serwator” ukazał się krótki tekst informacyjny pt. „Po lockdownie”, gdzie przedstawiono wyniki sondażu wykonanego na uniwersytetach w Birmingham i w Oksfordzie: w Wielkiej Brytanii „aż 93 proc. katolików, często korzystając z internetu, uczestniczyło we mszach św., a dwie trzecie robiło to regularnie”⁹⁵. Dla 83 proc. badanych religijność on-line była przejściowym rozwiązaniem, jednak „17 proc. Stwierdziło, że pozostanie przy tej formie nawet po zakończeniu pandemii”, uznając, że „tak właśnie wygląda przyszłość życia religijnego”⁹⁶.

**Jak wynika z analizy, zarówno „Gość Niedzielny”,
jak i „Niedziela” nie dają jednoznacznej
odpowiedzi, jaka będzie religijność epoki
transmisji online.**

Jak wynika z analizy, zarówno „Gość Niedzielny”, jak i „Niedziela” nie dają jednoznacznej odpowiedzi, jaka będzie religijność epoki transmisji online. Należy natomiast podkreślić, że problem wpływu komunikacji religijnej online na religijność społeczeństwa autorzy obu tygodników podjęli w kontekście bardzo konkretnych wskazań dotyczących sposobów uczestnictwa we Mszy św. za pośrednictwem medialnych transmisji. I tak np. na łamach „Gościa Niedzielnego” można przeczytać, że „generalna zasada jest taka, aby swoją postawą uszanować świętość Mszy św. (...). Najlepiej, by transmisja Mszy św. odbywała się w oddzielnym pomieszczeniu oraz by uczestniczyć w niej tak, jak w kościele, modląc się na głos”⁹⁷. Redaktor naczelny „Niedzieli” ks. Jarosław Grabowski zaapelował z kolei do czytelników, aby wręcz planowali, gdzie obejrzą eucharystię, także „o bardziej świadomy w niej udział, zapalenie świecy, nawet o odpowiedni strój”⁹⁸. Inny z autorów dodał, że „najważniejsza jest szczerza modlitwa podczas transmisji Mszy on-line, w skupieniu, bez kawy czy herbaty”⁹⁹. Natomiast w raporcie opubli-

---

⁹⁵ W.D., *Po lockdownie*, „Niedziela” 21.06.2020, s. 8.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ b.a., *Jak uczestniczyć...*, art. cyt., „Gość Niedzielny” 29.03.2020, s. 41.

⁹⁸ J. Grabowski, *Eucharystia w domu*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 3.

⁹⁹ A. Put, *Uczestniczę czy oglądam*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 15.

kowanym w rubryce „Temat numeru” T. Bać wyjaśnia w nim poszczególne etapy eucharystii, omawia znaczenie jej symboli, gestów, by bardziej świadomie uczestniczyć w transmisji Mszy online¹⁰⁰.

Wyraźnie zatem widać, że oba tygodniki podjęły inicjatywę stworzenia swego rodzaju przewodnika po Mszy online.

NOWA ROLA MEDIÓW, NOWE FORMY KOMUNIKACJI RELIGIJNEJ

Okres pandemii doprowadził do sytuacji bez precedensu: oto po raz pierwszy w historii biskupi zachęcali na tak wielką skalę do oglądania transmisji Mszy online i wyrażali mediom wdzięczność za jej umożliwienie. Tego tematu również nie zabrakło na łamach obu tygodników w okresie pierwszej i drugiej fali pandemii. Np. w „Gościu Niedzielnym” informowano, że w liście do duchowieństwa na Wielki Czwartek biskupi polscy wyrazili podziękowanie „tym kapłanom, którzy łączą się z wiernymi w modlitwie przez internet”¹⁰¹. Ten sam problem podjął też abp. S. Gądecki, który w wywiadzie mówił: „Jako wspólnota Kościoła dowartościowaliśmy też media elektroniczne i internet. Wiele osób zaczęło pogłębiać swoją kulturę religijną, korzystając z wartościowych zasobów sieci”¹⁰². W tygodniku ukazał się też dwukolumnowy raport podejmujący tę problematykę¹⁰³.

Także w „Niedzieli” opublikowano – nawet w ramach tematu numeru – teksty stanowiące zachętę do oglądania transmisji Mszy online, podkreślające misję środków społecznego przekazu. Jeden z autorów, ks. Chyła zwrócił uwagę na swoisty fenomen, że nawet „media na co dzień niezyczliwe Kościołowi transmitują liturgie”¹⁰⁴. P. Bączek natomiast w komentarzu na temat roli mediów, które okazały się „nie do przecenienia”, zwrócił uwagę na nowe zjawisko: na transmisje online nabożeństw Drogi Krzyżowej, Gorzkich Żali, rekolekcji¹⁰⁵. Trzeba podkreślić, że także i tę tematykę podjęto w publikacjach obu tygodników. Autorzy tekstów jednoznacznie wskazywali, że w czasie pandemii media umożliwiły powstanie

---

¹⁰⁰ T. Bać, *Msza św. krok po kroku*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 10–13.

¹⁰¹ A. Macura, *To miał być inny list*, „Gość Niedzielny”, 12.04.2020, s. 7.

¹⁰² *Czas próby wiary, miłości i solidarności*. Z abp. Stanisławem Gądeckim rozmawia B. Łoziński, „Gość Niedzielny”, 7.06.2020, s. 20.

¹⁰³ A. Macura, *Ważne zmiany w świętowaniu*, „Gość Niedzielny”, 29.03.2020, s. 4–5.

¹⁰⁴ J. Chyła, *Namiastka na czas pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 14.

¹⁰⁵ P. Bączek, *Rola mediów*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 46.

nowych, nie praktykowanych dotąd w Kościele form komunikacji religijnej oraz nowych form duszpasterstwa online. W „Gościu Niedzielnym” już na początku pandemii ukazał się dwukolumnowy, obszerny artykuł o nietypowych pomysłach proboszcza z diecezji bielsko-żywieckiej, który podjął inicjatywę odprawiania Mszy on – line, podczas gdy drugi ksiądz w tym samym czasie stał przed wejściem do kościoła z Najświętszym Sakramentem i udzielał Komunii św. „Ludzie po wysłuchaniu Mszy św. za pośrednictwem mediów podjeżdżali pod kościół, wysiadali z auta, przyjmowali Komunię, i odjeżdżali”¹⁰⁶. W tekstach zwracano uwagę, że dużą popularnością cieszą się dostępne w sieci niekonwencjonalne rekolekcje i modlitwy, wymieniano np. „Nieparafialne rekolekcje wielkopostne” ks. Teodora Sawielewicz, „transmitowany na żywo Różaniec i następującą po nim modlitwę wstawienniczą”, w której „uczestniczy równocześnie kilkadziesiąt tysięcy osób”¹⁰⁷. A. Puścikowska pisała o kolejnym nowym zjawisku, jakim jest adoracja Najświętszego Sakramentu przez internet¹⁰⁸, zaś M. Jakimowicz o „Strefie Chwały”, którą „dało się przeżyć wirtualnie”¹⁰⁹. Podobnie, w „Niedzieli” informowano np. o nowych inicjatywach modlitewnych, wśród nich o młodzieżowej modlitwie online Koronką do Bożego Miłosierdzia w ramach akcji #mimoDrzwiZamkniętych¹¹⁰ czy o nabożeństwie uwielbienia online na kieleckim rynku oraz w katedrze: spotkanie on line z zaproszonymi gośćmi, koncert on line zespołu To ON, modlitwa, czuwanie przed Najświętszym Sakramentem, rozważania modlitewne on line, z udziałem internautów (tekst pt. „Staje się nowe”¹¹¹). Ciekawe zjawisko dostrzegł A. Put, który w tekście pt. „e-Kościół w czasach kwarantanny”¹¹² pisał o tworzeniu się wirtualnych wspólnot parafialnych. Uwagę zwraca jeszcze niewątpliwie artykuł pt. „Najważniejszy jest sakrament”¹¹³ podejmujący temat ceremonii ślubnej online w okresie najostrzejszych ograniczeń epidemicznych, kiedy w świątyni oprócz celebransa mogło się zgromadzić tylko 5 osób. „Choć kolegiata była pusta, z młodymi – dzięki internetowej transmisji – łączyło się 300

¹⁰⁶ F. Kucharczak, *Chciało mi się przy ołtarzu płakać*, „Gość Niedzielnym”, 29.03.2020, s. 37.

¹⁰⁷ Tamże.

¹⁰⁸ A. Puścikowska, *Adoracja tęsknoty*, „Gość Niedzielnym”, 26.04.2020, s. 36.

¹⁰⁹ M. Jakimowicz, *Festiwal online*, „Gość Niedzielnym”, 26.07.2020, s. 6.

¹¹⁰ A. Bandura, *Mimo drzwi zamkniętych*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 53.

¹¹¹ K. Dobrowolska, *Staje się nowe*, „Niedziela” 10.05.2020, s. 50.

¹¹² A. Put, *e-Kościół w czasach kwarantanny*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 64.

¹¹³ A. Bandura, *Najważniejszy jest sakrament*, „Niedziela” 10.05.2020, s. 54.

osób. W tej ciszy wiedziałam, że jest z nami wiele serc, szczęśliwych, że po prostu będziemy razem”¹¹⁴ – podkreślała panna młoda. Nie zabrakło też zapowiedzi ciekawych imprez religijnych online, jak choćby nowego cyklu filmów na kanale YouTube Niedziela ze świadectwami duchownych na temat powołania kapłańskiego („Świadectwa powołanych”¹¹⁵).

Jak wynika z analizy, oba tygodniki z aprobatą pisały o nowych inicjatywach komunikowania religijnego online, zachęcały do udziału w nich i wyraźnie doceniły rolę mediów w procesie nowej ewangelizacji.

PUBLIKACJE W KONTEKŚCIE DOKUMENTÓW WATYKAŃSKICH I DZIAŁALNOŚCI PAPIEŻA FRANCISZKA ORAZ KOMUNIKATÓW KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI

Bez wątpienia, ewenementem było odwołanie przez papieża Franciszka publicznych obchodów Triduum Paschalnego oraz Mszy św. z okazji Świąt Wielkanocnych w 2020 roku. Po raz pierwszy w historii ze Stolicy Apostolskiej popłynął w świat apel do łączenia się w tych dniach z papieżem za pomocą transmisji online. Bez precedensu była też modlitwa Franciszka o ustanie pandemii koronawirusa, również transmitowana online, na pustym placu św. Piotra w Rzymie (29 marca 2020 r.), kiedy to wrażenie wywierał już sam obraz samotnego papieża, który jest w tym wypadku „bardziej wymowny niż słowo”, jak podkreśla N. Mojżyn¹¹⁶.

Te fakty znalazły rzecz jasna odzwierciedlenie na łamach „Gościa Niedzielnego” i „Niedzieli”. Znamienne jest, że oba tygodniki w numerze datowanym na 5 kwietnia 2020 r. (pierwszym, który ukazał się po modlitwie papieskiej 29 marca) przygotowały temat jako okładkowy. „Niedziela” zamieściła na okładce zdjęcie papieża Franciszka trzymającego Monstrancję z Najświętszym Sakramentem, obok zaś znalazły się słowa: „Panie, pobłogosław świat...”, wraz z fragmentem papieskiej modlitwy: „daj zdrowie ciałom i pocieszenie sercom. Chcesz, abyśmy się nie lękali. Ale nasza wiara jest słaba i boimy się. Ale Ty, Panie, nie zostawiaj

---

¹¹⁴ Tamże.

¹¹⁵ W. Kania, *Świadectwa powołanych*, „Niedziela”, 10.05.2020, s. 57.

¹¹⁶ Zob. N. Mojżyn, *Ogłuszająca cisza i niepokojąca pustka. Symboliczne znaczenie pustki w przekazach fotograficznych i medialnych z Watykanu w związku z pandemią Covid 19*, „Fides et ratio” 2020 nr 4, s. 3–7.

nas na łasce burzy”¹¹⁷. W środku numeru zaś, w stałej rubryce „Obserwator”, zamieszczono relację z tego wydarzenia¹¹⁸, przytoczono słowa papieskiej modlitwy połączonej z udzieleniem błogosławieństwa „Urbi et orbi”. Tekst został opatrzony zdjęciem Franciszka pod krzyżem z figurą Chrystusa, przed wejściem do Bazyliki św. Piotra (zdjęcie wyraźnie wzmacnia przekaz). W „Gościu Niedzielnym” zaś, na okładce numeru datowanego na 5 kwietnia 2020 r. zamieszczono wprowadzie duże zdjęcie nie papieża – ale krzyża (obok napis: „Triduum wyjątkowe. Podpowiadamy, jak dobrze przeżyć Triduum bez wychodzenia z domu”), ale znalazła się zapowiedź tekstu odnoszącego się do modlitwy Franciszka 29 marca: „Mocne słowa papieża w czasie modlitwy o ustanie pandemii”¹¹⁹. W środku numeru natomiast, na rozkładówce zamieszczono tekst przemówienia papieża¹²⁰. Wymowne jest zdjęcie obok – papieża na pustym placu św. Piotra idącego w kierunku Bazyliki.

W obu tygodnikach widać także ścisły związek treści artykułów z dokumentami wydawanymi przez Konferencję Episkopatu Polski bądź jej przewodniczącego oraz przez Radę Stałą Konferencji Episkopatu Polski. Znamienne jest, że zarówno w „Gościu Niedzielnym”, jak i w „Niedzieli” pierwsze teksty na temat transmisji Mszy online (w tym samym numerze datowanym na niedzielę 22 marca 2020) pojawiły się właśnie w kontekście zarządzenia Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020¹²¹. Poinformowano czytelników, że biskupi diecezjalni otrzymali „rekomendację do udzielenia dyspensy od obowiązku niedzielного uczestnictwa we Mszy Świętej do dnia 29 marca br. oraz zachętę do duchowej łączności ze wspólnotą Kościoła poprzez transmisje radiowe, telewizyjne lub internetowe”¹²². W „Niedzieli” zamieszczono na ten temat dwa teksty informacyjne: jeden streszczający komunikat Rady Stałej¹²³, drugi natomiast o podjęciu w związku z tym inicjatywy transmisji online codziennych suplikacji – modlitwy błagalnej o oddalenie pandemii – podczas Apelu Jasnogórskiego na

¹¹⁷ Zob. „Niedziela” 5.04.2020, strona okładkowa.

¹¹⁸ W. Dudkiewicz, *Wiara daje nadzieję*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 5.

¹¹⁹ Zob. „Gość Niedzielny”, 5.04.2020, strona okładkowa.

¹²⁰ *Nie zostawiaj nas na łasce burzy*, w: „Gość Niedzielny”, 5.04.2020, s. 4–5.

¹²¹ Zarządzenie nr 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12 marca 2020 r., KEP z 12.03.2020, <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> (dostęp: 19.02.2021).

¹²² Zob. Tamże.

¹²³ J.K., *W związk z wirusem*, „Niedziela”, 22.03.2020, s. 6.

Jasnej Górze (transmisja za pośrednictwem TV Trwam, strona Jasnej Góry, Radio Jasna Góra, YouTube)¹²⁴. W identyczny sposób zareagowała na wyżej wspomniany komunikat redakcja „Gościa Niedzielnego”: w numerze na 22.03.2020 w rubryce „Fakty i opinie” zamieszczono kolumnowy tekst pt. „Nadzwyczajne środki na nadzwyczajne zagrożenie”¹²⁵, bezpośrednio nawiązujący do wydanej przez biskupów dyspensy od udziału w niedzielnej Mszy św. Nadto, autor zaznaczył, że jest to „decyzja bez precedensu” i zaapelował, by korzystano z niej „w duchu umartwienia” i by teraz oglądać Mszę św. „za pośrednictwem mediów”. Tekst opatrzone znamienym zdjęciem: pustego kościoła. W kolejnych numerach w obu pismach zamieszczano teksty na ten temat, nie tylko informacyjne, ale już problemowe, np. „Gość Niedzielny” opublikował prawie dwukolumnowy artykuł „Ważne zmiany w świętowaniu”, w którym jest mowa o transmisjach on-line w kontekście rozporządzeń Watykanu i prezydium Episkopatu Polski na temat odpustów¹²⁶. W „Niedzieli” tłumaczono sens dyspensy, podkreślając, że nie ma ona na celu zniechęcenia osób zdrowych od udziału w niedzielnej Mszy św. „Dyspensy biskupów wydawane są dla duchowego dobra wspólnoty i osób indywidualnych. To nie jest ani zakaz przyścia do kościoła ani próba wytłumaczenia, że uczestnictwo w eucharystii jest czymś nieistotnym. To nadal także w trakcie pandemii szczyt życia chrześcijańskiego”¹²⁷. W obu tygodnikach problem jeden raz został też podjęty jako najważniejszy temat w numerze. W „Gościu Niedzielnym” – jako „Temat Gościa” (obszerny, czterokolumnowy tekst pt. „Dajemy radę” stanowiący omówienie komunikatów Episkopatu¹²⁸; wagę problemu podkreśla oprawa graficzna tekstu – duże zdjęcie pustej świątyni, w tle ksiądz odprawiający Mszę św. i operator trzymający kamerę telewizyjną), w „Niedzieli” – jako „Tematu numeru” (teksty stanowiące zachętę do oglądania transmisji Mszy online jako wyraz odpowiedzialności i „akt miłości wobec Chrystusa obecnego w drugim człowieku”¹²⁹).

Wyraźnie widać więc, że kościelne dokumenty stanowiły ważny punkt odniesienia dla obu tygodników w kontekście omawianej problematyki.

¹²⁴ S. Tomoń, *Modlitwa suplikacji o oddalenie epidemii*, „Niedziela”, 22.03.2020, s. 9.

¹²⁵ A. Macura, *Nadzwyczajne środki na nadzwyczajne zagrożenie*, „Gość Niedzielny” 22.03.2020, s. 4.

¹²⁶ A. Macura, *Ważne zmiany w świętowaniu*, „Gość Niedzielny” 29.03.2020, s. 4–5.

¹²⁷ P. Rozpiątkowski, *Po co dyspensa*, „Niedziela”, 1.11.2020, s. 8.

¹²⁸ Sz. Babuchowski, *Dajemy radę*, „Gość Niedzielny”, 29.03.2020, s. 25.

¹²⁹ J. Chyła, *Czy chodzenie do kościoła wymaga dziś odwagi?*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 12.

WNIOSKI

Analiza prasoznawcza potwierdziła prawdziwość wszystkich hipotez kierunkowych i hipotezy badawczej. Przede wszystkim pokazała, że zarówno „Gość Niedzielny”, jak i „Niedziela” doceniły rolę mediów w kształtowaniu religijności w okresie pandemii oraz w powstaniu nowych form komunikacji religijnej i nowych form duszpasterstwa online. Oba tygodniki tematyce transmisji nabożeństw liturgicznych online poświęciły porównywalny procent objętości poszczególnych numerów. Przekaz był różnorodny, teksty w wielu gatunkach dziennikarskich doskonale odzwierciedlały istotę problemu. Oba tygodniki pozytywnie ustosunkowały się do transmisji online, wręcz propagowały ten sposób praktykowania wiary i w sposób wyważony prezentowały oficjalne dokumenty kościelne na ten temat. Jednocześnie, co trzeba wyraźnie podkreślić, zarówno z tekstów opublikowanych na łamach „Gościa Niedzielnego”, jak i „Niedzieli” wynika jednoznaczny przekaz: że transmisja mszy online nie jest tożsama z realnym uczestnictwem w eucharystii, tylko stanowi formę przejściową, dopuszczalną w czasie obowiązującej dyspensy, w wyjątkowych okolicznościach, do których Kościół zaliczył pandemię COVID-19.

Z tekstów opublikowanych na łamach obu pism wynika jednoznaczny przekaz: że transmisja mszy online nie jest tożsama z realnym uczestnictwem w eucharystii, tylko stanowi formę przejściową, dopuszczalną w czasie obowiązującej dyspensy.

Należy odnotować, że w artykułach w obu tygodnikach we wspomnianym wyżej okresie badawczym widoczne były pewne zależności i nasilenia: więcej tekstów na temat transmisji mszy online pojawiało się po publikacji kolejnych komunikatów kościelnych wydawanych w związku z aktualną sytuacją epidemiczną. Wyraźnie też większa liczba artykułów była zależna od działań i wystąpień papieża Franciszka. Można wyróżnić 3 daty, wokół których skupiało się najwięcej

tekstów w „Gościu Niedzielnym” i w „Niedzieli”: 1) marzec 2020 r., kiedy ukazały się 2 Komunikaty: Rady Stałej Episkopatu Polski, w którym biskupi rekomendowali dyspensę oraz Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski wydany w związku z ograniczeniem liczby wiernych w kościele do 5 osób, wyrażający zachętę do udziału w transmisjach mszy św. online; 2) 27 maja 2020 r.: Komunikat Przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski wyrażający zachętę do odwoływania dyspens i rezygnacji z oglądania transmisji mszy św. online; 3) 16 października 2020 r.: Komunikat dotyczący nowych obostrzeń sanitarnych i nowych dyspens. Znamienne jest też, iż pierwsze artykuły na temat transmisji online zostały w obu tygodnikach opublikowane w tym samym numerze, datowanym na 22 marca 2020 r. Oba pisma zawierały 2 tematy numeru na temat transmisji mszy online, oba miały też okładkę z wizerunkiem Franciszka samotnie modlącego się na placu św. Piotra w Rzymie. Jeśli chodzi o gatunki dziennikarskie, „Gość Niedzielny” zamieścił więcej wywiadów, „Niedziela” zaś więcej tekstów informacyjnych. Autorami artykułów w obu tygodnikach byli zarówno dziennikarze na stałe pracujący w redakcjach, współpracownicy oraz zaproszeni na łamy pism eksperci, wśród nich często osoby duchowne.

„Gość Niedzielny” i „Niedziela”, jako środki komunikacji religijnej, poprzez swoje publikacje przyczyniły się do zmiany funkcjonowania religijnego w okresie pandemii.

Z uwagi na to, że odbiorcami „Gościa Niedzielnego” i „Niedzieli” zasadniczo są praktykujący katolicy (część nakładu obu pism rozprowadzana jest w kościołach w całej Polsce) oraz że są to tygodniki kościelne, można uznać, że teksty podejmujące powyższą problematykę spełniały również cel ukrytej perswazji – przekonywały ludzi do oglądania transmisji mszy i nabożeństw liturgicznych online. Media te zatem dobrze wykorzystały swoją siłę oddziaływania na odbiorców, wywierały także wpływ na opinię publiczną (są to tygodniki opiniotwórcze, cytowane przez inne media). Można uznać, że „Gość Niedzielny” i „Niedziela”, jako środki komunikacji religijnej, poprzez swoje publikacje przyczyniły się do zmiany funkcjonowania religijnego w okresie pandemii, a ich oddziaływanie wywarło wpływ na

pojawienie się nowego sposobu przeżywania religijności, na nowe wzory zachowań religijnych. Tygodniki te bez wątpienia stały się sprzymierzeńcami transmisji mszy i nabożeństw liturgicznych online.

BIBLIOGRAFIA

- [b.a.], *Biskupi on-line*, „Niedziela”, 29.11.2020, s. 9.
- [b.a.], *Czterdziestolecie transmisji mszy świętej w Polskim Radiu*, „Polskie Radio” z 20.09.2020, <https://www.polskieradio.pl/7/1579/Artykul/2584252,40lecie-transmisji-mszy-swietej-w-Polskim-Radiu-Posluchaj> (dostęp: 17.02.2021).
- [b.a.], *Modlitwa w czasie obostrzeń*, „Niedziela”, 1.11.2020, s. 5.
- [b.a.], *Zmiany w transmisjach mszy św.*, „Niedziela”, 12.07.2020, s. 9.
- Babuchowski Sz., *Dajemy radę*, „Gość Niedzielny”, 29.03.2020, s. 24–27.
- Bać T., *Msza św. krok po kroku*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 10–13.
- Banaszkiewicz D., *Madryt ciągle się modli*, „Niedziela”, 12–19.04.2020, s. 23.
- Bandura A., *Mimo drzwi zamkniętych*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 53.
- Bandura A., *Najważniejszy jest sakrament*, „Niedziela” 10.05.2020, s. 54.
- Bączek P., *Rola mediów*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 46.
- Bendyk M., *Pora wracać do kościoła*, „Niedziela”, 27.09.2020, s. 16.
- Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska Sacramentum caritatis: o Eucharystii, źródle i szczycie życia i misji Kościoła*, Kraków 2007.
- Bugaj M., *Nie izolujmy się od Boga*, „Niedziela”, 17.05.2020, s. 53.
- Chyła J., *Czy chodzenie do kościoła wymaga dziś odwagi?*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 12.
- Chyła J., *Namiastka na czas pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 14.
- Czas próby wiary, miłości i solidarności*. Z abp. Stanisławem Gądeckim rozmawia B. Łoziński, „Gość Niedzielny”, 7.06.2020, s. 19–21.
- Czy koronawirus zmieni Kościół w Polsce?* Z ks. P. Rytleń-Andrianikiem rozmawia M. Florek, „Niedziela” 3.05.2020, s. 35.
- Dobrowolska K., *Staje się nowe*, „Niedziela” 10.05.2020, s. 50.
- Draguła A., *Eucharystia zmediatyzowana. Teologiczno-pastoralna interpretacja transmisji Mszy Świętej w radiu i telewizji*, Zielona Góra 2009.
- Draguła A., *Fides ex visu. O medialnych wizualizacjach wiary*, „Polonia Sacra” 2019 nr 4, s. 159–174.
- Dudkiewicz W., *Wiara daje nadzieję*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 5.
- Flasiński K., *Kościół katolicki i jego społeczność na łamach serwisu internetowego „Gazety Wyborczej” podczas epidemii COVID-19*, „Kultura-media-teologia” 2020 nr 43, s. 65–87.
- Frukacz M., *Niecodzienne rekolekcje*, „Niedziela”, 29.11.2020, s. 16–17.
- Gajdecka-Majka M., *Eucharystia celebrowana w dobie pandemii. Studium teologiczno-socjologiczne*, „Studia Elbląskie” 2020 nr 21, s. 323–334.

- Goban-Klas T., *The Media in the "Liquid" Coronavirus Pandemic of 2020. Communication During Lockdown: Separate but Together*, „Studia medioznawcze” 2020 t. 21 nr 4, s. 718–733.
- Gonera M., *Funkcjonowanie Kościoła katolickiego w Polsce w czasie pandemii koronawirusa*, „Com.press” 2020 nr 3, s. 88–98.
- Grabowski J., *Eucharystia w domu*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 3.
- Gralczyk A., *Social media as an effective pastoral tool*, „Forum Teologiczne” 2020, s. 237–248.
- Gralczyk A., *The role of radio in pre-school education*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2018 nr 2, s. 9–26.
- jk, *W okrojonej formie*, „Niedziela”, 29.11.2020, s. 8.
- Jajkowska I., *To nie jest tak...*, „Niedziela”, 31.05.2020, s. 55.
- Jakimowicz M., *Festiwałe online*, „Gość Niedzielny”, 26.07.2020, s. 6.
- Jak przeżyć Mszę w telewizji*. Z ks. W. Przyczyną rozmawia J. Jureczko-Wilk, „Gość Niedzielny”, 22.11.2020, s. 30–33.
- Jupowicz-Ginalska A., Szewczyk M., Kiciński A., Przywara B., Adamski A., *Dispensation and Liturgy Mediated as an Answer to COVID-19 Restrictions: Empirical Study Based on Polish Online Press Narration*, „Religions” 2021 z. 12.
- K.J., *W związku z wirusem*, „Niedziela”, 22.03.2020, s. 6.
- Kania W., *Świadectwa powołanych*, „Niedziela”, 10.05.2020, s. 57.
- Kalbarczyk M., *Msza św. i korona w telewizji*, „Gość Niedzielny”, 4.10.2020, s. 7.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, wersja polska, Poznań 1994.
- Kiernikowski Z., *Wzmocnijmy duchową łączność*, „Niedziela”, 12–19.04.2020, s. 67.
- Kindziuk M., *Czego katolicy szukają w sieci*, „Gość Niedzielny” 29.11.2020, s. 38.
- Komunikat abpa S. Gądeckiego z 28.02.2020 r. <https://episkopat.pl/przewodniczacy-kep-o-koronawirusie-zachecam-duchowienstwo-i-wiernych-do-zachowania-zwiekszonej-ostroznosci-2/> (dostęp: 5.02.2021).
- Kucharczak F., *Chciało mi się przy ołtarzu płakać*, „Gość Niedzielny”, 29.03.2020, s. 37.
- Kucharczak F., *Kościół nie może być wirtualny*, „Gość Niedzielny”, 26.04.2020, s. 8.
- Kucharczak F., *Kościół poza kościołem*, „Gość Niedzielny” 5.04.2020, s. 35.
- Kucharczak F., *Wielkanoc w Watykanie bez wiernych*, „Gość Niedzielny”, 22.03.2020, s. 8.
- Kunikowska J., *Jesteśmy bliżej siebie*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 52.
- Leśniczak R., *Czy tygodnik katolicki „Niedziela” poparł Prawo i Sprawiedliwość w kampanii parlamentarnej w 2019 r.? Studium medioznawcze*, „Środkowoeuropejskie Studia Polityczne”, 2020, nr 2, s. 171–190.
- Leśniczak R., *Wizerunek zgromadzeń zakonnych w prasie polskiej (2013–2016)*, Warszawa 2019.
- Lewandowski W., *Domowe świętowanie*, „Gość Niedzielny”, 5.04.2020, s. 26–28.
- Lisowska-Magdziarz M., *Analiza zawartości mediów: przewodnik dla studentów wersja 1.1*, Kraków 2004.
- Lisowska-Magdziarz M., *Znaki na uwieży. Od semiologii do semiotyki mediów*, Kraków 2019.

- Lorenc P., *Wideorekolekcje*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 57.
- Łoziński B., *Czas wracać do kościołów*, „Gość Niedzielny”, 7.06.2020, s. 4–6.
- Macura A., *Czy pandemia zabija religijność? Niekoniecznie*, „Gość Niedzielny”, 8.11.2020, s. 4.
- Macura A., *Nadzwyczajne środki na nadzwyczajne zagrożenie*, w: „Gość Niedzielny”, 22.03.2020, s. 4.
- Macura A., *Eucharystia w czasie pandemii. Wielka promocja Mszy św.*, „Gość Niedzielny”, 22.03.2020, s. 6–7.
- Macura A., *To miał być inny list*, „Gość Niedzielny”, 12.04.2020, s. 7.
- Macura A., *Ważne zmiany w świętowaniu*, „Gość Niedzielny”, 29.03.2020, s. 4–5.
- Makuła M., *Transmisje Mszy świętych w live streamingu w internecie. Analiza możliwości, postulaty i propozycje*, „Seminare” 2019 t. 40 nr 1, s. 37–49.
- Marcyński K., *Komunikacja religijna i media*, Kraków 2016.
- Metody badań medioznawczych i ich zastosowanie*, A. Szymańska, M. Lisowska-Magdziarz, A. Hess (red.), Kraków 2018.
- Mojżyn N., *Ogłuszająca cisza i niepokojąca pustka. Symboliczne znaczenie pustki w przekazach fotograficznych i medialnych z Watykanu w związku z pandemią Covid 19*, „Fides et ratio” 2020 nr 4, s. 235–249.
- Musiał T., *Wyzwania Kościoła po kwarantannie*, „Niedziela” 21.06.2020, s. 28.
- Nowosielski P., *W kościołach, na ulicach, w domach*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 50.
- Pastwa R. J., *Komunikowanie religijne na przykładzie Kościoła katolickiego w Polsce z uwzględnieniem kontekstu pandemii koronawirusa*, „Kultura-media-teologia” 2020 nr 41, s. 38–60.
- Pieczkura B., *Parafia on-line*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 47.
- Piórkowski D., *Jak zachowywać się w trakcie transmisji Mszy świętej*, Deon (brak daty opublikowania), <https://deon.pl/wiara/duchowosc/jak-zachowywac-sie-w-trakcie-transmisji-mszy-swietej>, 801378 (dostęp: 7.03.2021).
- Potrzebujesz wsparcia modlitewnego?* Z G. Kukłą rozmawia M. Jaworska, „Niedziela” 26–28.06.2020, s. 52–53.
- Przybysz M., *Kościół w social media. Komunikacja instytucji eklesjalnych w mediach społecznościowych w perspektywie medioznawczej i teologicznej*, „Kultura-media-teologia” 2018 nr 35, s. 140–166.
- Przybysz M., *Nowe życie w Chrystusie w nowej ewangelizacji w mediach*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny”, 2015 nr 2, s. 311–328.
- Puścikowska A., *Adoracja tęsknoty*, „Gość Niedzielny”, 26.04.2020, s. 36.
- Put A., *Uczestniczę czy oglądam*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 15–16.
- Rozpiątkowski P., *Po co dyspenza*, „Niedziela”, 1.11.2020, s. 8–9.
- Sadłoń G., *Zacieśnianie czy rozrywanie immanentnej ramy? Polski katolicyzm wobec epidemii koronawirusa*, „Wieś i Rolnictwo” 2020 nr 3, s. 161–183.
- st [Stanisław Tasiemski], *Papież przyjął rezygnację kard. Saraha i kard. Comastriego*, KAI z 20.02.2021, <https://ekai.pl/papiez-przyjal-rezygnacje-kard-saraha-i-kard-comastriego/> (dostęp: 26.02.2021).

- Stępnia K., *Reklama religijna a nowa ewangelizacja. Wyzwania i możliwości*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 2019 z. 1, s. 191–206.
- Tomoń S., *Modlitwa suplikacji o oddalenie epidemii*, „Niedziela”, 22.03.2020, s. 9.
- Wesołowski W., *Transmisje internetowe*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 50.
- Transmisje niedzielnych Mszy św. z kaplicy Cudownego Obrazu Matki Bożej na Jasnej Górze, reklama*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 31.
- Wd, W. D., *Po lockdownie*, „Niedziela” 21.06.2020, s. 8.
- Wesołowski W., *Porady on-line w czasie pandemii*, „Niedziela”, 5.04.2020, s. 50.
- Wimmer R.D., Dominick J.R., *Mass media. Metody badań*, przekład T. Korłowicz, Kraków 2008.
- Wojnarowska K., *Kwarantanna nie może nas oddzielić od Boga*, „Niedziela”, 29.03.2020, s. 13–14.
- Zajączkowska B., *Powróćmy do Eucharystii*, „Gość Niedzielny”, 20.09.2020, s. 33–34.
- Zarządzenie 1/2020 Rady Stałej Konferencji Episkopatu Polski z dnia 12.03.2020 r.*, „Episkopat Polski” z 12.03.2020, <https://episkopat.pl/zarzadzenie-nr-1-2020-rady-stalej-konferencji-episkopatu-polski-z-dnia-12-marca-2020-r/> (dostęp: 5.01.2021).
- Zgromadzeni na świętej wieczerzy*. Z abp. W. Skworcem rozmawia A. Macura, „Gość Niedzielny”, 29.11.2020, s. 29–31.
- Życie w zachwycie*. Z Mają Sowińską rozmawia M. Jakimowicz, „Gość Niedzielny”, 26.10.2020, s. 30–31.

Korespondencja mailowa

- Dąbrowska-Macura W., zastępca redaktora naczelnego „Gościa Niedzielnego”, mail do autorki niniejszego artykułu z 2.03.2021.
- Książek M., dyrektor ds. marketingu „Niedzieli”, mail do autorki niniejszego artykułu z 5.03.2021.

Biogram

dr Milena Kindziuk – adiunkt w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa UKSW w Warszawie; medioznawca, autorka monografii m.in. „Wizerunek medialny ks. Jerzego Popiełuszki w polskiej prasie w latach 1980–1984”; „Emilia i Karol Wojtyłowie. Rodzice św. Jana Pawła II”; „Historyczne i polityczne aspekty komunikacji społecznej prymasa Józefa Glempa w okresie przełomu w Polsce w latach 1981–1992”; „Jerzy Popiełuszko. Biografia” (książki o bł. ks. Jerzym zostały przetłumaczone m.in. na język włoski, francuski, słoweński, hiszpański); autorka artykułów naukowych m.in. na temat języka mediów, komunikacji religijnej, wizerunku medialnego; autorka kilku tysięcy artykułów w prasie i na portalach internetowych; współpracuje z TVP1, TVP2, TVPInfo, PolsatNews, Radio24, Polskie Radio PR1, PR2, PR 3. Odznaczona przez Prezydenta RP brązowym krzyżem za zasługi na rzecz rozwoju nauki; członek Zespołu medialnego przy Przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski.

ORCID: 0000-0001-5435-2907

Maciej Marmola

Uniwersytet Śląski w Katowicach

**Efektywność komunikowania politycznego
za pośrednictwem mediów społecznościowych
na szczeblu lokalnym: studium prezydentów miast
wybranych na kadencję 2014–2018**

**Effectiveness of political communication via social media
at the local level: a study of city mayors elected
for the 2014–2018 term**

ABSTRAKT

Media społecznościowe stanowią obecnie jedno z podstawowych narzędzi komunikowania politycznego. Wykorzystanie social mediów przez aktorów politycznych pozwala nie tylko na przekazywanie informacji związanych z ich dokonaniem i postulatami politycznymi, ale przede wszystkim umożliwia bezpośrednią interakcję i budowanie trwałej relacji między politykiem a wyborcami. Prezentowany artykuł diagnozuje poziom zaangażowania generowany przez profile na Facebooku wszystkich prezydentów miast kadencji 2014–2018. W trakcie badań przeanalizowano ponad 65 tysięcy postów opublikowanych w okresie 17.11.2014–18.03.2018. Wyniki badań potwierdzają, że nie ma istotnego związku między poziomem zaangażowania generowanym przez publikowane treści a czasem pełnienia urzędu przez prezydentów oraz wielkością miasta, w którym pełnią funkcję organu wykonawczego. Istnieje natomiast zależność między liczbą publikowanych postów a średnim zaangażowaniem użytkowników Facebooka.

SŁOWA KLUCZOWE

komunikowanie polityczne, prezydenci miast, media społecznościowe, zaangażowanie wyborców, Facebook

ABSTRACT

Social media is currently one of the basic tools of political communication. The use of social media by political actors allows them not only to inform about their political achievements and programs but also enables direct interaction and building a permanent relationship between a politician and voters. The presented article diagnoses the level of Facebook engagement generated by the profiles of all city mayors in the 2014–2018 term. During the research, I analyzed over 65,000 posts published between 17 November 2014 and 18 March 2018. The research results confirm that there is no significant correlation between the level of engagement generated by the published content and years in public office, as well as the size of the town governed by the mayor. However, there is a relationship between the number of published posts and the average engagement of Facebook users.

KEYWORDS

political communication, city mayors, social media, voters' engagement, Facebook

WPROWADZENIE

Rozwój środków przekazu wymusza na aktorach politycznych adaptację stosowanych strategii komunikacyjnych do zmieniającego się otoczenia, tak aby z powodzeniem docierać ze swoimi treściami do wyborców¹. W ostatnich latach przemiany technologiczne determinują częstsze wykorzystanie narzędzi internetowych (w tym mediów społecznościowych) w procesie komunikowania politycznego, zarówno w trakcie kampanii, jak i w okresie międzywyborczym². Początkowo fenomen ten dotyczył przede wszystkim podmiotów polityki funkcjonujących na poziomie ogólnokrajowym. Jednak z czasem znaczenie nowych narzędzi komunikowania dostrzegają zaczęli politycy lokalni i regionalni.

Wzrost zainteresowania podmiotów polityki komunikowaniem za pośrednictwem mediów społecznościowych wynika zasadniczo z kilku czynników. Po pierwsze, to narzędzie komunikowania umożliwia łatwe i względnie tanie dotarcie do dużej grupy odbiorców. W ostatnich latach zdecydowanie wzrasta liczba aktywnych użytkowników social mediów. Według raportu Digital 2021 z mediów społecznościowych korzysta już 68,5% Polaków, a biorąc pod uwagę trendy z ostatnich lat można przypuszczać, że odsetek ten będzie stale wzrastał³. Po drugie, social media stanowią obecnie jedno z podstawowych źródeł informacji i najważniejszych narzędzi komunikacji w profesjonalnej kampanii politycznej, zarówno w Polsce⁴, jak i Europie Zachodniej⁵. Wzrost ich znaczenia widoczny jest szczególnie wśród najmłodszych wyborców, dopiero wchodzących na rynek polityczny. Po trzecie, pojawienie się nowych kanałów i narzędzi komunikowania

---

¹ D. G. Lilleker, K. Koc-Michalska, R. Negrine, R. Gibson, T. Vedel, S. Strudel, *Social media campaigning in Europe: Mapping the terrain*, „Journal Of Information Technology & Politics” 14 (2017) nr 4, s. 293.

² Zob. np. R. K. Gibson, *Party change, social media and the rise of ‘citizen-initiated’ campaigning*, „Party Politics” 21 (2015) nr 2, s. 183–197. C. Vaccari, A. Valeriani, P. Barberá i in., *Social media and political communication: A survey of twitter users during the 2013 Italian general election*, „Italian Political Science Review” 43 (2013) nr 3, s. 381–410.

³ S. Kemp, *Digital 2021: Poland*. WeAreSocial and Hootsuite Report. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-poland> (dostęp 19.04.2021 r.).

⁴ M. Feliksiak, *Odbiór kampanii wyborczej i aktywność polityczna w Internecie przed wyborami prezydenckimi*, „Komunikat z badań CBOS” 108 (2020).

⁵ V. Štětka, L. Vochocová, *A dialogue of the deaf, or communities of debate? The use of Facebook in the 2013 Czech Parliamentary Elections campaign*, „Teorija in Praksa” 51 (2014) nr 6, s. 1361–1380.

(w tym mediów społecznościowych) w większym stopniu umożliwia politykom przekazywanie niezapośredniczonych informacji⁶. Po czwarte, media społecznościowe pozwalają na bezpośrednie interakcje podmiotu polityki i wyborcy. Jak zauważa Michał Jacuński, z punktu widzenia komunikowania politycznego dają one możliwość: „nieskrępowanej dyskusji, współdzielenia treści, (współ)tworzenia dowolnych treści, wyrażania opinii o różnym zabarwieniu emocjonalnym, zdobywania i śledzenia informacji, podtrzymywanie relacji”⁷. Tym samym media społecznościowe przyczyniają się do większego upodmiotowienia wyborcy, który może stać się aktywnym uczestnikiem procesu komunikowania, a nawet nadawcą przekazu⁸. Po piąte wreszcie, zaawansowana analiza mediów społecznościowych dzięki wykorzystaniu odpowiednich algorytmów pozwala na określenie cech socjodemograficznych i osobowościowych odbiorców komunikatów⁹. Wprowadza to rewolucję związaną z segmentacją elektoratu oraz ułatwia możliwość targetowania przekazów do konkretnej grupy odbiorców.

Celem prezentowanego artykułu jest zbadanie efektywności komunikowania politycznego w mediach społecznościowych (konkretnie na Facebooku) na poziomie lokalnym przez prezydentów polskich miast kadencji 2014–2018. W toku badań sprawdzone zostanie, czy lokalni politycy w pełni wykorzystują potencjał social mediów, zachęcając publikowanymi treściami do aktywnego uczestnictwa odbiorców przekazu w procesie komunikowania (reagowania, komentowania i udostępnienia), czy też traktują je jedynie jako medium służące do jednostronnego informowania o swoich dokonaniach.

---

⁶ B. McNair, *An Introduction to Political Communication*, New York 2011, s. 86; A. Olszanecka-Marmola, *Czy telewizyjna reklama polityczna może zmienić wizerunek kandydata?: studium empiryczne wyborów prezydenckich 2015*. Toruń 2020, s. 79.

⁷ M. Jacuński, *Sieciowe komunikowanie polityczne w Polsce: perspektywa aktorów politycznych*, Wrocław 2016, s. 77.

⁸ T. Olczyk, *Serwis społecznościowy jako narzędzie kampanii wyborczej – profile Bronisława Komorowskiego, Baracka Obamy i Mitta Romneya na Facebooku*, „Studia Medioznawcze” 4 (2014), s. 89.

⁹ M. Kosinski, D. Stillwell, T. Graepel, *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*, „Proceedings of the National Academy of Sciences” 110 (2013) nr 15, 5802–5805.

METODOLOGIA

Przedmiot prowadzonych badań stanowiło porównanie poziomu zaangażowania na oficjalnych profilach publicznych prezydentów polskich miast. Zgodnie z ustawą o samorządzie gminnym¹⁰ do analizy włączeni zostali zarówno pełniący funkcję organu wykonawczego w miastach powyżej 100 tys. mieszkańców, jak i włodarze miast, w których do 1990 to prezydent miasta był organem wykonawczo-zarządzającym. Analizie poddano wszystkie posty tych polityków opublikowane w okresie 17.11.2014–18.03.2018 r. Cezurę początkową stanowi dzień bezpośrednio po drugiej turze wyborów samorządowych, a koniec analizy wiąże się z momentem zebrania materiału badawczego.

Wnioski płynące z prezentowanej analizy wpisują się w ustalenia innych naukowców prowadzących badania nad efektywnością komunikowania politycznego za pośrednictwem mediów społecznościowych.

Pierwszym etapem analizy było sprawdzenie, ilu ze 107 prezydentów miast w trakcie kadencji posiadało profil publiczny na portalu Facebook. W toku badań okazało się, że z tej formy komunikowania korzystało 86 z nich (80,4%). Następnie analizie poddano łącznie 66 137 postów, uwzględniając przy tym liczbę reakcji, komentarzy oraz udostępnień. Posłużyły one do stworzenia wskaźnika średniego zaangażowania, który obliczono według następującej formuły:

$$\text{średnie zaangażowanie} = \frac{\text{liczba komentarzy} + \text{liczba postów} + \text{liczba udostępnień}}{\text{liczba postów}}$$

W trakcie badań postawiono trzy hipotezy badawcze. Ich weryfikacji dokonano przy wykorzystaniu współczynnika korelacji liniowej Pearsona. Hipotezy zostały sformułowane w następujący sposób:

---

¹⁰ Art. 26 pkt 4 Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm.)

H1: Średni poziom zaangażowania generowany przez posty prezydentów miast wykazuje istotny związek z liczbą mieszkańców miasta.

H2: Średni poziom zaangażowania generowany przez posty prezydentów miast wykazuje istotny związek z liczbą kadencji pełnionych przez tych prezydentów.

H3: Średni poziom zaangażowania generowany przez posty prezydentów miast wykazuje istotny związek z liczbą publikowanych postów.

Oprócz tego przeprowadzono pogłębioną analizę wyników badań w odniesieniu do konkretnych włodarzy miast. W celu uzyskania porównywalnych wyników obrazujących poziom zaangażowania zdecydowano się także na obliczenie wskaźnika określającego zaangażowanie na tysiąc mieszkańców. Do jego wyliczenia przyjęto dane ludnościowe opublikowane przez Główny Urząd Statystyczny aktualne na dzień 31 XII 2016 r., a więc środek analizowanej kadencji 2014–2018. Zdecydowano się na wykorzystanie danych ludnościowych, a nie statystyk obrazujących liczbę obserwujących fanpage ze względu na to, że w ciągu czterech lat w przypadku niektórych profili liczba ta ulegała gwałtownym zmianom, co utrudniłoby rzetelne wyliczenie proponowanego wskaźnika.

Dla klarowności wyводу analizowane miasta podzielono na cztery kategorie miast: poniżej 50 tys. mieszkańców, od 50 do 100 tys. mieszkańców, od 100 do 200 tys. mieszkańców oraz powyżej 200 tys. mieszkańców. Ze względu na rozmiar badania nie zdecydowano się na analizę treści wszystkich postów. Odnotowano jedynie posty generujące największe zaangażowanie użytkowników Facebooka w odniesieniu do konkretnych profili.

WYNIKI

Analiza statystyczna przeprowadzona w celu weryfikacji postawionych hipotez odnosiła się zarówno do średniego poziomu zaangażowania, jak i średniego poziomu zaangażowania na tysiąc mieszkańców. W odniesieniu do pierwszej z hipotez ustalono, że nie ma istotnego związku między średnim poziomem zaangażowania generowanego przez profil prezydenta miasta a liczbą mieszkańców miasta. Odnosi się to także do poziomu zaangażowania na tysiąc mieszkańców.

Do podobnych wniosków prowadzi odniesienie przedmiotu badań do liczby kadencji piastowanych przez prezydentów miast. Także w tym przypadku

wyliczenie współczynnika korelacji Pearsona potwierdziło, że nie ma istotnego związku między średnim poziomem zaangażowania a czasem urzędowania prezydentów miast.

W badaniach potwierdzona została słaba efektywność wykorzystania mediów społecznościowych przez polityków szczebla lokalnego diagnozowana w innych tego typu badaniach, szczególnie w odniesieniu do okresu międzywyborczego. Objawia się ona niskim poziomem zaangażowania użytkowników na profilach publicznych prezydentów miast. Co więcej, zaangażowanie to ogranicza się zwykle jedynie do polubienia publikowanych treści.

Potwierdziła się natomiast trzecia z postawionych hipotez głosząca, że średni poziom zaangażowania jest skorelowany z liczbą opublikowanych postów. Przeprowadzona analiza sugeruje dodatni związek między tymi zmiennymi o raczej słabej sile. Na podstawie uzyskanych wyników można jednak sformułować wniosek, że większa częstotliwość publikowania postów wiąże się z nieco większym poziomem średniego zaangażowania, a także z większą średnią liczbą komentarzy, reakcji i udostępnień. Nie odnotowano jednak podobnej zależności między liczbą postów a średnim poziomem zaangażowania na tysiąc mieszkańców.

W celu pogłębienia badania zdecydowano się na podział profili prezydentów miast ze względu na liczbę mieszkańców. W przypadku organów wykonawczych miast do 50 tys. mieszkańców profile publiczne na Facebooku posiadało 16 z 22 prezydentów (72,7%), a więc mniej niż odsetek odnoszący się do całej badanej populacji. Widoczna jest również znaczna różnica w poziomie zaangażowania generowanego przez profile poszczególnych polityków. Zdecydowanie *in plus* na tle pozostałych wyróżnia się aktywność wyborców na profilach Wadima Tyszkiewicza (ówczesny prezydent Nowej Soli) oraz Krzysztofa Kosińskiego (prezydent

Tabela 1. Związek między liczbą mieszkańców, liczbą kadencji i liczbą opublikowanych postów a poziomem zaangażowania na profilach prezydentów miast kadencji 2014–2018

	średnia liczba komentarzy	średnia liczba reakcji	średnia liczba udostępnień	średni poziom zaangażowania	średni poziom zaangażowa- nia na tysiąc mieszkańców
liczba mieszkańców	0,079	0,035	0,054	0,038	–0,082
liczba kadencji	–0,107	–0,122	–0,100	–0,120	–0,123
liczba postów	0,213*	0,242*	0,228*	0,241*	0,195

* Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie)

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ciechanowa). Wynika ona przede wszystkim z umiejętnego, nastawionego na interakcję z wyborcami sposobu prowadzenia profilu oraz popularności tych polityków wykraczającej poza przestrzeń lokalną (a nawet regionalną). Tyszkiewicz swoją pozycję zbudował dzięki dużej aktywności medialnej, a Kosiński w wyniku pełnienia funkcji rzecznika prasowego Polskiego Stronnictwa Ludowego. Szczególnie ciekawy wydaje się fenomen Tyszkiewicza, który zresztą swoją popularność zdyskontował najpierw na poziomie regionalnym (wynik KW Lepsze Lubuskie – Bezpartyjny Samorząd w wyborach do sejmiku woj. lubuskiego w 2014 roku), aby w 2019 r. osiągnąć sukces na poziomie ogólnokrajowym, obejmując mandat senatora. Choć w badanym okresie Tyszkiewicz pełnił urząd prezydenta jednego z najmniej licznych pod względem mieszkańców miast, to w jego przypadku wartość wskaźnika zaangażowania na tysiąc mieszkańców ustępowała jedynie Robertowi Biedroniowi. Co więcej, wskaźnik średniego zaangażowania, który nie uwzględniał liczby mieszkańców miast, był w odniesieniu do profilu Tyszkiewicza wyższy niż w przypadku prezydentów największych polskich miast (m.in. Warszawy, Krakowa, Wrocławia czy Poznania).

Do podobnych wniosków prowadzi analiza poziomu zaangażowania na profilach prezydentów miast liczących od 50 do 100 tys. mieszkańców. W odniesieniu do tej grupy miast publiczne profile na Facebooku posiadało 38 z 46 prezydentów (82,6%). Także w tej części analizy można odnotować znaczne różnice nie tylko w poziomie zaangażowania, ale także w samym sposobie prowadzenia konta w mediach społecznościowych. Okazuje się bowiem, że w trakcie niemal czteroletniego okresu badań na niektórych fanpage'ach pojawiło się prawie

Tabela 2. Poziom zaangażowania użytkowników Facebooka na profilach prezydentów miast liczących poniżej 50 tysięcy mieszkańców

Miasto	Liczba mieszkańców 2016	Prezydent	liczba postów	średnia komentarzy	średnia reakcji	średnia udostępnień	średnie zaangażowanie	zaangażowanie na tysiąc mieszkańców
Nowa Sól	39 258	Wadim Tyszkiewicz (4)	900	72,92	324,91	39,42	437,26	11,14
Ciechanów	44 383	Krzysztof Kosiński (1)	794	17,34	239,70	13,51	270,55	6,10
Starachowice	49 939	Marek Materek (1)	2047	18,83	151,90	7,68	178,41	3,57
Kołobrzeg	46 463	Janusz Gromek (3)	494	10,17	97,37	6,89	114,43	2,46
Sopot	36 849	Jacek Karnowski (5)	384	7,48	71,14	4,75	83,37	2,26
Żyrardów	40 504	Wojciech Jasiński (1)	962	8,90	67,51	7,71	84,13	2,08
Zduńska Wola	42 698	Piotr Niedźwiecki (3)	145	13,78	64,59	6,00	84,37	1,98
Skierniewice	48 327	Krzysztof Jażdżyk (1)	254	4,72	43,83	8,91	57,46	1,19
Radomsko	46 583	Anna Milczanowska (3)*	1915	2,48	34,88	1,19	38,55	0,83
	46 583	Jarosław Ferenc (1)	478	2,41	23,05	5,52	30,97	0,66
Tarnobrzeg	47 595	Grzegorz Kiełb (1)	1876	2,88	30,21	2,31	35,41	0,74
Świnoujście	41 115	Janusz Żmurkiewicz (4)	312	3,65	22,15	1,49	27,29	0,66
Wodzisław Śląski	48 573	Mieczysław Kieca (3)	1633	2,44	24,13	1,55	28,12	0,58
Otwock	44 912	Zbigniew Szczepaniak (3)	203	4,52	14,69	3,62	22,83	0,51
Sieradz	42 762	Paweł Osiewała (1)	32	1,66	16,03	2,75	20,44	0,48
Bolesławiec	39 167	Piotr Roman (4)	634	0,68	11,32	2,82	14,81	0,38
Skarżysko-Kamienna	46 449	Konrad Krönig (1)	1511	0,59	10,44	0,66	11,70	0,25

W nawiasach podano liczbę pełnionych kadencji

* Anna Milczanowska przestała być prezydentem Radomska w związku z uzyskaniem mandatu posła (z listy PiS) w wyborach parlamentarnych 2015. Jej następcą został Jarosław Ferenc, który zwyciężył w przedterminowych wyborach na urząd prezydenta Radomska w dniu 21.02.2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

2 tys. wpisów (a więc przeszło 1 wpis dziennie), podczas gdy np. Witold Grim (prezydent Zawiercia) zdołał opublikować 1 wpis w trakcie całego analizowanego okresu. W przypadku prezydentów miast liczących od 50 do 100 tys. mieszkańców widoczna jest także jeszcze większa dysproporcja pod względem poziomu zaangażowania niż w odniesieniu do mniejszych miast. Zdecydowaną dominacją w tym aspekcie charakteryzował się profil Roberta Biedronia, pełniącego w kadencji 2014–2018 urząd prezydenta Słupska. Nie stanowi to jednak wielkiego zaskoczenia ze względu na medialność tego polityka, będącego wcześniej posłem na Sejm VII kadencji z ramienia Ruchu Palikota. W obliczu kryzysu przywództwa na polskiej lewicy Biedroń stawał się wówczas „twarzą” środowisk lewicowych, co w przyszłości miało zaowocować powstaniem ugrupowania Wiosna i startem Biedronia w wyborach prezydenckich z 2020 roku. Zaangażowanie notowane na profilu Biedronia było najwyższe nie tylko w grupie prezydentów miast od 50 do 100 tys. mieszkańców, ale także wśród wszystkich polityków pełniących rolę organu wykonawczego w polskich miastach w badanym okresie.

Aktorzy polityczni traktują social media jako formę komunikowania jednostronnego, a nie jako medium użyteczne w procesie symetrycznej komunikacji dwustronnej z potencjalnymi wyborcami.

Większe zaskoczenie niż dobre wskaźniki zaangażowania generowane przez profil Biedronia stanowi bardzo niewielkie zainteresowanie treściami publikowanymi w mediach społecznościowych przez innych prezydentów. Na profilach czterech z nich – Sława Umińska-Duraj (Piekary Śląskie), Roman Smogorzewski (Legionowo), Piotr Głowski (Piła), Wojciech Kudelski (Siedlce) – publikowane posty generowały średnio mniej niż 10 aktywności użytkowników. Co więcej, treści zamieszczane na tych profilach w zasadzie nie były przez Internautów komentowane i udostępniane, a sama aktywność ograniczała się zwykle do polubienia. Tym samym trudno uznać, że konta te wywołują interakcje między aktorami politycznymi i wyborcami. Należy je uznać jedynie za narzędzia informujące o dokonaniach i opiniach prezydentów.

Tabela 3. Poziom zaangażowania użytkowników Facebooka na profilach prezydentów miast liczących od 50 do 100 tysięcy mieszkańców

Miasto	Liczba mieszkańców 2016	Prezydent	liczba postów	średnia komentarzy	średnia reakcji	średnia udostępnień	średnie zaangażowanie	zaangażowanie na tysiąc mieszkańców
Słupsk	91 935	Robert Biedroń (1)	1966	195,54	3932,77	245,43	4373,74	47,57
Zawiercie	50 274	Witold Grim (1)	1	56	259	26	341	6,78
Ełk	61 074	Tomasz Andrukiewicz (3)	80	28,18	259,09	18,71	305,98	5,01
Stargard	68 477	Rafał Zajac (1)*	33	16,03	137,36	11,39	164,79	2,41
	68 477	Sławomir Pajor (4)	116	3,52	35,38	5,56	44,46	0,65
Zamość	64 648	Andrzej Wnuk (1)	521	5,62	124,28	9,86	139,76	2,16
Stalowa Wola	62 400	Lucjusz Nadberezny (1)	472	4,72	89,98	5,88	100,58	1,61
Będzin	57 555	Łukasz Komoniewski (2)	767	5,87	65,29	15,31	86,47	1,50
Mielec	60 504	Daniel Kozdęba (1)	385	4,35	73,01	6,45	83,81	1,39
Gniezno	69 137	Tomasz Budasz (1)	1091	10,31	79,64	4,29	94,25	1,36
Leszno	64 159	Łukasz Borowiak (1)	1531	5,30	73,73	2,79	81,82	1,28
Ostrowiec Świętokrzyski	70 554	Jarosław Górczyński (1)	291	8,68	69,47	6,88	85,03	1,21
Zgierz	56 929	Przemysław Staniszewski (1)	1833	4,22	52,41	5,20	61,83	1,09
Ostrów Wielkopolski	72 526	Beata Klimek (1)	1316	7,67	64,76	4,92	77,35	1,07
Głogów	68 292	Rafał Rokaszewicz (1)	281	6,35	62,80	4,08	73,24	1,07
Przemysł	62 154	Robert Choma (4)	496	3,79	55,26	2,79	61,85	1,00
Pabianice	66 265	Grzegorz Mackiewicz (1)	109	6,01	57,70	2,27	65,97	1,00
Chełm	63 734	Agata Fisz (3)	402	5,49	51,00	6,25	62,74	0,98
Świdnica	57 959	Beata Moskal-Słaniewska (1)	455	6,31	43,02	2,90	52,23	0,90
Świętochłowice	50 644	Dawid Kostempski (2)	1183	3,38	36,67	4,56	44,60	0,88
Grudziądz	95 964	Robert Malinowski (3)	274	6,03	65,22	2,42	73,66	0,77
Racibórz	55 404	Mirosław Lenk (3)	24	5,08	25,71	2,83	33,63	0,61

Siemianowice Śląskie	67 905	Rafał Piech (1)	552	2,23	31,45	4,00	37,68	0,55
Wejherowo	50 039	Krzysztof Hildebrandt (5)	124	2,95	19,45	2,42	24,82	0,50
Jaworzno	92 473	Paweł Silbert (4)	622	2,75	38,59	3,15	44,50	0,48
Piotrków Trybunalski	74 694	Krzysztof Chojniak (3)	119	1,52	28,38	5,97	35,87	0,48
Jastrzębie-Zdrój	89 883	Anna Hetman (1)	1153	3,94	34,36	3,69	41,99	0,47
Pruszków	60 866	Jan Starzyński (5)	131	2,15	20,02	2,88	25,05	0,41
Lubin	73 154	Robert Raczyński (5)	36	1,61	24,39	4,14	30,14	0,41
Łomża	62 802	Mariusz Chrzanowski (1)	1414	1,57	19,18	1,26	22,01	0,35
Tczew	60 276	Mirosław Pobłocki (2)	1008	1,46	14,56	0,84	16,86	0,28
Jelenia Góra	80 524	Marcin Zawila (3)	579	1,39	16,71	2,77	20,87	0,26
Tomaszów Mazowiecki	63 601	Marcin Witko (1)	68	1,04	12,47	1,68	15,19	0,24
Żory	62 013	Waldemar Socha (5)	207	1,57	10,19	1,81	13,57	0,22
Nowy Sącz	83 993	Ryszard Nowak (3)	916	0,58	12,71	2,38	15,66	0,19
Piekary Śląskie	55 954	Sława Umińska-Duraj (1)	409	0,96	7,65	1,20	9,80	0,18
Legionowo	54 137	Roman Smogorzewski (5)	188	0,53	8,01	0,66	9,20	0,17
Piła	73 987	Piotr Głowski (2)	1599	0,44	8,35	0,94	9,74	0,13
Siedlce	77 020	Wojciech Kudelski (3)	320	0,80	6,33	0,82	7,94	0,10

W nawiasach podano liczbę pełnionych kadencji

* Rafał Zając został prezydentem Stargardu, zwyciężając w przedterminowych wyborach z 9.04.2017 r., które ogłoszone zostały z racji opróżnienia urzędu w wyniku śmierci dotychczasowego prezydenta Sławomira Pajora.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W gronie prezydentów miast liczących od 100 do 200 tys. mieszkańców publiczne profile na Facebooku posiadało 18 spośród 23 lokalnych polityków (78,2%). W badanym okresie to właśnie w odniesieniu do tej grupy prezydentów notowany jest proporcjonalnie najniższy poziom średniego zaangażowania. Najwyższy wskaźnik osiągnął Jacek Wójcicki (prezydent Gorzowa Wielkopolskiego), którego posty średnio angażowały 158 użytkowników Facebooka. Wartość ta jest niższa nie tylko od liderujących w poprzednich grupach miast Tyszkiewicza oraz Biedronia, ale również prezydentów Starachowic czy Ełku. Nie lepiej prezentuje się wskaźnik obrazujący poziom zaangażowania na tysiąc mieszkańców.

Tabela 4. Poziom zaangażowania użytkowników Facebooka na profilach prezydentów miast liczących od 100 do 200 tysięcy mieszkańców

Miasto	Liczba mieszkańców 2016	Prezydent	liczba postów	średnia komentarzy	średnia reakcji	średnia udostępnień	średnie zaangażowanie	zaangażowanie na tysiąc mieszkańców
Gorzów Wielkopolski	123 995	Jacek Wójcicki (1)	542	12,83	138,44	7,06	158,34	1,28
Koszalin	107 680	Piotr Jedliński (2)	613	11,09	91,07	8,04	110,20	1,02
Opole	118 722	Arkadiusz Wiśniewski (1)	1554	13,38	90,47	7,21	111,07	0,94
Legnica	100 718	Tadeusz Krzakowski (5)	1696	5,85	82,82	3,50	92,17	0,92
Bytom	169 617	Damian Bartyła (2)	93	22,68	107,83	15,54	146,04	0,86
Dąbrowa Górnica	121 802	Zbigniew Podraza (3)	255	9,80	80,84	10,00	100,65	0,83
Tychy	128 351	Andrzej Dziuba (5)	423	6,78	81,57	8,68	97,03	0,76
Rybnik	139 252	Piotr Kuczera (1)	1064	8,50	82,28	6,00	96,79	0,70
Ruda Śląska	139 125	Grażyna Dziedzic (2)	283	11,30	63,40	3,46	78,16	0,56
Gliwice	182 156	Zygmunt Frankiewicz (7)	82	9,29	68,00	7,74	85,04	0,47
Olsztyn	172 993	Piotr Grzymowicz (3)	1093	8,63	54,72	8,81	72,16	0,42
Zielona Góra	139 330	Janusz Kubicki (3)	200	9,02	42,76	1,97	53,74	0,39
Płock	121 295	Andrzej Nowakowski (2)	970	2,91	38,87	2,03	43,81	0,36
Włocławek	112 483	Marek Wojtkowski (1)	1882	1,54	29,15	1,62	32,30	0,29
Tarnów	110 110	Roman Ciepiela (2)	8	2,38	22,38	2,13	26,88	0,24
Zabrze	175 459	Małgorzata Mańka-Szulik (3)	890	4,37	30,45	3,31	38,12	0,22
Rzeszów	187 422	Tadeusz Ferenc (4)	104	1,08	20,49	4,52	26,09	0,14
Elbląg	121 191	Witold Wróblewski (1)	737	0,20	3,60	0,42	4,22	0,03

W nawiasach podano liczbę pełnionych kadencji

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Jego analiza prowadzi do wniosku, że jedynie w przypadku dwóch prezydentów miast liczących od 100 do 200 tys. mieszkańców publikowane posty angażują średnio więcej niż 1 osobę na tysiąc mieszkańców. Poziom braku zainteresowania

treściami publikowanymi przez badanych polityków z tej kategorii miast dobrze obrazuje przykład Witolda Wróblewskiego (prezydenta liczącego przeszło 120 tys. mieszkańców Elbląga), którego posty średnio angażowały mniej niż 5 użytkowników Facebooka.

Wśród prezydentów miast liczących powyżej 200 tys. mieszkańców profile publiczne na Facebooku w analizowanym okresie posiadało 14 spośród 16 lokalnych włodarzy (87,5%). Za pewne zaskoczenie w tej grupie można uznać stosunkowo niskie poziomy średniego zaangażowania. Na żadnym z badanych kont w mediach społecznościowych publikowane posty nie osiągały średnio ponad 500

Tabela 5. Poziom zaangażowania użytkowników Facebooka na profilach prezydentów miast liczących powyżej 200 tysięcy mieszkańców

Miasto	Liczba mieszkańców 2016	Prezydent	liczba postów	średnia komentarzy	średnia reakcji	średnia udostępnień	średnie zaangażowanie	zaangażowanie na tysiąc mieszkańców
Częstochowa	226 225	Krzysztof Matyjaszczyk (2)	780	20,11	268,17	30,65	318,94	1,41
Sosnowiec	205 873	Arkadiusz Chęciński (1)	1636	17,94	144,64	15,35	177,93	0,86
Łódź	696 503	Hanna Zdanowska (2)	1201	29,96	437,38	27,82	495,16	0,71
Poznań	540 372	Jacek Jaśkowiak (1)	1032	34,47	296,45	17,58	348,50	0,64
Radom	215 020	Radosław Witkowski (1)	1179	10,57	106,54	8,20	125,31	0,58
Gdańsk	463 754	Paweł Adamowicz (5)	1662	28,97	203,04	24,44	256,44	0,55
Lublin	340 466	Krzysztof Żuk (2)	986	10,78	155,78	10,78	177,34	0,52
Szczecin	404 878	Piotr Krzystek (3)	662	17,41	121,96	11,36	150,73	0,37
Toruń	202 521	Michał Zaleski (4)	1035	4,07	57,11	5,58	66,76	0,33
Katowice	298 111	Marcin Krupa (1)	786	9,72	62,61	6,13	78,47	0,26
Bydgoszcz	353 938	Rafał Bruski (2)	1365	6,66	62,97	3,89	73,52	0,21
Kraków	765 320	Jacek Majchrowski (4)	982	9,93	83,13	7,89	100,95	0,13
Wrocław	637 683	Rafał Dutkiewicz (4)	686	7,38	53,37	6,07	66,82	0,10
Warszawa	1 753 977	Hanna Gronkiewicz-Waltz (3)	2010	14,41	122,78	13,24	150,44	0,09

W nawiasach podano liczbę pełnionych kadencji

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

oznak zaangażowania (łącznie komentarzy, reakcji i udostępnień). Niską aktywność użytkowników Facebooka na profilach tej grupy prezydentów najlepiej obrazuje wskaźnik zaangażowania w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców. W przypadku prezydent Warszawy w kadencji 2014–2018 wynosi on zaledwie 0,09. Wartości podobnego rzędu generują profile rządzących wówczas Krakowem i Wrocławiem.

Ostatnim etapem badań było wskazanie poziomu zaangażowania postów, które spowodowały największą liczbę interakcji użytkowników Facebooka. Pogłębiona analiza potwierdziła, że zdecydowanie najbardziej angażujące treści w badanym okresie publikowane były na profilu Roberta Biedronia. Największe

Tabela 6. Poziom zaangażowania najbardziej angażujących postów publikowanych przez badanych prezydentów

Miasto	Liczba miesz- kańców 2016	Prezydent	czas publikacji	liczba komentarzy	liczba reakcji	liczba udostępnień	zaangażowanie
Ślupsk	91 935	Robert Biedroń	13.01.2018 21:57:07	2 668	73 323	5 755	81 746
Częstochowa	226 225	Krzysztof Matyjaszczyk	27.09.2016 15:59:59	945	14 835	2 244	18 024
Nowa Sól	39 258	Wadim Tyszkiewicz	29.11.2016 20:36:18	1 389	8 786	4 321	14 496
Gdańsk	463 754	Paweł Adamowicz	01.09.2017 07:28:58	1 652	5 048	5 060	11 760
Łódź	696 503	Hanna Zdanowska	19.11.2016 14:55:50	708	8 836	534	10 078
Warszawa	1 753 977	Hanna Gronkiewicz-Waltz	21.06.2016 22:14:33	468	4 993	2 781	8 242
Poznań	540 372	Jacek Jaśkowiak	24.09.2016 16:42:04	496	4 900	361	5 757
Opole	118 722	Arkadiusz Wiśniewski	22.05.2017 15:33:04	761	4 272	560	5 593
Szczecin	404 878	Piotr Krzystek	19.05.2017 22:07:34	153	3 546	857	4 556
Ciechanów	44 383	Krzysztof Kosiński	09.09.2017 20:06:23	502	3 568	46	4 116

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

zaangażowanie internautów wygenerował wpis prezydenta Słupska z 13 stycznia 2018 roku, który wywołał przeszło 80 tys. interakcji, w tym ponad 2,5 tysiąca komentarzy. O skali dominacji profilu Biedronia nad innymi kontami prezydentów miast kadencji 2014–2018 świadczy fakt, że 74 najbardziej angażujących wpisów (spośród wszystkich 66 137 badanych postów) opublikowano właśnie na fanpage'u ówczesnego prezydenta Słupska. Co ciekawe, oprócz Biedronia największym poziomem interakcji nie cieszyły się posty prezydentów największych polskich miast, lecz treści publikowane przez przed Krzysztofa Matyjaszczyka (Częstochowa) oraz Wadima Tyszkiewicza (Nowa Sól). Żaden z wpisów włodarzy miast liczących powyżej 500 tys. mieszkańców nie osiągnął w badanym okresie więcej niż 12 tys. interakcji, a najpopularniejszy post prezydenta Wrocławia (ponad 600 tys. mieszkańców) okazał się mniej angażujący niż wpisy prezydentów kilkakrotnie mniejszych Ciechanowa i Nowej Soli. Tym samym można uznać, że liczba mieszkańców miasta nie tylko nie wykazuje istotnego związku ze średnią liczbą interakcji na profilu prezydenta miasta, ale także nie ma większego znaczenia w przypadku poziomu zaangażowania w odniesieniu do pojedynczych postów.

DYSKUSJA

Wnioski płynące z prezentowanej analizy wpisują się w ustalenia innych naukowców prowadzących badania nad efektywnością komunikowania politycznego za pośrednictwem mediów społecznościowych. Przede wszystkim potwierdzona została słaba efektywność wykorzystania tego narzędzia przez polityków szczebla lokalnego diagnozowana w innych tego typu badaniach, szczególnie w odniesieniu do okresu międzywyborczego¹¹. Objawia się ona niskim poziomem zaangażowania użytkowników na profilach publicznych prezydentów miast. Co więcej, zaangażowanie to ogranicza się zwykle jedynie do polubienia publikowanych treści. Wynika ono zapewne ze strategii przyjętych przez aktorów politycznych, którzy traktują social media jako formę komunikowania jednostronnego, a nie jako medium użyteczne w procesie symetrycznej komunikacji dwustronnej z potencjalnymi

¹¹ Zob. np. A. Olszanecka-Marmola, *Wykorzystywanie serwisu Facebook w komunikowaniu politycznym na szczeblu lokalnym: przypadek województwa śląskiego*, „Vademecum Śląsk” 3 (2015), s. 73–99; B. Choroś, E. Skrabacz, *Internetowa aktywność polityków na szczeblu lokalnym – wyborcza i pozawyborcza komunikacja polityczna (przypadek województwa opolskiego)*, „e-Politikon” 16 (2015), s. 105–135.

wyborcami. Podobnie jak inne badania przeprowadzona analiza potwierdziła, że większość prób nawiązania interakcji przez użytkowników Facebooka, pozostaje bez odpowiedzi ze strony polityków szczebla lokalnego¹². Tendencja ta nie dotyczy zresztą jedynie Polski. Jak wskazują badania, w mediach społecznościowych politycy niechętnie wchodzi w interakcje z innymi użytkownikami. Jest to szczególnie charakterystyczne w odniesieniu do polityków o ugruntowanej pozycji na scenie politycznej oraz dla społeczeństw o bardziej hierarchicznej kulturze politycznej¹³.

Przeprowadzona analiza potwierdziła, że większość prób nawiązania interakcji przez użytkowników Facebooka, pozostaje bez odpowiedzi ze strony polityków szczebla lokalnego.

Pewna nowość, którą oferują prezentowanie badania, dotyczy poziomu zaangażowania użytkowników Facebooka na profilach prezydentów w odniesieniu do wielkości miasta, liczby pełnionych kadencji oraz liczby publikowanych postów. Okazuje się, że pierwsze dwa czynniki nie mają żadnego związku z zaangażowaniem generowanym przez konta prezydentów miast w kadencji 2014–2018. Istotną dodatnią zależność (choć o słabej sile) zdiagnozowano natomiast w przypadku poziomu zaangażowania oraz liczby publikowanych postów. Pogłębiona analiza sugeruje, że więcej interakcji notują profile prezydentów, którzy zarówno w świecie realnym, jak i wirtualnej rzeczywistości reagują na opinie wyborców. Tym samym może się zdarzyć, że dzięki umiejętnemu prowadzeniu profilu prezydent niewielkiego miasta może generować swoimi treściami większe zaangażowanie niż władarze największych polskich miast.

---

¹² A. Olszanecka-Marmola, *Efektywność wykorzystania narzędzi komunikowania politycznego w Internecie przez prezydentów miast na prawach powiatu województwa śląskiego*, w: *Media społecznościowe: dialog w cyberprzestrzeni*, tom 1, red. K. Doktorowicz. Katowice 2016, s. 138.

¹³ Zob. np. T. Graham, M. Broersma, K. Hazelhoff, G. van 't Haar, *Between broadcasting political messages and interacting with voters. Information*, „Communication & Society”, 16 (2013) nr 5, s. 692–716; B. Kalsnes, A. O. Larsson, G. S. Enli, *The social media logic of political interaction: Exploring citizens' and politicians' relationship on Facebook and Twitter*. „First Monday”, 22 (2017) nr 2. <https://doi.org/10.5210/fm.v22i2.6348>.

Dominacja komunikacji jednostronnej na profilach w mediach społecznościowych stanowi zapewne jedną z przyczyn tego, że mimo ogromnego potencjału tego narzędzia komunikowania, politycy i partie są obserwowani przez względnie niski odsetek wyborców¹⁴, a poza okresem wyborczym treści publikowane przez polityków trafiają głównie do aktywistów i członków partii, nie docierając do szerszej publiczności¹⁵. Niezrozumienie mechanizmów rządzących komunikowaniem Web 2.0. może być szczególnie bolesne dla aktorów politycznych w sytuacji, gdy kierują swoje przekazy do młodszych grup elektoratu. Powinni oni pamiętać, że działania podejmowane w świecie wirtualnym generują rezultaty w świecie realnym. Tym samym niewielka aktywność w mediach społecznościowych w okresie międzywyborczym i traktowanie ich jako kanał jednostronnej komunikacji może skutkować gorszym postrzeganiem lokalnego polityka, co z kolei potencjalnie może stać się jednym z czynników porażki wyborczej.

BIBLIOGRAFIA

- Choroś B., Skrabacz E., *Internetowa aktywność polityków na szczeblu lokalnym – wyborcza i pozawyborcza komunikacja polityczna (przypadek województwa opolskiego)*, „e-Politikon” 16 (2015), s. 105–135.
- Feliksiak M., *Odbiór kampanii wyborczej i aktywność polityczna w Internecie przed wyborami prezydenckimi*, „Komunikat z badań CBOS” 2020 nr 108.
- Gibson R. K., *Party change, social media and the rise of ‘citizen-initiated’ campaigning*, „Party Politics” 21 (2015) nr 2, s. 183–197.
- Graham T., Broersma M., Hazelhoff K., van ‘t Haar G., *Between broadcasting political messages and interacting with voters. Information*, „Communication & Society”, 16 (2013) nr 5, s. 692–716.
- Jacuzziński M., *Sieciowe komunikowanie polityczne w Polsce: perspektywa aktorów politycznych*, Wrocław 2016.
- Kalsnes B., Larsson A. O., Enli G. S., *The social media logic of political interaction: Exploring citizens’ and politicians’ relationship on Facebook and Twitter*. „First Monday”, 22 (2017) nr 2. <https://doi.org/10.5210/fm.v22i2.6348>.
- Kemp S., *Digital 2021: Poland*. WeAreSocial and Hootsuite Report. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-poland> (dostęp 19.04.2021 r.).

¹⁴ R. K. Nielsen, C. Vaccari, *Do People “Like” Politicians on Facebook? Not Really. Large-Scale Direct Candidate-to-Voter Online Communication as an Outlier Phenomenon*, „International Journal of Communication” 7 (2013), s. 2333–2356.

¹⁵ M. Jacuzziński, *Sieciowe komunikowanie polityczne...*, s. 79.

- Kosinski M., Stillwell D., Graepel T., *Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*, „Proceedings of the National Academy of Sciences” 110 (2013) nr 15, 5802–5805.
- Lilleker D. G., Koc-Michalska K., Negrine R. i in., *Social media campaigning in Europe: Mapping the terrain*, „Journal Of Information Technology & Politics” 14 (2017) nr 4, s. 293–298.
- McNair B., *An Introduction to Political Communication*, New York 2011.
- Nielsen R. K., Vaccari C., *Do People “Like” Politicians on Facebook? Not Really. Large-Scale Direct Candidate-to-Voter Online Communication as an Outlier Phenomenon*, „International Journal of Communication” 7 (2013), s. 2333–2356.
- Olczyk T., *Serwis społecznościowy jako narzędzie kampanii wyborczej – profile Bronisława Komorowskiego, Baracka Obamy i Mitta Romneya na Facebooku*, „Studia Medioznawcze” 4 (2014),
- Olszanecka-Marmola A., *Czy telewizyjna reklama polityczna może zmienić wizerunek kandydata?: studium empiryczne wyborów prezydenckich 2015*, Toruń 2020.
- Olszanecka-Marmola A., *Efektywność wykorzystania narzędzi komunikowania politycznego w Internecie przez prezydentów miast na prawach powiatu województwa śląskiego*, w: *Media społecznościowe: dialog w cyberprzestrzeni*, tom 1, red. K. Doktorowicz, Katowice 2016, s. 111–140.
- Olszanecka-Marmola A., *Wykorzystywanie serwisu Facebook w komunikowaniu politycznym na szczeblu lokalnym: przypadek województwa śląskiego*, „Vademecum Śląsk” 3 (2015), s. 73–99.
- Štětka V., Vochocová L. (2014), *A dialogue of the deaf, or communities of debate? The use of Facebook in the 2013 Czech Parliamentary Elections campaign*, „Teorija in Praksa” 51 (2014) nr 6, s. 1361–1380.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 1990 Nr 16 poz. 95 z późn. zm.).
- Vaccari C., Valeriani A., Barberá P. i in., *Social media and political communication: A survey of twitter users during the 2013 Italian general election*, „Italian Political Science Review” 43 (2013) nr 3, s. 381–410.

Biogram

Maciej Marmola – dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, adiunkt w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, autor artykułów z zakresu partii i systemów partyjnych oraz zachowań wyborczych.

ORCID: 0000-0003-1911-1125

Ewa K. Czaczkowska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Audycje Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa o ks. Jerzym Popiełuszce od porwania do pogrzebu (19 X–3 XI 1984 roku)

**Polish Section of Radio Free Europe broadcasts about
Father Jerzy Popiełuszko from his abduction to his funeral
(19 October–3 November 1984)**

ABSTRAKT

Porwanie, śmierć i pogrzeb ks. Jerzego Popiełuszki jesienią 1984 roku były ważnym tematem audycji Rozgłośni Polskiej RWE. Z kwerendy audycji zarchiwizowanych na portalu Polskiego Radia wynika, że od 19 października do 3 listopada 1984 roku sprawie ks. Popiełuszki RWE poświęciła zarówno audycje cykliczne, specjalne oraz emitowała wcześniejsze relacje (transmisje) m.in. kazań, rozważań, nabożeństw, prowadzonych przez ks. Jerzego Popiełuskę, a także m.in. Mszy św. pogrzebowej. Wśród materiałów przygotowanych przez dziennikarzy RWE są radiowe gatunki zaliczane do rodzajów: informacyjnego, publicystycznego i pogranicznego. Ważne miejsce wśród emitowanych do Polski programów zajmowały korespondencje współpracowników RWE z całego świata. Słuchacze Rozgłośni Polskiej RWE byli na bieżąco oraz w sposób obiektywny i wyczerpujący informowani o porwaniu, zabójstwie i pogrzebie ks. Jerzego Popiełuszki. Mogli poznać opinie nie tylko redaktorów RWE, ale ważnych postaci i obserwatorów z całego świata. Poczucie wolności w eterze, którą Polakom uwięzionym za żelazną kurtyną dawała Rozgłosnia Polska RWE, było

podstawą budowania i umacniania oporu wobec totalitarnej władzy, a w konsekwencji upadku całego systemu.

SŁOWA KLUCZOWE

Rozgłosnia Polska RWE, Radio Wolna Europa, ks. Jerzy Popiełuszko, archiwum, audycja, radio

ABSTRACT

The kidnapping, death and funeral of Father Jerzy Popiełuszko in the fall of 1984 was an important topic of the Polish Section of Radio Free Europe (RWE) broadcasts. A search of broadcasts archived on the Polish Radio portal shows that from 19 October to 3 November 1984, RWE devoted both cyclical and special broadcasts to Father Popiełuszko's case, as well as broadcasting earlier reports (broadcasts) of, among other things, sermons, meditations, church services led by Father Jerzy Popiełuszko, and also of his the funeral Mass. Among the materials prepared by RWE journalists are radio informational, journalistic and mixed genresplace. An important position among the programmes broadcast to Poland were the correspondences of RWE collaborators from all over the world. The listeners of Polish

Section of RWE were informed on an ongoing basis and in an objective and exhaustive manner about the kidnapping, murder and funeral of Father Jerzy Popiełuszko. They could learn the opinions not only of RWE editors, but also of important figures and observers from all over the world. The sense of freedom in the air, which the Poles imprisoned behind the Iron Curtain were given

by the Polish section of the RWE broadcaster, was the basis for building and strengthening resistance against totalitarian rule, and ultimately for the downfall of the entire system.

KEYWORDS

Polish broadcaster RWE, Radio Free Europe, Father Jerzy Popiełuszko, archive, broadcast, radio

Audycje Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa¹ przez kilkadziesiąt lat stanowiły dla milionów Polaków jedyne źródło prawdziwej informacji o wydarzeniach w kraju i na świecie, przyczyniając się w ten sposób do umocnienia polskich dążeń wolnościowych. Tak było również jesienią 1984 roku, gdy trzech funkcjonariusze MSW uprowadzili i brutalnie zamordowali ks. Jerzego Popiełuskę, kapłana „Solidarności”, upominającego się o godność i szacunek dla każdego człowieka, o prawdę i wolność w życiu publicznym. Brutalne zabójstwo popularnego kapłana, wyrażającego dążenia i nadzieje większości Polaków, było moralnym wstrząsem, które poruszyło nie tylko rodaków w kraju i na emigracji, ale odbiło się echem na całym świecie.

O życiu i śmierci ks. Popiełuszki, procesie jego morderców, a także o procesie beatyfikacyjnym napisano setki pozycji. Można powiedzieć, że o sprawie ks. Popiełuszki wiemy bardzo wiele, mimo że do dziś trwają spory o prawdziwość hipotez dotyczących jego porwania i zabójstwa, a także braku ostatecznej odpowiedzi na pytanie, kim byli najwyżej postawieni mocodawcy zabójców ks. Jerzego².

¹ O Sekcji Polskiej RWE zob. m.in. G. Adamczewski, *Radio Wolna Europa w okresach politycznych przełomów*, Wrocław 2011. L. Gawlikowski, *Radio Wolna Europa 1982–1987. Spojrzenie z dystansu*, „Zeszyty Historyczne” 158 (2006), s. 101–129. J. Hajdasz, *Szczekaczka czyli Rozgłosnia Polska Radia Wolna Europa*, Poznań 2006. P. Machcewicz, „*Monachijska menażeria*”. *Walka z Radiem Wolna Europa*, Warszawa 2007. A. Puddington, *Rozgłosnie wolności. Tryumf Radia Wolna Europa i radia Swoboda w zimnej wojnie*, Toruń 2009.

² Literatura przedmiotu jest ogromna. Zob. bibliografię w książce: E.K. Czaczkowska, T. Wiścicki, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Wiara-nadzieja-miłość. Biografia błogostawionego*, Warszawa 2017.

Niemal czterdzieści lat po śmierci ks. Jerzego Popiełuszki, a ponad trzydzieści od odzyskania wolności, w tym wolności badań naukowych wciąż w Polsce brakuje opracowań, dotyczących reakcji zachodnich mediów na morderstwo kapelana „Solidarności”. Szczególnie zaś analiz przekazów tak ważnych mediów jak sekcje polskie zachodnich stacji radiowych, które nadawały swe audycje z zagranicy na terytorium PRL – Rozgłośni Polskiej RWE, Sekcji Polskiej BBC, Sekcji Polskiej RFI czy Głosu Ameryki.

Tematem niniejszego artykułu jest analiza treści audycji emitowanych przez Rozgłosnię Polską RWE na temat ks. Jerzego Popiełuszki od jego uprowadzenia 19 października 1984 roku do dnia pogrzebu 3 listopada 1984 roku. A zatem przez szesnaście dni, które wstrząsnęły Polską. Analizą objęte zostały tylko te audycje, które poddane cyfryzacji znajdują się w archiwum wybranych audycji Rozgłośni Polskiej RWE na portalu internetowym Polskiego Radia polskieradio.pl³. Wybór został spowodowany ograniczeniami wywołanymi pandemią. Całe bowiem archiwum audycji Rozgłośni Polskiej RWE, po jej rozwiązaniu w 1994 roku, zostało przekazane do Archiwum Dokumentacji Mechanicznej⁴ (obecnie Narodowe Archiwum Cyfrowe), ale jego zbiór w interesującym nas temacie nie jest w NAC dostępny online⁵.

1. ROZGŁOŚNIA POLSKA RADIA WOLNA EUROPA

Już rok po tym, gdy w 1949 roku amerykański Narodowy Komitet na Rzecz Wolnej Europy powołał Radio Wolna Europa, zaczęto nadawać pierwsze audycje w języku polskim. Początkowo wysyłano je samolotem z USA do Frankfurtu nad Menem w Niemczech Zachodnich, skąd audycje nadawano na terytorium Polski. Uruchomienie Rozgłośni Polskiej RWE – Głosu Wolnej Polski – nastąpiło 3 maja 1952 roku. Jej siedziba znajdowała się odtąd w Monachium, a pierwszym dyrektorem został Jan Nowak-Jeziorański (funkcję tę pełnił do 1975 roku).

³ <https://www.polskieradio.pl/68,Radia-Wolnosci> (18.12.2020).

⁴ O audycjach Rozgłośni Polskiej RWE w archiwach zob. *Wokół Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Materiały konferencji naukowej*, red. W. Stępnia, Warszawa 2002.

⁵ <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> (18.12.2020).

W okresie, który jest przedmiotem niniejszej analizy⁶, dyrektorem Rozgłośni Polskiej RWE był Zdzisław Najder (w latach 1982–1987)⁷. Rozgłośnia Polska RWE nadawała program przez kilkanaście godzin na dobę, powtarzając część programów kilkakrotnie po to, by dotarły do jak największej liczby słuchaczy, gdyż audycje były zagłuszane przez specjalne urządzenia instalowane przez władze komunistycznej Polski. Do najpopularniejszych audycji Rozgłośni Polskiej RWE niezmiennie od lat należały: „Fakty, wydarzenia, opinie” – codzienna, trzydziestominutowa audycja o charakterze publicystycznym, omawiająca i komentująca sprawy krajowe i międzynarodowe, nadawana w latach 1960–1994 oraz „Panorama dnia” – dłuższa, bo czterdziestominutowa, która była dźwiękowym magazynem aktualności, złożonym z materiałów korespondentów zagranicznych RWE, a także materiałów publicystycznych, połączona z muzyką, emitowana w latach 1959–1994. Inne popularne audycje tego okresu to m.in.: „Przy kawiarnianym stoliku”, której autorem był Tadeusz Nowakowski, pisarza i publicysta (emitowana w latach 1977–1993); „Na czerwonym indeksie” (1956–1988) audycja literacka, prezentująca utwory literatury polskiej i światowej, które z powodu cenzury nie mogły w druku ukazać się w Polsce; „Z życia polskiej emigracji”, program nadawany w latach 1984–1990⁸, a także audycje zapoczątkowane w okresie kierowania redakcją przez Zdzisława Najdera – „Polska jaka może być” pod red. Danuty Drzewińskiej czy „Gość z Kraju”⁹. Z dużego grona pracowników i jeszcze większej grupy współpracowników wymienić w tym okresie należy takie osoby jak: Tadeusz Nowakowski, Alina Grabowska, Włodzimierz Odojewski, Włada Majewska, Andrzej Krzeczunowicz, Zygmunt Jabłoński¹⁰.

O słuchalności w omawianym okresie Rozgłośni Polskiej RWE można wnioskować na podstawie dwóch dostępnych badań. W PRL badania takie prowadził

---

⁶ O latach 1983–1989 zob. G. Adamczewski, *Radio Wolna Europa w okresach politycznych przełomów*, Wrocław 2011, s. 143–162.

⁷ Zob. J. Pawelec, P. Szeliga, *Nadgonić czas... Wywiad rzeka ze Zdzisławem Najderem*, Warszawa 2014, s. 493–536. *Autoportret zbiorowy. Wspomnienia dziennikarzy polskich na emigracji z lat 1945–2002*, red. W. Piątkowska-Stepaniak, Opole 2003, s. 81–89. L. Gawlikowski, *Radio Wolna Europa 1982–1987. Spojrzenie z dystansu*, „Zeszyty Historyczne” 158 (2006), s. 101–129.

⁸ <https://www.polskieradio.pl/68/792> (8.01. 2021). J. Hajdasz, *Szczekaczka, czyli Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa*, dz. cyt., s. 67–72.

⁹ J. Pawelec, P. Szeliga, *Nadgonić czas...*, dz. cyt., s. 528–530.

¹⁰ J. Hajdasz, *Szczekaczka, czyli Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa*, dz. cyt., s. 89–93. Por. J. Semelin, *Wolność w eterze*, Lublin 1999, s. 73–78.

sporadycznie, poufnie i tylko do wiadomości najwyższych władz OBOP, czyli Ośrodka Badań Opinii Publicznej, wówczas usytuowany przy TVP. Trudno jednakże przyjąć, że wyniki te są w pełni wiarygodne, gdyż z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że część ankietowanych bała się przyznać do słuchania „wrogiej” ideologicznie stacji radiowej. Niemniej z tego sondażu wynika, że we wrześniu 1984 roku słuchanie polskich audycji w RWE deklarowało 12 proc. dorosłych Polaków, a w listopadzie 1984 roku już 18 proc. Ten wzrost OBOP tłumaczył zainteresowaniem śmiercią ks. Jerzego Popiełuszki¹¹. Inne dane przynosi badanie utworzonego przez Amerykanów Wschodnioeuropejskiego Instytutu Badań Reakcji i Opinii (East European Audience and Opinion Research Division, EEAOR). Według EEAOR na przełomie 1984 i 1985 roku Rozgłośnia Polskiej RWE miało słuchać aż 63 proc. Polaków, co zdaniem Jolanty Hajdasz jest wartością błędną – zawyżoną, wynikającą z błędnej metodologii badań¹².

Niemniej z tego sondażu wynika, że we wrześniu 1984 roku słuchanie polskich audycji w RWE deklarowało 12 proc. dorosłych Polaków, a w listopadzie 1984 roku już 18 proc. Ten wzrost OBOP tłumaczył zainteresowaniem śmiercią ks. Jerzego Popiełuszki

---

2. OD PORWANIA DO POGRZEBU KS. JERZEGO POPIEŁUSZKI

Zabójstwo ks. Jerzego Popiełuszki było jedną z największych zbrodni politycznych w PRL. 19 października 1984 roku po Mszy św. odprawionej o godz. 18.00 w kościele Świętych Polskich Braci Męczenników w Bydgoszczy ks. Popiełuszko poprowadził nabożeństwo różańcowe i wygłosił do niego medytację¹³. Było to ostatnie modlitewne spotkanie ks. Popiełuszki z wiernymi. W drodze powrotnej do Warszawy został uprowadzony przez trzech funkcjonariuszy MSW – Grzegorza

¹¹ J. Hajdasz, *Szczekaczka, czyli Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa*, dz. cyt., s. 258–259.

¹² J. Hajdasz, *Szczekaczka, czyli Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa*, dz. cyt., s. 268–276.

¹³ Zob. m.in. E.K. Czaczkowska, T. Wiścicki, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko*, dz. cyt., s. 295–358; G. Sikorska, *Prawda warta życia. Ks. Jerzy Popiełuszko*, Londyn 1985, s. 84–98.

Piotrowskiego, Leszka Pękałę i Waldemara Chmielewskiego. Został przez nich bestialsko pobity i z przywiązaniem do nóg workiem wypełnionym kamieniami wrzucony (nie wiadomo czy w tym momencie żył) do zalewu na Wiśle koło Włocławka. Informacja o porwaniu ks. Popiełuszki dotarła na plebanie kościoła św. Stanisława Kostki w Warszawie, gdzie był wikariuszem, nazajutrz, 20 października o godz. 10.00. Od tej chwili w żoliborskim kościele zaczęli się gromadzić ludzie, którzy dzień i noc czuwali, modląc się o powrót ks. Jerzego. 27 października szef MSW gen. Czesław Kiszczak ogłosił w telewizji, iż porwania dokonali trzej funkcjonariusze MSW. 30 października z Wisły koło Włocławka wyłowiono zwłoki ks. Popiełuszki. W kościele na Żoliborzu informację tę podali po wieczornej Mszy św. ok. godz. 20.00 ks. Andrzej Przekaziński i ks. Feliks Folejewski. 3 listopada odbył się pogrzeb ks. Jerzego Popiełuszki, w którym udział wzięło, według różnych szacunków, od kilkuset tysięcy do około miliona osób.

3. AUDYCJE O KS. JERZYM POPIEŁUSZCE MIĘDZY 19 PAŹDZIERNIKA A 3 LISTOPADA 1984

Kwerenda audycji Rozgłośni Polskiej RWE na portalu Polskiego Radia przyniosła kilkanaście wyników – audycji na temat ks. Jerzego Popiełuszki od porwania 19 października do pogrzebu 3 listopada 1984 roku. Można je podzielić na trzy grupy: audycje cykliczne, audycje specjalne oraz relacje (transmisje) z kazań, medytacji i nabożeństw prowadzonych przez ks. Popiełuszkę (do 19 października), a także kazania o nim (po 19 października 1984 roku).

3.1. Audycje cykliczne

3.1.1. „Panorama dnia”

W archiwum Polskiego Radia znajdują się cztery programy tej sztandarowej audycji publicystycznej Rozgłośni Polskiej RWE, poświęcone ks. Jerzemu Popiełuszce. Zostały wyemitowane 30 i 31 października oraz 1 i 3 listopada.

W audycji, nadanej 30 października¹⁴ pod redakcją Wacława Pomorskiego, materiałom informacyjnym i publicystycznym poświęconym śmierci ks.

---

¹⁴ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/347002,Panorama-dnia-cz186m> czas 32 min. 03 sek. (2.01.2021).

Popiełuszki – „ofiary państwowego terroryzmu”, towarzyszyła żałobna muzyka. Pierwszy materiał dźwiękowy stanowił fragment kazania ks. Popiełuszki z Mszy św. za Ojczyznę 26 grudnia 1982 roku, w którym kapłan cytował Jana Pawła II o wolności, mówiąc przy tym, że czyni to nie po to, by siać niepokój społeczny, ale po to aby „wyciągnąć naukę, że ziarno troski o dom ojczysty, rzucone w polską glebę w sierpniu 1980 roku, podlane krwią, łzami, cierpieniem i bólem naszych sióstr i braci, w ostatnim roku musi przynieść dobre owoce. Musi wyrosnąć w potężne drzewo wolności i sprawiedliwości”. Następnie lektor RWE odczytał oficjalny komunikat władz PRL o wyłowieniu ze zbiornika na Wiśle zwłok ks. Popiełuszki, po czym wyemitowano nagranie dźwięku z kościoła św. Stanisława Kostki, rejestrującego reakcję ludzi na wiadomość o tym, że ks. Jerzy nie żyje. Lektor odczytał również apel przewodniczącego NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsy do społeczeństwa polskiego (dwukrotnie podkreślano, że tekst był tłumaczony z języka angielskiego) w sprawie „milczącej żałoby” po śmierci ks. Popiełuszki, która powinna być znakiem nadziei oraz stworzyć warunki do podjęcia dialogu przez władze państwowe PRL i struktury „Solidarności”, Tymczasową Komisję Koordynacyjną przy uczestnictwie Konferencji Episkopatu Polski, i z błogosławieństwem Jana Pawła II. W następnym materiale dźwiękowym lektor przeczytał fragment listu prymasa Józefa Glempa do rodziców ks. Jerzego – Marianny i Władysława Popiełuszków.

Kwerenda audycji Rozgłośni Polskiej RWE na portalu Polskiego Radia przyniosła kilkanaście wyników – audycji na temat ks. Jerzego Popiełuszki od porwania 19 października do pogrzebu 3 listopada 1984 roku. Można je podzielić na trzy grupy: audycje cykliczne, audycje specjalne oraz relacje (transmisje) z kazań, medytacji i nabożeństw prowadzonych przez ks. Popiełuszkę (do 19 października), a także kazania o nim (po 19 października 1984 roku).

Dużą część audycji zajęły korespondencje współpracowników RWE – Marka Lehnerta z Rzymu, Macieja Morawskiego z Paryża, anonimowej osoby z Londynu oraz Piotra Kobylińskiego z Nowego Jorku i Jacka Kalabińskiego również z Nowego Jorku. W korespondencjach obok głosów oburzenia bestialskim morderstwem ks. Popiełuszki, żądań surowego ukarania morderców, znalazły się wyrazy solidarności i poparcia dla narodu polskiego. W tym duchu w korespondencji Piotra Kobylińskiego wypowiadał się Jan Kaszuba, prezes Kongresu Polonii Kanadyjskiej oraz Alojzy Mazewski, prezes Kongresu Polonii Amerykańskiej („domagamy się podjęcia przez władze nowej inicjatywy bezzwłocznego i najsurowszego ukrócenia samowoli wszechpotężnego aparatu tzw. bezpieczeństwa”). Z kolei prof. Zbigniew Brzeziński, były doradca prezydenta USA Jimmego Cartera wyraził nadzieję, że ta „haniebna śmierć” będzie miała także pozytywne znaczenie dla przyszłości narodu, walczącego o wolność i niezawisłość, gdyż w zaistniałej sytuacji są konieczne pozytywne kroki władz PRL wobec narodu (np. amnestia dla więźniów politycznych), co w konsekwencji może być szansą dla całej Europy centralnej.

Natomiast Jacek Kalabiński w korespondencji z Nowego Jorku przytoczył nagranie z oficjalnym oświadczeniem rzeczniczki Departamentu Stanu USA, w którym amerykańska administracja domagała się kary dla sprawców morderstwa.

Również kolejne wydanie „Panoramy dnia”, 31 października, pod redakcją Pawła Trzyńskiego (właściwie: Aleksandra Zygmunta Menharda) w całości poświęcone było ks. Popiełuszce. Wśród wiadomości, korespondencji, wypowiedzi i oświadczeń z kraju i ze świata były m.in. nagrane słowa Jana Pawła II, nawiązujące do śmierci ks. Jerzego, a wypowiedziane do polskich pielgrzymów w Watykanie; odczytane przez lektora oświadczenia: ks. Henryka Jankowskiego (fragment), rządu polskiego na uchodźstwie, Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Wielkiej Brytanii. Były korespondencje Jerzego Różalskiego z Detroit i Piotra Kobylińskiego z Nowego Jorku. W tej ostatniej powtórzono nadane dzień wcześniej wypowiedzi Alojzego Mazewskiego, prezesa Kongresu Polonii Amerykańskiej, Jana Kaszuby, prezesa Kongresu Polonii Kanadyjskiej oraz prof. Zbigniewa Brzezińskiego.

Podobnie 1 listopada, w dzień Wszystkich Świętych najważniejszym tematem „Panoramy dnia”, wydawanej przez Wacława Pomorskiego¹⁵, była śmierć

---

¹⁵ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/307578,Panorama-dnia-cz190>, czas 24 min., 49 sek. (8.01.2021). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/307579,Panorama-dnia-cz191>, czas 23 min. 56 sek. (8.01.2021).

i planowany pogrzeb ks. Jerzy Popiełuszki. W magazynie informowano m.in. o tym jak Polacy upamiętniali śmierć ks. Jerzego (m.in. informowano o 10 000 osób czuwających przy kościele św. Stanisława Kostki, oświadczeniu Senatu UW). Odtworzono m.in. fragment wypowiedzi Jana Pawła II do polskich pielgrzymów Watykanie. W korespondencji z Rzymu (bez nazwiska korespondenta) poinformowano o oświadczeniach solidaryzujących się z narodem polskim, w tym Episkopatu Włoch („by ofiara życia, ból najbliższych i społeczeństwa stały się źródłem nowej sprawiedliwości i pokoju”) i włoskiej Akcji Katolickiej. Na język polski przetłumaczono wypowiedź prezydenta USA Ronalda Regana: „Cała Ameryka dzieli dziś smutek z narodem polskim z powodu tragicznej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki. Ksiądz Popiełuszko był szermierzem wartości chrześcijańskich i odważnym rzecznikiem sprawy wolności. Reprezentował on za życia najwyższe ideały godności ludzkiej, jego śmierć umocniła wszystkich miłujących pokój ludzi (...). Duch ks. Popiełuszki żyje nadal, a sumienie świata nie spocznie dokąd inspiratorom tej ohydnej zbrodni nie zostanie wymierzona sprawiedliwość”. Z Francji przekazano m.in. komentarz Bronisława Wildsteina, wówczas redaktora naczelnego paryskiego miesięcznika „Kontakt”. Andrzej Mietkowski z Paryża nadał wypowiedź Wiktora Niekrasowa, pisarza, współpracownika rosyjskiej Rozgłośni Radia Swoboda, a Marian Bagiński z Wiednia informował o austriackich reakcjach na wiadomość o zabiciu kapelana „Solidarności”. Z Londynu Tadeusz Kryśka-Karski nadał wypowiedź Edwarda Raczyńskiego, prezydenta RP na uchodźstwie, a Jan Bogatko z Kolonii informował o kilkusetosobowej demonstracji Polaków przed ambasadą PRL, wznoszących solidarnościowe hasła. Część audycji poświęcono także reakcjom świata na inny bestialski mord - zamach na życie Indiri Ghandii, premier Indii 31 października 1984 roku.

W dniu pogrzebu ks. Jerzego Popiełuszki, 3 listopada 1984 roku, „Panorama dnia” w całości poświęcona była zamordowanemu kapłanowi¹⁶. Program, pod redakcją Andrzeja Borowicza, rozpoczęło dźwiękowe sprawozdanie z tego „jak polski naród żegnał swego kaznodzieję”, obrońcę praw i godności ludzkiej – od 30 października, gdy ciało kapłana przewieziono do prosektorium w Białymstoku do 3 listopada, gdy złożono je w grobie na Żoliborzu. Lektor odczytał fragment

¹⁶ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/299748,Panorama-dnia-cz427>, www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/299749,Panorama-dnia-cz428m czas: część pierwsza 26 min, część druga 22 min. (8.01.2021).

kazania prymasa Józefa Glempa w czasie Mszy św. pogrzebowej, a także słowa innych osób, przemawiających w czasie pogrzebu m.in. Lecha Wałęsy, ks. Teofila Boguckiego, proboszcza parafii św. Stanisława Kostki, Karola Szadurskiego z Huty Warszawa, Andrzeja Szczepkowskiego, aktora. Głos zamordowanego kapłana odtworzono z taśmy magnetofonowej z fragmentem nagrania Mszy św. za Ojczyznę.

Dalszą część audycji wypełniły relacje korespondentów RWE na temat światowych rekcjach na śmierć ks. Popiełuszki - Piotra Kobylińskiego z Chicago (dwie korespondencje), Macieja Morawskiego z Paryża, Andrzeja Mietkowskiego również z Paryża, Jana Bogatko z Kolonii oraz z anonimowej osoby z Monachium. Informowano o tonie medialnych doniesień w tych krajach, potępieniu zbrodni przez m.in. działaczy politycznych, związkowych, polonijnych, żądaniu ukarania winnych, ale też o dywagacjach, kto poniesie karę za zabójstwo (Maciej Morawski z Paryża: „Wielu tutejszych obserwatorów zastanawia się jak daleko w PRL posunie się śledztwo dotyczące nowego skrytobójstwa. Czy poza policjantami karę też poniosą ich polityczni inspiratorzy?”) oraz o Mszach św. i modlitwach za zamordowanego kapłana (Piotr Kobyliński z Chicago o Zaduszkach w intencji ks. Jerzego urządzonych przez Polonię na skwerze „Solidarności” przed konsulatem PRL), a nawet o rodzącym się kulcie ks. Popiełuszki (Maciej Morawski z Paryża: „Kult młodego polskiego kapłana męczennika bardzo szybko postępuje naprzód. Jego uduchowiona twarz trafia ludziom do serca. Podziw budzą prasowe relacje o jego postawach i zachowaniu nacechowanym prostotą, prawdą, wiarą i gotowością ofiary”). Jan Bogatko w korespondencji telefonicznej z Kolonii donosił natomiast o liście otwartym Polonią do szefa bońskiej dyplomacji Hansa-Dietricha Genschera, postulującej odwołanie planowanej w tym czasie wizyty w Polsce.

Jedyną informacją w audycji, która nie miała związku z ks. Popiełuszką była nadana na jej zakończenie wiadomość o pogrzebie zamordowanej 31 października 1984 roku premier Indii Indirii Gandhi.

3.1.2. „Fakty – wydarzenia – opinie”

30 października, czyli w dniu ogłoszenia informacji o wyłowieniu z Wisły koło Włocławka ciała ks. Jerzego Popiełuszki, audycja publicystyczna „Fakty-wydarzenia-opinie”, pod redakcją Piotra Sawickiego, w dużej części była poświęcona

ks. Jerzemu¹⁷. „Najgorsze przeczucia się spełniły” – rozpoczął felieton Andrzej Krzczunowicz, od 1983 zastępca dyrektora Rozgłośni Polskiej RWE. Przedstawił mord na ks. Jerzym w szerszym kontekście historycznym, nazywając ofiarę męczennikiem. Autor felietonu nie miał wątpliwości, że ks. Popiełuszko jako „symbol godności ludzkiej, niezłomności i patriotyzmu” jest „teraz znacznie potężniejszy”, a jego pogrzeb będzie nie tylko pogrzebem męczennika, ale bohatera narodowego: „Będzie okazją do pokazania raz jeszcze, że siła narodu leży w solidarności i mocy duchowej, która jest zaprzeczeniem gwałtu i przemocy. Cały kraj pograżył się w żałobie, ale jest to żałoba niosąca nadzieje, że ideały, których uosobieniem był ks. Jerzy Popiełuszko w końcu zwyciężą”. Piotr Sawicki (właściwie: Jeremi Sadowski) za artykułem w zachodnioniemieckiej gazecie „Kölner Stadt-Anzeiger” przedstawił trzy hipotezy dotyczące porwania i śmierci ks. Jerzego Popiełuszki¹⁸.

Następnym punktem programu był felieton „Arogancja i zakłamanie” Danuty Drzewińskiej, w którym autorka odsłoniła zakłamanie i manipulację polskich środków masowego przekazu, brak empatii, czyli współuczestniczenia w życiu i troskach ludzi, co z założenia, jak podkreśliła, jest zadaniem mediów. „Ani prasa, ani radio, ani telewizja nie poświęciły ani jednej notatki, ani jednej minuty czasu antenowego trosce czy też choćby zadumie nad losem człowieka, który padł ofiarą bezprzykładnej agresji. Władz PRL, w łonie których, jak same to przyznały, zrodziła się ciężka zbrodnia, nie stać na żaden ludzki odruch w stosunku do jednego ze współobywateli, więcej nawet nie stać na takt w stosunku do tych milionów Polaków, których uprowadzenie przez agentów służby bezpieczeństwa jednego z najpopularniejszych, najbardziej lubianych i otoczonych powszechnym szacunkiem duszpasterzy, wprowadziło w stan głębokiej depresji, bólu i przygnębienia” – mówiła Drzewińska. W felietonie podała przykłady zastraszania przez policję polityczną ludzi, którzy w zakładach pracy pragnęli czy to wspólnie modlić się w intencji zamordowanego kapłana czy domagali się wyjaśnienia sprawy i ukarania morderców.

¹⁷ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/307550,Fakty-wydarzenia-opinie-cz0118>, czas 21 min 03 sek. (9.01.2021).

¹⁸ Pierwsza zakłada plan władz PRL, pokrzyżowany przez nieoczekiwaną ucieczkę Waldemara Chrostowskiego; druga mówiła o tym, że uprowadzenie księdza przeprowadziło KGB, chcąc zahamować proces dogadywania się władz PRL z opozycją; trzecia hipoteza wskazywała na prowokację w łonie władz PRL, która pozwalała występować gen. Wojciechowi Jaruzelskiemu jako rzecznikowi ładu i porządku.

W drugiej części audycji¹⁹ znalazły się komentarz i korespondencje ze świata do innych wydarzeń dnia, ale na zakończenie programu powrócono do sprawy zabójstwa ks. Popiełuszki. Marek Olsienkiewicz przedstawił głosy zachodnich komentatorów, które ukazały się w prasie porannej i popołudniowej, a zatem jeszcze sprzed ogłoszenia przez władze PRL informacji i wyłowieniu zwłok ks. Jerzego. Redaktor Olsienkiewicz streścił komentarze z prasy m.in. brytyjskiej („The Times”), francuskiej („Le Monde”), niemieckiej („Die Welt”), belgijskiej („Le Soir”). „Porwany i przypuszczalnie zamordowany” – te dwa określenia znajdowały się niemal we wszystkich tytułach. Jedynie belgijski dziennik podał inny wariant wydarzeń, według którego ks. Jerzy miałby być uprowadzony przez KGB poza granice Polski. Zachodni obserwatorzy komentując sytuację społeczną i polityczną wywołaną porwaniem popularnego w Polsce kapłana, przewidywali, że władze PRL dokonają rewizji relacji z Kościołem. Dziennik „Die Welt” zastanawiał się jak daleko gen. Wojciech Jaruzelski może posunąć się w wyjaśnianiu podłoża zbrodni, słusznie przewidując, że raz jeszcze ukaże się „drobne pionki”, by chronić ich wysoko postawionych mocodawców. W związku zaś z planowaną w Warszawie wizytą wicekanclerza i ministra spraw zagranicznych RFN Hansa-Dietricha Genschera dziennik podkreślał, iż rozsądek nakazuje przesunąć ją na inny termin, gdyż udawanie się do Warszawy obecnie „niesie ryzyko przekazu jakoby nic się nie stało”.

3.1.3. „Jak kształtowała się Solidarność”

W analizowanym okresie postać ks. Jerzego Popiełuszki, kapelana „Solidarności”, niosącego pomoc duchową, wsparcie moralne i materialne prześladowanym działaczom związku, zdelegalizowanego w stanie wojennym, była także obecna w cyklicznej audycji „Jak kształtowała się Solidarność”²⁰. W zbiorach archiwalnych znajduje się dwuczęściowa audycja z datą emisji 19 października 1984 roku²¹, na którą złożyły się nagrania rozważań różańcowych, jakie ks. Jerzy Popiełuszko wygłosił tego dnia w kościele pod wezwaniem Świętych Polskich Braci Męczenników

---

¹⁹ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/307551,Fakty-wydarzenia-opinie-cz0119>, czas 28 min 15 sek. (9.01.2021).

²⁰ <https://www.polskieradio.pl/68/792#>

²¹ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/297092,Jak-ksztaltowala-sie-Solidarnosc-cz003>, czas 16 min. 20 sek.; <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/297093,Jak-ksztaltowala-sie-Solidarnosc-cz004>, czas 32 min. 40 sek. (16.01.2021).

w Bydgoszczy, a także wcześniejsze nagrania kazań, pieśni i modlitw za Ojczyznę oraz prześladowanych w czasie Mszy św. za Ojczyznę w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie, które odprawiał ks. Jerzy Popiełuszko.

Natomiast datę emisji 3 listopada 1984 roku noszą dwa długie, bo liczące 84 min. 12 sek.²² oraz 83 min.²³ nagrania z pogrzebu ks. Jerzego Popiełuszki. Zawierają m.in. nagrania homilii wygłoszonej przez prymasa Józefa Glempa, przemówienia Lecha Wałęsy, ks. Teofila Boguckiego, ks. Ryszarda Rumianka, inż. Karola Szadurskiego, Andrzeja Szczepkowskiego, lekarza Mariana Jabłońskiego czy pielęgniarki Elżbiety Murowskiej. Są tu także fragmenty kazań ks. Jerzego Popiełuszki.

3.2. Audycje specjalne

3.2.1. „Niezlomny wikary kościoła św. Stanisława”

W dniu pogrzebu ks. Jerzego Popiełuszki, 3 listopada 1984 roku, Rozgłośnia Polska RWE nadała specjalną audycję poświęconą zamordowanemu kapłanowi²⁴. Jego mogiła jest „zagroženiem dla wszystkich, którzy depczą wolność” – mówił red. Wacław Pomorski, który opracował audycję. Program nazwany „refleksyjnym” miał charakter słowno-muzyczny. Złożyły się na niego żałobna muzyka, m. in. Fryderyka Chopina, poezja - czytane przez lektorów wiersze m.in. „Pacierz za zmarłych” Artura Oppmana, „A Ty, Boże, który z wysokości” Juliusza Słowackiego, a także odtworzone z taśmy dźwiękowej fragmenty kazań ks. Popiełuszki i wspomnienia o nim.

Swoją felieton odczytał Tadeusz Nowakowski. W podniosłym tonie, idąc „w wyobraźni” za trumną ks. Jerzego Popiełuszki – „żołnierza sprawy polskiej” i „pięknego Polaka” – wygłosił jego pożegnanie. „Z tej śmierci tak bolesnej, tak podstępnej rodzi się protest w obronie praw człowieka” – mówił, przewidując, że legenda tego „pięknego Polaka” będzie rosła z roku na rok, a z „jego ofiary wyrosła złota pszenica wolności”.

W audycji nadano także fragment przemówienia Jana Pawła II do Polaków podczas audiencji w Rzymie, w którym nawiązał do śmierci kapłana z Żoliborza.

²² <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/298632,Jak-ksztaltowala-sie-Solidarnosc-cz348>, czas 84 min 12 sek. (15.01.2021).

²³ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/347052,Jak-ksztaltowala-sie-Solidarnosc-cz349>, czas 83 min. (15.01.2021).

²⁴ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/299746,Ks-Jerzy-Popieluszko-niezlomny-wikary-Kosciola-sw-Stanislaw-Kostki-w-Warszawie>, czas 26 min. i 43 sek. (15.01.2021).

Lektor odczytał fragment wywiadu z ks. Jerzym Popiełuszką, jaki został wydrukowany w londyńskim czasopiśmie „Puls”. Głos ks. Jerzego zabrzmiał natomiast w nagraniu z 30 maja 1982 roku, gdy w czasie Mszy św. za Ojczyznę modlił się do Matki Bożej tzw. Litanią „Solidarności”, jaka powstała w jednym z obozów dla internowanych. Modlitwę za ks. Jerzego, ułożoną przez siebie odczytał ks. Sebastian Koszut, Czech, który studiował z ks. Jerzym w seminarium warszawskim. Audycję zakończyła pieśń „My chcemy Boga”, odśpiewana podczas jednej z Mszy św. za Ojczyznę w świątyni św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu.

Wcześniej, bo 28 października na falach RWE nadano inną, specjalną audycję przygotowaną przez Janusza Marchwińskiego „W intencji Ojczyzny. Za tych, którzy cierpią...”²⁵, poświęconą Mszom św. za Ojczyznę, które raz w miesiącu, w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie, odprawiał ks. Jerzy Popiełuszko. Na audycję wyemitowaną złożyły się fragmenty kazań ks. Jerzego, a także fragment kazania ks. Piotra Skargi, recytacje wierszy oraz muzyka.

3.3. Inne audycje

Poza audycjami przygotowywanymi przez dziennikarzy RWE na temat ks. Jerzego Popiełuszki w analizowanym archiwum są także wcześniejsze relacje (transmisje) kazań czy rozważań²⁶ ks. Jerzego Popiełuszki podczas nabożeństw prowadzonych w kościele w Warszawie, czy w Bydgoszczy. Są także trzy relacje (transmisje), o różnej długości,²⁷ z kościoła św. Stanisława Kostki w Warszawie 30 października

---

²⁵ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/325348,W-intencji-Ojczyzny-Za-tych-ktorzy-cierpia> 01.01.1900 czas 52 min. 51 sek. (15.01. 2021) W opisie nie podano daty (jest: 01.01.1900).

²⁶ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/325756,Modlitewne-spotkanie-duszpasterstwa-ludzi-pracy> ; data emisji 19 października 1984 rok, czas 3 min. 42 sek. (15.01.2021). To modlitewne spotkanie ks. Jerzy Popiełuszko prowadził w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie, dlatego data nagrania nie pokrywa się, oczywiście, z datą emisji.; <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/296355,Ostatnia-msza-ks-Jerzego-Popieluszki>, czas 3 min. 42 sek. (16.01.2021).W opisie nagrania podano właściwie – jest to medytacja (w czasie nabożeństwa różańcowego) prowadzona przez ks. J. Popiełuszkę po Mszy św.

²⁷ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/325757,Ogloszenie-informacji-o-znalezieniu-zwlok-ks-Jerzego-Popieluszki>, czas 56 min. 56 sek. (15.01.2021) <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/296357,Relacja-na-temat-zabojstwa-ksiedza-Jerzego-Popieluszki>, czas 26 min. 24 sek. (16.01.2021). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/325764,Ogloszenie-informacji-o-znalezieniu-zwlok-ks-Jerzego-Popieluszki>, czas 14 min. 37 sek. (16.01.2021).

1984 roku, gdy o godz. 20 ks. Andrzej Przekaziński i ks. Feliks Folejewski ogłosili, że z Wisły koło Włocławka wyłowiono ciało ks. Popiełuszki. Na nagraniach słysząc płacz, szloch, krzyk, a potem słowa modlitwy za ks. Jerzego, tłumaczenie przez duchownych sensu życia i śmierci oraz sensu słów modlitwy „Ojcze nasz”.

W zbiorach archiwalnych na portalu polskieradio.pl znajdują się także audycje albo pojedyncze nagrania, którym – jak wynika z analizy – w opisach błędnie przypisano emisję między 19 października a 3 listopada 1984 roku.

---

4. NIEŚCISŁOŚCI

W zbiorach archiwalnych na portalu polskieradio.pl znajdują się także audycje albo pojedyncze nagrania, którym – jak wynika z analizy – w opisach błędnie przypisano emisję między 19 października a 3 listopada 1984 roku. Datę 28 października 1984 nosi nagranie, o którym w opisie czytamy: „Homilia ks. doc. Antoniego Lewka – z Akademii Teologii Katolickiej – na temat: »Panowanie Chrystusa w narodzie polskim«, wygłoszona po śmierci ks. Jerzego Popiełuszki w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie”²⁸. Tymczasem nagranie zawiera dwa kazania ks. Lewka. Pierwsze zostało wygłoszone w uroczystość Wszystkich Świętych, czyli 1 listopada 1984 roku, o czym wprost mówi kaznodzieja. Drugie kazanie ks. Lewek wygłosił 25 listopada 1984 roku i to ono nosiło tytuł: „Panowanie Chrystusa w narodzie polskim”. W tym nagraniu jest także dźwięk rejestrujący reakcję ludzi w kościele na Żoliborzu na wieść o wyłowieniu ciała ks. Jerzego. Lektor podaje błędną datę: 28 października 1984, gdy w rzeczywistości nastąpiło to 30 października 1984 roku. Podobnie błędną datę emisji przypisano kazaniu ks. Antoniego Lewka, jaką wygłosił w kościele św. Stanisława Kostki w Warszawie na temat męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki, przewidując, że przejdzie on

---

²⁸ [https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/296332,Homilia-ku-czci-ks-Jerzego-Popieluszki czas 30 minut 17 sek.](https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/296332,Homilia-ku-czci-ks-Jerzego-Popieluszki%20czas%2030%20minut%2017%20sek.;); Błąd w nazwisku ks. Antoniego Lewka. (16.01.2021).

do historii Kościoła obok takich postaci jak św. Wojciech, św. Stanisław i św. Maksymilian Kolbe²⁹.

Również jednemu z nagrań³⁰ ogłoszenia w kościele na Żoliborzu informacji o wyłowieniu ze zbiornika na Wiśle zwłok kapłana, co stało się 30 października 1984 roku, przypisano także błędnie datę 28 października.

Podobnie nagranie z nabożeństwa różańcowego 19 października 1984 w Bydgoszczy, o czym mówi lektor na nagraniu, w opisie zidentyfikowano jako modlitewne spotkanie duszpasterstwa ludzi pracy w kościele św. Stanisława Koski w Warszawie³¹.

5. WNIOSKI

Szesnaście dni od porwania ks. Jerzego Popiełuszki do jego pogrzebu, czyli od 19 października do 3 listopada 1984 roku były dla zdecydowanej większości Polaków czasem szczególnym, którego przeżywanie utrudniał brak dostępu do informacji nieocenzurowanych i nie zmanipulowanych przez reżimowe media, uprawiające propagandę zgodnie z wytycznymi PZPR³². Brak dostępu do informacji obiektywnych i komentarzy niezależnych publicystów od 1952 roku wypełniała Polakom za żelazną kurtyną Rozgłosnia Polska Radia Wolna Europa. Również w omawianym okresie poprzez swoich korespondentów zbierała informacje z Polski i ze świata, by następnie przekazać je do kraju. Dzięki temu w październiku i listopadzie 1984 roku Polacy mogli dowiedzieć się m.in. o reakcjach rodaków w kraju na wiadomość o mordzie dokonanym na ks. Jerzym Popiełuszce przez funkcjonariuszy policji politycznej PRL, a także o reakcji na ten mord zachodniego, wolnego świata. Na falach RWE Polacy mogli usłyszeć kazania ks. Jerzego

---

²⁹ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/296364,Ksiadz-Popieluszko-przejdziedo-historii-Kosciola>, czas 14 min. 18 sek. (16.01.2021). Kazaniu przypisano datę 28 października, gdy mogło być ono wygłoszone co najmniej po wyłowieniu ciała ks. Popiełuszki z Wisły, co stało się 30 października 1984 roku.

³⁰ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/296363,Ogloszenie-z-ambony-o-zamordowaniu-ks-Popieluszki>, czas 13 min. 43 sek. W opisie podano błędnie nazwisko ks. Feliksa Folejewskiego (jest: Cholejewski) (16.01.2021).

³¹ <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/325756,Modlitewne-spotkanie-duszpasterstwa-ludzi-pracy>, czas 3 min 42 sek. (19.01.2021).

³² Zob. M. Kindziuk, *Wizerunek medialny ks. Jerzego Popiełuszki w polskiej prasie w latach 1980–1984*, Warszawa 2014.

Popiełuszki głoszone m.in. podczas Mszy św. za Ojczyznę, rozważania podczas nabożeństw za cierpiących i prześladowanych przez władze PRL, a wreszcie usłyszeć relacje z pogrzebu kapelana „Solidarności”.

Sprawa porwania, śmierci i pogrzebu ks. Jerzego Popiełuszki była bowiem, w analizowanym okresie, tematem wielu audycji Rozgłośni Polskiej RWE. Można przypuszczać, że dużo częściej niż wskazuje wynik przeprowadzonej kwerendy. Dlaczego?

W październiku i listopadzie 1984 roku Polacy mogli dowiedzieć się m.in. o reakcjach rodaków w kraju na wiadomość o mordzie dokonanym na ks. Jerzym Popiełuszcze przez funkcjonariuszy policji politycznej PRL, a także o reakcji na ten mord zachodniego, wolnego świata. Na falach RWE Polacy mogli usłyszeć kazania ks. Jerzego Popiełuszki głoszone m.in. podczas Mszy św. za Ojczyznę, rozważania podczas nabożeństw za cierpiących i prześladowanych przez władze PRL, a wreszcie usłyszeć relacje z pogrzebu kapelana „Solidarności”.

W cyfrowym archiwum audycji Rozgłośni Polskiej RWE na portalu Polskiego Radia znajduje się bowiem jedynie część tych audycji. Na około 1400 zarchiwizowanych wydań codziennej publicystycznej audycji „Panorama dnia” tylko pięć pochodzi z 1984 roku (z tego cztery dotyczą analizowanego tematu). Jeszcze mniej jest audycji sztandarowego cyklu publicystycznego pt. „Fakty-wydarzenia-opinie”, bo jedynie około 400, z tego trzy z roku 1984 (jedna dotyczy tematu ks. Jerzego Popiełuszki).

Jeżeli w analizowanym okresie każda z zarchiwizowanych audycji zawiera wiadomości na temat ks. Jerzego Popiełuszki, to można z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że takie informacje znajdowały się we wszystkich audycjach obu cykli, a zatem codziennie od 19 października do 3 listopada. Jest to

zrozumiały z uwagi na wagę wydarzeń i zainteresowanie nimi nie tylko Polaków w kraju, ale na całym świecie.

Z przeprowadzonej kwerendy wynika także, że sprawie ks. Popiełuszki poświęcono audycje cykliczne, audycje specjalne oraz emitowano relacje (transmisje) m.in. kazań, rozważań, nabożeństw, prowadzonych przez ks. Jerzego Popiełuszkę, a po jego porwaniu relacje z modlitewnego czuwania w kościele św. Stanisława Kostki oraz z Mszy św. pogrzebowej kapelana „Solidarności”.

Wśród materiałów przygotowanych przez dziennikarzy RWE są takie, które należą do radiowych gatunków informacyjnych (korespondencje, relacje, sprawozdania), jak i publicystycznych (felietony, komentarze) czy pogranicznych (krótkie wywiady)³³. Ważnym radiowym gatunkiem dziennikarskim w programach Rozgłośni Radiowej RWE były korespondencje ze świata. Rozgłośnia dysponowała rozbudowaną sieć współpracowników, którzy na bieżąco przekazywali do redakcji w Monachium istotne informacje z całego świata. To dlatego np. fragmenty z rozważań różańcowych, jakie ks. Jerzy Popiełuszko wygłosił 19 października 1984 roku w Bydgoszczy, mogły być nadane z Monachium jeszcze tego samego dnia późnym wieczorem.

Analiza audycji Rozgłośni Polskiej RWE, dostępnych na portalu polskieradio.pl, na temat ks. Jerzego Popiełuszki pozwala wyciągnąć wniosek, że słuchacze tej stacji byli na bieżąco oraz w sposób obiektywny i wyczerpujący informowani o tragicznych wydarzeniach w Polsce jesienią 1984 roku. Mogli zapoznać się z komentarzami i opiniami nie tylko redaktorów RWE, ale ważnych postaci i obserwatorów z całego świata.

---

³³ Zob. K. Wolny-Zmorzyński, A. Kaliszewski, W. Furman, *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009.

Analiza audycji Rozgłośni Polskiej RWE, dostępnych na portalu polskieradio.pl, na temat ks. Jerzego Popiełuszki pozwala wyciągnąć wniosek, że słuchacze tej stacji byli na bieżąco oraz w sposób obiektywny i wyczerpujący informowani o tragicznych wydarzeniach w Polsce jesienią 1984 roku. Mogli zapoznać się z komentarzami i opiniami nie tylko redaktorów RWE, ale ważnych postaci i obserwatorów z całego świata. To poczucie wolności w eterze, którą Polakom uwięzionym za żelazną kurtyną dawała Rozgłosnia Polska RWE, było podstawą budowania i umacniania oporu wobec totalitarnej władzy, a w konsekwencji upadku całego systemu.

Niniejszy artykuł traktuję jako zarys tematu i wstęp do szerszych badań na temat informowania Polaków przez Rozgłosnię Polską RWE o sprawie porwania, zabójstwa i pogrzebu, a także o procesie morderców ks. Jerzego Popiełuszki.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Audycje Rozgłośni Polskiej RWE na portalu polskieradio.pl od 19 października do 3 listopada 1984 roku.

Opracowania

- Adamczewski G., *Radio Wolna Europa w okresach politycznych przełomów*, Wrocław 2011.
- Autoportret zbiorowy. Wspomnienia dziennikarzy polskich na emigracji z lat 1945–2002*, red. W. Piątkowska-Stepaniak, Opole 2003.
- Czaczkowska E. K., Wiścicki T., *Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Wiara-nadzieja-miłość. Biografia błogosławionego*, Warszawa 2017.
- Gawlikowski L., *Radio Wolna Europa 1982–1987. Spojrzenie z dystansu*, „Zeszyty Historyczne” 158 (2006), s. 101–129.
- Hajdasz J., *Szczekaczka czyli Rozgłosnia Polska Radia Wolna Europa*, Poznań 2006.
- Machcewicz P., *„Monachijska menażeria”. Walka z Radiem Wolna Europa*, Warszawa 2007.
- Kindziuk M., *Wizerunek medialny ks. Jerzego Popiełuszki w polskiej prasie w latach 1980–1984*, Warszawa 2014.
- Pawelec J., Szeliga P., *Nadgonić czas... Wywiad rzeka ze Zdzisławem Najderem*, Warszawa 2014.
- Semelin J., *Wolność w eterze*, Lublin 1999.
- Sikorska G., *Prawda warta życia. Ks. Jerzy Popiełuszko*, Londyn 1985.
- Wokół Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Materiały konferencji naukowej*, red. W. Stępaniak, Warszawa 2002.
- Wolny-Zmorzyński K., Kaliszewski A., Furman W., *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa 2009.

Biogram

Ewa K. Czackowska – dziennikarka, historyk, biografistka, dr nauk humanistycznych w dziedzinie historii, adiunkt w Instytucie Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa oraz dyrektor Biura Komunikacji i Promocji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Przez wiele lat pracowała w dzienniku „Rzeczpospolita”. Jest laureatką pierwszej edycji Nagrody Dziennikarskiej im. Biskupa Jana Chrapka „Ślad”, laureatką czterech Feniksów – Nagrody Wydawców Katolickich. Uczestniczyła w przygotowaniu Positio w procesie beatyfikacyjnym prymasa Stefana Wyszyńskiego. Jest współautorką wystawy głównej Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego, członkiem Zespołu Redakcyjnego, przygotowującego wydanie dzienników Pro memoria kard. Stefana Wyszyńskiego. Opublikowała książki m.in. „Ksiądz Jerzy Popiełuszko. Wiara, nadzieja, miłość. Biografia błogosławionego” (współautor: T. Wiścicki) Warszawa 2017; „Kardynał Wyszyński. Biografia” Warszawa wyd. I 2009, Kraków wyd. II 2013, „Prymas Wyszyński. Wiara, nadzieja, miłość”, Kraków 2020; „Siostra Faustyna. Biografia Świętej”, Kraków wyd. I 2012, wyd. II 2020; „Mistyczki. Historie kobiet wybranych”, Kraków 2019.

ORCID 0000-0001-5605-2967

Tadeusz Kononiuk**Uniwersytet Warszawski****Genoteologia reportażu. Dyskurs wiedzy i wiary****Genotheology of reportage. Discourse of knowledge and faith****ABSTRAKT**

Tekst biblijny traktowany jako narracja od dawna jest przedmiotem badań w hermeneutyce biblijnej, których celem jest pełniejsze zrozumienie sensu biblijnego przekazu. Badania te prowadzone są z różnych perspektyw teoretycznych, metodologicznych i ideologicznych. Artykuł jest medioznawczą analizą treści Nowego Testamentu, odwołującą się bezpośrednio do teologii mediów. To teologiczno-medioznawcze podejście badawcze pozwoliło stworzyć autorską koncepcję genoteologii (terminu powstałego ze złożenia dwóch słów: genologii i teologii). Umożliwia ona dualistyczną – genologiczną i teologiczną – heurzę ksiąg biblijnych, łącząc literaturoznawcze ramy narracyjne i praktyki dyskursywne, wykorzystując metodologię genologiczno-medioznawczą z teologicznymi ramami narracyjnymi, skoncentrowanymi na aksjologicznej analizie przekazu biblijnego. Taka perspektywa badawcza pozwala na eksplorację tekstu biblijnego w wymiarze przedmiotowym (aspekty warsztatowe, gatunkowe, literackie) i wymiarze podmiotowym (aspekty aksjologiczno-deontologiczne), umożliwiając tym samym próbę odpowiedzi na pytanie, czy w Nowym Testamencie można odnaleźć korzenie gatunkowe reportażu i kanon aksjologiczny reportera.

SŁOWA KLUCZOWE

aksjologia, deontologia, etos reportera, genologia, medioznawstwo, praktyki dyskursywne, ramy narracyjne, reportaż, tekst biblijny, teologia

ABSTRACT

Biblical text, regarded as a narrative, has long been the subject of research in biblical hermeneutics, which aims to better understand the meaning of biblical transmission. This research is conducted from different theoretical, methodological and ideological perspectives. The article is a media analysis of the content of the New Testament, referring directly to the theology of the media. It was this theological and media-media-scientific approach that led to the development of the author's concept of genotheology. (a term created by two words: genology and theology). It enables the dualistic – genological and theological – heuresis of biblical books by combining a literature narrative framework and discursive practices, using a geneological-mediaological methodology with a theological narrative framework focused on axiological analysis of biblical transmission. Such a research perspective makes it possible to explore biblical text in the subject dimension (workshop, genre, literary aspects) and subjective dimension (axiological-deontological aspects), thus enabling an attempt to answer the question whether the genre roots of reportage and the axiological canon of the reporter can be found in the New Testament?

KEYWORDS

axiology, biblical text, deontology, discourse practices, genology, media science, narrative framework, reportage, reporter's ethos, theology

Wnauce, podobnie jak w ogóle w życiu, pojawiają się pytania, na które trudno znaleźć jednoznaczną odpowiedź, ale jednocześnie fascynują one swoją symboliką i oryginalnością.

W medioznawstwie za taki fenomen można uznać monografię *Biblia a korzenie reportażu. Glosa do historii i teorii gatunku*, autorstwa wybitnego teoretyka reportażu Kazimierza Wolnego-Zmorzyńskiego, w której autor stawia właśnie takie trudne pytania:

- czy Ewangelie można uznać za prototyp reportażu, w którym nie ma miejsca na fikcję, a dominuje w nich sprawozdawstwo i opisywanie postaci Jezusa, Jego życia i Dobrej Nowiny, jaką zwiastował?
- czy to proste sprawozdawstwo Ewangelistów – pisali jak potrafili – sprawiło, że powstał faktograficzny zapis rzeczywistości, w której żyli?¹

Pytania te mają fundamentalne znaczenie nie tylko w medioznawstwie, dotyczą bowiem prawd uniwersalnych ważnych w życiu nie tylko reportera, ale także każdego człowieka, są one nośnikiem wiedzy i wyobrażeń o rzeczywistości, dyskursem wiary i wiedzy wpływającym na nasz sposób myślenia i postępowania. Artykuł jest próbą naukowej refleksji nad tymi pytaniami na gruncie nauki o mediach.

KIERUNEK INTERPRETACJI

Ranga i waga tych pytań stawia w centralnym punkcie refleksji nie tylko problematykę reportażu jako gatunku, lecz także zagadnienie postaw ludzkich wobec zachodzących zjawisk, kwestie wyboru motywacji postępowania, hierarchii wartości, stylu życia. Wszystkie te problemy mają decydujące znaczenie w kształtowaniu złożonej semantyki nowoczesności, ponieważ podlegają działaniom wielu potężnych sił, powodujących nieustanny ruch, nieustanne przeobrażenia, pozbawiając system aksjologiczny jednostki wszelkich oczywistych treści².

W jakich więc ramach teoretycznych można usytuować problemy badawcze zawarte w pierwszym pytaniu: czy twórczość autorów Nowego Testamentu

¹ K. Wolny-Zmorzyński, *Biblia a korzenie reportażu. Glosa do historii i teorii gatunku*, Toruń 2020, s. 79.

² Por. P.A. Soukup, *Communication and Theology: Introduction and Review of the Literature*, London 1983.

można przyrównać do pracy współczesnych reporterów? I w pytaniu drugim: czy w Nowym Testamencie można odnaleźć korzenie gatunkowe reportażu i kanon aksjologiczny reportera?

METODA

Te wstępne założenia badawcze należy więc uzupełnić kilkoma uwagami dotyczącymi metody czy też rozwiązań teoretycznych, które pozwolą na udzielenie odpowiedzi na postawione pytania.

W podejmowanych rozważaniach rudymenarne znaczenie ma wyjaśnienie i uściślenie tytułu artykułu: *Genoteologia reportażu. Dyskurs wiary i wiedzy*. Określa on bowiem nie tylko istotę rozwiązywanego problemu badawczego, lecz także autorską koncepcję metodologiczną traktowaną jako pewną formułę heurezy tekstu biblijnego, a także zawiera dwa założenia interpretacyjne.

Po pierwsze, tytuł *Genoteologia reportażu* ma religijne konotacje, nawiązujące bezpośrednio do teologii mediów³. Na tej teologiczno-medioznawczej idei zbudowana została autorska koncepcja genoteologii. Pojęcia powstałego ze złożenia dwóch słów i dwóch dyscyplin badawczych: genologii i teologii⁴. Termin genoteologia oznacza w proponowanym tu ujęciu kategorię badawczą, w której połączono opisane na gruncie literaturoznawczym ramy narracyjne oraz praktyki dyskursywne, obecne w teoriach genologiczno-medioznawczych, z ramami narracyjnymi znanymi naukom teologicznym, skoncentrowanymi na aksjologicznej analizie przekazu biblijnego.

Genoteologia jako interdyscyplinarna koncepcja badawcza umożliwia tym samym dualistyczną – przedmiotową i podmiotową – eksplorację tekstu biblijnego⁵.

Genoteologia jako koncepcja badawcza umożliwia tym samym dualistyczną – przedmiotową i podmiotową – eksplorację tekstu biblijnego.

Metodologia genologiczno-medioznawcza pozwala na analizę tekstu w wymiarze przedmiotowym, czyli koncentruje się przede wszystkim na aspektach: warsztatowym, gatunkowym, literackim itp.

³ J.P. Hudzik, *Wykłady z filozofii mediów. Podstawy nauk o komunikowaniu*, Warszawa 2017, s. 364.

⁴ Por. A. Kozieł, *Genologia dziennikarska*, „Studia Medioznawcze” 2013, nr 3; także K. Wolny-Zmorzyński, *O wybranych problemach dziennikarstwa: genologia i mistrzowie*, Kielce 2009.

Metodologia teologiczna natomiast jest w większym zakresie podmiotową kategorią interpretacyjną, mającą wymiar aksjologiczno-deontologiczny, na którym zbudowany jest etos reportera⁵.

Po drugie, genoteologia, jako proponowana tu kategoria badawcza, pozwala uwzględnić w egzegezie zarówno praktyki dyskursywne, jak też ramy interpretacyjne. Przy czym opis praktyk dyskursywnych wymaga podejścia interdyscyplinarnego, w którym możliwa jest analiza pozajęzykowych kontekstów mówienia: przedmiot zainteresowań lingwistyki jest zarówno przedmiotem refleksji teologicznej, ale też pozostaje w kręgu zainteresowań badań genologicznych, medioznawczych czy jednocześnie przynależy do pola badań z zakresu etyki, historii itp.

Michel Foucault, nawiązując do takiego definiowania dyskursu, wskazał, że służy on analizie nie tylko języka, lecz także przestrzeni aksjologiczno-epistemologicznej, w której funkcjonuje reporter⁶. Dyskurs sprawia, że możemy odnaleźć porządek w tym, co pozornie może sprawiać wrażenie nieregularności i chaosu⁷. Stąd też istotnym elementem teorii dyskursu jest czynnik mentalny uruchamiający mechanizmy poznawcze i emocjonalne – dyskurs wiary i wiedzy – definiujący wartości, zasady, reguły istotne w życiu jednostek (np. reporter), jak i funkcjonowaniu struktur społecznych (np. środowisko medialne)⁸.

Konkurujące ze sobą dyskursy przenikają wszystkie obszary genoteologii, umożliwiając badanie i analizowanie zróżnicowanych treści biblijnych zarówno historycznych, jak i symbolicznych oraz specyficznych dla nich form i środków wyrazu. W takim podejściu badawczym ma też zamocowanie merytoryczne podział tekstów biblijnych na gatunki literackie, dopuszczające fikcję, i gatunki dziennikarskie – reporterskie, dokumentujące rzeczywistość, będący jeszcze jedną egzemplifikacją dyskursu wiary i wiedzy⁹.

Ramy interpretacyjne, jako narzędzie badawcze, umożliwiają całościową egzegezę tekstu biblijnego, definiują bowiem problemy, diagnozują przyczyny,

⁵ T. Kononiuk, *Rzetelne dziennikarstwo. Aksjologia i deontologia*, Warszawa 2018, s. 23–50.

⁶ M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa 1977, s. 77.

⁷ Por. T.A. van Dijk (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, tłum. G. Grochowski, Warszawa 2001; a także J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 905–906.

⁸ Por. T. Kononiuk, *Etyczne dziennikarstwo. Ewolucja deontyczna zawodu*, Warszawa 2015.

⁹ Por. W. Misztal, M. Radej, R. Nęcek (red.), *Jan Paweł II i komunikacja społeczna*, Kraków 2020.

wskazują konkretne źródła, odwołują się do kontekstu¹⁰. Dla realizacji procesu badawczego został autorsko zaadoptowany, zaproponowany przez Paula D'Angelo, paradygmat wykładni ram interpretacyjnych¹¹. Ten zabieg metodologiczny pozwolił na eksplorację genoteologii reportażu w trzech aspektach, porządkując zarazem strukturę merytoryczną i formalną publikacji i wyodrębniając w niej trzy części:

- aspekt poznawczy – stanowiący studium tradycji badań tekstu biblijnego,
- aspekt konstruktywistyczny – analizujący narzędzia interpretacji treści biblijnych,
- aspekt krytyczny – umożliwiający ewaluację koncepcji badawczej Kazimierza Wolnego-Zmorzyńskiego.

HIPOTEZA

Jaką perspektywę poznawczą wyznacza zawarty w tytule problem? Czy rodzi sprzeczności, które mają decydujące znaczenie dla egzegezy tekstu biblijnego? Czy mamy do czynienia z konfliktem zasad i reguł stanowiących osnowę badań tekstu biblijnego zakorzenionymi w tradycji? Czy zaprzecza ona dotychczasowej metodologii badawczej, czy może wnosi nowe narzędzia badawcze?

Zdaniem autora genoteologiczna koncepcja metodologiczna i zaproponowane w niej instrumentarium badawcze umożliwia w dużo większym zakresie, dotychczas niestosowanym, weryfikację teorii bezbłędności Pisma Świętego czy też paradygmatu stanowiącego, że księgi biblijne pisane są pod natchnieniem Bożym i mają nie tylko ludzi, ale również Boga za autora i tym samym są wolne od błędów¹².

Stąd też jako hipotezę publikacji przyjęto konieczność wykazania, że z perspektywy genoteologicznej i teorii bezbłędności Pisma Świętego, Nowy Testament, a zwłaszcza Ewangelie i Dzieje Apostolskie, można uznać za reportaż, ewangelisci bowiem przedstawiają życie Jezusa Chrystusa w sposób sprawozdawczy, a zawarte tam fakty i opisy zdarzeń oparte są na prawdzie.

¹⁰ R.M. Entman, *Framing: towards clarification of a fractured paradigm*, „Journal of Communication” 1993, vol. 43 (4), s. 51–58.

¹¹ P. D'Angelo, *News framing as a multiparadigmatic research programme: a response to Entman*, „Journal of Communication” 2002, vol. 52 (4), s. 870–888.

¹² S. Łach, *Bezbłędność Pisma Świętego*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin 1976, kol. 343–345.

TRADYCJA BADAŃ TEKSTU BIBLIJNEGO

Wyraz 'Biblia' pochodzi z greckiego *he biblos*, rzeczownika zapożyczonego ze słownika egipskiego, gdzie oznaczał bądź papirus, z którego w starożytności wyrabiano materiał piśmienny, bądź 'świętą i czcigodną księgę'¹³.

Biblia zawiera opis zbawienia człowieka od prehistorii protoplastów rodzaju ludzkiego (Rdz. 1–3) aż do eschatologicznego wypełnienia się czasów (Ap). Uważana jest za natchnione objawienie Boże, stanowi nie tylko depozyt wiary i jej regułę, lecz jest także wyrazem świadomości ludu Bożego¹⁴.

Odtworzenie powstania Biblii jest niezwykle trudne. Dlatego też dla potrzeb artykułu metody badawcze zostaną zawężone tylko do tradycji badań Nowego Testamentu. Wykorzystywane są do nich różne metody, do których zalicza się: historię form, historię tradycji oraz historię redakcji¹⁵.

Metoda historii form pozwala na wydobywanie z Ewangelii i Listów najstarszych warstw i określenie okoliczności ich powstania.

Metoda historii tradycji umożliwia ustalenie drogi przekazów sięgających Jezusa historycznego, poprzez etap tradycji aż do ich ostatecznej redakcji.

Metoda zaś historii redakcji ukazuje, po dokonaniu analizy układu przekazanych materiałów, cel teologiczny danej księgi i jej kerygmatyczną wymowę.

Na tej podstawie w egzegezie biblijnej przyjęto pogląd, że kształtowanie się pism Nowego Testamentu obejmuje wstępny etap redakcyjny, w którym powstały pierwsze schematy oraz właściwy etap redakcyjny, w którym autorzy ksiąg włączyli je do redagowanych zbiorów. Na właściwym etapie redakcyjnym powstawały spisane fragmenty tradycji o Jezusie, z których nie wszystkie zachowały się. Główne schematy przepowiadania można odtworzyć przede wszystkim na podstawie Dziejów Apostolskich, zwłaszcza mów apostoła Piotra. Na tym etapie redakcyjnym zre-dagowano i włączono do poszczególnych ksiąg Ewangelii te fragmenty, które miały charakter kerygmatyczny, najbardziej zgodny z celem każdej z nich (J 20,31)¹⁶.

¹³ J. Szlaga, *Biblia*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), dz. cyt., kol. 377–379.

¹⁴ Por. J. Kudasiewicz, *Ze współczesnych badań literackich nad Ewangelią*, w: S. Sawicki, J. Gotfryd (red.), *Biblia a literatura*, Lublin 1986.

¹⁵ F. Gryglewicz, *Biblia. Nowy Testament*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), dz. cyt., kol. 384–385.

¹⁶ H. Langkammer, *Biblia. Redakcja*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), dz. cyt., kol. 386–389; a także B.J.F. Lonergan, *Method in Theology*, London 1972.

Ewangelie stały się głównym świadectwem wiary o Jezusie, opartej na tradycji apostoelskiej, odtwarzającej jego historię i działalność. Najważniejszym ogniwem łączącym pierwszy etap (słowa i czyny Jezusa) z ostatnim (redakcyjne zespolenie fragmentów tradycji przez ewangelistów) jest apostoelska tradycja. W tej fazie dokonało się autorytatywne przekazanie apostoelskich świadectw o Jezusie następnej generacji i wtedy zaczęto tłumaczyć je z języka aramejskiego na grecki¹⁷.

Księgi Nowego Testamentu powstały jako teologiczna refleksja nad życiem Jezusa w świetle jego zmartwychwstania (Ewangelie) oraz jako zbawcza interpretacja wydarzeń paschalnych (Listy, Dzieje Apostolskie) w celu dostosowania kerygmatu Jezusa i o Jezusie do konkretnych potrzeb Kościoła¹⁸.

W tradycji badań ksiąg Nowego Testamentu przyjmowano, że czyny Jezusa opisane w Ewangeliach, a także wszystkie przypisywane Jezusowi konkretne wypowiedzi, zwroty i poszczególne wyrażenia zostały w formie literalnej zapamiętane przez świadków jego działalności i nauczania. Wskazywano, że apostołowie nie mieli trudności z zapamiętywaniem cudów Chrystusa i różnych wydarzeń z jego życia i dokładnym przekazywaniem treści kerygmatu dzięki specyficznemu żydowskiemu stosunkowi ucznia do mistrza¹⁹.

Jako kryterium autentyczności słów Jezusa przytaczano fakt, że w Kościele pierwotnym, będącym dobrze zorganizowaną społecznością, czuwano od początku nad poprawnością nauczania. Apostoł Piotr wizytował palestyńskie Kościoły, a Paweł głosił, że stronić należy od każdego, kto nie postępuje zgodnie z nauką Jezusa (2 Tes.3,6) W liście zaś do Galacjan pisał: „Ale gdybyśmy nawet my lub anioł z nieba głosił wam Ewangelię, różną od tej, którą wam głosiliśmy – niech będzie przeklęty” (Gal.1,8 BT). Nauka Jezusa nie była tylko zwykłym jednorazowym zdarzeniem, lecz miała być regułą życia dla wszystkich ludzi.

W ciągu wieków powstało wiele metod i kryteriów, dzięki którym można dostrzec do autentycznych słów Jezusa i jego nauczania. Dorobek tych studiów jest obszerny²⁰, a jego dokładne omówienie wykracza poza cel badawczy tego artykułu, który skoncentrowany jest przede wszystkim na poszukiwaniu w Ewangeliach korzeni gatunkowych reportażu.

¹⁷ Por. E. Dąbrowski, *Ewangelie. Ich powstanie i rodzaj literacki*, Niepokalanów 1949.

¹⁸ A. Świderkówna, *Rozmowy o Biblii. Nowy Testament*, wyd. 5, Warszawa 2018, s. 10–11.

¹⁹ L. Stachowiak, *Biblijny styl*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), dz. cyt., kol. 492–493.

²⁰ Por. B.J.F. Lonergan, dz. cyt.

W tym obszarze badań tekstu biblijnego nowe koncepcje metodologiczne pojawiły się na przełomie XIX i XX wieku za sprawą Marie-Josepha Lagrange’a. W 1902 roku wygłosił on na uniwersytecie w Tuluzie serię wykładów poświęconych różnym formom wyrazu wykorzystywanym przez natchnionych autorów ksiąg biblijnych. Te zróżnicowane formy wyrazu nazwał teorią biblijnych rodzajów literackich²¹. Lagrange twierdził, że autorzy natchnieni mogli korzystać z różnych źródeł. Stosownie do zamierzonego celu mogli pisać zarówno dzieła historyczne, jak i opowiadania dydaktyczne, w których szczegół stanowi tylko zewnętrzna szata, nieprzedstawiająca wartości historycznej, ale w jakiś sposób wyrażającą prawdę poznaną pod natchnieniem Bożym²².

Lagrange twierdził, że autorzy natchnieni mogli korzystać z różnych źródeł. Stosownie do zamierzonego celu mogli pisać zarówno dzieła historyczne, jak i opowiadania dydaktyczne, w których szczegół stanowi tylko zewnętrzna szata, nieprzedstawiająca wartości historycznej, ale w jakiś sposób wyrażającą prawdę poznaną pod natchnieniem Bożym

---

Teoria rodzajów literackich wykorzystywana była zwłaszcza w egzegezie biblijnej, krytyce literackiej tekstu biblijnego, natchnienia Pisma Świętego. Była narzędziem wykorzystywanym dla uwiarygodnienia treści biblijnych w konfrontacji z najnowszymi wynikami badań nauk przyrodniczych, historycznych, literackich²³. Była często stosowana łącznie z teorią bezbłędności Pisma Świętego opartej na paradygmacie, że księgi biblijne napisane są pod natchnieniem Bożym i mają nie tylko ludzi, ale również Boga za autora i tym samym są wolne od błędów²⁴.

---

²¹ Por. K. Romaniuk, *Z jakimi gatunkami literackimi mamy do czynienia w Biblii*, w: tegoż (red.), *Czas na Biblię*, Kraków 2013.

²² Por. tenże, *Wprowadzenie do krytyki tekstu Starego Testamentu i Nowego Testamentu*, Poznań 1975.

²³ Por. P. Tillich, *Systematic Theology*, Chicago 1951.

²⁴ S. Łach, dz. cyt., kol. 343–345.

W teorii biblijnych rodzajów literackich wyróżniono następujące rodzaje tekstów:

- teksty poetyckie: zalicza się do nich pieśni, modlitwy, hymny, lamentacje, pieśni dziękczynne, pokutne lub opiewające zwycięstwo, psalmy królewskie;
- teksty prawne są to różnego rodzaju formuły, dekalogi, zbiory praw;
- teksty kultowe, czyli formuły, rytuały, przepisy;
- teksty prorockie: należą do nich ostrzeżenia, groźby, przepowiednie;
- teksty historyczne: są to sagi, legendy, mity, bajki, anegdoty, przypowieści, opowiadania historyczne, opowiadania o czynnościach symbolicznych, roczniki, spisy, biografie, a nadto mowy, kazania, przemówienia sądowe;
- księgi sapiencjalne: zawierają one pozdrowienia, życzenia, błogosławieństwa i przekleństwa, formuły magiczne, przysłowia, sentencje, aforyzmy, zagadki²⁵.

W Nowym Testamencie biblijne rodzaje literackie oddzielnie wykorzystuje się egzegezy Ewangelii i oddzielnie do innych pism nowotestamentowych. W Ewangeliach synoptycznych wyróżnia się słowa Jezusa (logia Jezusa) i opowiadania o nim. W samych logiach zaś – słowa o charakterze proroczo-apokaliptycznym, przypowieści, sentencje, polecenia, słowa, którymi Jezus określał sam siebie („Jam jest...”) i mówił o swojej przyszłości, a ponadto apoftegmaty i dyskusje.

W opowiadaniach o Jezusie – opowiadania o cudach oraz opowiadania, których celem jest rozbudzanie wiary, a ponadto które relacjonują mękę Jezusową²⁶.

Oddzielnym rodzajem literackim jest Ewangelia Jana, posługująca się specyficznymi środkami wyrazu²⁷.

To wybiórcze, pełne skrótów myślowych i uproszczeń omówienie tradycji badań tekstu biblijnego, ma odsłonić pewien horyzont rozumienia i interpretacji ksiąg Nowego Testamentu, na którym można analizować genoteologię reportażu.

²⁵ H. Markiewicz, *Zawartość narracyjna i schemat fabularny*, w: tegoż, *Wymiary dzieła literackiego*, Kraków 1984, s. 102–103.

²⁶ F. Gryglewicz, *Biblijne rodzaje literackie*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), dz. cyt., kol. 481–483

²⁷ Tamże, kol. 481–482.

Genoteologiczne narzędzia interpretacji tekstu umożliwiają dualistyczną, przedmiotową i podmiotową, heurzę treści biblijnych, wykorzystując w procesie badawczym praktyki dyskursywne i ramy interpretacyjne²⁸.

Dyskurs jest narzędziem badawczym spajającym w nierozzerwalną całość:

- działania komunikacyjne, czyli swoiste dla Biblii praktyki i sposoby posługiwania się językiem werbalnym i niewerbalnym, konwencje gatunkowe, za pomocą których natchnieni autorzy opisują rzeczywistość i usiłują wpływać na zachowania innych ludzi (lokucja);
- modele mentalne, traktowane jako sposoby rozumienia i interpretacji opisywanych przez Ewangelistów zdarzeń oraz nadawanie im znaczeń dla ich odbiorców, ale zarazem wpisując te zdarzenia i znaczenia (illokucja) w ogólniejsze wyobrażenia i wiedzę kreującą treść Chrystusowej kerygmy;
- interakcje, badające reakcję jednostek i społeczności na treść biblijnego przekazu oraz kształtujące ogólne ramy ładu społecznego wspólnot religijnych objętych dyskursem²⁹.

W tym procesie łączenia działań komunikacyjnych, mentalnych i interakcji dyskurs powoduje, że każdy z tych elementów aktywizuje pozostałe, a wszystkie razem współtworzą świat metafizyczny człowieka zbudowany na fundamencie wiary i wiedzy, które stają się źródłem determinującym sposób myślenia i postępowania człowieka. „Wiara i rozum są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy” – pisał Jan Paweł II w encyklice *Fides et ratio*.

Dyskurs wiary i wiedzy obecny jest we wszystkich obszarach genoteologii, umożliwiając eksplorację zróżnicowanych treści biblijnych, zarówno historycznych, literackich, jak i symbolicznych. Takie podejście badawcze pozwoliło na dychotomiczny podział treści biblijnych na gatunki literackie dopuszczające treści symboliczne i gatunki dziennikarskie, w tym także reportażowe, dokumentujące wydarzenia historyczne.

---

²⁸ D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, tłum. M. Bucholc, A. Szulżycka, red. nauk. T. Goban-Klas, Warszawa 2012, s. 99, 219.

²⁹ M. Mrozowski, *Przenikanie mediów. Ewolucja mediów a przemiany ładu społecznego*, Warszawa 2020, s. 60–63.

W ramach gatunków reportażowych w Ewangelii można, za Kazimierzem Wolnym-Zmorzyńskim³⁰, wyróżnić zróżnicowane subkategorie reportażu, takie jak:

- teksty biblijne mające korzenie gatunkowe reportażu³¹,
- teksty biblijne posiadające elementy reportażu³²,
- teksty biblijne o charakterze reportażu retrospektywnego³³,
- teksty biblijne będące prototypem reportażu³⁴.

Ta specyfikacja subkategorii reportażu biblijnego nawiązuje do teorii bezbłądności Pisma Świętego stanowiącej, że treści biblijne zawierają autentyczne słowa Jezusa i są wolne od błędów, a zatem można stwierdzić, iż:

- Ewangelie mówią o zdarzeniach historycznych i prawdziwych³⁵
- Ewangelie są dokumentem zawierającym prawdziwe szczegóły z życia Jezusa³⁶
- autorzy Ewangelii byli wiernymi rejestratorami rzeczywistości³⁷.

Uwzględniając powyższe przesłanki, można zatem skonstatować, że autorzy Ewangelii mówią prawdę, podają rzetelne zbadane i sprawdzone fakty³⁸, tym samym Ewangelie mają wszystkie cechy reportażu,

Z taką autorską kategoryzacją reportażu biblijnego Wolnego-Zmorzyńskiego polemizuje Wojciech Furman, wskazując na jej pewne niekonsekwencje metodologiczne, wynikające, jego zdaniem, z niemożności weryfikacji prawdziwości przekazywanych w Ewangeliach faktów i zdarzeń³⁹. Genoteologia i wykorzystywane w niej praktyki dyskursywne pozwalają na eliminowanie takich dylematów badawczych, przestrzeń epistemologiczną, w której żyli i tworzyli autorzy biblijni, umożliwia im bowiem łączyć w nierozzerwalną całość elementy symboliczne i historyczne, uwiarygodniające ich przekaz.

³⁰ K. Wolny-Zmorzyński, *Biblia a korzenie...*, dz. cyt.

³¹ Tamże, s. 7.

³² Tamże, s. 10.

³³ Tamże, s. 108.

³⁴ Tamże, s. 158.

³⁵ Tamże, s. 17.

³⁶ Tamże, s. 40.

³⁷ Tamże, s. 71.

³⁸ Tamże, s. 163.

³⁹ W. Furman, *Istotne pytania*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2020, nr 4, s. 141–144.

Dla wsparcia swojej argumentacji Furman wskazuje za Leszkiem Kołakowskim⁴⁰, dwie kategorie wiedzy: wiedzę technologiczną i wiedzę mityczną. Wiedza technologiczna wynika z empirycznego poznania i stale jest weryfikowana przez nowe doświadczenia i odkrycia.

Wiedza mityczna zaś dotyczy kwestii ontologicznych będących poza granicami ludzkiego poznania.

Mimo że ramy znaczeniowe i interpretacyjne wiedzy mitycznej i wiedzy technologicznej różnią się w dyskursie naukowym, to są obecne i przenikają się w ludzkim życiu. Paradoksalnie ich współistnienie w życiu każdej osoby jest obligatoryjne i zarazem fakultatywne, a wynikający z tego fenomenu konflikt wartości jest, zdaniem Kołakowskiego, istotą naszej kultury⁴¹.

Wiedza technologiczna wynika z empirycznego poznania i stale jest weryfikowana przez nowe doświadczenia i odkrycia. Wiedza mityczna zaś dotyczy kwestii ontologicznych będących poza granicami ludzkiego poznania. Mimo że ramy znaczeniowe i interpretacyjne wiedzy mitycznej i wiedzy technologicznej różnią się w dyskursie naukowym, to są obecne i przenikają się w ludzkim życiu.

Konkurujące ze sobą dyskursy eksplorują wszystkie obszary zarówno hermeneutyki biblijnej, jak i ludzkiej egzystencji, wpływając na sposób myślenia i postępowania człowieka. Pełnię władzy dyskurs osiąga wtedy, gdy ulega internalizacji, gdy zawarta w nim kerygma przenika do systemu wartości jednostki i zostaje przez nią uznana za obiektywną rzeczywistość. Kto potrafi przekonać innych do swojego dyskursu, ten ma nad nimi władzę – władzę symboliczną – a nasze posłuszeństwo tej władzy jest dobrowolne, bo ufamy, wierzymy, ba, jesteśmy pewni, że

---

⁴⁰ Por. L. Kołakowski, *Obecność mitu*, Warszawa 2003.

⁴¹ Por. tegoż, *Kultura i fetysze*, Warszawa 2000.

jest ona w stanie zapewnić nam dobroć i łaskę Bożą (Ps. 23). Aby jednak w ogóle dyskurs wiary odegrał⁴² jakąkolwiek rolę, najpierw musi być zrozumiany i zaakceptowany przez tych, do których jest kierowany.

Genoteologiczne narzędzia interpretacji tekstu biblijnego są propozycją badawczą, która ma przekonać, że treści Nowego Testamentu oparte są na wiedzy historycznej, a ich autorzy „badali dokładnie wszystko od początku” (Łk 1,1–3), a przekazywane „świadcstwo jest prawdziwe” (J 21,24–25), tym samym spełnia wymogi gatunkowe reportażu.

GENOTEOLOGIA WEDŁUG WOLNEGO-ZMORZYŃSKIEGO

Genoteologia ontologicznie jest przełamaniem schematów badawczych tekstu biblijnego. Gdyby szukać w literaturze medioznawczej i teologicznej inspiracji dla takiego podejścia badawczego, to można by wskazać monografię Kazimierza Wolnego-Zmorzyńskiego *Biblia a korzenie reportażu. Glosa do historii i teorii gatunku*. Jest to książka wyjątkowa i szczególna, nie jest ona bowiem o tym, co myślą inni, ale jest pomyślana jako dzieło całkowicie autonomiczne. Tę jej autonomiczność podkreśla już sam tytuł pracy, ponieważ determinuje on zarówno jej treść, jak i zastosowaną metodę badawczą.

Inspiracją twórczą do jej napisania stały się dla Wolnego-Zmorzyńskiego słowa apostoła Pawła zawarte w liście pasterskim do skonfliktowanych wierzących w Koryncie: „Tak więc nie zależąc od nikogo, stałem się niewolnikiem wszystkich, aby tym liczniejsi byli ci, których pozyskam. (...) Dla słabych stałem się jak słaby, by pozyskać słabych. Stałem się wszystkim dla wszystkich, żeby w ogóle ocalić przynajmniej niektórych. Wszystko zaś czynię dla Ewangelii, by mieć w niej swój udział” (1 Kor. 9,19,22–23 BT). Wolny-Zmorzyński przyjmuje w swojej monografii zdecydowanie postawę Pawła, co potwierdza nie tylko jej tytuł, który nie jest jakąś arbitralną grą językową, ale determinantą integralnej filozofii badawczej autora. Traktuje on chrześcijańską wspólnotę czasów apostoła Pawła jako metaforę społeczności dziennikarskiej. W liście tym Paweł daje przykład swojej bezinteresownej miłości i troski o wiernych, apeluje do nich, aby przestrzegali określonego w kerygmie Chrystusowej systemu wartości. Wartości te, zdaniem Wolnego-Zmorzyńskiego, mają charakter uniwersalny. Są fundamentem nie tylko

---

⁴² K. Wolny-Zmorzyński, *Biblia a korzenie...*, dz. cyt.

etyki chrześcijańskiej, lecz także etyki dziennikarskiej, definiują ich tożsamość zawodową i wyjątkową rolę w społeczeństwie wynikającą z realizowanej przez nich profesjonalnej ideologii⁴³.

Książkę Wolnego-Zmorzyńskiego można czytać, w aspekcie przedmiotowym, jako zupełnie autonomiczny wykład określonej teorii genologicznej zastosowanej do wykazania, że w tekstach biblijnych, zwłaszcza Nowego Testamentu, można dopatrzeć się cech współczesnych gatunków literackich i paraliterackich bądź korzeni reportażu. Ale można też czytać tę książkę inaczej, stosując genoteologiczne podejście badawcze jako rodzaj autorskiego zdefiniowania istoty dziennikarstwa. Potraktować tekst biblijny jako kanon aksjologiczno-deontologiczny reportera.

Wolnemu-Zmorzyńskiemu chodzi nie tylko o poszukiwanie w Ewangeliach korzeni gatunkowych reportażu, koncentruje się on bowiem przede wszystkim na wartościach etycznych i moralnych w pracy reportera. Wartości etyczne dotyczą tej części ludzkiej godności, która wiąże się z dokonywanymi przez dziennikarzy wyborami w zakresie dobrego i godnego postępowania, wartości moralne zaś stanowią zespół norm wyznaczających nasz stosunek innych ludzi⁴⁴. Praktyki dyskursywne wykorzystywane w genoteologii umożliwiają dualistyczną analizę: przedmiotowo-podmiotową tekstu biblijnego, wykazując wzajemne zależności między aspektami warsztatowymi a aspektami etyczno-moralnymi w pracy reportera.

Zarówno dla apostoła Pawła, jak i innych apostołów ich praca miała charakter powołania: „Paweł, sługa Chrystusa Jezusa, z powołania apostoł, przeznaczony do głoszenia Ewangelii Bożej” (Rz 1,1 BT). Powołanie zawiera moment wezwania – *vocatio* – które zarówno może znaczyć zaproszenie do czegoś, jak i aktywność, np. głoszenie Ewangelii, służbę społeczeństwu wiążącą się z nałożeniem obowiązku⁴⁵. Wezwanie jest zawsze skierowane przez kogoś do kogoś. Stronami tych relacji w przypadku Pawła był Chrystus, który powołał go do głoszenia Ewangelii Bożej, stronami zaś w przypadku dziennikarzy jest społeczeństwo, a powołanie oznacza obowiązek rzetelnego informowania. Powołanie zatem jest

---

⁴³ T. Kononiuk, *Profesjonalizacja w dziennikarstwie. Między modernizmem a ponowoczesnością*, Warszawa 2013, s. 12.

⁴⁴ Tenże, *Rzetelne dziennikarstwo...*, dz. cyt., s. 23–50.

⁴⁵ Tamże, s. 203–213.

służbą wartościom, a ich realizacja staje się dla dziennikarza obowiązkiem. Obowiązek ten, świadczący o autentyczności powołania dziennikarza, utożsamiany jest z jego odpowiedzialnością⁴⁶.

Odpowiedzialność jest najbardziej osobistą i niezbywalną z ludzkich wolności i najcenniejszym z ludzkich praw. Odpowiedzialność jest swoistym misterium, aktem samostanowienia reportera jako istoty moralnej podejmującej pełnienie wielorakich ról społecznych. A ciężar odpowiedzialności jest najwyższym dostojenstwem, jaki posiada istota ludzka, jej tożsamość poczyną się bowiem właśnie z odpowiedzialności. W akcie nadania takiego sensu odpowiedzialności rodzi się moja wolność moralna⁴⁷.

Odpowiedzialność jest najbardziej osobistą i niezbywalną z ludzkich wolności i najcenniejszym z ludzkich praw. Odpowiedzialność jest swoistym misterium, aktem samostanowienia reportera jako istoty moralnej podejmującej pełnienie wielorakich ról społecznych.

Zakresy obszaru moralnego imperatywu odpowiedzialności, ale i zarazem obszaru wolności moralnej nakładają się na siebie, tworząc swoistą bliskość. Sens absolutny i właściwy bliskości zakłada po prostu człowieczeństwo, a odpowiedzialność w stanie bliskości staje się bezwarunkowa – w dbałości o dobro drugiego człowieka, o poprawne odczytanie jego potrzeb. Aby być odpowiedzialnym w sposób odpowiedzialny, muszę wiedzieć, czego te potrzeby dotyczą, muszę wiedzieć, co służy jego interesom. Odpowiedzialność to obowiązek, obowiązek kojarzy się z wysiłkiem, którego efektem jest dbałość o człowieka, działanie na jego rzecz, w imię jego dobra⁴⁸. Konsekwencją odmowy

---

⁴⁶ Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, tłum. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Warszawa 1996, s. 64–72; D. McQuail, dz. cyt., s. 215–217.

⁴⁷ T. Kononiuk, *Etyczne dziennikarstwo...*, dz. cyt. s. 165–167; E. Levinas, *Freedom and Command*, w: tegoż, *Collected Philosophical Papers*, Pittsburgh, Pa. 1998, s. 178.

⁴⁸ M.S. Pritchard, *On Becoming Responsible*, Lawrence, Kan. 1991, s. 10.

podjęcia odpowiedzialności za drugiego człowieka staje się nieznośne milczenie odpowiedzialności⁴⁹.

Aby być odpowiedzialnym w sposób odpowiedzialny, muszę wiedzieć, czego te potrzeby dotyczą, muszę wiedzieć, co służy jego interesom. Odpowiedzialność to obowiązek, obowiązek kojarzy się z wysiłkiem, którego efektem jest dbałość o człowieka, działanie na jego rzecz, w imię jego dobra.

Rozważania dotyczące aspektów aksjologiczno-deontologicznych pracy reportera Kazimierz Wolny-Zmorzyński rozwija w ostatniej części swojej monografii. Mimo że stanowi ona zaledwie 7 proc. jej zawartości, to jednak jest to jej efekt finalny, wszystkie pozostałe części są jakby drogą dojścia do tego ostatecznego rezultatu. Jak mawiali starożytni Rzymianie w czasach apostołskich, „finis coronat opus”, tak też jest w przypadku książki Wolnego-Zmorzyńskiego, jej zakończenie wieńczy jego dzieło i pozwala dopiero ocenić je w pełni.

Genoteologia, według Wolnego-Zmorzyńskiego, w warstwie genologicznej jest szkołą pisania. W Biblii bowiem „używa się tych najprostszych słów: ziemia, niebo, morze, woda, człowiek, chleb, wino. One są wieczne, te najprostsze słowa, one są niezmiennie”⁵⁰, spełniają wszystkie cechy reportażu. W warstwie zaś teologicznej ewangelisci uczą współczesnego reportera, co jest dobre, a co złe, uczą dostrzegania dobra w drugim człowieku.

PODSUMOWANIE

Genoteologia reportażu jest ontologicznie próbą przełamania schematów teoretyczno-metodologicznych i może być traktowana jako zwrot hermeneutyczny

---

⁴⁹ Z. Bauman, dz. cyt., s. 106–109.

⁵⁰ Za: W. Giełżyński, *Czterokrotnie rozstrzelany*, „Ekspres Reporterów” 1978, nr 6, s. 38.

w nauce o mediach i teologii, umożliwiające pełniejsze zrozumienie sensu biblijnego przekazu.

Cała koncepcja artykułu spięta jest klamrą części metodologicznej, definiującej koncepcję badawczą autora oraz części ostatniej uznającej aksjologię za metafizyczne jądro tożsamości zawodowej reportera, wskazując zarazem na immanentny związek między genologią i teologią. Koncepcja ta skonstruowana jest tak, by zwrócić uwagę na dualistyczny charakter pojęcia genoteologii umożliwiające przedmiotową i podmiotową heurzę tekstu biblijnego.

Analiza przedmiotowa proponuje odpowiedzi na pytania dotyczące m.in.: warsztatu reportera, specyfiki rodzajowej gatunków dziennikarskich, metod badawczych tekstu biblijnego, podziału treści biblijnych na historyczne i symboliczne, dziennikarsko-reporterskie i literackie itp.

Analiza podmiotowa natomiast zawiera kanon wartości i zasad konstytuujących ideologię zawodową reportera zamocowaną na imperatywie etycznej odpowiedzialności za siebie i moralnej za innych.

Paradygmat genoteologii tworzy zatem zarówno jej część warsztatowa, jak i aksjologiczna oparta na założeniu równej troski o warsztat i równego szacunku wobec wartości. Dla weryfikacji tych założeń badawczych w procesie analizy heurystycznej uwzględniono praktyki dyskursywne i ramy interpretacyjne umożliwiające interdyscyplinarną, pozajęzykową egzegezę kontekstów treści biblijnych. Służyło to przełamaniu epistemologicznego absolutyzmu w hermeneutyce biblijnej i pozwoliło na analizę nie tylko języka i uznanie Ewangelii za reportaż, lecz także przestrzeni aksjologicznej, w której funkcjonuje reporter. Istotnym elementem teorii dyskursu jest bowiem czynnik mentalny uruchamiający mechanizmy poznawcze i emocjonalne – dyskurs wiedzy i wiary. Stąd też można przyjąć, iż presupozycja zawarta w hipotezie artykułu stanowiąca, że dyskurs pełnię władzy osiąga wtedy, gdy ulega internalizacji i zakorzenienia się w systemie wartości reportera, określając jego etos zawodowy, została zweryfikowana.

BIBLIOGRAFIA

- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, tłum. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 1996.
- D'Angelo P., *News framing as a multiparadigmatic research programme: a response to Entman*, „Journal of Communication” 2002, vol. 52 (4), s. 870–888.
- Dąbrowski E., *Ewangelie. Ich powstanie i rodzaj literacki*, [s.n.], Niepokalanów 1949.

- Dijk T.A. van (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*, tłum. G. Grochowski, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Entman R.M., *Framing: towards clarification of a fractured paradigm*, „Journal of Communication” 1993, vol. 43 (4), s. 51–58.
- Foucault M., *Archeologia wiedzy*, tłum. A. Siemek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.
- Furman W., *Istotne pytania*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2020, nr 4, s. 141–144.
- Giełżyński W., *Czterokrotnie rozstrzelany*, „Ekspres Reporterów” 1978, nr 6.
- Gryglewicz F., *Biblia. Nowy Testament*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, kol. 384–385.
- Gryglewicz F., *Biblijne rodzaje literackie*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, kol. 481–483.
- Hudzik J.P., *Wykłady z filozofii mediów. Podstawy nauk o komunikowaniu*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Kołakowski L., *Kultura i fetysze*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kołakowski L., *Obecność mitu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2003.
- Kononiuk T., *Etyczne dziennikarstwo. Ewolucja deontyczna zawodu*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2015.
- Kononiuk T., *Profesjonalizacja w dziennikarstwie. Między modernizmem a ponowoczesnością*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013.
- Kononiuk T., *Rzetelne dziennikarstwo. Aksjologia i deontologia*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2018.
- Kozieł A., *Genologia dziennikarska*, „Studia Medioznawcze” 2013, nr 3, s. 23–34.
- Kudasiewicz J., *Ze współczesnych badań literackich nad Ewangeliami*, w: S. Sawicki, J. Gotfryd (red.), *Biblia a literatura*, Wydaw. Tow. Naukowego KUL, Lublin 1986.
- Langkammer H., *Biblia. Redakcja*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, kol. 386–389.
- Levinas E., *Freedom and Command*, w: tegoż, *Collected Philosophical Papers*, Duquesne Univ. Press, Pittsburgh, Pa. 1998.
- Lonergan B.J.F., *Method in Theology*, Darton, Longman and Todd, London 1972.
- Łach S., *Bezbłądność Pisma Świętego*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, kol. 343–345.
- Markiewicz H., *Wymiary dzieła literackiego*, Wydaw. Literackie, Kraków 1984.
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, tłum. M. Bucholc, A. Szulżycka, red. nauk. T. Goban-Klas, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Misztal W., Radej M., Nęcek R. (red.), *Jan Paweł II i komunikacja społeczna*, Petrus, Kraków 2020.
- Mrozowski M., *Przenikanie mediów. Ewolucja mediów a przemiany ładu społecznego*, PWN, Warszawa 2020.
- Pritchard M.S., *On Becoming Responsible*, Univ. Press of Kansas, Lawrence, Kan. 1991.
- Romaniuk K., *Wprowadzenie do krytyki tekstu Starego Testamentu i Nowego Testamentu*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 1975.

- Romaniuk K., *Z jakimi gatunkami literackimi mamy do czynienia w Biblii*, w: tegoż (red.), *Czas na Biblię*, Wydaw. M, Kraków 2013.
- Soukup P.A., *Communication and Theology: Introduction and Review of the Literature*, World Association for Christian Communication, London 1983.
- Stachowiak L., *Biblijny styl*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, kol. 492–493.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Szłaga J., *Biblia*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1976, kol. 377–379.
- Świderkówna A., *Rozmowy o Biblii. Nowy Testament*, wyd. 5, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Tillich P., *Systematic Theology*, Univ. of Chicago Press, Chicago 1951.
- Wolny-Zmorzyński K., *Biblia a korzenie reportażu. Glosa do historii i teorii gatunku*, Wydaw. Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Wolny-Zmorzyński K., *O wybranych problemach dziennikarstwa: genologia i mistrzowie*, Kieleckie Tow. Edukacji Ekonomicznej, Kielce 2009.

Biogram

Prof. dr hab. Tadeusz Kononiuk – kierownik Katedry Prawa Mediów na Wydziale Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii Uniwersytetu Warszawskiego, Press Fellow Wolfson College, Cambridge University, współtwórca Karty Etycznej Mediów, wieloletni członek Rady Etyki Mediów (1997–2010), biegły sądowy, ekspert sejmowy i senacki zajmujący się kodyfikacją prawa prasowego. Wykładał między innymi na Uniwersytecie Gdańskim, Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, w Szkole Głównej Handlowej oraz Wyższej Szkole Dziennikarskiej im. Melchiora Wańkowicza. Prowadzi zajęcia i szkolenia warsztatowe z zakresu prawa prasowego i etyki dziennikarskiej dla studentów dziennikarstwa, dziennikarzy, praktyków PR, sędziów i prokuratorów. Autor książek i artykułów poświęconych procesowi profesjonalizacji i statusowi prawno-etycznemu dziennikarza i jego zawodowej odpowiedzialności, między innymi: *Problemy prawne zawodu dziennikarskiego* (współaut. Bogdan Michalski, Warszawa 1998), *Profesjonalizacja w dziennikarstwie. Między modernizmem a ponowoczesnością* (Warszawa 2013), *Etyczne dziennikarstwo. Ewolucja deontyczna zawodu* (Warszawa 2015), *Rzetelne dziennikarstwo. Aksjologia i deontologia* (Warszawa 2018), *Fundamenty zawodu dziennikarza* (współaut. Ksenia Kakareko, Jacek Sobczak (Poznań–Warszawa 2019).

ORCID: 0000-0002-7531-7024

Ryszard Ficek

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II w Lublinie

Faith, Culture and a Human Person in the Thought of Cardinal Stefan Wyszyński

**Wiara, kultura i osoba ludzka w nauczaniu
Kardynała Stefana Wyszyńskiego**

ABSTRACT

This article depicts the specificity and multidimensional nature of Stefan Wyszyński's personalistic conception concerning the Christian vision of involvement in culture. Therefore, attention has been paid to how the central tenets of personalism can form the basis for shaping culture, especially to contemporary (post)-modern reality? Thus, the analysis of culture carried out in the presented paper explains the discussed issues regarding a vocation addressed to every human being. Moreover, emphasizing such elements as the human person, family, nation, state, the international community, culture, economy, and politics understood in an integral way, as well as the Church proclaiming the universal message of salvation, the personalistic vision of culture shows a praxeological character, rooted in a concrete human existence and oriented towards the dimension of creative-saving. It allows not only the direct inclusion of the human person in the current of civilization and cultural changes but also allows a person to discover the right place in the dynamically changing realities of the modern world.

KEYWORDS

Stefan Wyszyński, personalism, culture, evangelization, postmodernism

ABSTRAKT

Niniejszy artykuł ukazuje specyfika i wielowymiarowy charakter personalistycznej koncepcji Stefana Wyszyńskiego w odniesieniu do chrześcijańskiej wizji zaangażowania w kulturę. W tym kontekście zwrócono uwagę na to, w jakim zakresie główne założenia personalizmu mogą stanowić podstawę do kształtowania kultury, zwłaszcza w odniesieniu do współczesnej rzeczywistości (post)-modernistycznej? Przeprowadzona w powyższym artykule analiza kultury pozwala ukazać omawianą problematykę w kategoriach powołania skierowanego do każdego człowieka. Dzięki uwypukleniu takich elementów jak: osoba ludzka, rodzina, naród, państwo, społeczność międzynarodowa, integralnie rozumiana kultura, ekonomia i polityka, a także Kościół głoszący powszechne orędzie zbawienia, personalistyczna wizja kultury wykazuje charakter prakseologiczny, zakorzeniony w konkretnej ludzkiej egzystencji i ukierunkowany na wymiar stwórczo-zbawczy. Umożliwia to nie tylko bezpośrednie włączenie się osoby ludzkiej w nurt zachodzących przemian cywilizacyjno-kulturowych, ale równocześnie pozwala człowiekowi odkryć właściwe miejsce w dynamicznie zmieniających się realiach współczesnego świata.

SŁOWA KLUCZOWE

Stefan Wyszyński, personalizm, kultura, ewangelizacja, postmodernizm

INTRODUCTION

The concept of man presented by Cardinal Stefan Wyszyński emphasized its personalist character. It was part of the broader trend of the so-called "Relational personalism," which recognized the person not only as of the highest value but also as the key to understanding the entire reality. In his understanding, man's anthropological and philosophical vision, without relation to the whole existence, always remains in some way detached, isolated, and – eventually – fictional.

In this sense, the category of "person" in the considerations of man and culture is of fundamental importance to Wyszyński. In his understanding, the human person is the highest being in the hierarchy of natural beings. In other words, the human person makes what is "most perfect" in all nature. Therefore, he is (1) a real substance, determined by the same act of existence from conception to death. The beginning and the end of human life qualify a man as a contingent being, not having the ultimate reason for his existence, neither in himself nor in other beings similar to himself. (2) In addition, the man is a "potentialized" being. His actualization takes place both through the individual spiritual faculties, such as reason and will, as well as in the context of specific social relations with other people. (3) The third determinant of human existence is its transcendence, which – at the same time – determines the final coordinates of human life.

In all three aspects, therefore, the human person shows his dynamism. In each of his actions, there is a combination of personal contingency, potentiality, and transcendence. The consistent experience of one's own contingency, which is a subjective expression of his potentialisation, motivates a person to act. Each of his actions, in turn, not only contributes to updating the personal potentialities existing in him but also becomes a complement to his personal existence. On the other hand, the transcendence of the human being establishes the perspective of man's personal development. On the one hand, due to the acts of intellectual cognition, love, and freedom, the human person transcends the entire world of nature. On the other hand, through acts related to legal subjectivity, sovereignty, and religious dignity, a human being transcends every society he comes to actualize his potential, which means developing a specific personality.¹

---

¹ Cf. R. Ficek, *Christians in Socio-Political Life: An Applied Analysis of the Theological Anthropology of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, Toruń 2020, 27–43.

No wonder that one of the most crucial dimensions of Primate Wyszyński's personalist vision of Christian culture is its integral character. In this sense, culture is understood as the humanization of man's creative activity in the context of all temporal reality. The specificity of socio-cultural activity, however, cannot be reduced only to the category of progress, a purely material dimension, or the promotion of a scientific and technical civilization guided mainly by the principles of utilitarianism and economic profit and loss account. This kind of reductionist vision of culture rooted in a false conception of man and the world is not only unable to satisfy the deeper needs and aspirations of the human person, but – by showing a tendency to dominate man – can lead to the degradation and degeneration of essential dimensions of human life.

As a result, according to Wyszyński, only a personalistic vision of Christian culture is open to realizing a humans' personal fullness. No wonder then that the Christian vision of Primate Wyszyński's culture places man with all the richness of his personal being at the center of his interests.

As a result, according to Wyszyński, only a personalistic vision of Christian culture is open to realizing a humans' personal fullness. No wonder then that the Christian vision of Primate Wyszyński's culture places man with all the richness of his personal being at the center of his interests. In its assumptions, man becomes the main subject, goal, and sense of all creative activity, both in its cultural as well as cultural-formative character. Although the human person cannot live and function in isolation from the context of – broadly understood – culture, in Wyszyński's opinion, one cannot speak of an authentically Christian and humanistic culture that would be removed from the evangelical context of the truth about man and his place in the world. In other words, a personalistically understood

the culture, by shaping a human person following his vocation, becomes a special gift-challenge for him.²

In this context, man's primary task is to create space for an authentically humanist culture. It is possible thanks to the sphere of personal values which, in the service of man, condition the transformation of the whole reality of the world in the perspective of "a new heaven and a new earth" (cf. 2 Pt 3:13; Rev 21: 1). It is expressed primarily in cooperation with God the Creator in changing and improving the world. Moreover, supplementing the perspective of creation with the mystery of the Incarnation and Redemption accomplished by Jesus Christ is the crowning achievement of the saving history of man's relationship with God and with the entire temporal dimension. Culture, inscribed in the creative and salvific perspective, is an essential dimension of the human person's relationship to God. It emphasizes the exceptional dignity of man and his vocation, understood as the full realization of the person in the individual and social dimension. In this way, one can speak of a culture that genuinely humanizes and shapes the reality of temporality in the spirit of the Master of Nazareth.

1. ANTHROPOLOGICAL-THEOLOGICAL PERSPECTIVE

Throughout human history, culture has always been the proper environment for his life and activities. The complex structure of the human being encompassing and fusing two ontic dimensions – matter and spirit – determines the type of human immersion in the cosmos and the humankind of transcendence concerning the entire surrounding world.³ In this regard, "man is a rational and free being – he is the lord of creation."⁴ Since he is a potentialized person – subject to the constant law of development and updating of his personality – he enters into various

---

² Cf. A.F. Dziuba, *Humanizująca funkcja kultury, Z nauczania kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2013.

³ Cf. Wyszyński, „Konstytucja Pastoralna o obecności Kościoła w świecie współczesnym”. Warszawa – bazylika św. Jana 20. 03. 1966, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, (vol. 1–67), Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 23, 119–120; R. Ficek, *(Post-) Modernity and Christian Culture: In the Context of the Personalism of Stefan Cardinal Wyszyński*, "Roczniki Kulturoznawcze" 11 (2020), 51–56.

⁴ Wyszyński, *Spółeczność przyrodzona i nadprzyrodzona. II Konferencja Akademicka*. Warszawa – kościół św. Anny 16. 02. 1957, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 2, 61.

complex relationships, both with the world of matter and spirit. It is also reflected in a culture that encompasses virtually all dimensions of human life.⁵

Therefore, man's multidimensional activity means that the sphere of culture – explicitly human reality – requires direct involvement from him. It is expressed primarily because – due to cognition – the human person “assimilates” and interiorizes the existing world, enriching himself with the content of the reality understood in this way. The intellectualization of the existing reality allows a person to “come out of himself” in the act of voluntary action.⁶ It has its direct expression in the creative cultural activity through which the human person becomes – a kind of – *homo artifex*. Thus, the dynamic nature of the human being, expressed in the need for creative transformation and self-improvement, finds the right conditions in which a person can be fulfilled as a person.

In other words, the human person, created by God, is a miracle of existence and has something of the “preexistence of the Holy Trinity.” As a result, he exists and functions in a specific reality, enjoying the “secret” dimension of spiritual life that permeates his interior and – primarily through culture – transcends to the reality of the external world. As the subject – and simultaneously the object – of any cultural activity, the human person has his “inside and outside.” Man, therefore, can be both active and passive in his involvement in the transformation of mortality. Human personal identity is inscribed with specific content (e.g., through memory and imagination), as well as history – including the “transcendent history” of its existence, in which it can express itself through the “word,” work, deed, and all spiritual and material legacy, achievements, but also mistakes and failures. Therefore, man is not only an ordinary *compositum* of body and soul: it is a phenomenon whose being becomes a kind of “transcendence” directed towards the Absolute and the Infinite.⁷ In other words, he is the absolute existential subjecti-

---

⁵ Cf. Id., *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, Poznań: Pallotinum 1993, 109.

⁶ Cf. Id., *Bóg-Człowiekiem, aby człowiek był... Bogiem. Do inteligencji katolickiej*. Warszawa-Miodowa 14. 01. 1970, in: id., *„Idzie nowych ludzi plemię...”*. Wybór przemówień i rozważań, Poznań-Warszawa: Pallotinum 1973, 48–49; Cz. Bartnik, „Osoba” w filozofii i teologii, Lublin: Wydawnictwo Standruk 2017, 14–15.

⁷ Cf. Wyszyński, *O katolickiej woli życia. List pasterski na Wielkanoc 1947*, in: Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*. Warszawa: ODISS 1990, 33–34; Cz. Bartnik, „Osoba” w filozofii i teologii, 14; id., *Zarys myśli teologicznej Kardynała Wyszyńskiego*, „Ateneum Kapłańskie” 73 (1981), 97, 226–227.

fication of being with the possibility of internalization and self-transcendence inscribed in his essence towards a new form of existence in God. This time, however, without the boundaries of matter and time. Besides, man also has an inherent chance of development, but also the “irreversibility” of his potentiality. Therefore, he becomes more and more himself. Moreover, in the ontological and existential sense, it is – a kind of – “dynamics towards oneself” and at the same time “dynamics directed towards other people.”⁸

In this sense, when creating culture, a human person also “makes” himself, developing himself as a spiritual and corporal being.⁹ Man embracing everything that has been consciously and purposefully shaped by him – progress, science, art, technology, co-thinking, and cooperation with people, this whole reality transformed in and beyond him – he himself becomes the object, content, and goal of culture.¹⁰ It is rooted in the very nature of a man who “[...] seeks to maintain his existence. [...] We know it in the most ontological and eschatological terms as preserving one’s personality not only in the economic sense but also in the sense of its development and securing its duration – and its eternal extent.”¹¹

Man as a person – a specific micro-world and micro-community – becomes at the same time the main goal and content of culture. “The creativity of each person testifies to him, reveals his interior, his spirit, what he lives, what is his logos and ethos, what powers he has at his disposal.”¹² Such a “characteristic” of a cultural phenomenon expresses man’s attitude towards himself and the whole reality of the created world. The culmination of the process of personalization of culture

---

⁸ Cf. Id., *Do uczestniczek zjazdu pielęgniarek. Warszawa-Wawer 30. 12. 1956*, in: id., *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 1, 339); Id., *W słodkim jarzmie miłości. Warszawa 1. 06. 1967*, in: id., *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 26, 382–383; R. Ficek, *Christians in Socio-Political Life: An Applied Analysis of the Theological Anthropology of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, Toruń 2020, 27–34.

⁹ Cf. Wyszyński, *Zadania i środki oddziaływania Kościoła w Polsce w zakresie kształtowania kultury społeczno-katolickiej. Warszawa – kościół św. Anny 15. 01. 1971*, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 36, 59–60.

¹⁰ Cf. Id., *O nowym człowieku w Jezusie Chrystusie. Jasna Góra 3. 05. 1964*, in: *Listy Pastorskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris: Editions du Dialogue, 1975, 351.

¹¹ Wyszyński, *Homo Dei, I kazanie świętokrzyskie 13.01.1974*, in: Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, Warszawa: ODiSS, 1990, 575.

¹² Id., *Zaszczytna służba Słowu. Warszawa – Miodowa 8. 10. 1956*, in: Id., *Z rozważań nad kulturą*, 269; Cf. *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, nr 53.

as understood by Wyszyński is the exposition of the truth about man in a holistic creative and salvific perspective as a child of God (*homo Dei*)¹³ participating in the dramaturgy of the transformation of the created world (the sanctifying aspect) and awaiting a “new heaven and a new earth,” i.e., the eschatological perspective (cf. 2 Cor 12: 4; Rev 4: 2–8; 21: 2–10).

In this context, the good of the human person verifies the greatness and importance of culture. For this reason, as Wyszyński used to say, an “authentic” culture primarily has humanistic values; it is creativity undertaken with a human being in mind and focused on his fullness. “The Church,” the Primate emphasizes, “although it shows us heaven, it is realistic, and although it puts the person above

---

In Wyszyński's opinion, in Poland, there are opportunities to create its own cultural system – God's and human harmony, based on the tradition of our nation steeped in the Gospel. It is evidenced by works expressed in art, the science of morality, and history.

---

things [...], yet it is based on earthly reality.”¹⁴ Through involvement in cultural activities, a person expresses his relationship to the world. At the same time, it is a particular realization of God's calling to subdue the land. The specificity of this vocation is that man receives the privilege of participating in God's work of creating the world. A positive attitude to the whole reality of the world, which is a gift of God, affirmation of man, showing his dignity, a call to complete personal development through cognition, love, and comprehensive creativity – these are the fundamental values of the culture in the social dimension.

---

¹³ Cf. Wyszyński, «*Homo Dei*» I kazanie świętokrzyskie 13.01.1974, in: Id., *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, Warszawa: ODISS, 1990, 574–580.

¹⁴ Id., *Kształtowanie kultury społeczno-katolickiej w Polsce. Do prawników 15. 01. 1971*, in: id., *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, 437.

“The common and community-building nature of culture is made up of personal human qualities, the gifts of reason, will, and heart. Upbringing and preparation for life also help – what a person takes from the family, from the nation, from professional work, and well-organized state life.”¹⁵ Valuation of social-interpersonal relations in culture – starting from the family that educates to culture, through the nation united by culture, to the whole of humanity, for which authentic culture, especially Christian, is a synonym of peace.¹⁶

In Wyszyński's opinion, in Poland, there are opportunities to create its own cultural system – God's and human harmony, based on the tradition of our nation steeped in the Gospel. It is evidenced by works expressed in art, the science of morality, and history.¹⁷ They reveal the depth of the human spirit, express man's lofty desires and the values that he has adopted, ultimately striving for something higher than just purely material goals. Being the manifestation of culture, they show the objectified activity of a human, in which his interior and system of values are expressed.¹⁸

In other words, actual and integral culture is rooted in Christianity and cannot exist without the Church. To act in changing reality, the Church must also make use of culture. The very close connection of Christianity with culture – especially the spiritual one – does not mean that every culture is good in itself. Culture is always ambivalent, and it has the danger of alienation, which can turn – especially in the case of technology – even into domination over a man. But perhaps this is why it needs Christianity as a spiritual power that brings the “redemption” of culture, healing, cleansing from evil, from the sin of the world, delusion, and hypocrisy.¹⁹

---

¹⁵ Id., *Sumienie prawe u podstaw odnowy życia narodowego. Do wiernych w archikatedrze warszawskiej 6.01.1981*, in: id., *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, 993.

¹⁶ Cf. Id., *Homo oeconomicus, II kazanie świętokrzyskie 20.01.1974*, in: id., *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, 597–598); id., *Vratislavia – wróciła sława. Wrocław 31. 08. 1965*, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 70.

¹⁷ Cf. Id., *Ars longa.... Jasna Góra 5. 12. 1971*, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 201.

¹⁸ Cf. Id., *Obowiązek obrony kultury narodowej. Na zakończenie III Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Warszawie 30. 04. 1977*, in: Wyszyński, *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, 772; R. Ficik, *Moral Renewal as a Socio-Religious Imperative and the Destructive Actions of an Oppressive Totalitarian State: in the Context of Cardinal Stefan Wyszyński's Personalistic Concept of Social Life*, „Roczniki Teologiczne” 67 (2020) 5, 53–58.

¹⁹ Cf. Cz. S. Bartnik, *Chrześcijańska pedagogia narodowa według Stefana Wyszyńskiego*, in: id., *Polska teologia narodu*, Lublin: TN KUL 1988, 195.

2. FAITH VS. CULTURE AND CULTURE VS. FAITH: SPECIFICITY, INTERDEPENDENCE AND MUTUAL REFERENCES

Culture understood in the spirit of Christian personalism aims at the comprehensive development of man, thus changing the existing reality of the world around him. In this context, the entire complex actuality of culture – albeit multidimensional – can be treated as one culture, even though it consists of a set of diverse values and cultural activities rooted in faith.²⁰ However, many contemporary intellectuals, especially in the context of the discourse of the postmodern era, contrast faith – and often religion – with culture and recognize that faith does not and should not have a close relationship with culture.²¹ Moreover, in displaying

---

²⁰ Cf. Wyszyński, *In principio erat Verbum.... W 600-lecie powstania Uniwersytetu Jagiellońskiego*, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 57–58; Wyszyński, *Do artystów scen warszawskich*. Warszawa. Dom Arcybiskupów 10. 01. 1971, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 180.

²¹ Postmodern discourse, however, is broadly based on the following principles: (1) First, *anti-historicism*, which is the rejection (condemnation) of tradition and, associated with it, historical thinking. Although the “historical trips” of postmodernists go back to the times of Plato and Aristotle (understood in Plato’s way of thinking), the most criticized is Descartes and the extremely rationalist current of post-Cartesian thought, as well as the earlier historic utopism and later ideologism, which became the principles of (social) philosophy in the Enlightenment – from its cognitive and anthropological optimism and its teleological historiography, according to which history has a transcendent sense-goal – that is why in the writings of postmodernists we find the most anti-Enlightenment rhetoric. (2) Secondly, *anti-essentialism* (*anti-fundamentalism* or *anti-foundationalism*), which consists in rejecting the modernist dogma of the existence of the so-called “unshakable principles” or the so-called “permanent” – ontological, cognitive, moral, artistic, and religious. The belief in the existence of such “constants” is often called by postmodernists the “error of centrism”: logos-centrism, theo-centrism, or – as in feminism – *phallus-centrism*. Those mentioned above “unshakable principles” were treated in modernism as universal model causes of human civilization and cultural activities, which led to the totalization and mechanization of social life and the alienation of its fundamental structures; the so-called judgmental philosophies that arose from the spirit of modernism could only create nightmarish Leviathan states (K. Popper). *Antisessentialism* is generally expressed in the catchy psychological “obituary” presented in popular slogans heralding the coming of the era of the so-called “death” of culture – God, man, science, morality, or art. In this case, the word „death” means that the traditional ideas and concepts of God, man, and morality are logically “dead,” that is, they can no longer generate culture. In other words, humanity is in the so-called “exhaustion of opportunities” phase and thus reached the end of its own history. (3) Third, *anti-discriminatorism* (*anti-binarism*, *anti-dualism*, *anti-positionism*), that is, negating the modernist myth of oppositions, e.g., subject-object; mind-body; reason – feelings; cognition – action; truth false; good evil; beauty ugliness. According to

faith in the dimension of public space, they see even – a kind of – reprehensible behavior.²²

According to Wyszyński's vision of culture, man as a *homo artifex* is its subject, purpose, and meaning, permanently displayed in the creative-salvific perspective. No wonder then that the Primate's understanding of culture aroused quite a lot of controversy, especially in the context of contemporary attitude towards the world described as modernism or postmodernism. The tendency that exists between the personalist concept of culture and broadly understood (post) modernity is inscribed in the specificity of contemporary cultural reality, which is rooted in the initial period of shaping the Christian vision of earthly reality. Moreover, the tensions between Catholicism and "modernity" that have arisen over the centuries are undoubtedly deep and lasting. Therefore, the above article fits into the context of the debate on the position and role of the Christian understanding of culture in the contemporary world to the Catholic tradition and its place in the (post) modern world.²³ Regression and inertia in the Christian tradition regard-

---

postmodernists, the oppositional way of thinking "obsession with binarism" – leads to the emergence of undecidable problems in the culture, e.g., "mind-body problem" or the question of the definition of truth in culture, and results in the petrification of human life, and thus unjustified privileging of recognized ideals (values), and condemning others, i.e., intolerance. Cf. H. Kiereś, *Postmodernizm: rzeczywistość czy kreacja*, in: A. Maryniarczyk, M. J. Godek (red.), *Poznanie bytów, czy ustalenie sensów? Zadania współczesnej metafizyki*, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin, 2016, 177–179; R. Ficek, *(Post-) Modernity and Christian Culture: In the Context of the Personalism of Stefan Cardinal Wyszyński*, „Roczniki Kulturoznawcze” 11 (2020), 59–63.

²² In this context, the entire pastoral ministry and teaching of Cardinal Wyszyński strongly and firmly oppose this view. Wyszyński thought that – yes – faith and culture should be distinguished from each other but not separated (cf. Wyszyński, *Zadania i środki oddziaływania Kościoła w Polsce w zakresie kształtowania kultury społeczno-katolickiej*. Warszawa – kościół św. Anny 15. 01. 1971, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 36, 59–60). Undoubtedly, the nature of religion and culture are very different (religion is not part of the culture, and culture is not a "quasi-form" of religion). Nevertheless, the religious act and the cultural act are linked together through the same subject of "action" as a man. Moreover, for religion to develop as a mature and personal relationship with God, it must be "led" through a cultural niche in which man shapes his relationship with the world, himself, and other people. Therefore, culture appears functionally "earlier" than religion (faith), although ontically, the first is man's relationship with God the Creator. Cf. Cz. Bartnik, *Personalizm*, Lublin: WN KUL 2008, 452–453.

²³ Cf. Jan Zbigniew Celej, *Kultura chrześcijańska duszą narodu* (Warszawa: Wydawnictwo Siostr Loretanek, 1995), 34–57.

ing an apparent attitude towards the liberal, collectivist cultural tradition or the so-called contemporary (post) modern culture is not a new phenomenon. Nor did it arise due to reforms initiated by the Second Vatican Council or the implementation of their ideas in the contemporary reality of the post-Conciliar Church. Nevertheless, *Vaticanum II* is widely regarded as an epoch-making event that has set the direction and priorities for modern Christian involvement in the entire sphere of culture.

Therefore, a personalist understanding of the human person must capture all the complexity and richness of human nature, which cannot be reduced solely to earthly reality but is oriented towards eternity and infinity.²⁴ Also, culture – admittedly penetrating and based on temporal and material – ultimately transcends the created world, striving for a supernatural reality.²⁵ Thanks to sanctifying grace and various supernatural gifts, man's personal involvement in culture acquires a new dimension, which has its source in God.²⁶ However, such an understanding of Christian culture allows Cardinal Wyszyński to identify it with a supernatural culture whose fundamental foundation is Jesus Christ.²⁷ The Son of God incarnates in human history, binds humanity with God, and creates a culture in which God's reality is combined with human existence. Moreover, He poured his culture-creating power onto the Church. He constantly wants to incarnate himself in human creativity, permeate it with the supernatural values of the Gospel, enrich it with the power of his grace and illuminate it with the light of his truth.²⁸

An integral view of man as a subject related to personal transcendence is a condition for a proper and complete understanding of culture. Such a vision of culture accepts man and assigns him a special place in the universe. At the same time, he emphasizes the personal model of life that Jesus Christ outlined

---

²⁴ Cf. Wyszyński, *Miłość na codzień. Rozważania*, Poznań: Pallotinum, 1980. 190.

²⁵ Cf. Id., *Słowo Prymasa do najwierniejszego Grodu Poznańskiego. Poznań 19. 03. 1958*, in: id., *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 4 87.

²⁶ „Bóg chce tego powiązania. On ustanowił przedziwny porządek, dzięki któremu wszystkie sprawy Boże dzieją się po ludzku, a wszystkie sprawy ludzkie dzieją się po Bożemu” (ibid., 89).

²⁷ Cf. J.Z. Celej, *Kultura chrześcijańska duszą narodu*, Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 1995, 43.

²⁸ Cf. Wyszyński, *Kształtowanie kultury społeczno-katolickiej w Polsce, Do prawników 15.01.1971*, in: Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 439.

Himself.²⁹ The timeless character of human existence, inscribed in the perspective of the cross and the resurrection of Jesus Christ, shows that even suffering and death are sources of new, creative values for the culture that permeates human culture both in an individual and social dimension.³⁰ Thus, a man rooted in his cultural environment, thanks to Christianity, can discover the proper meaning of human life.³¹

An integral view of man as a subject related to personal transcendence is a condition for a proper and complete understanding of culture. Such a vision of culture accepts man and assigns him a special place in the universe. At the same time, he emphasizes the personal model of life that Jesus Christ outlined Himself.

Undoubtedly, the pastoral teaching of Cardinal Wyszyński is carried out in the challenging and complicated socio-political situation of the Polish nation. For this reason, the problem of the nation is a fundamental topic on which other issues focus. Also, in deliberations on culture, the dominant concept is national culture, which, in a sense, constitutes the fundamental structures of national existence.³² The openness of Christian culture to transcendence is shown in sincerity and plainness to all while respecting the freedom of every human person. The inalienable right to one's own culture, based on truth, freedom, justice, and love, is expressed "[...] at all levels of the human structure, starting from the nature of

---

²⁹ Cf. Id., *Ewangelia pierwszym manifestem wyzwolenia człowieka*. Warszawa, Miodowa 7. 09. 1980, in: pd., *Kościół w służbie Narodu*, 41.

³⁰ Cf. Id., „Krzyż stał się nam bramą”. 20-lecie wznowienia pracy na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Lublin 7. 06. 1964, in: id., *Z rozważań nad kulturą ojczyzną*, 36–37.

³¹ Cf. Id., *Zadania i środki oddziaływania Kościoła w Polsce w zakresie kształtowania kultury*, 59–60.

³² Cf. Bartnik, *Chrześcijańska pedagogia narodowa*, 196; Wyszyński, *Królowi królów.... Kraków – katedra na Wawelu* 18. 10. 1973, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 214.

a person's personality, through his family life, social, professional, national, state and international coexistence, universal"³³ The universalism of Christian culture understood in this way becomes a platform for dialogue and a source of inspiration for other cultures.³⁴

Thus, culture in its most profound dimensions transcends temporality and is directed towards eternity. It means "that one must be able to use material gains because material wealth and prosperity alone will not yet create a lasting and enduring culture."³⁵ Therefore, "[...] the culture of the spirit must penetrate matter, because only at such a cost will it be preserved, preserved and bear a hundredfold fruit."³⁶ Thus, specific feedback means that material culture works always testify to a certain "spirituality" of matter. On the other hand, the works of spiritual culture show a specific "embodiment" of what is spiritual. According to Primate Wyszyński, the whole miracle of culture understood in this way is expressed in reducing the infinity of spirit to a fragment of matter.³⁷

Although the Primate emphasizes the co-relational character of spiritual and material culture in the whole teaching, spiritual culture is of primary importance for all human cultures. It is expressed in the fact that spiritual culture is a permanent element that integrates a person both in the individual and social dimensions. It is the spiritual culture that is the source of the development of the human personality, determines the actual progress of man and humanity, and is a treasury of values that have been accumulated over generations and are still relevant and needed. Thus, the creative involvement of man in culture – especially in its spiritual dimension – is expressed primarily in the experience of enlightenment, initiation, and revelation of the unchanging truth that reveals love and the pursuit of genuine good. Consequently, it leads to the discovery of imperishable and eternal beauty.³⁸

---

³³ Id., *In principio*, 58.

³⁴ Cf. Id., *Miasto nieujarzmione śpiewa*. Warszawa – archikatedra św. Jana 24. 06. 1966, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 98.

³⁵ Id., *Budowanie Wrocławia z żywych i wybranych kamieni*. Wrocław – kościół Świętego Wojciecha 15. 10. 1966, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 105.

³⁶ Ibid., 106.

³⁷ Cf. Wyszyński, *Postulaty duszpasterskie wobec budownictwa sakralnego*. Warszawa 8. 11. 1957, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 3, 189.

³⁸ Cf. Id., *Do artystów scen warszawskich*, 180.

One of the fundamental determinants of Christian spiritual culture is the pursuit of truth. It is expressed primarily in society's proper intellectual and moral formation – especially of the young generation. Christian culture – emphasizes the Primacy – is “[...] the culture of truth. This culture links truth with love and would rather sacrifice itself for the sake of truth, as long as it would not give its brothers a scandal by a lie.”³⁹ This task is directed primarily to schools, universities, and other centers dealing with intellectual and moral formation. The inseparable relationship of Christian intellectual and moral culture permeates all human life structures, both its individual and social dimensions. A characteristic determinant of the social dimension of the human person – the creator of culture is “[...] a constant dialogue, guided in our personality by reason and will – reason that indicates the goal and the will that inspires us to act. And when we achieve the goal, we are faced, as it were, with the deepest problems of a rational being and make us get to know ourselves more and more deeply. The man then sees that his rationality and freedom are aimed at other people”.⁴⁰ Moreover, “[...] man not only shares himself with others but also uses personal and social values, the virtues of the mind, will and heart of other people.”⁴¹

Therefore, Cardinal Wyszyński demanded that Christian moral values be present and shape the human person and the family, nation, and state. According to the Primacy, morality cannot be separated from either spiritual or material culture. On the contrary, it is an integral element of human culture because nature requires man – the immediate creator of culture. Such a statement entitles us to speak of moral culture not as a different human culture but as certain principles of culture that should permeate all human creativity if he wants to pursue the good in himself and everyone.⁴² Christian moral culture understood in this way is rooted directly in God, who is the ultimate criterion of moral good.⁴³ Recognition of man as a unique, intrinsic value, as a subject open to transcendence, puts in

---

³⁹ Id., *Płock-Czerwińsk-Grunwald-Konstancja-Jasna Góra. Płock-katedra* 12. 11. 1966, in: id., *Z rozważań nad kulturą*, 112; id., *Kamienie węgielne budowane na górach świętych. Na Jasnej Górze po powrocie z uwięzienia* 2. 11. 1956, in: id., *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 64.

⁴⁰ Id., *Sumienie prawe*, 988.

⁴¹ Id., *List pasterski o społecznej krucjacie miłości. Warszawa – Wielki Post 1967*, in: *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, Paris: Editions du Dialogue, 1975, 543.

⁴² Cf. Celej, *Kultura chrześcijańska*, 55.

⁴³ Cf. Wyszyński, *List wielkopostny do duchowieństwa i wiernych. Gniezno* 2. 02. 1965, in: *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, 473.

order the entire hierarchy of moral values that must permeate culture to be fully human and for man. At the same time, the mystery of the Incarnate Word is the highest and unsurpassable model for the incarnation of moral values in human culture.⁴⁴ Thus, any commitment to culture is possible only based on the Gospel hierarchy of values, the foundation of which is the commandment to love God and man. In carrying out this task, however, a properly formed conscience is essential. As a gift of God, rooted in the very nature of the human person, conscience becomes the primary and immediate norm of morality proper to all human activity, including cultural activity. Therefore, only people guided by a well-formed conscience are capable of adequately assessing their behavior and making good choices, thanks to which they “bring love, serve good and make peace.”⁴⁵ The typology of conscience understood in this way defines and conditions various levels of creating and developing moral culture. Thus, one can speak of the moral culture of the human person, as well as the ethical culture of the family and the professional, civic and political moral culture.⁴⁶

The Christian spiritual and moral culture that conditions the integral development of the human person manifests itself primarily in the aesthetic culture, which – according to Primate Wyszyński – “is the creative work of the spirit.”⁴⁷ Aesthetic culture, i.e., human creativity aimed at expressing beauty in works of art and experiencing beauty, embodied in sculpture, painting, architecture, poetry, and even literature, is at its most profound level rising to God – Eternal Wisdom, Good, and Beauty. It applies primarily to religious culture, which, drawing inspiration from the Gospel, takes up the consolidation of the experiences of faith, hope, and love as well as the most profound human feelings and experiences that result from them, reflecting the moral order. Their common attribute is a particular drama, which is expressed because the “spirit’s speech” is described and perpetuated through matter. The artist becomes the performer of this thought, which

---

⁴⁴ Cf. Id., *Aby byli jedno. Słowo ekumeniczne* 27. 01. 1966, in: Id., *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, 271–276.

⁴⁵ Cf. Id., *Sumienie prawe*, 986–994.

⁴⁶ Cf. Id., *Harmonia Bożo-ludzka w Polsce. Bazylika archikatedralna w Warszawie* 6. 01. 1980, in: Id., *Nauczanie społeczne*, 1946–1981, 930–938.

⁴⁷ Id., *Postulaty duszpasterskie wobec budownictwa sakralnego. Warszawa 8.11.1957*, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 3, 188.

he has idealized in his soul. This process expresses a kind of continuation of the incarnation of the Word-Eternal Wisdom, which was connected with human reality – with the work of hands and the work of human thought.⁴⁸

However, emphasizing the importance of spiritual culture does not mean depreciating material culture. "Progress and technical development reveal to modern man the value and meaning of creation, the value of the matter-work of the Creator and the extraordinary wisdom that God has hidden in the world of creatures."⁴⁹ Therefore, the essential task of technical culture is implementing socio-economic goals leading to the integral personal development of a human being and satisfying all his living needs. Intensive development of culture – especially technological culture – does not always mean progress for the comprehensive good of man.⁵⁰ In serving the human person, it should consider the limits of moral norms that guard individuals and society.⁵¹

3. AXIOLOGICAL REQUIREMENTS

The personal dimension of the personalistic concept connects the human being with the entire world of the cosmos that surrounds him, which he simultaneously transcends through the phenomena of consciousness and acts of intellectual and intellectual cognition. An essential expression of this is man's openness to social reality, which is the primary plane for realizing the human person. He does this through various relationships to the structures of social life, which he also co-creates through his cultural commitment. Thus, social reality becomes a space of values that, by building and conditioning the development of the community dimension of human life, enable the realization of man as a person.

The sphere of values in the teaching of Primate Wyszyński is understood not only as of the reality that Christianity received as a deposit and cultivated in social

---

⁴⁸ Cf. Celej, *Kultura chrześcijańska*, 59.

⁴⁹ Wyszyński, *Kościół w obliczu nowej siły społecznej*. Warszawa 21. 05. 1968, in: id., *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 28, 431.

⁵⁰ Cf. Id., *Radość stała się dzisiaj temu domowi*. Warszawa-Włochy 24. 06. 1965, in: id., *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 20, 452.

⁵¹ Cf. Id., *Człowiek współczesny musi być świętym, jeśli nie ma stać się zbrodniarzem*. Ołtarzew 2. 09. 1980, in: id., *Kościół w służbie Narodu*, 32–36.

life. The axiological dimension of Christian involvement in culture is realized primarily in the concern for the penetration of the entire reality of social life – especially human culture – with evangelical values that lead to discovering the whole truth about the human person. The category of truth in the personalistic sense is the fundamental value that makes it possible not only to find the proper place of the human person in the entire reality of the created world but also conditions the realization of his vocation in the temporal and eternal dimension.⁵² The social extent of truth means, above all, the common good of all people – the result of dialogue and interpersonal communication.⁵³

Nevertheless, the social profile of truth can be subject to dangerous manipulation. It is especially true in the dimension of culture that shapes the personal profile of man and society. It happens most often through hypocrisy, authoritarianism, demagogy, and instrumental use of the truth. “So two worlds face each other; the first is a world that is internally unified and linked by being truthful and teaching the truth. It is an eminently humanistic world because truthfulness is human. The second world is non-humanistic [...]; he believes that a man can be struck with what is his highest dignity and greatest right”.⁵⁴

Therefore, the greatest threat to the truth in social life – including culture – is all forms of dictatorship. Any compelling a person to accept the truth causes that it completely loses its humanizing and activating value. In the system of physical or spiritual violence, truth ceases to be accurate, becomes its contradiction, and is rejected internally. Reconciling man directly as a rational and free being does not enrich him spiritually but destroys him.⁵⁵ In this context, in his speech to youth, Primate emphasizes: “Do not want cheap truths, do not want simple truths, do not want brochure truths! Want all the truth. Want pure truth! Look for it in the nature of your mind, your mind.”⁵⁶

---

⁵² Cf. R. Ficek, *(Post-) Modernity and Christian Culture in the Context of the Personalism of Stefan Cardinal Wyszyński*, *Roczniki Kulturoznawcze* 11 (2020) 2, 56–59.

⁵³ Cf. Wyszyński, *Na niwie wypalanej ogniem wsiećcie nowe. Do młodzieży akademickiej we Wrocławiu 2. 06. 1957*, in: Id., *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 87.

⁵⁴ Id., *Nauczycielu prawdomówny!*, 170; cf. Wyszyński, „Abyście byli synami światłości”. *Do naukowców Warszawy 21. 03. 1959*, in: id., *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 124.

⁵⁵ Cf. Kowalczyk, *Filozofia kultury*, 130.

⁵⁶ Wyszyński, *Na niwie wypalanej ogniem*, 87; id., *Do rodziców katolickich w sprawie religijnego wychowania dzieci i młodzieży. Gniezno 15. 08. 1951*, in: id., *Listy Pastorskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris: Editions du Dialogue, 1975, 208.

Only a spiritual culture open to love and other moral values gives a person inner maturity, naturalness, simplicity, and humility in intersubjective relationships.⁵⁷ In this sense, “[...] man must be loved and must love if he wants to perfect himself and fulfill his calling.” Therefore, there is a mutual correlation between the ethical level of man and the level of culture: the more significant the internal culture, the greater the righteousness of human life.⁵⁸ Thus, the economic and civilization level does not automatically determine the intellectual and spiritual individual and social culture.⁵⁹

The negation or even depreciation of a culture that promotes the importance of truth and respect for moral and religious values leads to severe threats to social life. It is expressed in the gradual “desensitization” of the social conscience and, consequently, the impoverishment of man’s spiritual culture, which leads to hypocrisy, violence, and enslavement. It is impossible to create an authentic culture that protects and promotes human dignity without permanent values and moral norms.⁶⁰

Therefore, the fundamental determinant of Christian culture’s personalistic character, as understood by Primate Wyszyński, is service to life. In his opinion, “[...] only in the course of life does each person acquire the full expression of their personality.”⁶¹ Life is a fundamental value of the entire human culture, and its promotion becomes the main task of Christian involvement in cultural and culture-creating activities.⁶² An essential element of Christian cultural activity is, therefore, sensitivity to aesthetic values, the chief of which is undoubtedly beauty. The category of beauty is expressed not only in works of art, architecture, or sculpture. Still, it is also associated with experiencing beauty in the natural world and the world of people as well as events.

---

⁵⁷ Cf. Id., *Kamienie węgielne budowania na górach świętych. Na Jasnej Górze po powrocie z uwięzienia* 2. 11. 1956, in: id., *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 64.

⁵⁸ Id., *Słowo duszpasterskie na Uroczystość Świętej Rodziny*. 8. 01. 1967, in: id., *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, 531.

⁵⁹ Cf. Kowalczyk, *Filozofia kultury*, 132.

⁶⁰ Cf. Ibid., 142.

⁶¹ Wyszyński, *W obronie życia nie narodzonych. Komańcza – wrzesień 1956*, in: id., *Prymas Polski w obronie życia*, vol. 1, 9.

⁶² Cf. Id., *Słowo pasterskie na tysiąclecie chrztu Polski. O przygotowaniu do odnowienia przyrzeczeń chrztu w wielką sobotę. Gniezno* 27. 02. 1966, in: id., *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, 505; id., *Myśli przewodnie roku życia. Warszawa* 7. 05. 1958, in: id., *Prymas Polski w obronie życia*, vol. 1, 43.

At the same time, there are significant relationships between art and morality because their impact on a person – both in the individual and social dimension – is substantial. There is also no doubt that every human activity – including artistic creation – is subject to moral evaluation. In the opinion of Primate Wyszyński, such products of art that promote psychological falsehood deform the personal and integral vision of a human being, provoke attitudes of aggression and hatred, liberate and approve animal sexuality, destroy conscience and undermine the dignity of the human person is immoral.⁶³ The main goal of art is to form man and to sensitize him to material and spiritual beauty. Indeed great art is based on the truth about man and directs its audience towards constructive moral values.

In summary, the basic principle of supernatural Christian culture is ChristLogos – the Saviour and Redeemer of man. He is at the same time the healing and salvation of all social reality. However, the religious dimension of cultural creativity requires from a man not only openness to the absolute-transcendent truth but also moral integrity of the recipient of culture.

As understood by Primate Wyszyński, artistic creativity is a form of “language” whose “word” not only becomes a carrier of community-creating content – a bridge connecting the present with the past and the future – but also reaches the supernatural dimension. Thus, it introduces man into the spirit and the sacred space, responding to his eternal longing for the Absolute.⁶⁴ “Today,

---

⁶³ Cf. Id., *U stóp Matki Słowa Wcielonego*, 112; R. Ficek, *Mariological Dimension of the Theological and Pastoral Concepts of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, “Studia Sandomierskie” 27 (2020), 231–245.

⁶⁴ The integral relationship of art with the sacred-religious dimension is visible, especially in Orthodox thought, an example of which is the “icon.” This particular aesthetic phenomenon – the culmination of which is an icon as a specific type of religious icon – is a kind of theophany that shows in the visible fabric material of the image an invisible, supernatural, and sacred space. Cf. P. Evdekimov, *Prawosławie*, Warszawa: PAX 1964, 248–251.

we all desire and seek such harmony between the inner content of life and the proclaimed word that there is no discord between them. "Maybe it is tragic happiness of modern man that he understood that a lying word does not save. The word must be truly eternal. It has to be born from some immaculate nursery, from some inner, spiritual purity, so that it can win, win over and nourish it".⁶⁵

In summary, the basic principle of supernatural Christian culture is *Christ-Logos* – the Saviour and Redeemer of man. He is at the same time the healing and salvation of all social reality. However, the religious dimension of cultural creativity requires from a man not only openness to the absolute-transcendent truth but also moral integrity of the recipient of culture.

CONCLUSIONS

Culture understood as a fundamental dimension of human life, and human activity plays an essential role in the entire teaching of Cardinal Wyszyński. The personalist perspective allows him to see the trustworthy source and purpose of authentically humanist culture in the human person. According to Primate, culture is all human activity rationally and purposefully aimed at the integral development of man in all its dimensions. Thanks to this, culture permeates the entire existence of the human person and – in a way – constitutes its essence.

Nevertheless, in Wyszyński's understanding, only an integral bond between culture and Christianity can shape an authentically humanistic culture. Therefore, the involvement of the human person in the reality of culture, combined with the richness of faith and grace, creates a specific synthesis that allows not only the full realization of man as a person. Involvement in culture also makes it possible to change the world's reality, making it truly "personal." In this way, personalistically understood culture becomes a reality in which man expresses himself and other people.

The Christian understanding of commitment to culture allows man to shape all complex levels of social life. The testimonies of human cultural activity – the realization of human spirituality – become at the same time an expression of the personalistic sphere of values deeply rooted in the community dimension of human life. Through goodness, truth, and beauty, the human spirit transforms the reality of the world of matter and becomes real both in works of culture and in

---

⁶⁵ Wyszyński, *U stóp Matki Słowa Wcielonego*, 112.

multidimensional social structures. The above process is directed not only at shaping human personality maturity, improving social systems, and humanizing the world but also shows human cultural activity through the prism of the creative and salvific plan of God's providence.

In this context, Cardinal Wyszyński emphasizes the role of Christian culture in the dimension of complex social conditions, especially from the perspective of the family and the Nation. A look at the history of the Nation from the point of view of the history of salvation emphasizes the fundamental value of Christian culture, which not only enables and stimulates the comprehensive development of more and more perfect forms of social and national life but also allows us to meet the challenges of history and – at the same time – becomes the essential condition for preserving the identity and sovereignty of the Nation. Undoubtedly, the Church plays a vital role in shaping a personally understood Christian culture. Therefore, the involvement of Christians in culture-forming activities is part of the process of shaping human culture. Thus, Christian culture becomes a kind of tool in the process of evangelizing the world. The introduction of God-Man into life in the world creates the basic foundations of authentically humanist culture, enabling the comprehensive development of all humanity based on truly personalistic values rooted in the Gospel message of the Good News.

BIBLIOGRAPHY

- Bartnik Cz. S., *„Osoba” w filozofii i teologii*, Lublin: Wydawnictwo Standruk 2017.
- Bartnik Cz. S., *Chrześcijańska pedagogia narodowa według Stefana Wyszyńskiego*, in: id., *Polska teologia narodu*, Lublin: TN KUL 1988, 183–242.
- Bartnik Cz. S., *Personalizm*, Lublin: WN KUL 2008.
- Bartnik Cz.S., *Zarys myśli teologicznej Kardynała Wyszyńskiego*, „Ateneum Kapłańskie” 73 (1981) vol. 97, 224–228.
- Celej J.Z., *Kultura chrześcijańska duszą narodu, W nauczaniu Prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 1995.
- Dziuba A.F., *Humanizująca funkcja kultury, Z nauczania kardynała Stefana Wyszyńskiego Prymasa Polski*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW, 2013.
- Evdekimov P., *Prawosławie*, Warszawa: PAX 1964.
- Ficek R., *(Post-) Modernity and Christian Culture: In the Context of the Personalism of Stefan Cardinal Wyszyński*, „Roczniki Kulturoznawcze” 11 (2020), 49–89.
- Ficek R., *Christians in Socio-Political Life: An Applied Analysis of the Theological Anthropology of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, Toruń 2020.

- Ficek R., *Mariological Dimension of the Theological and Pastoral Concepts of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, "Studia Sandomierskie" 27 (2020), 229–249.
- Ficek R., *Moral Renewal as a Socio-Religious Imperative and the Destructive Actions of an Oppressive Totalitarian State: in the Context of Cardinal Stefan Wyszyński's Personalistic Concept of Social Life*, „Roczniki Teologiczne” 67 (2020) 5, 39–61.
- Kiereś H., *Postmodernizm: rzeczywistość czy kreacja*, in: A. Maryniarczyk, M. J. Gądek (red.), *Poznanie bytów, czy ustalenie sensów? Zadania współczesnej metafizyki*, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2016, 175–190.
- Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”, in: <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/soborwatykanski-ii/141-konstytucja-duszpasterska-o-kosciele-w-swiecie-wspolczesnym-gaudium-et-spes.html> (access: 1 maj 2021).
- Kowalczyk S., *Filozofia kultury*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2005.
- Wyszyński S., *Aby byli jedno. Słowo ekumeniczne* 27. 01. 1966, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 271–276.
- Wyszyński S., *Abyście byli synami światłości. Do naukowców Warszawy* 21. 03. 1959, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 123–128.
- Wyszyński S., *Apel Prymasa Polski. Jasna Góra* 3. 05. 1965, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 20, 226–248.
- Wyszyński S., *Apel Synodu w obronie praw człowieka. Po powrocie z Synodu Biskupów, Warszawa* 26 I 1975, in: Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*. Warszawa 1990, 619–627.
- Wyszyński S., *Ars longa...*, *Jasna Góra* 5. 12. 1971, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 192–201.
- Wyszyński S., *Bezcenna wartość ludzkiego życia, Jasna Góra* 2.12.1956, in: S. Wyszyński, *Prymas Polski w obronie życia*, vol. 1, Warszawa: ODISS, 1982, 22–30.
- Wyszyński S., *Bóg-Człowiekiem, aby człowiek był... Bogiem. Do inteligencji katolickiej. Warszawa-Miodowa* 14. 01. 1970, in: S. Wyszyński, „*Idzie nowych ludzi plemię...*”: Wybór przemówień i rozważań, Poznań-Warszawa: Pallotinum 1973, 46–50.
- Wyszyński S., *Budowanie Wrocławia z żywych i wybranych kamieni. Wrocław – kościół Świętego Wojciecha* 15. 10. 1966, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 101–108.
- Wyszyński S., *Człowiek współczesny musi być świętym, jeśli nie ma stać się zbrodniarzem. Ołtarzew* 2. 09. 1980, in: S. Wyszyński, *Kościół w służbie Narodu*, 32–36.
- Wyszyński S., *Do artystów scen warszawskich. Warszawa. Dom Arcybiskupów* 10. 01. 1971, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 174–181.
- Wyszyński S., *Do uczestniczek zjazdu pielęgniarek. Warszawa-Wawer* 30. 12. 1956, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 1, 337–342.
- Wyszyński S., *Ewangelia pierwszym manifestem wyzwolenia człowieka. Warszawa, Miodowa* 7. 09. 1980, in: S. Wyszyński, *Kościół w służbie Narodu*, 40–43.
- Wyszyński S., *Harmonia Bożo-ludzka w Polsce. Bazylika archikatedralna w Warszawie* 6. 01. 1980, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 930–938.

- Wyszyński S., *Homo Dei, I kazanie świętokrzyskie 13.01.1974*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, Warszawa: ODiSS, 1990, 574–580.
- Wyszyński S., *Homo oeconomicus, II kazanie świętokrzyskie 20.01.1974*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 581–588.
- Wyszyński S., *In principio erat Verbum.... W 600-lecie powstania Uniwersytetu Jagiellońskiego*, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 56–68.
- Wyszyński S., *Kamienie węgielne budowane na górach świętych. Na Jasnej Górze po powrocie z uwięzienia (2.11.1956)*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*. Warszawa 1990, 62–67.
- Wyszyński S., *Konstytucja Pastoralna o obecności Kościoła w świecie współczesnym. Warszawa – bazylika św. Jana 20. 03. 1966*, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, (vol. 1–67), Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 23, 103–124.
- Wyszyński S., *Kościół w obliczu nowej siły społecznej. Warszawa 21. 05. 1968*, in: Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 28, 429–435.
- Wyszyński S., *Krzyż stał się nam bramą. 20-lecie wznowienia pracy na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Lublin 7. 06. 1964*, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą ojczyznę*, 35–46.
- Wyszyński S., *Kształtowanie kultury społeczno-katolickiej w Polsce, Do prawników 15.01.1971*, in: Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 436–444.
- Wyszyński S., *List pasterski o społecznej krucjacie miłości. Warszawa – Wielki Post 1967*, in: *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, Paris: Editions du Dialogue, 1975, 537–552.
- Wyszyński S., *List wielkopostny do duchowieństwa i wiernych. Gniezno 2. 02. 1965*, in: S. Wyszyński, *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, 571–581.
- Wyszyński S., *Miasto nieujarzmione śpiewa. Warszawa – archikatedra św. Jana 24. 06. 1966*, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 92–100.
- Wyszyński S., *Miłość i sprawiedliwość społeczna. Rozważania społeczne*, Poznań: Pallotinum 1993.
- Wyszyński S., *Miłość na co dzień. Rozważania*, Poznań: Pallotinum, 1980.
- Wyszyński S., *Myśli przewodnie roku życia. Warszawa 7. 05. 1958*, in: S. Wyszyński, *Prymas Polski w obronie życia*, vol. 1, 41–53.
- Wyszyński S., *Na niwie wypalanej ogniem wsiećcie nowe. Do młodzieży akademickiej we Wrocławiu 2. 06. 1957*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 82–94.
- Wyszyński S., *Nauczycielu prawdomówny! Do nauczycieli Warszawy 6.11.1960*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 168–173.
- Wyszyński S., *O katolickiej woli życia. List pasterski na Wielkanoc 1947*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*. Warszawa: ODiSS 1990, 29–40.
- Wyszyński S., *O nowym człowieku w Jezusie Chrystusie. Jasna Góra 3. 05. 1964*, in: S. Wyszyński, *Listy Pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paris: Editions du Dialogue, 1975, 348–353.

- Wyszyński S., *Obowiązek obrony kultury narodowej. Na zakończenie III Tygodnia Kultury Chrześcijańskiej w Warszawie 30. 04. 1977*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 769–772.
- Wyszyński S., *Płock-Czerwińsk-Grunwald-Konstancja-Jasna Góra. Płock-katedra 12. 11. 1966*, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 109–117.
- Wyszyński S., *Postulaty duszpasterskie wobec budownictwa sakralnego. Warszawa 8. 11. 1957*, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 3, 188–196.
- Wyszyński S., *Problemy życia społecznego w Polsce. Do duszpasterzy młodzieży męskiej 29 XII 1975*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*. Warszawa 1990, 669–675.
- Wyszyński S., *Radość stała się dzisiaj temu domowi. Warszawa-Włochy 24. 06. 1965*, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 20, 442–451.
- Wyszyński S., *Słowo duszpasterskie na Uroczystość Świętej Rodziny. 8. 01. 1967*, in: S. Wyszyński, *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, 531–534.
- Wyszyński S., *Słowo pasterskie na tysiąclecie chrztu Polski. O przygotowaniu do odnowienia przyrzeczeń chrztu w wielką sobotę. Gniezno 27. 02. 1966*, in: S. Wyszyński, *Listy Pasterskie Prymasa Polski 1946–1974*, 504–509.
- Wyszyński S., *Spółeczność przyrodzona i nadprzyrodzona. II Konferencja Akademicka. Warszawa – kościół św. Anny 16. 02. 1957*, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. I-LXVII, Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. II, 57–79.
- Wyszyński S., *Sumienie prawe u podstaw odnowy życia narodowego*, Poznań: Pallotinum 1981.
- Wyszyński S., *Sumienie prawe u podstaw odnowy życia narodowego. Do wiernych w archikatedrze warszawskiej 6.01.1981*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, Warszawa: ODiSS, 1990, 986–994.
- Wyszyński S., *U stóp Matki Słowa Wcielonego*, in: S. Wyszyński, *Nauczanie społeczne, 1946–1981*, 111–115.
- Wyszyński S., *Vratislavia – wróciła sława. Wrocław 31. 08. 1965*, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 67–75.
- Wyszyński S., *W obronie życia nie narodzonych. Komańcza – wrzesień 1956*, in: S. Wyszyński, *Prymas Polski w obronie życia*, vol. 1, 2–15.
- Wyszyński S., *W słodkim jarzmie miłości. Warszawa 1. 06. 1967*, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, vol. 26, 378–399.
- Wyszyński S., *Zadania i środki oddziaływania Kościoła w Polsce w zakresie kształtowania kultury społeczno-katolickiej. Warszawa – kościół św. Anny 15. 01. 1971*, in: S. Wyszyński, *Kazania i przemówienia autoryzowane 1956–1981*, (vol. 1–47), Archiwum Instytutu Prymasowskiego w Warszawie, vol. 36, 56–71.
- Wyszyński S., *Zaszczytna służba Słowu. Warszawa – Miodowa 8. 10. 1956*, in: S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą*, 266–271.

Biogram

Rev. Ryszard Ficek S.T.D., Ph.D. Long-term lecturer of moral theology, Catholic social science, and political science at Jordan University College/Tanzania. Catholic priest incardinated to the Diocese of Rockville Center/NY. Research interests: moral theology, cultural anthropology, church history, international relations. Recent book publications: *Tanzania: narodziny i funkcjonowanie państwa*, Toruń: Wydawnictwo Marszałek 2007; *Christians in Socio-Political Life: An Applied Analysis of the Theological Anthropology of Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland*, Toruń: Wydawnictwo Marszałek 2020; *Zaangażowanie chrześcijan w życie publiczne w kontekście nauczania kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Lublin: Gaudium 2020; *Primate of the Millennium: Cardinal Stefan Wyszyński, Life and Legacy*, Toruń: Wydawnictwo Marszałek 2021.

ORCID: 0000-0001-5238-6767

Anna Barańska-Szmitko

Uniwersytet Łódzki

Dyskurs historyczny a dyskurs popularnonaukowy w serwisie YouTube na przykładzie wybranych kanałów

Historical discourse and popular science discourse in YouTube on the example of the elected channels

ABSTRAKT

Celem artykułu jest przedstawienie cech dyskursu historycznego najpopularniejszych i rozwijających się polskojęzycznych kanałów historycznych w serwisie YouTube oraz próba określenia relacji między dyskursem historycznym a popularnonaukowym. Materiał badawczy stanowiły filmy kanałów *Historia Bez Cenzury*, *Irytujący Historyk*, *Oblicza wojny*, *Światowa Historia*, *Powojnie*. Analizie poddano tematykę, deklarowane motywacje/uzasadnienia wyboru danego tematu oraz styl wypowiedzi. Zakładano, że w wymienionych kanałach dyskurs historyczny oraz popularnonaukowy funkcjonują na równych prawach. Hipotezę tę zweryfikowano negatywnie. Wyniki analiz pokazały, że cechy dyskursu popularnonaukowego w dużej mierze determinują zawartość, styl materiału badawczego oraz wpływają na wybór i sposób przedstawienia omawianej tematyki. Na kształt dyskursu historycznego wpływa też tabloidyzacja i zjawisko infotainmentu.

SŁOWA KLUCZOWE

YouTube, dyskurs popularnonaukowy, dyskurs historyczny, analiza dyskursu, media społecznościowe

ABSTRACT

The aim of the article is to present the features of the historical discourse represented by the most popular and developing Polish-language historical channels on YouTube and the attempt to define the relationship between historical and popular science discourse. The research material consisted of films from the channels "Historia Bez Cenzury", "Irytujący Historyk", "Oblicza XX wieku", "Historia Światowa" and "Powojnie". The subject matters, the represented values and the style of utterance were analyzed. It was assumed that the historical and popular science discourse function on equal terms in the mentioned channels. This hypothesis was negatively verified. The results of the analysis showed that the features of popular science discourse largely determine the content and the style as much as tabloidization and infotainment.

KEYWORDS

YouTube, popular science discourse, historical discourse, discourse analyze, social media

WSTĘP

Celem niniejszego tekstu jest scharakteryzowanie dyskursu historycznego najbardziej popularnych polskojęzycznych kanałów historycznych serwisu YouTube oraz próba określenia relacji między dyskursem historycznym tych kanałów a dyskursem popularnonaukowym. W celu uniknięcia powtórzeń długich fraz niżej dyskurs historyczny analizowanych w niniejszym tekście kanałów serwisu YouTube¹ nazywa się „dyskursem historycznym”. Założono przy tym, że dyskurs określany tematycznie (historyczny) oraz ujmowany funkcjonalnie (popularnonaukowy) mogą współistnieć w obrębie jednego tekstu kultury. Postawiono hipotezę, że ta koegzystencja ma charakter swoistej autonomii, tj. wspomniane dyskursy ze względu na swoje dominanty (tematyczną i funkcjonalną) realizują się na właściwych sobie prawach i nie występują wzajemne wpływy na tyle silne, by determinowały kształt któregoś z tych dyskursów. Innymi słowy, dyskurs historyczny jako tematyczny realizuje się głównie na poziomie tematyki, natomiast dyskurs popularnonaukowy, którego wyznacznikiem jest aspekt funkcjonalny, determinuje przede wszystkim kształt warstwy stylistycznej, a oba te obszary, choć aktualizują się w jednej wypowiedzi, to nie naruszają swoich granic.

Niżej przedstawiono współczesny stan badań, wskazujący na współistnienie wielu dyskursów, następnie zaprezentowano materiał badawczy i metodę oraz na przykładzie tego materiału ukazano krótko cechy dyskursu popularnonaukowego jako tego, z którym w niniejszym tekście zestawiany jest dyskurs historyczny, analizowany we właściwej części analitycznej. Tak skomponowane wprowadzenie i analiza pozwalają zaobserwować wpływy między badanymi dyskursami.

1. MNOGOŚĆ DYSKURSÓW I DYSKURS HISTORYCZNY

Zarówno aktywność badaczy, jak i ich metadyskursowa refleksja wskazują na współistnienie wielu dyskursów.

Nie sposób zliczyć i wymienić opracowań dyskursu, które pojawiają się w literaturze naukowej. Jeśli uwzględnić choćby ostatnie i tylko polskie publikacje, ograniczone do dość kompleksowych prac, to wskazać należałoby teksty o dyskursach

---

¹ Takie zawężenie jest konieczne, ponieważ YouTube rządzi się regułami Internetu i mediów społecznościowych, ale też zasadami specyficznymi dla siebie.

określonych zbiorowości (społeczności ewangelickiej², polskiej³), o dyskursie dziedziny nauki (nauk humanistycznych⁴), o dyskursie wybranego medium (dyskurs telewizyjny⁵) czy o dyskursie innych aspektów komunikacji społecznej takich jak dyskursy marketingu⁶ albo dyskurs dyskryminacji i tolerancji⁷. Pojawiają się też prezentacje autorskich propozycji metodologicznych (lingwistyczna analiza dyskursu Waldemara Czachura⁸ czy onomastyczna analiza dyskursu Mariusza Rutkowskiego i Katarzyny Skowronek⁹). Te drobne przykłady oczywiście nie wyczerpują tematu. Wiele różnych opracowań dyskursów prezentują prace zbiorowe, jak choćby np. *Dyskurs i jego odmiany* pod redakcją Bożeny Witosz, Katarzyny Sujkowskiej-Sobisz i Ewy Ficek¹⁰, *Dyskurs artystyczny* pod red. Grażyny Habrajskiej¹¹, seria publikacji o dyskursie autopromocyjnym koordynowana przez Aleksandrę Kalisz i Ewelinę Tyc¹², *Analiza dyskursu publicznego* pod redakcją Marka Czyżewskiego i innych¹³, *Dyskurs. Współczesne opracowania i perspektywy badawcze* pod redakcją Iwony Witczak-Plisieckiej i Mikołaja Deckerta¹⁴ i inne opracowania w publikacjach zbiorowych czy w czasopismach naukowych, na wymienienie i omówienie których ramy niniejszego artykułu są zbyt wąskie.

² M. Grabowska, *Komunikacja oknem na kulturę. Wspólnota dyskursu kulturowym wymiarem funkcjonowania społeczności ewangelikalnej*, Gdańsk 2017.

³ A. Niewiara, *My i Inni – ewolucja wyobrażeń. Polski dyskurs prasowy w świetle imagologii i pamięci zbiorowej*, Katowice, 2020.

⁴ M. Król-Kumor, *Dyskurs nauk humanistycznych*, Kielce, 2019.

⁵ I. Loewe, *Dyskurs telewizyjny w świetle lingwistyki mediów*, Katowice 2018.

⁶ M. Smoleń-Wawrzusiszyn, *Polskie dyskursy marketingu. Perspektywa lingwistyczna*, Lublin 2018.

⁷ B. Ciesek, *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji w przestrzeni publicznej współczesnej Polski (wartości, postawy, strategie)*, Katowice 2018.

⁸ W. Czachur, *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław 2020.

⁹ M. Rutkowski, K. Skowronek, *Onomastyczna analiza dyskursu*, Kraków 2020.

¹⁰ B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, F. Ficek, (red.), *Dyskurs i jego odmiany*. Katowice 2016.

¹¹ G. Habrajska, *Dyskurs artystyczny*, Łódź 2017.

¹² Np. I. Loewe, E. Tyc, A. Kalisz, *Dyskurs autopromocyjny i jego współczesne odłamy*, t. 1, Katowice 2015.

¹³ M. Czyżewski, M. Otrocki, T. Piekot, J. Stachowiak (red.), *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, Warszawa 2017.

¹⁴ I. Witczak-Plisiecka, M. Deckert (red.) *Dyskurs. Współczesne opracowania i perspektywy badawcze*, Łódź, 2018.

Badacze zauważają mnogość badawczych obszarów i perspektyw¹⁵, niektórzy postulują pewne ogólne zasady tworzenia typologii dyskursów, jak robi to np. Bożena Witosz, dla której funkcjonalna i użyteczna typologia dyskursów reprezentuje raczej układ przestrzenny, oparty o model mapy czy sieci, niż układ hierarchiczny¹⁶.

W tym kontekście dyskurs historyczny funkcjonujący w serwisie YouTube jest jednym z wielu, któremu jeszcze nie poświęcono – wydaje się – należytej uwagi. Zaznaczyć należy, że dyskurs historyczny rozumiemy jako dyskurs opisu dziejów państw, narodów, cywilizacji czy społeczeństw¹⁷. Znamy opracowanie Rolanda Barthesa,¹⁸ jednak ono charakteryzuje dyskurs historii (w rozumieniu przyjętym w drugiej połowie XX wieku) na przykładzie tekstów Herodota, Machiavellego, Bousseta i Micheleta, czyli w innym wydaniu niż proponują to kanały popularnonaukowe YouTube'a. Niejako pośrednio dyskursu historycznego dotyczy tekst Agnieszki Wójcik¹⁹, charakteryzujący *Historię Bez Cenzury* jako kanał historyczny o potencjale kształtowania pamięci zbiorowej za pomocą strategii uwspółcześniania przekazu i somatyzacji (ukazywanie historii przez pryzmat cielesności bohaterów historii). Szereg badań, które też pośrednio dotyczą dyskursu historycznego prowadziła grupa poznańskich historyków pod przewodnictwem Wiktora Wernera. Skupili się na relacji między odbiorcą a mediami społecznościowymi, oferującymi treści historyczne. Zbadano najbardziej popularną

---

¹⁵ Zob. np. D. Brzozowska D., *Badania dyskursu ludycznego w opolskiej szkole stylistycznej*, „Oblicza Komunikacji” nr 5, s. 102 albo S. Gajda, *Współczesna polska przestrzeń dyskursywna*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 16.

¹⁶ B. Witosz, *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, w: B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice 2016, s. 22–30.

¹⁷ Rozumienie historii za: T. Falkowski, *Dyskurs historii nauki*, Poznań 2020, s. 9, gdzie Autor odwołuje się do publikacji: G. Bachelard, *L'actualite de l'histoire des sciences*, w: J.-F. Braunstein (red.), *L'histoire des sciences, méthodes, styles et controverses*, Paris, 2008, s. 160. Podobne ujęcie historii, będącej istotą dyskursu historycznego, reprezentuje *Słownik Języka Polskiego* PWN, gdzie jedno ze znaczeń leksemu historia to „dzieje państwa, narodu, społeczeństwa lub proces rozwoju czegoś”- *Słownik Języka Polskiego* PWN, hasło: historia, <https://sjp.pwn.pl/sjp/historia;2464781.html> (dostęp: 11.07.2021 r.)

¹⁸ R. Barthes, *Dyskurs historii*, tłum. K. Jarosz, „ER(R)GO: Teoria – Literatura – Kultura” 2001 nr 3, s. 104–115 (tekst we francuskim oryginale opublikowany w 1967 r.).

¹⁹ Wójcik A., *Językowe i pozajęzykowe mechanizmy kształtowania pamięci zbiorowej w popularnonaukowym programie „Historia bez Cenzury”, „Stylistyka” nr XXVIII, s. 247–264.*

tematykę filmów m.in. kanału *Historia Bez Cenzury* i jej znaczenie dla budowania tożsamości narodowej młodych ludzi²⁰. Określano też poziom świadomości historycznej internautów skupionych wokół historycznych kanałów YouTube i profili serwisu Facebook²¹ czy relację między wspomnianą świadomością a sposobem prowadzenia narracji²², wskazując na uzależnienie sposobu opowiadania historii w mediach społecznościowych od potrzeb współczesnego odbiorcy treści historycznych²³. Podkreślano też rozrywkowy charakter popularnego kanału *Historia Bez Cenzury*²⁴. Trudno wskazać inne opracowania, które dotyczyłyby w bliższym stopniu dyskursu historycznego i/lub jego funkcjonowania w serwisie YouTube.

W zgromadzonej literaturze przedmiotu da się zatem wyodrębnić wątek kształtowania pamięci zbiorowej i tożsamości narodowej przez edukujące historycznie media społecznościowe, a także dostosowywanie przekazu do odbiorców, potrzebujących rozrywki.

W zgromadzonej literaturze przedmiotu da się zatem wyodrębnić wątek kształtowania pamięci zbiorowej i tożsamości narodowej przez edukujące historycznie media społecznościowe, a także dostosowywanie przekazu do odbiorców,

---

²⁰ W. Werner, A. Trzoss, *Czy tożsamość kulturowa może być zmierzona? Badania nad mentalnością z perspektywy Cyfrowej Humanistyki i Obliczeniowych Nauk Społecznych*, „Культурологічний альманах” 2018 z. 10, s. 105–118.

²¹ W. Werner, D. Gralik, A. Trzoss, *Media społecznościowe a funkcjonowanie wiedzy historycznej w Polsce. Raport z badań*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny” 2019 t. 6, s. 211–235

²² W. Werner, D. Gralik, A. Trzoss, *Historia and YouTube. Narracja historyczna w dobie 2.0*, „Nauka” 2020 nr 3, s. 119–140.

²³ Zob. W. Werner, D. Gralik, A. Trzoss, *Media społecznościowe a funkcjonowanie wiedzy historycznej w Polsce. Raport z badań*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny” 2019 t. 6, s. 211–235.

²⁴ A. Trzoss, *Cyfrowy Homo Ludens. Historia jako element obszaru rozrywki na portalu społecznościowym Youtube*, w: D. Gołaszewska-Rusinowska, M. Mielewska, T. Sińczak (red.), *Popularyzacja nauk historycznych – teoria i praktyka. Zbiór studiów*, Toruń 2018, s. 193–209.

potrzebujących rozrywki. Zwłaszcza kwestia potrzeb rozrywkowych może być interesująca, ponieważ dyskurs popularnonaukowy wydaje się ją w pewnym zakresie realizować.

Należy przy tym uwzględnić, że statystyki podają, iż w skali świata dwa miliardy osób, czyli 1/3 internautów, są użytkownikami serwisu YouTube²⁵ i tym samym jego społeczna oraz kulturotwórcza rola okazuje się niepodważalna. Youtuberzy zyskują rangę gwiazd²⁶ o określonych publicznościach²⁷, którzy to (zarówno gwiazdy, jak i publiczności) stanowią obiekt zainteresowania i są wykorzystywani przez firmy w ramach influencer marketingu²⁸. Choć youtuber amator²⁹ wciąż świetnie funkcjonuje, to coraz większą grupę stanowią profesjonaliści³⁰.

Koegzystencja wielu dyskursów, znaczenie kulturowe dyskursu historycznego w procesie budowania tożsamości narodowej, rozrywkowe potrzeby odbiorców, które mogą być częściowo zaspokajane przez dyskurs popularnonaukowy oraz siła wpływu serwisu YouTube uzasadniają potrzebę zbadania dyskursu historycznego w jego popularnonaukowym wydaniu.

2. MATERIAŁ BADAWCZY I METODA

Materiał badawczy stanowiły filmy publikowane na pięciu najbardziej popularnych kanałach historycznych w Polsce. Przyjęto kryterium popularności za istotne w kontekście komunikacji w serwisie społecznościowym, jakim jest YouTube. Popularność mierzono w liczbie subskrypcji. W tym kontekście „Historia Bez Cenzury” ma 1,3 mln subskrypcji³¹, „Irytujący Historyk” 200 tys.³², „Oblicza

²⁵ <https://www.youtube.com/intl/pl/about/press/> – dostęp: 31.03.2021.

²⁶ S. Pereira., P. Moura, J. Fillol, *The youtubers phenomenon: what makes youtube stars so popular for young people?*, „Fonseca. Journal of Communication” 2018 nr 17: 107–123

²⁷ M. Grzesiak, *Profiling of YouTube users as a basis for creating the strategy for a personal brand of celebrities*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018 nr 360, s. 106–127.

²⁸ K. Stopczyńska, *Influencer marketing w dobie nowych mediów*, Łódź 2021.

²⁹ L. Rudzińska, *Amator w natarciu: wideoblogi i webshow jako przykład nowej amatorskiej aktywności w Sieci*, w: W. Godzic, Z. Bauer (red.), *E-gatunki. Dziennikarz w nowej przestrzeni komunikowania*, Warszawa 2015, 103–124.

³⁰ Zob. np. M. Lewandowska, *YouTube jako narzędzie kreowania wizerunku na przykładzie wideobloga Kammel Czanel*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2018 nr 14: 35–50.

³¹ Źródło: <https://www.youtube.com/user/HistoriaBezCenzuryMB> (dostęp: 17.03.2021 r.)

³² Źródło: <https://www.youtube.com/user/IrytujacyHistoryk> (dostęp: 17.03.2021 r.)

XX wieku” 109 tys.³³, „Światowa Historia” 77,9 tys.³⁴, „Powojnie” 55,1 tys.³⁵ (stan na 17.03.2021 r.)

Wybrano 30 ostatnich filmów każdego ze wspomnianych pięciu kanałów, publikowanych wstecz od 15.03.2021 roku. Dało to łącznie bazę 150 filmów, którą uznano za wystarczającą, by uzyskać rzetelny obraz dyskursu historycznego w jego popularnonaukowym wydaniu. Wstępna analiza pozwoliła stwierdzić, że każdy z wideoblogów bazy materiałowej reprezentuje dyskurs popularnonaukowy oraz historyczny.

Posłużono się lingwistycznie zorientowaną analizą dyskursu³⁶, uwzględniającą analizę tematyki i stylu wypowiedzi, a także skupiono się na motywacji youtuberów co do wyboru poszczególnych tematów. Ponieważ głównym kryterium wyodrębnienia dyskursu historycznego jest temat, to problematyce filmów poświęcono szczególną uwagę. Założono ponadto, że dla dyskursu tematycznego istotna jest nie tylko problematyka, ale także motywacja jej wyboru. Dlatego zdecydowano się też na określenie motywacji youtuberów w zakresie selekcji tematów. Styl omówiono wyłącznie o tyle, o ile nie był wyrazem realizacji dyskursu popularnonaukowego (niżej o determinacji stylu analizowanych kanałów przez dyskurs popularnonaukowy). Tematykę określano na podstawie tytułów, zakładając, że właśnie brzmienie tytułu jest dla widza decydujące, gdy wybiera odcinek do obejrzenia. W zakresie analizy stylu i motywacji wyboru tematów brano pod uwagę zarówno tytuły, jak i zawartość całych filmów. Z tych dwóch ostatnich źródeł pochodzi też zaprezentowana niżej egzemplifikacja stylu popularnonaukowego.

---

³³ Źródło: <https://www.youtube.com/channel/UCcga00y7vJVfI6xsAEA6Mog> (dostęp: 17.03.2021r.)

³⁴ Źródło: <https://www.youtube.com/channel/UCJ9gHWSXiG-S1QExFofDK9Q> (dostęp: 17.03.2021r.)

³⁵ Źródło: <https://www.youtube.com/channel/UC1t8ZKKaEXKyE86ga4xFFTg> (dostęp: 17.03.2021r.)

³⁶ Zob. np. M. Smoleń-Wawrzusiszyn, dz. cyt. albo A. Sokół-Klein, *Teksty ezoteryczne w mediach w świetle krytycznej analizy dyskursu*, Łódź 2017.

3. DYSKURS POPULARNONAUKOWY

Wyczerpującą charakterystykę stylu realizowanego w dyskursie popularnonaukowym (styl dyskursu popularnonaukowego) przedstawiła Anna Starzec³⁷, a realizację tych cech w kanałach popularnonaukowych serwisu YouTube dokładnie opisała Katarzyna Maciejak³⁸. Ponieważ w niniejszym opracowaniu uznaje się, że w przypadku dyskursów funkcjonalnych styl stanowi jeden z najbardziej wyrazistych elementów takich dyskursów³⁹, a także za B. Witosz przyjmuje się, że

Kulturowy zwrot w stylistyce tak czy owak zbliżył interpretacje stylów funkcjonalnych do analiz dyskursu. Dlatego też myślę, że częste dziś zamienne używanie obu terminów (np. *dyskurs naukowy / styl naukowy*, *dyskurs religijny / styl religijny*) w kontekście aktualnych badań nad stylami społecznymi nie jest teoretycznym ani metodologicznym nadużyciem⁴⁰.

to własności wymienione przez A. Starzec⁴¹ wylicza się tutaj nie jako cechy stylu, ale cechy dyskursu popularnonaukowego.

---

³⁷ A. Starzec, *Styl popularnonaukowy – styl dyskursu popularnonaukowego*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 71–110

³⁸ K. Maciejak, *YouTube w edukacji. Strategie nadawcze wideoblogów*, Kraków 2018, s. 107–138.

³⁹ Opracowanie Anny Starzec pochodzi z publikacji *Style współczesnej polszczyzny pod redakcją* E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (2013), gdzie wyraźnie widać z jednej strony ekspansję dyskursu, z drugiej zacieranie granic między stylem a dyskursem z jednoczesnym uwzględnieniem wzajemnych relacji. O pierwszej z tych tendencji świadczą opracowania nie o stylu, lecz o dyskursie, co wyrażają tytuły rozdziałów traktujących o dyskursie medialnym (U. Żydek-Bednarczuk), prasowym (M. Kita), telewizyjnym (I. Loewe), radiowym (M. Kita), internetowym (U. Żydek-Badnarczuk). Drugie z tych zjawisk również obrazują same tytuły rozdziałów, wśród których wymienić można: *Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego* (J. Nocoń), *Komunikacja polityczna – język, styl, dyskurs* (I. Kamińska-Szmaj), *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa* (E. Malinowska), *Styl popularnonaukowy – styl dyskursu popularnonaukowego* (A. Starzec). Więcej dyskusji nt. relacji między stylem a dyskursem zob. np. B. Witosz, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009; Tenże, *Badania nad dyskursem we współczesnym językoznawstwie polonistycznym*, „Oblicza Komunikacji” 2012 nr 5, s. 61–76; Tenże, *Czy potrzebne...*, dz. cyt.; A. Rejter, *Styl czy dyskurs naukowy? Perspektywa historyczna*, „Forum Lingwistyczne” 2018 nr 5: 17–25.

⁴⁰ B. Witosz, *Badania nad...*, art. cyt., s. 68.

⁴¹ Zob. A. Starzec, art. cyt.

W pojawiających się niżej odwołaniach do materiałów źródłowych posłużono się skrótowym zapisem inicjałów tytułu kanału (HBC – *Historia Bez Cenzury*, IH – *Irytujący Historyk*, OXX – *Oblicza XX wieku*, ŚH – *Światowa Historia*, P – *Powojnie*), natomiast data oznacza datę publikacji konkretnego filmu. W nawiasach podano tytuł filmu, chyba że zaznaczono, iż cytaty pochodzą z wypowiedzi prowadzącego.

Oprócz interaktywności (kontakt z internautami), komercjalizacji (publikacja treści interesujących dla widzów), polimedialności i wielokanałowości (jednoczesne komunikacyjne funkcjonowanie w kilku serwisach, jak np. na YouTube, Patronite, na Facebooku czy Twitterze), podkreślić też trzeba rangę atrakcyjności, ukazującej temat jako ciekawy czy intrygujący (np. *Efektowniej się nie dało... Samolotem z obozu koncentracyjnego*, ŚH, 03.03.2021) czy dialogowości imitującej kontakt z widzem (np. wypowiedź prowadzącego: *Opowiemy Wam o rabacji galicyjskiej*, HBC, 21.01.2021; *Jeśli dzisiaj przejmiecie się* – 01.09.2020, OXX). W dyskursie popularnonaukowym ważna też jest dynamika wypowiedzi, podtrzymująca wrażenie dialogu (różnorodne formy wypowiedzi i środków językowych), ekspresyjność (wypowiedź historyka: *co innego poczuć smród piekła obojczy* – IH, 09.03.2021) oraz fragmentaryzacja (konstruowanie narracji wokół jednego problemu – np. o prezydenturze Richarda Nixona w kontekście Afery Watergate – ŚH, 21.02.2021). Równie ważne są obrazowość i konkretność (*Wódka, kobiety i poezja – Konstanty I Gałczyński*, HBC, 03.09.2020) czy hybrydyczność tekstów (terminy wojskowe i polityczne występują obok zwrotów potocznych, niekiedy wzbogaconych o komizm, np. *potrzebowali wciąż bardzo dobrze wyszkolonego rekruta, który będzie precyzyjnie strzelał, szczególnie w szyku, wykombinowali więc...* IH, 16.06.2020). Nie bez znaczenia pozostają też: subiektywizm (wypowiedź prowadzącego: *W swoich skrajnych poglądach szli tak daleko (...)*, OXXw, 10.08.2020), komplementarność informacyjna (np. film opublikowany 30 sierpnia, nawiązujący do porozumień sierpniowych, P, 30.08.2020) czy informacyjna sekundarność w stosunku do tekstów naukowych (niektórzy z youtuberów podają w opisie filmu źródła, z których korzystali). Kolejnymi z cech dyskursu popularnonaukowego są: wizualizacja towarzysząca wypowiedzi oraz jej kompozycyjna wyrazistość (filmy te mają stały, typowy dla wideobloga popularnonaukowego układ treści, wypracowywany przez każdego z youtuberów indywidualnie).

Choć każdy z autorów analizowanych kanałów historycznych korzysta w różnych proporcjach z wymienionego zakresu środków właściwych dla dyskursu

popularnonaukowego, to wyraźny jest popularnonaukowy charakter materiału analitycznego.

4. WYNIKI

Prezentowane niżej wyniki analiz dotyczą tematyki dyskursu historycznego analizowanych kanałów serwisu YouTube, motywacji wyboru podejmowanych tematów, stylu analizowanego dyskursu oraz relacji między dyskursem historycznym a popularnonaukowym.

4.1. Tematyka dyskursu historycznego popularnonaukowych kanałów

W analizie tematyki wykorzystano wyłącznie tytuły filmów. Nie uwzględniano zgodności tytułu z zawartością, zakładając, że widz wybiera dany film właśnie na podstawie samego tytułu⁴².

Analiza wykazała, że można wskazać kilka obszarów tematycznych, w jakich funkcjonują youtuberzy. Wlogerzy opisują: osoby, przedmioty, okresy historyczne, pojedyncze wydarzenia, obyczajowość / kulturę, formacje / grupy ludzi, miejsca i niekiedy tylko wychodzą poza ten zbiór problematyki.

Wśród tematów dotyczących osób pojawiają się filmy czysto biograficzne. Są typowe dla kanału *Historia Bez Cenzury*, np. *As szpiegostwa – Jerzy Sosnowski* (HBC, 28.01.202), *Król mafii – Al. Capone* (HBC, 10.12.2020), choć występują też na innych kanałach (np. *Irytującego Historyka* film *Heros von Borcke*, IH, 20.12.2020). Tematyka biograficzna bywa również pretekstem do charakterystyki związanego z daną osobą okresu w historii, jak ma to miejsce w przypadku filmów kanałów *Oblicza XX wieku* i *Powojnie*, np. *Arno Breker – Naczelnny rzeźbiarz Hitlera* (OXXw, 31.05.2020), *Chruszczow i jego pomysły na Związek Radziecki. Kukurydza, Morze Aralskie i bieda* (P, 26.02.2021).

Część youtuberów chętnie opowiada historię różnych **przedmiotów**, np. gilotyny (*Ciach i po sprawie – historia gilotyny*, HBC, 03.12.2020, kanistra (*Kanister*, IH, 27.02.2021), orderu (*Krzyż Świętego Jerzego*, IH, 02.02.2021) czy broni (*Automat Kałasznikowa*, IH, 08.07.2020).

Najbardziej naturalne wydaje się opisywanie konkretnych **okresów historycznych**, jak np. rządów danego przywódcy (*Pierwsze lata rządów Mao. Polityka*

---

⁴² Zob. M. Ślawska, art. cyt.

Wielkiego Skoku i śmierć milionów Chińczyków. Co na to ZSRR? P, 05.03.2021), części wojny (8 IX 1941 – 27 I 1944, OXXw, 07.12.2020), całej wojny (*Wojna w Afganistanie: przyczyny, przebieg, skutki. Dlaczego armia ZSRR przegrała z partyzantami?* P, 25.12.2020) albo określonego roku (*Wydarzenia 2020 roku które przejdą do historii. 2020 to nie tylko Covid*, ŚH, 28.02.2021).

Bywa, że odcinek poświęcony zostaje konkretnemu **wydarzeniu**, np. powstaniu (*Rznięcie szlachty – rabacja galicyjska*, HBC, 21.01.2021), bitwie (*Bitwa o Leningrad cz. 3. „Przełamanie”*, OXXw, 13.12.2020) czy innemu historycznemu epizodowi (*Adam Michnik i Jacek Kuroń przed sądem. Najgłośniejszy proces PRL*, ŚH, 11.02.2021).

Zainteresowanie autorów niekiedy skoncentrowane jest też na **tematyce obyczajowo-kulturalnej**. Powstają wówczas filmy dotyczące np. gier (*Gambit mędrca – historia szachów*, HBC, 11.03.2021), mediów (*Czy przed wojną oglądano telewizję w Polsce? Największe osiągnięcia II RP*, OXXw, 16.11.2019; *Przegląd prasy: fałsz i propaganda w PRL na przykładzie prasy kobiecej. „Kobieta i Życie” z 1953 roku*, P, 25.01.2021) czy innych zjawisk (*Jedno z najbardziej zagadkowych wydarzeń w historii. Epidemia tańca*, ŚH, 12.03.2021).

Historycy serwisu poświęcają też swoją uwagę **formacjom czy też grupom ludzi**, wśród których wymienić można konkretne formacje wojskowe (*Dywizja Grendierów SS „Galizien”*, IH, 23.01.2021; *Armia Wielkopolska w 1920 roku*, IH, 30.09.2020), ale również duchowych (*Geniusze w sutannach*, HBC, 24.12.2020) czy mniejszości seksualne (*Zapomniani przez Świat. Homoseksualizm w III Rzeszy*, ŚH, 07.03.2021).

Zdarza się, że film dotyczy **określonego miejsca**, np. miasta (*Podziemne miasto*, IH, 27.12.2020) lub państwa (*Somalia. Historia upadku*, ŚH, 20.02.2021).

Rzadko prezentowane przez youtuberów opracowania wychodzą poza zaprezentowany tu zbiór (np. filmami takimi jak: *Dwie Polski na mapie świata – Intrygujący pomysł z 1990 roku* (OXXw, 16.06.2020) lub *Jak powinny nazywać się Czechy? Čechie? Českomoravsko? Čechoslávie? Morče? Čechrava?* (ŚH, 27.02.2021).

Jeśli przyrzeć się bliżej danym ilościowym dotyczącym zakresu tematycznego historycznego dyskursu popularnonaukowego w serwisie YouTube (tabela powyżej), to wyraźnie widać, że prawie każdy z youtuberów ma preferowane przez siebie kategorie tematyczne. Tak więc na kanale *Historia Bez Cenzury* najwięcej jest filmów biograficznych (12 filmów na 30) i tematyki obyczajowo-kulturalnej (8 odcinków), dla Irytującego Historyka najistotniejsze okazują się przedmioty

Tabela 1. Ilościowe zestawienie tematyki wybranych historycznych kanałów popularnonaukowych w serwisie YouTube. Źródło: opracowanie własne

Kanał	osoba	przedmioty	okres	wydarzenia	tematyka obyczajowa / kulturalna	formacje / grupy ludzi	miejsce	inne	razem
Historia bez cenzury	12	5	0	3	8	2	0	0	30
Irytujący Historyk	3	20	0	1	1	3	2	0	30
Oblicza XX wieku	8	0	7	10	2	0	1	2	30
Światowa Historia	6	0	5	8	1	4	5	1	30
Powojnie	8	1	13	2	5	0	1	0	30
Razem	37	26	25	24	17	9	9	3	150

(20 filmów, z których większość dotyczy broni), w *Obliczach XX wieku* szczególną uwagę poświęca się pojedynczym wydarzeniom (10), w *Powojniu* zaś okresom historycznym (13). Jedynie autor *Światowej Historii* wydaje się nie mieć wyraźnie dominującej tematyki. Nawet jeśli uwzględnimy te autorskie sympatie, to wciąż daje się zauważyć, że problematyka filmów skupiona wokół osób (37 filmów), przedmiotów (26), okresów (25) i pojedynczych wydarzeń historycznych (24) przeważa nad pozostałymi zainteresowaniami autorów (tematyka obyczajowa i kulturalna – 17 filmów, formacje / grupy ludzi – 9, miejsce – 9, inne – 9).

Warto zaznaczyć, że powyższa kategoryzacja tematyczna oparta została na zawartości sugerowanej przez tytuły, podczas gdy często bez względu na to, czy film ma dotyczyć osoby, przedmiotu, miejsca czy grupy/formacji ludzi, to w istocie traktuje o pojedynczym wydarzeniu bądź okresie historycznym. Tak więc np. w odcinku o Chruszczowie (P, 26.02.2021), opisano okres jego rządów; historia automatu Kałasznikowa nierozzerwalnie związana jest z historią ZSRR (IH, 08.07.2020), prasa w PRL-u może służyć do scharakteryzowania okresu Polski Ludowej (P, 25.01.2021), a opowiadanie o Forcie Gerharda (IH, 31.08.2020) trudne jest bez wspomnienia, dla jakich wydarzeń historycznych miejsce to miało znaczenie. Za centralne więc obszary tematyczne trzeba uznać okresy i wydarzenia historyczne. Należy też przy tym zauważyć, że opieranie głównego wątku narracji na osobie kluczowej dla danego okresu może się wpisywać w zjawisko personalizacji, typowej dla tabloidów i szerzej tabloidyzacji przekazu

medialnego⁴³, a polega np. na przedstawianiu wydarzeń z perspektywy jednostki, czasami przywoływaniu zdarzeń z jej życia prywatnego⁴⁴, co wiąże się z „zaangażowaniem emocjonalnym odbiorcy jako potencjalnego bohatera przedstawionych wydarzeń”⁴⁵. Taka zmiana optyki w istocie jest realizowana w badanym materiale (szczególnie jaskrawo w *Historii bez cenzury*, ale też na pozostałych kanałach).

Historia w badanych kanałach serwisu YouTube jest więc historią polityki i wojskowości z bardzo niewielkim udziałem problematyki społecznej, kulturowej i obyczajowej.

W zakresie tematyki zwraca uwagę oscylowanie tematów wokół państwowości (wydarzenia, przedmioty, wśród których głównie pojawia się broń), rządzących (osoby) oraz konfliktów zbrojnych (wydarzenia, miejsca). Historia w badanych kanałach serwisu YouTube jest więc historią polityki i wojskowości z bardzo niewielkim udziałem problematyki społecznej, kulturowej i obyczajowej. Nawet jeśli uwzględnimy, że np. spośród 37 tematów dotyczących osób siedem z nich wiąże się z osobowościami nauki czy kultury (dotyczą np. Thomasa Edisona – HBC, 31.12.2020, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego – HBC, 03.09.2020, Barbary Burbryk – ŚH, 13.03.2021) albo że wśród filmów o przedmiotach są cztery spoza kręgu tematyki politycznej (np. kanister – IH, 27.02.2021 czy auta PRL-u – HBC, 8.10.2020), to wciąż zdecydowanie przeważa tematyka związana z polityką i militariami.

Ten wynik pokrywa się z rezultatami uzyskanymi przez innych badaczy, analizujących tematykę kanału *Historia Bez Cenzury*⁴⁶ czy kilku wybranych kanałów

---

⁴³ Zob. na ten temat np. M. Wojdyła, *Wybrane wyznaczniki stylu tabloidów (na podstawie pierwszych stron gazet)*, „Oblicza Komunikacji” 2011 nr 4, s. 139; M. Steciąg, *Ekooszołomy burzą domy, czyli o tabloidydzacji dyskursu ekologicznego*, „Oblicza Komunikacji” 2010 nr 3, s. 139–140 albo

⁴⁴ M. Wojdyła, art. cyt., s. 147.

⁴⁵ M. Steciąg, art. cyt., s. 140.

⁴⁶ Zob. W. Werner, A. Trzoss, *Czy tożsamość kulturowa może być zmierzona? Badania nad mentalnością z perspektywy Cyfrowej Humanistyki i Obliczeniowych Nauk Społecznych* „Культурологічний альманах” 2018 z. 10, s. 116, gdzie mowa o dominacji tematyki wojennej na kanale *Historia Bez Cenzury*.

serwisu YouTube i profili Facebooka⁴⁷. Interpretują oni, że taki stan rzeczy wynika z potrzeb internautów, którzy reprezentują świadomość historyczną ukształtowaną przez państwowe działania rocznicowe, organizację przestrzeni (nazwy ulic, pomniki pamiątkowe) czy w końcu przez edukację szkolną, w której historia też do aspektu polityki i wojskości jest sprowadzana⁴⁸. Interpretacja wydaje się zasadna. W. Werner, A. Trzoss, D. Gralik nie powołują się na pracę G. Rudzińskiego, gdzie autor zauważa ten sam trend w opracowaniach wspierających maturzystów w nauce historii, które to opracowania z konieczności są wysoce dostosowane do podstawy programowej, reprezentowanej też w podręcznikach⁴⁹. Niemniej jednak wspomniane badania się uzupełniają i wyjaśniają, skąd wśród youtuberów dominacja tematyki politycznej i wojskowej: youtuberzy są ukształtowani w sposób zawężający historię do wspomnianych obszarów i takie same postrzeganie historii musi być udziałem odbiorców, edukowanych w identycznych lub analogicznych realiach. Tematyka dyskursu historycznego jest w pewnym sensie narzucona przez instytucjonalnie ukształtowaną świadomość historyczną twórców i odbiorców.

Pod względem geograficznym historia opisywana przez youtuberów dotyczy niemal wyłącznie Europy i Stanów Zjednoczonych. Na 150 analizowanych filmów, tylko dziewięć dotyczyło innych kontynentów (pięć związanych było z Afryką, dwa z Ameryką Południową i dwa z Azją). Dominuje historia XX wieku, zwłaszcza od II wojny światowej do lat 90. XX wieku (co niekiedy zaznacza już sama nazwa kanału, jak w przypadku wideobloga *Oblicza XX wieku*).

Jak zatem widzimy, youtuberzy – historycy⁵⁰ podejmują problematykę głównie okresów i wydarzeń historycznych związanych z Europą i Stanami Zjednoczonymi, przede wszystkim w zakresie XX wieku, uzupełniając ją o tematykę osób, przedmiotów, obyczajowości, kultury, formacji / grupy ludzi bądź miejsc. Opis wydarzeń historycznych może świadczyć o tabloidyzacji przekazu, właściwego

---

⁴⁷ W. Werner, A. Trzoss, D. Gralik, *Historia and YouTube. Narracja historyczna w dobie 2.0*, „Nauka” 2020 nr 3, s. 119–140.

⁴⁸ Tamże, s. 136–137.

⁴⁹ G. Rudziński, *Statystyczna reprezentacja wybranych wartości w słownictwie materiałów pomocniczych do nauki historii dla maturzystów*, w: A. Kiklewicz, J. Piwowar (red.), *Wartości i wartościowanie we współczesnej humanistyce. III: perspektywa językoznawcza*, Olsztyn 2017, s. 115–125.

⁵⁰ Każdy z nich, z wyjątkiem prowadzącego „Powojnie” (nie podaje informacji o sobie), deklaruje wykształcenie historyczne, stąd podstawa do nazwy tych youtuberów „historykami”.

dla współczesnych mediów, a sam zakres tematyczny jest wyrazem instytucjonalnie regulowanej świadomości historycznej.

Opis wydarzeń historycznych może świadczyć o tabloidyzacji przekazu, właściwego dla współczesnych mediów, a sam zakres tematyczny jest wyrazem instytucjonalnie regulowanej świadomości historycznej.

4.2. Motywacje youtuberów w zakresie wyboru tematyki filmów w dyskursie historycznym popularnonaukowych kanałów serwisu YouTube

Motywacje wyboru określonego tematu odcinka określano na podstawie tytułów i przede wszystkim wypowiedzi historyków w filmach. Każde wspomnienie, dlaczego zdecydowano się podjąć opracowania danego tematu, jakie może przynieść korzyści zaznajomienie się z określoną problematyką, czy np. dlaczego warto pamiętać o danym wydarzeniu lub osobie itp. uznano za przejaw ujawnienia motywacji youtubera, wskazanie uzasadnienia wyboru danego tematu. Zebrane wyniki stanowią uzupełnienie danych i interpretacji, uzyskanych w trakcie analizy samej tematyki. Cytaty poniżej pochodzą z wypowiedzi prowadzących.

Wśród motywacji youtuberów, rozumianych również jako uzasadnienia dla podjęcia tematu, wyróżnić można: zaspokojenie ciekawości, odkrywanie nienagłaśnianych faktów, weryfikację sądów/ wyobrażeń, wskazanie na korelację wydarzeń historycznych ze współczesnością, podkreślenie rangi postaci czy wydarzenia dla historii oraz w znacznie mniejszym stopniu powołanie się na: własne doświadczenia, inicjatywę internautów czy uwypuklenie propagowanych wartości.

Wśród motywacji historyków do podjęcia danego tematu dominuje **chęć zaspokojenia ciekawości**. Deklarują na przykład:

- Dziś opowiemy wam **o jednej z najciekawszych** dziewczyn w naszej historii. (HBC, 13.08.2020)
- I dziś właśnie o tym **bardzo interesującym** zabytku Wam opowiem, czyli Pantherturm (IH, 25.10.2020)

- Jak to się stało, że **Thomas Edison zamieszkał jako nędzarz** przy jednej z prestiżowych ulic Nowego Jorku? (31.12.2020, HBC)
- O co chodzi z Kongiem? Czemu jest tam tak źle i dlaczego tamtejszy konflikt z punktu widzenia politycznych rozgrywek to była **jedna wielka czarna komedia**? (ŚH, 09.02.2021)
- Związek Radziecki i Chińska Republika Ludowa. Dwie najpotężniejsze komunistyczne potęgi w historii, **a mimo to** ze sobą rywalizowały. **Mimo wspólnej ideologii**, której jakby nie patrzeć, wskazywała na bratnią przyjaźń narodów socjalistycznych. Czemu? O co z tym wszystkim chodzi? I **jak przebiegł konflikt** Chin i Związku Radzieckiego? (ŚH, 13.02.2021)

Ta ciekawość jest zakładania niejako a priori („jedna z najciekawszych dziewczyn” (HBC, 13.08.2020), bywa wskazywana za pomocą serii pytań (ŚH, 09.02.2021) albo poprzez budowanie pewnego konfliktu (ŚH, 13.02.2021) czy kontrastu (Tomasz Edison nędzarzem – 31.12.2020, HBC). Większości tego typu wypowiedzi towarzyszy wyraziste wartościowanie (*intersujący, nędzarz, czarna komedia*). Jak widać w ostatnim z przykładów, te sposoby wywoływania ciekawości mogą ze sobą współgrać w jednej wypowiedzi. Takie przypisywanie znaczenia, wartościowanie czy wskazywanie na kontrasty typowe jest dla procesu tabloidy-zacji⁵¹. Najczęściej zaspokojeniu ciekawości służą filmy *Historii bez Cenzury* oraz *Światowej Historii*. Wzbudzanie zaciekawienia stanowi też element podkreślania atrakcyjności, typowej dla dyskursu popularnonaukowego.

Określone tematy są też analizowane w filmach serwisu YouTube, ponieważ dają możliwość **odkrywania nienagłaśnianych dotąd faktów**.

- Kim byli tzw. twardogłowi komuniści, którzy całe życie poświęcili zbrodniczej ideologii? Dziś przedstawimy wam kilku z nich. (OXXw, 10.08.2020)
- Co takiego wydarzyło się w Moskwie, że Bierut stracił życie? Czy Sowietci faktycznie chcieli go usunąć? A być może zdarzyło się jeszcze coś innego? W tym materiale prześledzimy ostatnie dni i godziny Bronisława Bieruta i przyjrzymy się okolicznościom tej tajemniczej śmierci. (OXXw, 29.07.2020)

---

⁵¹ Zob.np. M. Steciąg, *Tabloidyżacja...*s. 139–140; M. Wojdyła, *Wybrane wyznaczniki...*, s. 139–140., D. Kępa-Figura, *Językowe wymiary tabloidyżacji – studium przypadku*, „Oblicza Komunikacji” 2010 nr 3, s. 127–129.

- Zapoczątkował rewolucję polityczną w kraju, skierowaną przeciwko Rosjanom. Choć wydawał się być na wygranej pozycji, ostatecznie przegrał, zamordowany na wniosek politycznych przeciwników. Jak to tego doszło i dlaczego musiał zginąć? (P, 12.03.2021)
- I tych ludzi [żołnierzy wojny secesyjnej w Polsce] **udało się wygrzebać z mroków historii** trochę więcej, dlatego do tego tematu jeszcze wrócimy. (IH, 20.12.2020)

Chociaż bywa, że pokazanie problematyki do tej pory mało znanej ma służyć pośrednio oddaniu hołdu osobom zapomnianym, a będącym bohaterami opowieści (jak w przypadku IH, 20.12.2020), to zwykle jednak sugeruje się ujawnienie pewnych tajemnic, co ponownie stanowi jeden z zabiegów typowych dla tabloidyzacji⁵² i dla uatrakcyjnienia przekazu, co jest właściwe dyskursowi popularnonaukowemu. Najczęściej takie intrygowanie stosuje prowadzący kanał *Oblicza XX wieku*.

Kolejnym z powodów, dla których określona tematyka się pojawia w analizowanych filmach dyskursu historycznego, to chęć **weryfikacji utrwalonych sądów/wyobrażeń**, czego wyrazem są np. deklaracje takie jak te poniżej:

- Jednak za PRL-u w naszym kraju powstawały też inne samochody osobowe, które z biegiem lat **stały się legendami**. Pytanie tylko: **czy słusznie?** (HBC, 8.10.2020)
- (...) skończyłem, czytając amerykańskie i niemieckie artykuły na ten temat. Bo **prawda okazała się inna niż wszyscy ją prezentują**. Ponadto przez wzgląd na ten prezent (naszywka jednej z dywizji USA, która brała udział w wyzwoleniu obozu w Dachau – przyp. A.B.-S.) postanowiłem Wam o tym opowiedzieć. (IH, 09.03.2021)
- Mam wrażenie, że w ostatnich czasach dość **często mówi się, że ktoś sieje propagandę**, że kłamie, że jest jak w PRL-u. (...) Chodzi mi bardziej o to, żebyśmy byli mądrzejsi głosząc takie tezy, odnosząc się wprost do czasów słusznie minionych i tego, **jak to faktycznie wyglądało** (odcinek o propagandzie w PRL-u, P, 30.08.2020)

Dane historyczne w tym przypadku służą sprawdzeniu, jaka jest różnica między obiegowym wyobrażeniem danego zjawiska a faktami. Ten typ motywacji nie

---

⁵² Tamże.

jest częsty. Jeśli się pojawia, to wykorzystują go twórcy cytowanych wyżej trzech kanałów (HBC, IH, P).

Bywa, że dany temat zostaje poruszony ze względu na **korelację ze współczesnością** – wpływ opisywanych wydarzeń na życie współczesne lub inny rodzaj analogii między przeszłym a aktualnym stanem, np.

- W tym materiale przedstawimy wam historię, o której mówi się do dziś i której skutki w Rosji nadal są odczuwalne. Przedstawimy wam dramat leningradczyków, kulisy ataku oraz zażartą walkę o przetrwanie. (OXXw, 11.12.2020).
- Opowiemy Wam o rabacji galicyjskiej, czyli jak niewiele trzeba, żeby ludzie skoczyli sobie do gardeł ku radości władzy. Czyja to była sprawka i czy dziś może się to znowu powtórzyć? Czas na nowy odcinek „Historii Bez Cenzury” (21.01.2021, HBC).

Takie analogie rzadko są *expressis verbis* wyrażane. Podobnie jak kolejny z powodów poruszenia określonej problematyki, czyli **wskazywanie na rangę postaci czy wydarzenia dla historii** kraju, regionu czy świata:

- Bohaterem dzisiejszego odcinka będzie człowiek, którego popularność swego czasu dorównywała sławie największych gwiazd Hollywood i świata muzyki. **Z honorami przyjmowany był zarówno na Kremlu, jaki w pałacu Buckingham.** Opowiem Wam dzisiaj historię Jurija Gagarina, **pierwszego człowieka w kosmosie.** (P, 19.02.2021)
- To jeden z **najważniejszych** polityków Zachodnich Niemiec. (P, 11.12.2020)
- W historii Chin chyba nie ma obecnie **bardziej rozpoznawalnej** postaci niż Mao Tse-Tung. (P, 05.03.2021)
- Wydaje mi się, że temat ten był nieco pomijany w polskich mediach i jeśli ktoś nie siedzi w konfliktach afrykańskich (...) mógł nawet nie słyszeć o owych starciach, a myślę, że w kontekście kontynentu Afrykańskiego jest to dość **istotne.** (ŚH, 02.03.2021)

Ta motywacja wyboru tematu właściwa jest szczególnie jednemu z twórców. Posługuje się nią przede wszystkim autor kanału *Powojnie*.

Chociaż wydaje się, że wiele filmów powstaje z uwagi na zgłaszane w mediach społecznościowych preferencje internautów, to youtuberzy rzadko informują

wprost o **inicjatywie internautów**, którą ci ostatni wyrażają w postaci prośby o konkretny temat (IH, 30.09.2020) czy zaproszenia do miejsc, o których ostatecznie został nakręcony film (IH, 31.08.2020).

Jednostkowe też przypadki wskazują na **propagowanie określonych wartości**, jak ma to miejsce w wypowiedziach poniżej:

- Dziękuję wszystkim, którzy pamiętali i to nie chodzi o mnie. **Chodzi o to, by młodzież pamiętała o obowiązku obrony ojczyzny.** (08.02.2021, IH)
- Reymont był niesamowitym twardzielem, a z jego życia możemy wyciągnąć kilka cennych wniosków. Przede wszystkim **książki są niesamowicie ważne i mogą zmienić życie na lepsze (...)** (HBC, 29.10.2020)

Tego typu deklaracje pojawiają się niekiedy na kanale *Irytujący Historyk* oraz *Historia Bez Cenzury*. W przypadku pierwszego z nich propagowanie patriotyzmu wydaje się jedną z misji youtubera. Natomiast autorzy drugiego z kanałów zwykle uzależniają propagowane wartości od oczekiwań sponsorów.

Raz tylko pojawiła się motywacja w postaci chęci **opisu własnego doświadczenia**:

- Dziś Wam opowiem moją historię. Serdecznie zapraszam na film o Tarpan Honkerze. (IH, 08.11.2020).

Jak zatem widzimy, motywacje youtuberów do wyboru konkretnych tematów bywają różne. Część z nich ma wymiar tabloidowy (zaspokajanie ciekawości, weryfikacja sądów, odkrywanie nienagłaśnianych faktów), choć bywa też wskazywana ranga wydarzenia/osoby czy korelacja wydarzeń dawnych z aktualnymi. Chociaż niektóre motywacje są szczególnie preferowane przez określonych twórców, to niemal każdy z powodów podjęcia się realizacji określonego tematu występuje w materiale badawczym wszystkich kanałów. Rozrywkowy charakter filmów (zaspokajanie ciekawości, weryfikacja sądów, odkrywanie nienagłaśnianych faktów) można też wiązać z właściwościami dyskursu popularnonaukowego, który przede wszystkim ma rozwijać wiedzę przez zaciekawienie atrakcyjną dla odbiorcy problematyką. Należy też zwrócić uwagę na wspomniane już potrzeby rozrywkowe odbiorców⁵³, które determinują wybór tematów i na co najwyraźniej twórcy internetowi są wyczuleni.

⁵³ A. Trzoss, art. cyt., W. Werner, D. Gralik, A. Trzoss, art. cyt.

4.3. Styl dyskursu historycznego badanych kanałów serwisu YouTube

Jak zostało wspomniane, styl w analizowanych programach jest determinowany przez wyznaczniki dyskursu popularnonaukowego. Sam dyskurs historyczny reprezentuje dwie dystynktywne, wynikające z tematu cechy, do których należy zaliczyć narracyjność oraz leksykę niezbędną do referowania wydarzeń.

Rozrywkowy charakter filmów (zaspokajanie ciekawości, weryfikacja obiegowych sądów, odkrywanie nienagłaśnianych faktów), można też wiązać z właściwościami dyskursu popularnonaukowego, który przede wszystkim ma rozwijać wiedzę przez zaciekawienie atrakcyjną dla odbiorcy problematyką. Należy też zwrócić uwagę na wspomniane już potrzeby rozrywkowe odbiorców, które determinują wybór tematów, na co najwyraźniej twórcy internetowi są wyczuleni.

Narracja, rozumiana jako ukazywanie ciągu następujących po sobie zdarzeń, jest konieczna. Bez względu na to, czy youtuberzy opowiadają o osobie, zjawisku, grupie ludzi, okresie historycznym, to konieczny jest wywód linearny. Mogą zdarzyć się retrospekcje czy szerszy opis pojedynczej sytuacji, ale bezwzględnie pojawia się narracja, pozwalająca odtworzyć ciąg przyczynowo-skutkowy.

W zakresie leksyki, potrzebne są takie jej reprezentacje, które pozwolą wspomnianą narracyjność realizować w obszarze zawężonym do wspomnianej problematyki głównie politycznej i wojskowej z elementami życia społecznego, kulturowego i obyczajowego. Takie słownictwo obejmuje trzy główne grupy: nazwy własne, daty i leksemy, które współcześnie nie mają swoich desygnatów.

Wśród **nazw własnych** wyróżnić można kilka ich typów. Jednym z nich są **imiona i nazwiska polityków, wojskowych lub innych ważnych dla danego tematu osób**, np. Adolf Hitler (XXw, 08.01.2021), Bolesław Bierut (OXXw, 29.07.2020), Władysław Herman (ŚH, 22.02.2021), Juri Gagarin (P, 19.02.2021). Ze względu na konieczność wskazania miejsca relacjonowanych wydarzeń

potrzebne jest wymienianie stosownych **nazw miejsc**, w tym państw, regionów, miast, miejscowości czy lokalizacji wojskowych, jak np. Stany Zjednoczone (P, 16.10.2020), Galicja (HBC, 21.01.2021), Las Vegas (P, 13.11.2020), Newburyport (HBC, 04.02.2021), Potępa (OXXw, 18.02.2021.), Ford Gerharda (IH, 31.08.2020). Pojawiają się też utworzone przez historyków **nazwy wydarzeń** czy dokumentów, jak np. rzeź galicyjska (HBC, 21.01.2021), pakt Ribbentrop-Mołotow (OXXw, 10.01.2020), Konwencja Genewska (IH, 09.03.2021), obrona Wybrzeża (HBC, 1939. 07.01.2021), Blitzkrieg (OXXw, 13.12.2020), bitwa o Leningrad (OXXw, 13.12.2020), operacja Gomora (ŚH., 15.02.2020) itd. Są też inne nazwy własne, jak np. Radio Wolna Europa (P, 25.09.2020), Hipisi (P, 05.02.2021).

Co ciekawe, w tego typu dyskursie tematycznym zasadne byłoby precyzyjne podawanie nazw własnych źródeł, z których youtuberzy czerpią swoją wiedzę. Jest to jednak pomijane. W opisach filmów (jednak nie w samym filmie) takie dane pojawiają się w przypadku *Historii bez Cenzury* i *Oblicz XX wieku*. Źródła wiedzy potrzebnej do przygotowania odcinka nie podają w opisach autorzy kanałów: *Irytujący Historyk*, *Światowa Historia*, *Powojnie*. Podobnie jest w przypadku samych treści wypowiedzianych w filmach. Odwołań do konkretnych opracowań unikają prowadzący *Historię bez cenzury* i *Irytującego Historyka*, czasami posługują się ogólnymi określeniami „według wielu źródeł”, „według wielu historyków”, „z przekazów dowiadujemy się, że...”. Na podobnej zasadzie funkcjonuje *Światowa Historia*, w filmach której usłyszeć można takie sformułowania jak „według świadków”, „szacuje się”, ale brakuje wskazania konkretnych opracowań. Prowadzący kanał *Powojnie* skrzętnie podaje fakty, daty, nazwy miejsc, funkcje wymienianych osób, jednak nie wskazuje na źródła swojej wiedzy. Na tym tle wyróżnia się tylko Bartosz Borkowski (*Oblicza XX wieku*), który cytuje wypowiedzi, wskazuje ich autorów i domyślić się możemy, że cytaty pochodzą ze źródeł wskazanych w opisie filmu, chociaż w samej treści odcinka źródła się nie pojawiają.

Unikanie dokładnego wskazywania źródeł wiedzy może być wynikiem wpływu dyskursu popularnonaukowego, dla którego opracowania naukowe są sekundarne, a popularyzacji służy przede wszystkim ciekawe ujęcie tematu, nie zaś badawcza rzetelność naukowa, zarezerwowana dla dyskursu naukowego.

Oprócz usytuowania danych wydarzeń w miejscu, konieczne jest także ich ułożenie w czasie, stąd typowe dla dyskursu historycznego operowanie datami, np. 29 kwietnia 1945 jako dzień wejścia Amerykanów do obozu koncentracyjnego w Dachau (IH, 09.03.2021), marzec 1924 roku jako czas początku prac

chemików nad skuteczniejszą niż dotychczas konserwacją ciała Włodzimierza Lenina (OXXw, 10.09.2020), okres 1944–1949 jako czas trwania Greckiej Wojny Domowej (P, 22.01.2021) itd.

Pojawiają się nieliczne też **nazwy pospolite, które dziś nie mają swoich desygnatów** w tym sensie, że funkcjonują zwykle tylko w relacjach o przeszłości, np. szkandele (HBC, 04.02.2021), klinga (IH, 20.12.2020). Byłoby z całą pewnością więcej takich leksemów, gdyby tematyka analizowanych kanałów bardziej koncentrowała się wokół treści obyczajowych i kulturowych.

Uzyskane wyniki w zakresie leksyki pokrywają się z rezultatami badania, w którym weryfikowano m.in. wizerunek youtubera o cesze wizerunkowej „ma wiedzę historyczną”⁵⁴. Wydaje się naturalne, że narracja wsparta wskazywaniem nazw własnych (nazwisk, wydarzeń, miejsc), dat i np. niewytwarzanych dziś przedmiotów wskazuje na wiedzę autora, nawet jeśli nie powołuje się on na konkretne źródła w swoich filmach.

4.4. Relacja między dyskursem historycznym a popularnonaukowym

Opisywano wyżej wskazywanie na różne sposoby atrakcyjności podejmowanych tematów, co świadczyć może o wzajemnych wpływach między dyskursem historycznym analizowanych kanałów i popularnonaukowym. Warto jeszcze wspomnieć o interaktywności, polimedialności oraz komercjalizacji jako nieodłącznych aspektach powstawania filmów analizowanych kanałów.

Interaktywność zakłada udział odbiorców w powstawaniu programów głównie za sprawą polimedialności i wielokanałowości, dzięki czemu widzowie mogą się komunikować z twórcami kanałów, wyrażać swoje opinie, zadawać pytania czy prosić o kolejne tematy. Taka interaktywność daje też youtuberowi możliwości orientowania się, co będzie interesujące dla internautów i co wygeneruje pożądane wyświetlenia – innymi słowy, interaktywność wiąże się z komercjalizacją (na zasadzie: wiem, co się podoba pod względem tematu i stylu, to takie filmy będę przygotowywać). Wiedza o preferencjach odbiorców ułatwia proponowanie treści chętniej przyswajanych przez internautów.

---

⁵⁴ A. Barańska-Szmitko, *Wizerunek Wojciecha Drewniaka w jego książkach Historia Bez Cenzury. Dyskursywna analiza cech wizerunkowych „pasjonat” oraz „ma dużą wiedzę historyczną”*, w: A. Barańska-Szmitko, *Metody badania komunikacji i mediów. Perspektywa teoretyczna i analityczna*, Łódź, 2021, s. 297–303. Badanie dotyczące wizerunku wskazywało jeszcze na znaczenie informacji nieoficjalnych (pozapodręcznikowych – ciekawostek) oraz danych liczbowych dla budowania wizerunku osoby mającej dużą wiedzę historyczną.

Komercjalizacja – cecha w literaturze przypisywana dyskursowi popularnonaukowemu – ma jeszcze inny wymiar. Mianowicie, te kanały są w mniejszym lub większym stopniu sponsorowane przez internautów. W *Historii Bez Cenzury* niemal zawsze na końcu pojawia się polecenie np. gry komputerowej, programu antywirusowego, książki, a nawet marki produktów spożywczych. Każdy z pozostałych kanałów funkcjonuje w serwisie Patronite, gdzie można je wspierać finansowo, dzięki czemu możliwe jest bieżące funkcjonowanie techniczne (np. zakup kamery, mikrofonu, oprogramowania – *Powojnie*)⁵⁵ lub merytoryczne (finansowanie wyjazdów do archiwów, zakupu książek, dojazdów do obiektów historycznych – *Oblicza XX wieku*)⁵⁶, ale też zrealizowanie konkretnych projektów (*Irytujący Historyk*, *Światowa Historia*)⁵⁷. Interaktywność, polimedialność, wielokanałowość i komercjalizacja zyskują więc nowy wymiar – bez nich dyskurs historyczny na YouTube nie istnieje lub istniałby w znacznie ograniczonym zakresie. Historycy skazani są na zależność od uwagi (wyświetlenia i subskrypcje) oraz wsparcia finansowego internautów (realizacja określonych tematów).

Tym samym hipoteza o braku wpływów między dyskursem historycznym i popularnonaukowym została zweryfikowana negatywnie. Dyskurs popularnonaukowy wpływa znacznie na historyczny, ponieważ za pośrednictwem właściwych sobie cech reguluje nie tylko ukształtowanie stylistyczne dyskursu historycznego, ale także zawartość tematyczną kanałów. W zakresie atrakcyjności przekazu, podkreślanej w motywacjach wyboru tematu, zależność wydaje się wzajemna – cechy dyskursu popularnonaukowego determinują określone ukształtowanie stylistyczne, ale dyskurs historyczny tę rozrywkowość realizuje we właściwy dla siebie sposób.

5. ZAKOŃCZENIE

Jak pokazała powyższa analiza, dyskurs historyczny w obrębie najpopularniejszych polskich kanałów historycznych w serwisie YouTube funkcjonuje geopolitycznie w obrębie historii głównie Europy i Stanów Zjednoczonych, czasowo zaś dotyczy przede wszystkim XX wieku. Problemowo obejmuje takie obszary

⁵⁵ Zob. <https://patronite.pl/powojnie> (dostęp: 30.03.2021)

⁵⁶ Zob. <https://patronite.pl/obliczaxxwieku> (dostęp: 30.03.2021)

⁵⁷ Zob. <https://patronite.pl/swiatowahistoria> i <https://patronite.pl/IrytujacyHistoryk> (dostęp: 30.03.2021)

tematyczne jak: przedmioty, osoby, wydarzenia, formacje/grup ludzi, miejsca, okresy, przy czym często przedmioty, osoby, grupy, miejsca stanowią punkt wyjścia i pretekst do charakterystyki danego okresu historycznego. W zakresie stylu funkcjonuje narracyjność i typowa dla tego dyskursu leksyka z dominacją nazw własnych. Zwraca uwagę niepowoływanie się na źródła. Wśród motywacji realizacji tematów wymienić należy przede wszystkim takie, które podkreślają jego atrakcyjność (zaspokajanie ciekawości, weryfikacja sądów, odkrywanie nienagłaśnianych faktów) oraz wskazują na rangę wydarzenia/osoby czy korelację wydarzeń dawnych z aktualnymi.

Oglądalność staje się głównym motorem dyskursu historycznego analizowanych kanałów i największym jej regulatorem wraz ze świadomością historyczną odbiorców (determinującą dobór tematyki) oraz ich potrzebą rozrywki (na co wskazują artykułowane motywacje selekcji problematyki).

Podkreślanie atrakcyjności może wynikać z postulatu atrakcyjności i komercjalizacji, właściwego dla dyskursu popularnonaukowego⁵⁸, ale także z tabloidy-zacji⁵⁹ przekazów internetowych serwisu YouTube i w końcu z potrzeb rozrywki współczesnego odbiorcy⁶⁰. Ponadto dyskurs popularnonaukowy wydaje się wpływać na dyskurs historyczny również dzięki interaktywności, polimedialności i wielokanałowości, choć to są także cechy typowe dla współczesnej komunikacji w mediach społecznościowych. Tym samym dyskurs popularnonaukowy reguluje nie tylko formę, ale i treść dyskursu historycznego, oba zaś podlegają wspomnianym szerszym mechanizmom medialnym. W wyniku komercjalizacji dyskurs

---

⁵⁸ A. Starzec, art. cyt., K. Maciejak, dz. cyt.

⁵⁹ M. Steciąg, dz. cyt., D. Kępa-Figura, dz. cyt., M. Wojdyła, dz. cyt., M. Lisowska-Magdziarz, dz. cyt., M. Kasiak, dz. cyt.

⁶⁰ A. Trzoss, dz. cyt., W. Werner, D. Gralik, A. Trzoss, dz. cyt.

historyczny jest też w pewnym sensie apolityczny, tj. wyrazistość polityczna nie służy zwiększeniu oglądalności.

Oglądalność staje się głównym motorem dyskursu historycznego analizowanych kanałów i największym jej regulatorem wraz ze świadomością historyczną odbiorców (determinującą dobór tematyki) oraz ich potrzebą rozrywki (na co wskazują artykułowane motywacje selekcji problematyki). Potwierdza się tym samym sąd B. Witosz wskazujący na metaforę siatki jako dobre zobrazowanie współczesnych, skomplikowanych relacji między różnymi typami dyskursu⁶¹.

Warto też zwrócić uwagę, że o tabloidyzacji, która również charakteryzuje opisywany dyskurs, zwykle badacze piszą w kontekście mediów tradycyjnych (prasa, telewizja). Występowanie tabloidyzacji w opisywanym materiale może być zatem przejawem upodabniania się serwisu YouTube do tradycyjnych mediów, a być może zasadne byłoby zestawienie dyskursu historycznego popularnonaukowych kanałów YouTube z medialnym, by ukazać właściwe im obu cechy i wzajemne relacje. To jednak może stać przedmiotem już innych badań i analiz.

WYKAZ SKRÓTÓW

HBC – *Historia Bez Cenzury*

IH – *Irytujący Historyk*

OXX – *Oblicza XX wieku*

ŚH – *Światowa Historia*

P – *Powojnie*

BIBLIOGRAFIA

- Barańska-Szmitko A., *Wizerunek Wojciecha Drewniaka w jego książkach Historia Bez Cenzury. Dyskursywna analiza cech wizerunkowych „pasjonat” oraz „ma dużą wiedzę historyczną”*, w: A. Barańska-Szmitko, *Metody badania komunikacji i mediów. Perspektywa teoretyczna i analityczna*, Łódź 2021, s. 282–307.
- Barthes R., *Dyskurs historii*, tłum. K. Jarosz, „ER(R)GO: Teoria – Literatura – Kultura” 2001 nr 3, s. 104–115.
- Brzozowska D., *Badania dyskursu ludycznego w opolskiej szkole stylistycznej*, „Oblicza Komunikacji” 2012 nr 5, s. 101–110.

---

⁶¹ B. Witosz, dz. cyt.

- Chmielewska K., *Współczesny dyskurs historyczny o polskim komunizmie w perspektywie narratologii*, „Teksty Drugie” 2013 nr 3, s. 36–51.
- Ciesek B., *Dyskursy dyskryminacji i tolerancji w przestrzeni publicznej współczesnej Polski (wartości, postawy, strategię)*, Katowice 2018.
- Czachur W., *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*, Wrocław 2020.
- Czyżewski M., Otrocki M., Piekot T., Stachowiak J. (red.), *Analiza dyskursu publicznego. Przegląd metod i perspektyw badawczych*, Warszawa 2017.
- Falkowski T., *Dyskurs historii nauki*, Poznań 2020.
- Gajda S. *Współczesna polska przestrzeń dyskursywna*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 15–21.
- Grabowska M., *Komunikacja oknem na kulturę. Wspólnota dyskursu kulturowym wymiarem funkcjonowania społeczności ewangelikalnej*, Gdańsk 2017.
- Grzesiak M., *Profiling of YouTube users as a basis for creating the strategy for a personal brand of celebrities*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018 nr 360, s. 106–127.
- Habrajska G. (red.), *Dyskurs artystyczny*, Łódź 2017.
- Hodalska M., *Kultura strachu w polskiej prasie brukowej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2014. t. 57, nr 3 (219), s. 493–506.
- Kamińska-Szmaj I., *Komunikacja polityczna – język, styl, dyskurs*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, 407–465.
- Kasiak M., *Tabloidyzacja prasy opiniotwórczej na przykładzie artykułów publicystycznych w tygodniku Wprost*, „Poznańskie Studia Polonistyczne Seria Językoznawcza” 2016 nr 23(2): 225–244.
- Kępa-Figura D., *Językowe wymiary tabloidyzacji – studium przypadku*, „Oblicza Komunikacji” 2010 nr 3, s. 127–138.
- Kita M., *Dyskurs prasowy*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 199–288.
- Kita M., *Dyskurs radiowy*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 313–346.
- Król-Kumor M., *Dyskurs nauk humanistycznych*, Kielce 2019.
- Kubica G., *Międzywojenna polska etnografia zaangażowana w debatę publiczną a dyskurs nacjonalistyczny*, „Studia Socjologiczne” 2020 nr 3 (238), s. 135–159.
- Lewandowska M., *YouTube jako narzędzie kreowania wizerunku na przykładzie wideobloga Kammel Czanel*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2018 nr 14, s. 35–50.
- Lisowska-Magdziarz M., *Media powszednie. Środki komunikowania masowego i szerokie paradygmaty medialne w życiu codziennym Polaków u progu XXI wieku*, Kraków 2009.
- Loewe I., *Dyskurs telewizyjny w świetle lingwistyki mediów*, Katowice 2018.
- Loewe I., *Dyskurs telewizyjny*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 289–311.

- Loewe I., Tyc E., Kalisz A., *Dyskurs autopromocyjny i jego współczesne odłony*, t. 1, Katowice 2015.
- Maciejak K., *YouTube w edukacji. Strategie nadawcze wideoblogów*, Kraków 2018.
- Malinowska E., Nocoń J., Żydek-Bednarczuk U. (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013.
- Malinowska E., *Styl – dyskurs – komunikacja urzędowa*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 467–528.
- Niewiara A., *My i Inni – ewolucja wyobrażeń. Polski dyskurs prasowy w świetle imagologii i pamięci zbiorowej*, Katowice 2020.
- Nocoń J., *Styl dydaktyczny – styl dyskursu dydaktycznego*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 111–139.
- Pereira S., Moura, P., Fillol, J., *The youtubers phenomenon: what makes youtube stars so popular for young people?*, „Fonseca. Journal of Communication” 2018 nr 17, s. 107–123.
- Pielużek M., *Obrazy świata w komunikacji polskiej, skrajnej prawicy*, Wrocław 2017.
- Poprawa M., *Badania dyskursu publicznego w świetle stylistyki polskiej – tradycja, teraźniejszość, perspektywy*, „Oblicza Komunikacji” 2012 nr 5, s. 77–100.
- Rejter A., *Styl czy dyskurs naukowy? Perspektywa historyczna*, „Forum Lingwistyczne” 2018 nr 5, s. 17–25.
- Rudzińska L., *Amator w natarciu: wideoblogi i webshow jako przykład nowej amatorskiej aktywności w Sieci*, w: W. Godzic, Z. Bauer (red.), *E-gatunki. Dziennikarz w nowej przestrzeni komunikowania*, Warszawa 2015, s. 103–124.
- Rudziński G., *Statystyczna reprezentacja wybranych wartości w słownictwie materiałów pomocniczych do nauki historii dla maturzystów*, w: A. Kiklewicz, J. Piwowar (red.), *Wartości i wartościowanie we współczesnej humanistyce. III: perspektywa językoznawcza*, Olsztyn 2017, s. 115–125.
- Rutkowski M., Skowronek K., *Onomastyczna analiza dyskursu*. Kraków 2020.
- Smoleń-Wawrzusiszyn M., *Polskie dyskursy marketingu. Perspektywa lingwistyczna*, Lublin 2018.
- Sokół-Klein A., *Teksty ezoteryczne w mediach w świetle krytycznej analizy dyskursu*, Łódź 2017.
- Starzec A., *Styl popularnonaukowy – styl dyskursu popularnonaukowego*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 71–110.
- Steciąg M., *Ekooszołomy burzą domy, czyli o tabloidyzacji dyskursu ekologicznego*, „Oblicza Komunikacji” 2010 nr 3, s. 139–146.
- Stopczyńska K., *Influencer marketing w dobie nowych mediów*, Łódź 2021.
- Ślawska M., *Tytuł: najmniejszy tekst prasowy*, „Rocznik Prasoznawczy” 2008, nr 2, s. 117–126.
- Trzoss A., *Cyfrowy Homo Ludens. Historia jako element obszaru rozrywki na portalu społecznościowym Youtube*, w: *Popularyzacja nauk historycznych – teoria i praktyka*.

- Zbiór studiów*, D. Gołaszewska-Rusinowska, M. Mielewska, T. Sińczak (red.), Toruń 2018, s. 193–209.
- Werner W., Gralik D., Trzoss A., *Media społecznościowe a funkcjonowanie wiedzy historycznej w Polsce. Raport z badań*, „Przegląd Archiwalno-Historyczny” 2019 t. 6, s. 211–235.
- Werner W., Trzoss A., *Czy tożsamość kulturowa może być zmierzona? Badania nad mentalnością z perspektywy Cyfrowej Humanistyki i Obliczeniowych Nauk Społecznych*, „Культурологічний альманах” 2018 z. 10, s. 105–118.
- Werner W., Trzoss A., Gralik D., *Historia i YouTube. Narracja historyczna w dobie 2.0*, „Nauka” 2020 nr 3, s. 119–140.
- Witczak-Plisiecka I., Deckert M. (red.) *Dyskurs. Współczesne opracowania i perspektywy badawcze*, Łódź 2018.
- Witosz B. *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?*, w: B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, F. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*. Katowice 2016, s. 22–30.
- Witosz B., *Badania nad dyskursem we współczesnym językoznawstwie polonistycznym*, „Oblicza Komunikacji” 2012 nr 5, s. 61–76.
- Witosz B., *Dyskurs i stylistyka*, Katowice 2009.
- Witosz B., Sujkowska-Sobisz K., Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice 2016.
- Wojdyła M., *Wybrane wyznaczniki stylu tabloidów (na podstawie pierwszych stron gazet)*, „Oblicza Komunikacji” 2011 nr 4, s. 139–150.
- Wojtak M., *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs” 2011 nr IV, s. 69–78.
- Wójcik A., *Językowe i pozajęzykowe mechanizmy kształtowania pamięci zbiorowej w popularnonaukowym programie „Historia bez Cenzury”*, „Stylistyka” 2019 nr XXVIII, s. 247–264.
- Ziarko J., *Dyskurs o terroryzmie – jego uwarunkowania i potrzeba prowadzenia*, „Studia Politologiczne” 2015 nr 38, s. 13–33.
- Żydek-Bedarczuk U., *Dyskurs medialny*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 179–197.
- Żydek-Bednarczuk U., *Dyskurs internetowy*, w: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny*, Kraków 2013, s. 347–405.

Biogram

Anna Barańska-Szmitko – dr, adiunkt w Katedrze Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. Interesuje się sposobami komunikowania wizerunku na poziomie werbalnym w różnych dyskursach, determinowaniem możliwości kreowania wizerunku przez rodzaj dyskursu, a także samą analizą dyskursu w różnych jej odsłonach i metodologią badania komunikacji. Ostatnio bliżej przygląda się wizerunkowi werbalnemu i multimodalnemu youtuberów popularyzujących historię na kanale YouTube.
ORCID 0000-0002-0359-0638

Wojciech Kluj

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Obraz misji czy misje poprzez obraz? Siedemnasto- i osiemnastowieczne misje jezuickie w filmach „Misja”, „Czarna suknia” i „Milczenie”

**Image of a missions or mission through the image?
Seventeen and eighteenth-century Jesuit missions in films:
“Mission”, “Black Robe” and “Silence”**

ABSTRAKT

Misje jezuickie, zwłaszcza te dawne, stale fascynują. W niniejszym tekście podjęto próbę przyjrzenia się trzem filmom „misyjnym”, których akcja toczy się w XVII i XVIII w. Są to *The Mission* (Misja), reż. R. Joffé, 1986, *Black Robe* (Czarna Suknia), reż. B. Beresford, 1991 i *Silence* (Milczenie), reż. M. Scorsese, 2016. Wiele szczegółów w tych filmach nie odpowiada prawdzie historycznej, ale pobudzają one do przemyśleń. O to chodziło reżyserom, którzy nie próbowali sugerować widzowi odpowiedzi, ale po prostu stawiają pytania dotyczące wiary, z jakimi sami się zmagają. Dziś Europa jest starzejącym się kontynentem i peryferiami (a nie sercem) Kościoła, dlatego właśnie w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej odkrywamy nowe inspiracje dla wiary chrześcijańskiej. Liczba kanonizowanych świętych w Chinach, Japonii czy Korei już jest większa niż w Polsce.

SŁOWA KLUCZOWE

Misje – 17–18 wiek, jezuici, Czarna Suknia, Milczenie, Misja, Bersford, Scorsese, Joffé, teologia wizualna

ABSTRACT

Jesuit missions, especially the old ones, are constantly fascinating. In this text, an attempt is made to take a closer look at three “missionary” films about missions in the 17th and 18th centuries. These are *The Mission*, dir. by R. Joffé, 1986, *Black Robe*, dir. by B. Beresford, 1991 and *Silence*, dir. by M. Scorsese, 2016. Many details in these films do not correspond to historical truth, but nevertheless the movies stimulate reflection. This was what the directors planned, not trying to suggest answers to the viewer, but simply asking questions about the faith they struggle with. Today, Europe is an aging continent and a periphery (not the heart) of the Church, which is why in Asia, Africa and Latin America they look for new inspirations for the Christian faith. The number of canonized saints in China, Japan or Korea is already greater than in Poland.

KEY WORDS

Missions – 17–18 century, Jesuits, Black Robe, Silence, Mission, Bersford, Scorsese, Joffé, visual theology

SKRÓTY

RMis – Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio* o stałej aktualności posłania misyjnego (7 grudnia 1990)

Wobecnej epoce obrazu coraz częściej również treści teologiczne prezentowane są w formie filmów. Clive Marsh jest autorem ciekawej publikacji z pogranicza filmu i teologii. Zatytułował ją *Theology Goes To The Movies: An Introduction to Critical Christian Thinking* (2007). W drugiej części swej pracy Marsh próbuje określić zręby teologii systematycznej ukazywanej w różnych filmach. W siedmiu rozdziałach tej części porusza takie tematy jak: Bóg, człowiek, duch, odkupienie, sakramenty, Kościół i rzeczywistość ostateczna oraz zamieszcza mały postscript chrystologiczny¹. Nie miejsce tu na omawianie całej, skądinąd bardzo ciekawej książki. Na potrzeby tego artykułu przeanalizujemy kilka sugestii, które proponuje Marsch w perspektywie trzech filmów, dla których dawne misje jezuickie stanowią istotny element fabuły.

Od czasów szkoły podstawowej znamy takie powieści Sienkiewicza jak *Quo vadis* czy *Krzyżacy*. Oba te dzieła doczekały się ekranizacji. Wiadomo, że są to powieści historyczne oparte na wątkach religijnych, ale nie stawia się tych filmów, ani jako źródeł poznania historii dawnych czasów, ani jako źródeł poznania wiary czy religii poszczególnych grup. Ogólna wiedza historyczna oraz ogólna wiedza religijna pozwalają z odpowiednim dystansem odnieść się do bohaterów tych powieści i filmów, i zwracać uwagę nie na kontekst, ale na ich postawy lub też na sposób gry poszczególnych aktorów. Chociaż wiadomo, że są to ekranizacje powieści i wiadomo, że reżyserzy starali się w miarę dobrze ukazać kontekst historyczny danej akcji (choć w obrazie filmowym mogą pojawić się nieścisłości), to na pierwszy plan wysunąć się ma główne przesłanie scenarzysty i reżysera².

---

¹ W obszarze języka polskiego w domenie teologii wizualnej warto zwrócić uwagę na prace ks. Witolda Kaweckiego, np. W. Kawecki, J.S. Wojciechowski, D. Żukowska-Gardzińska (red.), *Kultura wizualna – teologia wizualna*, Warszawa 2011.

² Por. G. Łęcicki, *Film religijny jako fenomen kulturowy, dzieło artystyczne oraz przekaz medialny*, w: M. Butkiewicz, G. Łęcicki (red.), *Pokazać niewidzialne. Film religijny w perspektywie teologii środków społecznego przekazu i języka mediów*, Warszawa 2019, s. 74–75; M. Kempna,

Na liście 20 pozycji „Missionary Movies” by Chili_Rat³ znajdują się cztery pozycje sklasyfikowane w kategoriach: „Drama” i „History”. Są to *Czarna suknia* (pozycja 8), *Misja* (pozycja 10), *Milczenie* (pozycja 11) i *Kryjówka* (pozycja 18). Ponieważ ostatni obraz traktuje o czasach II wojny światowej, więc skupimy się na trzech pierwszych, gdyż dotyczą one odleglejszych czasów.

1. TRZY FILMY „MISYJNE”

Zanim przejdziemy do analizy trzech obrazów misyjnych, odnieśmy się na moment do kontekstu historycznego serialu *Czterej pancerni i pies*. Historia wojenna (i – biorąc pod uwagę kręcenie tego filmu – również powojenna) jest dość dobrze znana. W owym serialu jest wiele elementów propagandowych i manipulacyjnych⁴. Poza tym, jak w każdej produkcji filmowej, jest też wiele „wpadek” filmowych. Główny cel filmu jest jednak jasny. Chodzi o pokazanie wojennych przygód czwórki głównych bohaterów na tle kontekstu II wojny światowej oraz podkreślenie „przyjaźni” polsko-radzieckiej. Jest to oczywiste. Sam film jest nakręcony ciekawie i żywa akcja wciąga. Kwestie historyczności schodzą na drugi plan. Warto o tym pamiętać, przyglądając się także filmom o misjach.

1.1. *Misja*

Film *Misja* (*The Mission*, reż. Roland Joffé) stanowi ekranizację powieści Roberta Bolta o tym samym tytule⁵. Bolt zna się dobrze na pisaniu scenariuszy. Otrzymał m.in. Oscara za scenariusz filmu *Doktor Żywago*. Naturalne więc było, że został poproszony o napisanie scenariusza do filmu nakręconego na podstawie jego własnej powieści. Misjonarze jezuici (dobrzy bohaterzy) są w nim przeciwstawieni legatowi papieskiemu (złej instytucji Kościoła). Film miał swoją premierę

Religijność jako paratekst. Na obrzeżach teorii filmu religijnego, w: A. Gwóźdź (red.), *Pogranicza audiowizualności*, Kraków 2010, s. 243–261.

³ Zob. <https://www.imdb.com/list/ls025866492/> – stworzona 12.10.2017, stale aktualna 18.03.2021

⁴ Por. G. Łęcicki, *Widmo prawdy – projekcja fałszu. Ekranowa indoktrynacja, manipulacja i propaganda na przykładzie fabularnych oraz serialowych obrazów wojny, okupacji i stalinizmu w kinematografii polskiej 1944–2019*, Warszawa 2020, s. 225–231; M. Białorus, *Spółeczna konstrukcja filmów historycznych. Pamięć zbiorowa i polityka pamięci w kinematografii polskiej lat 1920–2010* (rozprawa doktorska), Białystok 2015.

⁵ R. Bolt, *Mission*, Berkley 1976.

w 1986 r. Główną rolę grał Roberto De Niro, a muzykę skomponował Ennio Morricone. Film ten znalazł się na watykańskiej liście 45 filmów fabularnych propagujących szczególne wartości religijne, moralne lub artystyczne. W 2007 roku znalazł się na pierwszym miejscu listy „50 najbardziej religijnych filmów” tygodnika „Church Times”.

Akcja filmu formalnie ma miejsce w 1750 r. Tło historyczne filmu jest autentyczne, ale filmowy obraz misji czasem odnosi się nie do XVIII, lecz do XVII w. Przybywający z Europy kard. Altamirano oficjalnie ma zdecydować, czy misja założona przez jezuitów ma pozostać pod zwierzchnictwem Hiszpanii (opieką Kościoła), czy teren ten (wraz z jego mieszkańcami) mają przejąć portugalscy plantatorzy i łowcy niewolników⁶. Okazuje się, że decyzja została już podjęta i misja ma zostać zamknięta. Indianie jednak nie chcą się zgodzić na jej zamknięcie i zamierzają się bronić przed wojskami kolonistów. Jednak misje takie, jakie zostały pokazane w filmie nigdy nie istniały. Stworzono je (na ile poprawnie?) na potrzeby filmu. Film przeniósł też misje w inny region, aby umieścić je w spektakularnej scenerii wodospadów Iguazu.

Głównym bohaterem filmu jest Rodrigo Mendoza (Robert de Niro), który wcześniej był łowcą niewolników. Po zabiciu swego brata nawraca się pod wpływem jezuitę z misji – o. Gabriela i w ramach zadanej sobie pokuty wnosi w drodze „w górę wodospadów” zawieszony na szyi pakunek ze zbroją. Odcięcie balastu przez Indianina uznaje za odpuszczenie grzechów. Pozostaje na misji, pracuje z ludźmi, na których niedawno polował i ich sprzedawał. W końcu staje się jezuitą.

Film *Misja* ma wspaniałą oprawę muzyczną autorstwa Enio Morricone. Jednak sam przyznał kiedyś w rozmowie, że gdyby lepiej znał prace polskiego misjonarza o. Piotra Nawrota SVD, na temat muzyki baroku misyjnego w Ameryce Południowej napisałby ją inaczej. Muzyka filmu nie ukazuje więc kultury muzycznej tych Indian. Film zachwyca również pięknymi zdjęciami, które robią wrażenie. Ujęcia kręcono w Kolumbii, Argentynie, Brazylii, Paragwaju i Wielkiej Brytanii. Z perspektywy geograficznej i historycznej pozostawiają one pewne niekonsekwencje. Np. Indianie w filmie nie mówią językiem Guarani, który jest

---

⁶ W filmie kard. Altamiro twierdzi, że był kiedyś jezuitą. Historyczny o. Luis Altamiro nie był kardynałem. Był jezuitą, który w roku 1752 udał się do Paragwaju jako nadzwyczajny wizytator z pełną władzą, aby nadzorować przekazanie Portugalczykom siedmiu misji z terenów hiszpańskich w zamian za misje w innym miejscu. Por. J. Schofield Saeger, *The „Mission” and Historical Missions. Film and the writing of the History, “The Americas”* 51 (1995) s. 393–415.

językiem paragwajskich Indian, lecz Wawnana – językiem Indian kolumbijskich, którzy występują w filmie. Na terenie misji San Carlos widać drzewa kakaowe, które nie rosną na pograniczu Argentyny i Brazylii, gdzie akcja ma miejsce. Choć akcja filmu ma miejsce w 1750 roku, to jednak niektóre elementy nawiązują do rzeczywistych wydarzeń z wcześniejszego stulecia. Położenie jezuickiej misji nad wodospadem wskazuje na autentyczną misję z siedemnastego wieku nad wodospadami Guaira, założoną między 1610 a 1630 rokiem. Ponadto końcowa bitwa, na lądzie i na rzece, przypomina bitwę nad Mbororé, stoczoną w 1641 roku⁷.

1.2. Czarna suknia

Kolejny film – *Czarna suknia* (*Black Robe*, reż. Bruce Beresford) ukazuje misję XVII w. na terenach dzisiejszej wschodniej Kanady, ówczesnej Nowej Francji. Tłem filmu jest zderzenie kultury europejskiej i rodzimej amerykańskiej (Indiańskiej) wkrótce po pierwszych kontaktach. Film stanowi produkcję kanadyjsko-amerykańsko-australijską z 1991 r. opartą na motywach noweli historycznej *Black Robe* Briana Moore'a⁸. Podobnie jak w pierwszym przypadku autor noweli napisał też scenariusz do filmu. Film otrzymał nagrodę Kanadyjskiej Akademii Filmowej i Telewizyjnej w 1991 r.

Główny bohater – misjonarz, o. Laforgue (Lothaire Bluteau) pragnie dostać się do misji w wiosce Huronów. Jezuici w Kanadzie byli wtedy nazywani „czarnymi sukniami” od koloru swych habitów. Treścią filmu jest przeprawa rzeką o. Laforgue'a, którego w zamian za muszkiety prowadzi jeden z Indian z rodu Algonkinów ze swą rodziną oraz jeden kanadyjski traper. Tam ojciec Laforgue udaje się dalej do wioski Ihonatiria w Huronii, gdzie utworzono już misję jezuicką. Zostaje

⁷ Nie miejsce tu na omawianie kontekstu historycznego tych misji. Por. np. A. Wolanin, *Jezuickie „redukcje” paragwajskie*, „Studia Bobolanum” (2007) nr 1, s. 23–39; I. Aleszczyk, „Ja też jestem królem” – czyli o „Misji” Rolanda Joffé, „Misyjne Drogi” (1988) nr 3, s. 20–21; A. Menacho, *Redukcje Paragwajskie. Jezuickie imperium – widziane inaczej*, „Misyjne Drogi” (1988) nr 3, s. 14–19; C. Lugen, *Chrześcijańska, Komunistyczna Republika Guaranów 1610–1768*, Warszawa 1956. Szerzej o tym ciekawym modelu misji por. T. Szyszka, *Redukcje jezuickie Maynas w Górnej Amazonii w XVII-XVIII wieku. Ujęcie historyczno-misjologiczne*, Warszawa 2015; Tenże, *Redukcje jezuickie i muzyka baroku misyjnego*, w: M.F. Gawrycki (red.), *Dzieje kultury latinoamerykańskiej*, Warszawa 2009, s. 131–140; K. Łagoda-Kaźmierska, *Metody ewangelizacji w jezuickich redukcjach Indian Moxo*, Poznań 2007; czy też klasyczna w tym temacie pozycja: Ph. Caraman, *The Lost Paradise. The Jesuit Republic in South America*, New York 1976.

⁸ B. Moore, *Black Robe*, Toronto 1985. Por. też J. Sullivan, *Black Robe by Brian Moore*, Sa-lem 2020.

schwytany przez grupę Indian Irokezów, nieprzyjaznych wobec Algonkinów, którzy go torturują. Udaje mu się uciec i ostatecznie dociera do ogarniętej gorączką wioski Huronów. W zamian za obietnicę „wodnego lekarstwa” na chorobę, Indianie zgadzają się na chrzest.

Historia ta opiera się na historii pierwszych misji jezuickich w tej francuskiej kolonii. Okrucieństwo Irokezów zostało zademonstrowane dość realistycznie, choć film nie ukazuje, że ich postawa rozwinęła się wtedy, gdy Francuzi zaczęli pomagać ich odwiecznym wrogom – Algonkinom w podróżach na ich (Irokezów) tereny łowieckie. Główny bohater filmu zdaje sobie sprawę, że jego obecność nie wniesie wiele do stylu życia miejscowych ludzi na olbrzymich leśnych przestrzeniach, ale ponieważ ślubował, że będzie prowadził ich do nieba, więc chce to dzieło prowadzić. Zgodnie z ówczesną teologią chce ich wyrwać spod władzy „demonów”. Indianie podejrzanie patrzą na „Czarną suknię” i wręcz zastanawiają się, czy go nie zabić. Nawet Daniel, młody pomocnik misjonarza zastanawia się, czy misjonarz może poprawić ich życie.

Podróż LaForgue’a, główny temat filmu *Czarna Suknia*, jest swoistą podróżą symboliczną. Ze „starej” Francji, gdzie miał zapewnione wszystko, łącznie z troskliwą matką i (prawdopodobnie) piękną młodą kobietą, do „dzikiej” Nowej Francji. Misje często postrzegane są w takiej konwencji symboliczno-egzotycznej. W czasie podróży z Indianami główny bohater gubi się w lesie, niczym wielkiej naturalnej katedrze. Reżyser Bruce Beresford specjalizuje się w filmach o konfliktach kulturowych⁹. Wydaje się, że to był jego szczególny motyw: nieszczęśliwy los tych, którzy nagle znaleźli się w niepokonalnym konflikcie między kulturami. W tym zderzeniu cywilizacji zawsze najwięcej tracą ludzie na granicy. Film nie idealizuje ani kultury europejskiej (w tym przypadku francuskiej), ani rodzimych Indian północnoamerykańskich. Ukazuje surowość życia w tej części świata. Film dobrze ukazuje – jak pisze Hayes – „ducha krajobrazu”, ale równocześnie sprawia „iluzję autentyczności” życia Indian i misjonarzy¹⁰.

---

⁹ Por. *Driving Miss Daisy*, czy *Tender Mercies*, albo *The Fringe Dwellers* lub w końcu *Mr. Johnson*. Tytułowy bohater ostatniego filmu przypomina Indianina z „Czarnej Sukni”, który w pewnym sensie opuszcza swoją grupę, nie znajdując swego miejsca w nowej.

¹⁰ T. Hayes, *Black Robe*, „Metro Magazine” 205 (2020) s. 108–119. Te misje są trochę mniej znane w polskiej literaturze, ale istnieje kilka dobrych opracowań, np. J. Pruszkowska, „Czarne suknie” i „Czerwone Twarze” – Huroni w Relacjach jezuitów z lat 1625–1650 (bardzo źródłowa praca magisterska na UKSW napisana pod kierunkiem ks. prof. J. Różańskiego),

1.3. Milczenie

Najnowszy w tej trylogii film *Milczenie* (*Silence*, reż. Martin Scorsese) również odsyła widzów do XVII w. i posiada scenariusz oparty na powieści japońskiego pisarza katolickiego Shusaku Endo¹¹. Film miał swoją premierę w Watykanie 29 XI 2016 r.¹² American Film Institute przyznał mu tytuł *Top Ten Films of the Year 2016*. Podobnie National Board of Review of Motion Pictures uhonorowało go tytułem „najlepszego” w kategorii scenariuszy adaptowanych i też umieściło w dziesiątce najlepszych filmów roku 2016. Endo nie mógł napisać scenariusza, bo już nie żył, ale film pozostaje dość wiernym oryginałnej powieści. Scenariusz napisali Jay Cocks i Martin Scorsese.

Dzieło podejmuje historyczny wątek upadłych misjonarzy. Na tym tle *Milczenie* obrazuje historię dwóch portugalskich jezuitów: Sebastião Rodriguesa i Francisco Garupe (Andrew Garfield i Adam Driver), którzy przybywają na wyspę, by sprawdzić, czy prawdą jest, że ich zaginiony wychowawca Christovão Ferreira (Liam Neeson) wyrzekł się wiary¹³. Stają się oni świadkami prześladowań chrześcijan i początków historii ukrytych chrześcijan w Japonii (*kakure-kirishitan*)¹⁴ za czasów szogunatu Tokugawów.

Aby właściwie zrozumieć kontekst tamtych czasów i miejsca, trzeba zajrzeć do historii Japonii. Jest to czas walki o władzę nad całą Japonią między kilkoma rodami. Prześladowania, jakie widać również na filmie brały się bardziej z kontekstu walk wewnętrznych niż walk z religią chrześcijańską. Choć film *Milczenie*

Warszawa 2006; P. Piasecki, *The First Evangelization of Indigenous Peoples of New France. The Radical Way to Martyrdom of Jesuit Missionaries*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 36 (2020) s. 167–178 albo bardziej w formie teatralnej o misjach na zachodzie Kanady: P. Humpert, *Krwawy siew. Dramat w 3 odsłonach z misyj [!] indiańskich [!] OO. Oblatów w Górach Skalistych Półn. Ameryki*, Krobica 1927.

¹¹ Oryginalna wersja jako *Chinmoku* ukazała się w Tokio w 1966 r. Tłumaczenie angielskie jako *Silence* w Tokio 1970 r., a polskie jako *Milczenie* w Warszawie w 1971 r.

¹² Pierwsza, mało znana ekranizacja powstała w 1971 r. i jest dziełem japońskiego reżysera Masahiro Shinoda. Tu odnosimy się jednak do dzieła Scorsese.

¹³ Jego prawdziwa historia opisana jest w bardzo szczegółowym artykule: H. Cieslik, *The Case of Christovão Ferreira*, „Monumenta Nipponica” (1974) nr 1, s. 1–54.

¹⁴ Istnieje bardzo obszerna bibliografia dotycząca *kakure kirishitan*. Ich postawa stale inspiruje i prowokuje do refleksji. Tu polecam jedynie współczesny tekst: F. Matsuoka, „One in many. Sounding of the heart”. *The Meaning of divine revelation in the kakure kirishitan land*, „Missiology” (2019) nr 3, s. 269–284 oraz klasyczną pozycję S. Turnbull, *The Kakure Kirishitan of Japan*, London 1998.

jest dość wierną ekranizacją powieści Shusaku Endo (z wyjątkiem zakończenia), to jednak powieść, choć zakorzeniona w historii misji w Japonii, nie jest typową pozycją historyczną. Podejmuje pewien bardzo szczególny wyjątek, a nie większość „typowych” przypadków.

Endo jest autorem wielu powieści poruszających problematykę religijną. Jest to autor piszący teologię nie na sposób podręcznikowy, ale na sposób powieści. Spośród innych jego dzieł przetłumaczonych na język polski warto wspomnieć *Samuraja*¹⁵, które z kolei ukazuje losy Japończyka wplątanego w historię pierwszych misji. Patrząc na *Milczenie*, należałoby by raczej mówić o bardzo specyficznej wizji Endo niż zniekształceniu spowodowanym przez reżysera. Jak wyznał sam reżyser, dla niego tworzenie filmu też stanowiło swoistą drogę duchową. Wśród kręcenia wielu scen szczególnie mocno zapadła mu w sercu scena męczeńskiej śmierci na krzyżu w morzu¹⁶. W dziele nie chodzi o ocenę, czy można było podeptać *fumi-e*, czyli formalnie popełnić apostazję, ale raczej o nieco przewrotne ukazanie apostazji jako aktu miłosierdzia. Czymś innym jednak była decyzja w pierwszym momencie odruchu obrony chrześcijan, a czymś innym późniejsze trwanie w tej decyzji, gdy już nie było konieczności obrony innych.

Każdy z tych filmów ukazuje misje na innym kontynencie i w zupełnie odmiennym kontekście. Mamy więc obraz misji północnoamerykańskich, południowoamerykańskich i azjatyckich¹⁷. Chociaż misje jezuickie tego okresu nie były wtedy jedynymi misjami, to jednak (być może właśnie dzięki tym filmom) w świadomości społecznej pozostają najbardziej znanymi. Wszystkie te trzy filmy bez wątpienia są bardzo dobrymi obrazami, ale ich głównym celem nie jest wierne ukazanie problemów misji, lecz wykreowanie pewnego wyobrażenia, czyli stworzenie współczesnego „faktu medialnego”¹⁸.

---

¹⁵ Polskie tłumaczenie S. Endo, *Samuraj*, Warszawa 1987.

¹⁶ Więcej o różnych recenzjach (pozytywnych i negatywnych) tego filmu: R. Danieluk, „*Milczenie po polsku: Wojciech Męciński SJ (1598–1643) i jego długa droga do Japonii*”, „*Studia Bobolanum*” (2017) nr 2, s. 5.

¹⁷ Trochę szkoda, że nie było wtedy podobnych misji w Afryce i nie ma podobnie dobrego filmu o nich.

¹⁸ Opracowanie tego zagadnienia w kinematografii polskiej por. np. M. Białorus, *Spółeczna konstrukcja filmów historycznych. Pamięć zbiorowa i polityka pamięci w kinematografii polskiej lat 1920–2010* (rozprawa doktorska) Białystok 2015.

2. OBRAZ MISJI I MISJONARZY – HISTORIA I SYMBOLIKA (WODY)

2.1. Kontekst historii misji tego okresu

Odnosząc się do filmów odwołujących się do historii, trzeba wziąć pod uwagę realne rzeczywistości tego okresu, a nie ich sugerowany obraz. Przede wszystkim mówiąc „misje” mamy dziś odniesienie do najbardziej znanych aktywności z końca XIX i początków XX wieku. Jest to jednak zupełnie inna epoka misyjna. Misje XIX-XX w. to zasadniczo misje papieskie, kierowane z Rzymu poprzez Kongregację Rozkrzewiania Wiary (dziś Kongregację Ewangelizacji Narodów)¹⁹.

Jednak misje XVII w. i pierwszej połowy XVIII w. to czas misji królewskich (patronackich), a raczej już czas ich stopniowego upadku. Były to czasy, kiedy główną siłą misyjną byli jezuici, a ich działalność, choć z pewną aprobatą papieską, kierowana była jednak głównie przez świeckie siły polityczne. To królowie, a nie papieże decydowali, gdzie będą tworzone diecezje w Azji czy Ameryce Łacińskiej, kto może zostać biskupem, jacy zakonnicy, gdzie mogą pracować na „nowych ziemiach”. Władcy Europejscy postrzegali misje jako forpocztę przyszłych relacji handlowych. Patrzyli, na ile będą one dla nich pożyteczne politycznie bądź ekonomicznie i w tej perspektywie jej wspierali, albo hamowali. Stałe napięcia między władzami państw starających się podbić dane tereny, a wizją ewangelizacji promowaną przez Stolicę Apostolską pojawiają się w tych filmach jako tło.

Przy pobieżnym odbiorze filmu może ginać ważny element. Wszystkie te sytuacje stanowiące tło prezentowanych filmów są sytuacjami ścierania się różnych kultur, a nawet pewnych konfliktów kulturowych czy wręcz cywilizacyjnych. Świat nie jest statyczny. Zmienia się. W niektórych miejscach świata te zmiany zachodzą szybciej. We wszystkich tych trzech sytuacjach jest to okres pewnego wstępu do poważnych konfliktów.

Misjonarze, a wraz z nimi pierwsi lokalni chrześcijanie, są w sytuacji żołnierzy frontowych. W takiej sytuacji konfliktowość i „śmiertelność” jest większa. Sytuacje te dają jednak początek nowej erze, która i tak nadchodzi. Nie da się tego

---

¹⁹ Nie miejsce tu na omawianie tekstów źródłowych na temat misji. Wśród współczesnych opracowań warto zwrócić uwagę np. na P. Zając, *Historia misji chrześcijańskich w źródłach – wybrane inicjatywy edytorskie ostatnich dziesięcioleci oraz dalsze perspektywy badawcze*, „Textus et Studia” (2016) nr 1, s. 93–115.

uniknąć. W czasach takie stałego „odkrywania”²⁰ nowych ziem na różnych kontynentach, posłania na misje postrzegane były jako bardzo niebezpieczne, ale jednocześnie egzotyczne i przez to inspirujące.

2.2. Symbolika wody

W krótkim tekście artykułu trzeba wybrać jakiś jeden punkt widzenia na misje i misjonarzy. Taką dobrą perspektywą może być symbolika wody. Marsh w wyżej wspomnianej książce odnosi się do symboliki wody²¹, ale tutaj pójdziemy w tym kierunku trochę dalej. W kontekście misji można to rozwinąć przynajmniej w trzech wymiarach.

Wodospady w *Misji*, wokół których toczy się akcja, stanowią zarówno oprawę pięknej, egzotycznej przyrody, jak i są symbolem chrztu, zwłaszcza wysiłku wspinania się na nich pod górę, jak i w końcu stają się symbolem śmierci. Giną w nich zarówno Indianie, jak i najeźdźcy.

Wodospady w *Misji*, wokół których toczy się
akcja, stanowią zarówno oprawę pięknej,
egzotycznej przyrody, jak i są symbolem chrztu,
zwłaszcza wysiłku wspinania się na nich pod
górami, jak i w końcu stają się symbolem śmierci.

Podobnie piękną i symboliczną oprawę *Czarnej sukni* stanowi wyprawa Rzeką św. Wawrzyńca. To wokół tej potężnej i majestatycznej rzeki stawiane są pytania o sens chrztu (życia chrześcijańskiego). Stanowi też ona oś przewodnią – drogę życia i śmierci bohatera. Jest ona tak wielka, że można się tylko jej podporządkować a walczy się nie z nią, ale ze swymi słabościami.

W końcu *Milczenie*. Aby dotrzeć do ziemi obiecanej – Japonii, trzeba pokonać wielką słoną wodę. Życie za nią jest pełne zagadek i ma się stać areną postawienia najważniejszych pytań. Nie ma wprost odniesień do sprawowania chrztu,

---

²⁰ Samo pojęcie „odkrywania” to perspektywa europocentryczna, bo ci ludzie przecież żyli tam od dawna i nie potrzebowali być „odkrywani”.

²¹ Np. na s. 116.

ale cała fabuła jest przeniknięta konsekwencjami chrztu dla tych, którzy ponoszą konsekwencje jego przyjęcia w zupełnie innych okolicznościach. Wielu znosi te konsekwencje aż do heroizmu oddania życia, choć niektórzy upadają. W tej drugiej grupie znajduje się również jeden z misjonarzy. Woda ukazana jest również tłem śmierci wielu bohaterów drugiego planu, zarówno męczonych na krzyżach stojących w morzu, które odbiera skazańcom powoli resztki sił życiowych stając się przyczyną powolnej śmierci. Również dla innych woda staje się wodą śmierci, gdy zostają związani i wrzuceni do morza.

Celem działalności misyjnej jest głoszenie Ewangelii, które ma doprowadzić do przyjęcia chrztu i tym samym stworzenia wspólnoty chrześcijańskiej. Motyw ten wprost pojawia się w *Czarnej sukni*, choć w dość specyficznej perspektywie. Chrzest jest przedstawiony jako swoiste lekarstwo na chorobę. Choć trudno zaprzeczyć, że takie sytuacje też się mogły zdarzać, to jednak zdecydowana większość przyjmujących chrzest była świadoma różnicy pomiędzy zwykłym obmyciem wodą w znaczeniu higienicznym albo medycznym jako lekarstwo, a obrzędem sakramentu chrztu. Było tak przede wszystkim dlatego, że chrztu nie udzielano osobom nieprzygotowanym. Katechumenat (przygotowanie do chrztu) trwał niekiedy dość długo. Jedynie w przypadkach niebezpieczeństwa śmierci możliwy był chrzest po krótkim wyznaniu wiary.

2.3. Mit „egzotycznej, słonej wody”

Pierwszy wymiar to kwestia pewnej egzotyki²². Wielu osobom słowo „misje” czy „misionarz” lub „misionarka” kojarzą się z daleką wyprawą, w egzotyczne kraje, krótko mówiąc „za słoną wodę”. Chociaż dziś, wraz z rozwinieniem ruchu turystycznego, takie dalekie wyprawy straciły wiele z tajemniczości, to jednak „egzotyka” stale znajduje pokaźne miejsce w reklamach biur podróży.

W dawnych opisach misji wiele miejsca poświęcano właśnie tej „egzotyce”. Nie brakowało tam opisów „dziwnych” zwierząt, zwyczajów, rodzajów czy sposobów jedzenia²³. Być może brało się to z faktu, że „inne światy” w których żyli

²² Por. W. Kluj, *Mity misyjne – błędne stereotypy stawiające pod znakiem zapytania sens misji*, w: P.A. Sokołowski (red.), *„Kontrchrześcijaństwo” jako kontekst misji w XXI wieku*, Pieńiężno 2009, s. 177–184.

²³ Por. np. R. Dobrowolski, *Obraz Afryki w świetle katolickich czasopism misyjnych i publicystyki kolonialnej w Polsce lat międzywojennych*, „Przegląd Socjologiczny” 27 (1975) s. 179–222.

misjonarze nie były dobrze znane w Europie. Z perspektywy misyjnej można powiedzieć, że stało się tak „niestety”, bo przecież misje to nie biuro podróży, ani szukanie przygód. Jednak taki obraz stale funkcjonuje w powszechnej świadomości i filmy były kręcone w takim duchu. Musiało w nich być coś z egzotyki.

Bez wchodzenia w szczegółowe dyskusje warto przyjrzeć się obrazowi Indian i Japończyków ukazanym w tych filmach. Ludzie ci nie byli wcale takimi „szczęśliwymi dzikimi” jak to pragnęły przedstawić niektóre prądy myślowe. Oni również musieli się zmagać z problemami i niejednokrotnie walczyć z sąsiadami (widać to wyraźnie w *Czarnej Sukni* czy *Milczeniu*). W tym względzie chyba przejawione zostały pewne postawy, np. naiwnej, a wręcz podejranej radości z przybycia kapłanów do Japonii (biorąc pod uwagę świadomość ryzyka jakie się z tym dla nich wiązała), albo takie podejście do wyznawania grzechów i ich sakramentalnego odpuszczenia, jak ukazana w filmie *Milczenie*.

Indianie w *Misji* też przedstawieni są bardzo idealizująco, że aż prawie dziecinnie naiwnie. To przecież nie były duże dzieci. To byli ludzie z krwi i kości, którym trudno musiało przychodzić przebaczenie komuś, kto przeciw nim zawinił. Tak samo musieli oni dobrze wiedzieć, co się z nimi stanie, jeśli łowcy niewolników będą mieli otwarty dostęp do ich terenów. Trudno powiedzieć, czy to, co zobaczyć można w tych dwóch filmach, to były celowe zabiegi reżysera, czy też skutek ulegania reżysera, scenarzysty i aktorów temu mitowi egzotycznej słonej wody i co niejako ubocznie pojawiło się w kadrze podczas kręcenia ujęć.

Wydaje się, że trochę bardziej obiektywny obraz w tym względzie ukazany jest w *Czarnej sukni*, gdzie ukazane zostały skomplikowane relacje pomiędzy różnymi szczepami indiańskimi. „Biali” i to wcale nie misjonarze weszli w te układy poprzez handel bronią, która zmieniała wcześniejszą równowagę pomiędzy plemionami indiańskimi w kwestii dostępu do terenów łowieckich.

W każdym razie ten mit egzotycznej, słonej wody, choć stale gdzieś pokutujący w powszechnej mentalności ma się dość luźno do idei misyjnej, mówiąc bardzo łagodnie. Misje to w pierwszym rzędzie głoszenie Ewangelii i zakładanie Kościoła wśród narodów i grup społecznych nie znających Ewangelii Jezusa Chrystusa, a nie egzotyka.

2.4. Woda śmierci prowadzącej do życia

Ciekawe, że we wszystkich tych trzech filmach główni bohaterowie giną (lub zaprzeczają swoje powołanie misyjne). Wszyscy ci misjonarze i ich bliscy

współpracownicy giną. Nie ma tu happy-endu. Ale może to właśnie plus tych filmów? Czy ci misjonarze szukali męczeństwa? Pewnie nie, choć musieli sobie здаwać sprawę z takiej możliwości.

Taka perspektywa przebija w tych filmach. Co prawda ostatnie sceny z *Misji* i *Milczenia* niosą pewną dozę nadziei, ale raczej wszystkie one są one dość pesymistyczne. Ginią zarówno Indianie-chrześcijanie jak i misjonarze z misji nad wodospadami (*Misja*), tak samo Algonkini (chrześcijańscy Indianie z *Czarnej sukni*) wraz z ich misjonarzami, a także ochrzczeni Japończycy z niektórymi misjonarzami (*Milczenie*). Bardziej tragiczne wydaje się spojrzenie ludów przyjmujących nową wiarę. Zarówno Indianie północnoamerykańscy, jak i Japończycy giną z ręki własnych współziomków.

Ciekawe, że we wszystkich tych trzech filmach główni bohaterowie giną (lub zaprzepaszczają swoje powołanie misyjne). Wszyscy ci misjonarze i ich bliscy współpracownicy giną. Nie ma tu happy-endu. Ale może to właśnie plus tych filmów?

Nie są to więc filmy, które mają sprawiać dobrze samopoczucie, ale mogą prowokować do myślenia. Może to właśnie jest ich cel?

Zmiany zachodzące w społeczeństwach sprawiają, że umiera coś ważnego, ale istnieje nadzieja, że to nie jest ostateczny koniec. W perspektywie dłuższej niż tylko ta podana w filmie, działania tych misjonarzy stanowią początek nowych działań i nowych postaw. W Ameryce Łacińskiej misjonarze bardzo zaangażują się w prawa Indian. W Ameryce Północnej misjonarze zaczną ukazywać bardziej pozytywne podejście do kultur indiańskich. W Japonii, pomimo tak okrutnych prześladowań wiara przetrwa ponad 150 lat w niezwyklej formie *karakure* (ukrytych chrześcijan). Czy więc nie warto spojrzeć dalej niż ta czasowa klęska? W szerokiej perspektywie działalności misyjnej taki sam los podzielili przecież święci Cyryl i Metody czy św. Wojciech. Ich „sukces” widoczny jest dopiero z perspektywy większej niż ich życie.

3. PRÓBA REFLEKSJI MISJOLOGICZNEJ

Filmy ze swej natury stanowią pewną podróż opowiedzianą z perspektywy głównego bohatera²⁴. Zarówno Mendoza, jak LaForgue, czy też Rodrigues i Garupe nie są klasycznymi jezuitami²⁵. Już samo posłanie misyjne oznacza wyrwanie się z klasycznych schematów życia. Być może właśnie dlatego, że żyli oni na granicy kultur i cywilizacji stale wystawiając się na różne niebezpieczeństwa, są ciekawymi postaciami, stale inspirującymi również dzisiaj osoby pragnące się wyrwać z utartych schematów życia. Jest to chyba szczególnie ważne obecnie, gdy na naszych oczach zmienia się świat i nie zawsze dawne układy wydają się odpowiednie do dzisiejszych rzeczywistości.

Wielu ludzi szukając inspiracji i nie znajdując ich we współczesnych sytuacjach, może trochę z nostalgią próbuje jej znaleźć u dawnych misjonarzy²⁶. Z faktu powstawania takich filmów wynika jasno, że misjonarze stale inspirują. Stają się pretekstem stawiania pewnych pytań. W ten sposób wchodzimy jednak już nie w historię misji, ale w wyobrażenia współczesnych twórców. Analogicznie jak w przypadku serialu *Cztery pancerni i pies* filmy misyjne nie są i nie mają być wiernym odzwierciedleniem historii. One mają inspirować. Są pewną propozycją reżysera a jeszcze bardziej świadectwem jego dylematów, dla których rozwiązanie próbuje znaleźć w przeszłości misji.

3.1. „Misje to sprawa wiary” (RMis 11)

Zasadniczym źródłem motywacji głównych bohaterów tych filmów, aby opuścić swój kraj i udać się do nieznanych ludów była wiara. Filmy wychodzą z sytuacji, gdy chrześcijanom (misionarzom) nie brakuje heroizmu wiary. Może dziś niektórzy chcieliby określić taką postawę jako fanatyzm, ale dla nich jest to po prostu konsekwencja wiary przeżywanej w określonych warunkach kulturowych.

---

²⁴ Por. S. Kuśmierczyk, *Wyprawa bohatera w polskim filmie fabularnym*, Warszawa 2014.

²⁵ W kontekście polskim por. M. Marczak, *Postać filmowa jako nośnik religijnego znaczenia. Ekranowe obrazy osób konsekrowanych w polskim kinie i telewizji od 2000 roku w funkcji socjokulturowego przekazu na temat współczesnej religijności*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” (2016) nr 2, s. 49–69.

²⁶ Inną możliwą wersją bywa odniesienie do bliżej nieokreślonej przygody kosmicznej lub innej science-fiction, ale to kwestia na zupełnie inny tekst.

Dziś najczęściej misyjne pytania o wiarę chrześcijańską stawia się w kontekście innych religii. Wtedy jednak główną perspektywą była sprawa „zbawienia pogan”. Czy wiara tych misjonarzy a także tych młodych chrześcijan (Indian południowoamerykańskich w *Misji*, Indian północnoamerykańskich w *Czarnej Sukni* czy Japończyków w *Milczeniu*) była płytka albo naiwna? Biorąc pod uwagę naszą współczesną sytuację, wydaje się, że nasza (polska, czy szerzej Zachodnia) mentalność ma problem z dostrzeganiem wiary chrześcijańskiej zdolnej zaadaptować się do różnych warunków kulturowych. Niekoniecznie musi tak samo prezentować się na innych kontynentach.

Dziś widać to np. w reakcjach na różne gesty czy słowa papieża Franciszka albo formy wiary praktykowanej w Afryce czy Azji. Pojawia się dziś kryzys pojmowania wiary prawdziwie powszechnej (czyli katolickiej) na wzór europejski. W tym kontekście również postrzegane są misje. Nawet w tych filmach widoczne są pewne znaki przekonania o wyższości cywilizacyjnej czy kulturowej Europy. Wśród misjonarzy było ono jednak i tak o wiele mniejsze, niż u typowego Europejczyka tamtych czasów. Być może właśnie na ten problem starają się odpowiedzieć twórcy tych filmów, inspirując do nietypowych przemyśleń.

Wśród różnych zakonów misyjnych, jezuici byli wtedy najbardziej postępowi i działali z największym misyjnym rozmachem. Byli też pozytywnie nastawieni do zastanych kultur. Było tak zarówno w Quebecu, jak i w Paragwaju czy Japonii, ale również w innych krajach, np. w Chinach.

Choć misje wypływają z wiary i pierwszym celem jest odniesienie do życia poza granicą tego na ziemi, to jednak misjonarzom zawsze przyświecała idea poprawy życia materialnego. Była to swoista konsekwencja inwestycji w rozwój sumienia. Ona z natury musi rodzić pewne problemy. Misje w Ameryce Łacińskiej znają wiele przykładów misjonarzy i inicjatyw podejmowanych na rzecz szerzenia sprawiedliwości społecznej i promocji praw człowieka, a także ewangelizacji uwzględniającej zastane kultury rodzime. Szeroko by można pisać o takich osobach, jak Pedro de Gante, Ramón Pané, dwunastu apostołów Nowej Hiszpanii (najbardziej znany Turybiusz Bonawente Motolinia), św. Turybiusz z Mogrovejo, Pedro z Córdoba, Montesinos, Bartłomiej de las Casas, Vasco de Quiroga. Wielki prawnik tego okresu, Francisco de Vitoria wniósł swój wkład w formułowanie prawa międzynarodowego (słynne Prawa Indii – *Leyes de Indias*).

W *Misji* pojawia się kwestia traktowania Indian jako niewolników. Warto pamiętać, że gdy w Europie wielu stawiało kwestię, czy Indianie są w ogóle ludźmi²⁷, papież Paweł III musiał przypominać, że Indianie są ludźmi i że mogą przyjąć chrzest. W kontekście misji królewskich (patronackich) jego głos był jednak dość mocno zagłuszany.

Misje w Ameryce Północnej, na pograniczu dzisiejszych Stanów Zjednoczonych i Kanady we wschodniej części kontynentu postrzegane były jako tworzenie podstaw Nowej Francji, oczywiście – jak to wtedy pojmowano – w oparciu o wiarę katolicką. Jezuiti chcieli dać swoim podopiecznym również lepsze warunki życia, choćby w formie ułatwienia polowań, a to generowało nowe konflikty. Z podbojem terenów Indian łączono niekiedy „podbój duchowy”.

Choć misje wypływają z wiary i pierwszym celem jest odniesienie do życia poza granicą tego na ziemi, to jednak misjonarzom zawsze przyświecała idea poprawy życia materialnego. Była to swoista konsekwencja inwestycji w rozwój sumienia. Ona z natury musi rodzić pewne problemy.

Sytuacja w Japonii była zupełnie inna. Tam pierwsi Europejczycy zaczęli dopiero docierać. To Japonia stawiała warunki i przyjmowała tych, których chciała. Oczywiście prześladowania chrześcijan były krwawe i brutalne, ale było to skutkiem przede wszystkim sytuacji politycznej. Chrześcijanie mieli „pecha” znaleźć się w obozie rodu, którzy ostatecznie przegrał i wszyscy wrogowie byli traktowani surowo. Pamiętać jednak należy, że w pierwszym półwieczu chrześcijan w Japonii, ochrzczonych zostało ok. 400 tysięcy Japończyków²⁸. Nie był to więc wcale mały ruch ani mała grupa, ani ulotna sytuacja.

---

²⁷ Gdyby nie byli ludźmi, mogliby być bezkarnie traktowani jako niewolnicy, a ich zabójstwo nie byłoby traktowane jako morderstwo. Wielu z tych pierwszych europejskich osadników to byli ludzie niejednokrotnie mający za sobą przeszłość kryminalną. Tak więc, gdyby Indianie nie byli ludźmi ... nie byłoby zdrady małżeńskiej.

²⁸ Pracowało wśród nich 140 jezuitów, 26 franciszkanów, 9 dominikanów i 4 augustianów. Por. R. Daniluk, dz. cyt., s. 7.

3.2. „Prawdziwy misjonarz to święty” (RMis 90)

W *Redemptoris missio* Jan Paweł II przypomniał: „Powszechne powołanie do świętości jest ściśle związane z powszechnym powołaniem do działalności misyjnej” (RMis 90).

Zamiast przyglądać się pośrednim owocom misji tego okresu przyjrzyjmy się od razu ostatecznym. Najpierw Kanada w XVII w. Ośmiu jezuickich misjonarzy z tego okresu zostało ogłoszonych świętymi. Są to Antoine Daniel (1601–1648), Gabriel Lalemant (1610–1649), Izaak Jogues (1607–1646), Jean de Brébeuf (1593–1649), Jean de Lalande (1620–1646), Karol Garnier (1606–1649), Noël Chabanel (1613–1649) i René Goupil (1607–1642). O. Laforgue to symbol jednego z nich. Pracowali oni wśród Indian z plemienia Huronów (Algonkinów) i Irokezów. Ginęli zasadniczo w latach 1646–1649, jeden z nich w 1642 r. Tak powstawał Kościół we wschodniej części dzisiejszej Kanady. Do dziś istnieje wielkie sanktuarium w Midland im poświęcone. Nawet Polonia co roku tam pielgrzymuje na 15 sierpnia. Wszyscy zginęli jako męczennicy. Czy w perspektywie misji była to klęska?

Te pierwsze misje doprowadziły też do świętości bez fizycznego męczeństwa m.in. pierwszą Indiankę „Lilię Mohawków” czyli św. Kateri Tekakwitha (1656–1680). Kanada może się też poszczycić innymi świętymi z interesującego nas okresu. Byli to Marguerite Bourgeoys (1620–1700), założycielka Zgromadzenia Sióstr Notre Dame; Marie-Marguerite d’Youville (1701–1771), wdowa i założycielka Sióstr Miłosierdzia z Montrealu (Siostry Szare); Marie Guyart Martin (Maria od Wcielenia) (1599–1672), wdowa i urszulanka; François de Montmorency-Laval (1623–1708), pierwszy biskup Québecu.

Również Ameryka Łacińska ma swoich świętych. Wśród kanonizowanych misjonarzy i rodzimych chrześcijan z XVII w. listę otwiera św. Róża z Limy (1586–1617) – Peruwianka, tercjarka dominikańska, pierwsza święta Kościoła katolickiego pochodząca z Ameryki, prekursorka służby społecznej. Dalej mamy świętych Alfonsa Rodrigueza²⁹ (1599–1628), Rocha Gonzaleza de Santa Cruz (1628–1628) i Jana de Castillo (1596–1628) z Paragwaju, jezuickich misjonarzy i męczenników. Znany i czczony jest też św. Marcin de Porres (1579–1639), dominikanin z Peru. Mamy też św. Marię Annę od Jezusa z Paredes (1618–1645)

²⁹ Nie mylić z innym św. Alfonsem Rodriguezem (1533–1617) hiszpańskim jezuitą pracującym na Majorce.

z Ekwadoru przez parlament Ekwadoru ogłoszoną bohaterką narodową. W tym samym roku zginął za wiarę św. Andrzej de Soveral (1572–1645), brazylijski misjonarz i męczennik wraz z trzydziestu innymi męczennikami brazylijskimi, którzy ponieśli śmierć w 1645 r. Wspomnieć trzeba jeszcze św. Piotra od św. Józefa de Betancur (1626–1667), misjonarza w Gwatemali (marzył o wyjeździe na misje do Japonii z jezuitami)³⁰.

Na brak świętych nie narzekają też chrześcijanie z Japonii. Jan Paweł II 18 lutego 1981 r. beatyfikował, a następnie 18 października 1987 r. kanonizował 16 męczenników japońskich, wśród których byli m.in. Dominik Ibañez de Erquicia (1589–1633), kapłan i misjonarz oraz Wawrzyniec Ruiz (1600–1637), misjonarz, ojciec rodziny i pierwszy kanonizowany Filipińczyk. Męczennicy z tej grupy zginęli w latach 1633–1637. Już wcześniej, w 1969 r. kanonizowana była grupa 26 męczenników z Nagasaki z roku 1597. Poza nimi mamy jeszcze dwie grupy beatyfikowanych męczenników japońskich. Pierwsza grupa 205 męczenników beatyfikowana była w 1867 r., a druga – niewiele mniejsza – grupa 188 męczenników beatyfikowana została 2008 r. w Nagasaki. Krótko mówiąc Japonia, uznawana często za kraj niechrześcijański, ma więcej kanonizowanych świętych i beatyfikowanych błogosławionych, niż Polska. Czy to można nazywać porażką?

Trochę szerzej, w perspektywie misyjnej Kościoła powszechnego przypomnieć można jeszcze inne zbiorowe kanonizacje i beatyfikacje męczenników dokonane przez Jana Pawła II. Poza japońskimi, w 1984 r. kanonizował 104 męczenników koreańskich (Andrzej Kim Taegon i towarzysze), w 1988 r. 117 męczenników wietnamskich (Andrzej Dung-Lac i towarzysze) a w 2000 r. 120 męczenników chińskich (Augustyn Zhao Rong i towarzysze). Choć Ci beatyfikowani żyli już zasadniczo w XIX w., to jednak w pewnym sensie też są duchowymi spadkobiercami wcześniejszych misjonarzy i ukazują stale aktualny wymiar świadectwa wiary poprzez męczeństwo³¹.

---

³⁰ Jan Paweł II beatyfikował (1985) również s. Annę od Aniołów Monteagudo (1600–1686), Peruwiankę, zakonnicę.

³¹ Do tego dodać można kilku bardziej znanych kanonizowanych i beatyfikowanych misjonarzy, którzy pracowali w interesującym nas okresie w innych regionach świata. Byli to m.in. Józef de Anchieta (1534–1597), kapłan i misjonarz w Brazylii; Piotr od św. Józefa Betancur (1619–1667), misjonarz na Kubie i w Gwatemali; Diego Luis de San Vitores Alonso (1627–1672), kapłan, misjonarz i pierwszy męczennik na wyspach Mariańskich; Johannes Laurentius Liberatus Weis (1675–1716), kapłan, misjonarz i męczennik w Etiopii; Michele Pio Fasoli (ok. 1670–1716), kapłan misjonarz i męczennik w Etiopii; Samuel Marzorati (1670–1716),

3.3. Formowanie się Kościołów lokalnych (por. RMis 48–50), czyli walcząc z „teologią sukcesu”

Martin Buber powiedział kiedyś, że „Sukces nie jest żadnym z imion Boga”. Wydaje się, że w analizowanych filmach nie chodzi o to, jak zakończy się dana historia. Ważniejsze są pytania wynikające z oglądanej fabuły, stawiane niejako po drodze. Dlaczego nasi bohaterowie podejmowali się takich zadań? Jaki to miało sens? To są chyba realne pytania, na które twórcy tych filmów chcą stawiać w dzisiejszym kontekście.

Mendonza osierocony w dzieciństwie przez matkę, a potem również przez ojca był wielokrotnie oszukiwany przez różnych ludzi. W końcu zdradzony przez ukochaną kobietę i brata. Ten dawny morderca i łowca niewolników spokój ducha (wybaczenie dawnych grzechów) odnajduje dopiero we wspólnocie misjonarzy i wśród gnębionych przez siebie ludzi. Wtedy odkrywa sens swego życia w tym, aby im pomagać a zwłaszcza chronić ich przez innymi, takimi jak kiedyś on sam.

Czy ostatecznie LaFogue dopina swego życiowego celu ginąc w kanadyjskich lasach, zamiast – jak by to mogło być – założyć we Francji rodzinę i tam dojść „do czegoś” w rodzimej społeczności? Ciekawe, czy żałował, że udał się za ocean do Indian, którzy ani jego do końca nie rozumieli ani których on sam do końca nie pojmował.

Z perspektywy misji, nawet jeśli obraz oparty na powieści Shusaku Endo jest bardzo negatywny, to jednak było wielu takich (a nawet większość), którzy oddali swe życie za wiarę, zarówno wśród misjonarzy, jak i wśród rodzimej ludności. Więcej się mówi o kilku tych, którzy upadli niż o wielu tych, którzy oddali życie. Był wśród nich też polski jezuita o. Wojciech Męciński³², który też zginął w tym

---

kapłan misjonarz i męczennik w Etiopii; Martin od św. Mikołaja (1598–1632), kapłan, misjonarz na Filipinach i w Japonii, męczennik; Melchior od św. Augustyna (1599–1632), kapłan, misjonarz na Filipinach i w Japonii, męczennik; Marie-Catherine od św. Augustyna (1632–1668), misjonarka w Kanadzie; Cristóbal, Antonio i Juan (zginęli w 1529), dzieci, męczennicy meksykańscy; Józef Vaz (1651–1711), misjonarz i męczennik na Sri Lance. Zob. też Ł. Ryszka i G. Godawa, *Idea licznych beatyfikacji i kanonizacji w pedagogii Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensia” 6 (2014) nr 1 (10), s. 209–221.

³² Istnieje wiele publikacji na jego temat. Rozpoczynając od dawnej M. Czerwiński, *Życie ks. Wojciecha Męcińskiego T.J. umęczonego za wiarę w Japonii*, Kraków 1895, po bardziej współczesne K. Nowak, *Pierwszy Polak w Japonii – Wojciech Męciński*, „Japonia” (2000) s. 165–178; B. Natoński, *Wojciech Męciński*, w: F. Plattner, *Gdy Europa szukała Azji*, Kraków 1975, s. 303–316; Duc Ha Nguyen, *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII-XVIII wieku*, Warszawa 2006, s. 44–73; wyżej wspomniany tekst R. Danieluka oraz wiele artykułów biograficznych w słownikach i encyklopediach.

samym roku 1643. Co by nie mówić o prześladowanych chrześcijanach japońskich, zachowali oni wiarę przez ponad dwa wieki prześladowań. Do dziś okolice Nagasaki są najbardziej katolickimi w Japonii.

Patrząc tylko na historię życia ziemskiego, dzieło świętych Cyryla i Metodego oraz św. Wojciecha zakończyło się klęską. Ale czy ostatecznie przegrali życie? Szybki ziemski sukces najczęściej nie jest drogą chrześcijan. Wspomniane filmy nie są więc filmami, które mają sprawiać dobrze samopoczucie. One mają prowokować do myślenia. Może to właśnie jest ich główny plus?

Porównując ekranizacje Shinody i Scorsese (*Milczenie*), R.A. Maryks³³ uważa, że poza różnicami technik kinematograficznych wyraźnie widać różne intencje reżyserów. Odnosi się to wyraźnie również do wszystkich trzech omawianych filmów. Maryks pisze też jednak, że dostrzega pewną myśl łączącą *Milczenie* z *Czarną Suknią* w ukazaniu zdolności przebaczenia „siedemdziesiąt siedem razy”. Wydaje się, że jest to również idea łączy wszystkie te trzy filmy „misyjne”. Misje są takim inspirującym punktem odniesienia, bo pomimo różnych uwarunkowań zdolność do poświęceń, a jeszcze bardziej do przebaczenia zawsze budzi zadziwienie i stymuluje do myślenia.

Europa to obecnie starzejący się kontynent
i już peryferie a nie serce Kościoła. Nową
wiosną wiary widać właśnie w Azji, Afryce
i Ameryce Łacińskiej. [...] Misje otwierają oczy
na uniwersalizm Kościoła.

PODSUMOWANIE

Na początku wspomniany został serial *Czterej pancerni i pies*. Nie jest on serialem historycznym, choć osadzonym w pewnym kontekście historycznym. Tak też powinny być postrzegane filmy „misyjne” z XVII i XVIII w. Patrząc na popularność

---

³³ R.A. Maryks, *Silence [review]*, „Journal of Jesuit Studies” (2017) nr 4, s. 693–694.

analizowanych filmów, pomimo pewnych niedoskonałości w ukazywaniu realiów misyjnych, stale prowokują do głębszej refleksji, bo wiara prawdziwie przeżywana prowokuje do zastanowienia się. Chyba o to właśnie chodziło twórcom analizowanych obrazów.

Europa to obecnie starzejący się kontynent i już peryferie, a nie serce Kościoła. Nową wiosnę wiary widać właśnie w Azji, Afryce i Ameryce Łacińskiej. Patrząc nawet tylko z perspektywy liczb, liczba świętych świadków wiary na różnych kontynentach jest ogromna. Samych świętych chińskich, japońskich i koreańskich jest więcej niż polskich. Misje otwierają oczy na uniwersalizm Kościoła. To nie jest Kościół europejskich czy amerykański.

Nawet wychodząc z europocentrycznego punktu spojrzenia, widać, że inne ludy wcale nie są gorsze, ani mniej rozwinięte (może w niektórych wymiarach techniki – tak przynajmniej jest to ukazane w tych filmach). Filmy te mogą powoli przebijać się ze świadomością, że już nadchodzi Kościół odeuropeizowany. Widać to również w nauczaniu obecnego papieża.

Można odnieść wrażenie, że [...] filmy misyjne nie muszą mieć zakończenia i tak naprawdę go nie mają. Bo celem filmu misyjnego jest nie zabawienie widza, ale pobudzenie do refleksji [...] Powinny rodzić się pytania.

Można odnieść wrażenie, że na dobrą sprawę filmy misyjne nie muszą mieć zakończenia i tak naprawdę go nie mają. Bo celem filmu misyjnego jest nie zabawienie widza, ale pobudzenie do refleksji, i to nie takiej płytkiej i banalnej. Powinny rodzić się pytania w rodzaju: Czy warto? Po co to wszystko? Jaki jest sens takiego, a nie innego działania? Może też wtedy zrodzi się pytanie, czy wszystko należy postrzegać w kategoriach widzialnego sukcesu? Przekaz filmów chyba specjalnie jest niejednoznaczny. Filmy o tematyce misyjnej jawią się wtedy jako bliskie podgatunkowi egzystencjalnemu kina religijnego.

FILMY

Black Robe (Czarna Suknia), reż. B. Beresford, 1991.

Cztery pancerni i pies, reż. K. Nałęczki, 1966–1970.

Silence (Milczenie), reż. M. Scorsese, 2016.

Silence, reż. M. Shinoda, 1971.

The Mission (Misja), reż. R. Joffé, 1986.

BIBLIOGRAFIA

„Missionary Movies” by Chili_Rat, <https://www.imdb.com/list/ls025866492/> – stworzona 12.10.2017, stale aktualna 18.03.2021

Aleszczyk I., „Ja też jestem królem” – czyli o „Misji” Rolanda Joffé, „Misyjne Drogi” (1988) nr 3, s. 20–21.

Białorus M., *Spółeczna konstrukcja filmów historycznych. Pamięć zbiorowa i polityka pamięci w kinematografii polskiej lat 1920–2010* (rozprawa doktorska), Białystok 2015.

Bolt R., *Mission*, Berkley 1976.

Caraman Ph., *The Lost Paradise. The Jesuit Republic in South America*, New York 1976.

Cieslik H., *The Case of Christovão Ferreira*, „Monumenta Nipponica” (1974) nr 1, s. 1–54.

Czerwiński M., *Życie ks. Wojciecha Męcińskiego T.J. umęczonego za wiarę w Japonii*, Kraków 1895.

Danieluk R., „Milczenie po polsku: Wojciech Męciński SJ (1598–1643) i jego długa droga do Japonii”, „Studia Bobolanum” (2017) nr 2, s. 5–31.

Dobrowolski R., *Obraz Afryki w świetle katolickich czasopism misyjnych i publicystyki kolonialnej w Polsce lat międzywojennych*, „Przegląd Socjologiczny” 27 (1975) s. 179–222.

Endo S., *Chinmoku*, Tokyo 1966.

Endo S., *Milczenie*, Warszawa 1971.

Endo S., *Samuraj*, Warszawa 1987.

Endo S., *Silence*, Tokyo 1970.

Ha Nguyen D., *Polscy misjonarze na Dalekim Wschodzie w XVII-XVIII wieku*, Warszawa 2006.

Hayes T., *Black Robe*, „Metro Magazine” 205 (2020) s. 108–119.

Humpert P., *Krwawy siew. Dramat w 3 odsłonach z misyj [!] indyjskich [!] OO. Oblatów w Górach Skalistych Półn. Ameryki*, Krobica 1927.

Kawecki W., J.S. Wojciechowski, D. Żukowska-Gardzińska (red.), *Kultura wizualna – teologia wizualna*, Warszawa 2011.

Kempna M., *Religijność jako paratekst. Na obrzeżach teorii filmu religijnego*, w: A. Gwóźdź (red.), *Pogranicza audiowizualności*, Kraków 2010, s. 243–261.

Kluj W., *Mity misyjne – błędne stereotypy stawiające pod znakiem zapytania sens misji*, w: P.A. Sokołowski (red.), *„Kontrchrześcijaństwo” jako kontekst misji w XXI wieku*, Pieńieżno 2009, s. 177–184.

- Kuśmierczyk S., *Wyprawa bohatera w polskim filmie fabularnym*, Warszawa 2014.
- Lugen C., *Chrześcijańska, Komunistyczna Republika Guaranów 1610–1768*, Warszawa 1956.
- Łagoda-Kaźmierska K., *Metody ewangelizacji w jezuickich redukcjach Indian Moxo*, Poznań 2007.
- Łęcicki G., *Film religijny jako fenomen kulturowy, dzieło artystyczne oraz przekaz medialny*, w: M. Butkiewicz, G. Łęcicki (red.), *Pokazać niewidzialne. Film religijny w perspektywie teologii środków społecznego przekazu i języka mediów*, Warszawa 2019, s. 74–75.
- Łęcicki G., *Widmo prawdy – projekcja fałszu. Ekranowa indoktrynacja, manipulacja i propaganda na przykładzie fabularnych oraz serialowych obrazów wojny, okupacji i stalinizmu w kinematografii polskiej 1944–2019*, Warszawa 2020, s. 225–231.
- Marczak M., *Postać filmowa jako nośnik religijnego znaczenia. Ekranowe obrazy osób konsekrowanych w polskim kinie i telewizji od 2000 roku w funkcji socjokulturowego przekazu na temat współczesnej religijności*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” (2016) nr 2, s. 49–69.
- Marsh C., *Theology Goes To The Movies: An Introduction to Critical Christian Thinking*, New York 2007.
- Maryks R.A., *Silence* [review], „Journal of Jesuit Studies” (2017) nr 4, s. 693–694.
- Matsuoka F., „One in many. Sounding of the heart”. *The Meaning of divine revelation in the kakure kirishitan land*, „Missiology” (2019) nr 3, s. 269–284.
- Menacho A., *Redukcje Paragwajskie. Jezuickie imperium – widziane inaczej*, „Misyjne Drogi” (1988) nr 3, s. 14–19.
- Moore B., *Black Robe*, Toronto 1985.
- Natoński B., *Wojciech Męciński*, w: F. Plattner, *Gdy Europa szukała Azji*, Kraków 1975, s. 303–316.
- Nowak K., *Pierwszy Polak w Japonii – Wojciech Męciński*, „Japonia” (2000) s. 165–178.
- Piasecki P., *The First Evangelization of Indigenous Peoples of New France. The Radical Way to Martyrdom of Jesuit Missionaries*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 36 (2020) s. 167–178.
- Pruszkowska J., „Czarne suknie” i „Czerwone Twarze” – *Huroni w Relacjach jezuitów z lat 1625–1650* (praca magisterska na UKSW napisana pod kierunkiem ks. prof. J. Różańskiego), Warszawa 2006.
- Ryszka Ł. i G. Godawa, *Idea licznych beatyfikacji i kanonizacji w pedagogii Jana Pawła II*, „Studia Socialia Cracoviensia” 6 (2014) nr 1 (10), s. 209–221.
- Schofield Saeger J., *The „Mission” and Historical Missions. Film and the writing of the History*, „The Americas” 51 (1995) s. 393–415.
- Sullivan J., *Black Robe by Brian Moore*, Salem 2020.
- Szyska T., *Redukcje jezuickie i muzyka baroku misyjnego*, w: M.F. Gawrycki (red.), *Dzieje kultury latynoamerykańskiej*, Warszawa 2009, s. 131–140.
- Szyska T., *Redukcje jezuickie Maynas w Górnej Amazonii w XVII-XVIII wieku. Ujęcie historyczno-misjologiczne*, Warszawa 2015.

Turnbull S., *The Kakure Kirishitan of Japan*, London 1998.

Wolanin A., *Jezuickie „redukcje” paragwajskie*, „*Studia Bobolanum*” (2007) nr 1, s. 23–39.

Zajac P., *Historia misji chrześcijańskich w źródłach – wybrane inicjatywy edytorskie ostatnich dziesięcioleci oraz dalsze perspektywy badawcze*, „*Textus et Studia*” (2016) nr 1, s. 93–115.

Biogram

Dr hab. Wojciech Kluj OMI, ur. 1966, wykładowca misjologii na UKSW, autor ponad stu pozycji naukowych, m.in. *Teologiczne podstawy misji według Jana Pawła II* (2008), *Kształtowanie się podstawowych tekstów wiary w języku malgaskim* (2013), redaktor serii *European Mission Studies*. Autor wielu tekstów popularyzujących kwestie misyjne. Przewodniczący *International Association of Catholic Missiologists*, członek m.in. *Stowarzyszenia Misjologów Polskich*.

ORCID: 0000-0002-3888-7669

Evelina Kristanova

Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie

Polskie periodyki ogólnoinformacyjne i partyjne (1918–1939) w krajowych bibliotekach cyfrowych

Polish informative and party periodicals (1918–1939) in national digital libraries

ABSTRAKT

Celem opracowania była weryfikacja dostępności zdigitalizowanej prasy polityczno-informacyjnej wydawanej w II Rzeczypospolitej. Periodyki o tym profilu zdefiniowano jako platformę wypowiedzi różnych partii. Zaliczono do nich również tytuły prasowe, w których podejmowano problematykę polityczną „z różną skalą stopnia upolitycznienia”. W tej kategorii znalazły się zarówno dzienniki dobrze znane i liczące się, jak też nowo powstałe – sensacyjne.

Pierwsza część artykułu w przeglądzie literatury przedmiotu stanowi przypomnienie ogólnych warunków społeczno-politycznych prasy lat 1918–1939. Po dokonaniu analizy stwierdzono, iż większość najważniejszych pism ogólnoinformacyjnych i partyjnych tego okresu została zamieszczona w krajowych bibliotekach cyfrowych i jest łatwo dostępna dla współczesnych historyków, medioznawców, politologów. Badania mają charakter wstępny i w założeniu są kontynuacją zamierzonego cyklu artykułów, dotyczącego cyfryzacji rodzimych pism o różnym profilu.

SŁOWA KLUCZOWE

polska prasa, media, periodyki ogólnoinformacyjne i partyjne (1918–1939), digitalizacja, biblioteki cyfrowe

ABSTRACT

The aim of the study was to verify the availability of a digitized political and information press published in the Second Polish Republic. Periodicals of this profile have been defined as a platform for the expression of different parties, and they also include press titles that address political issues that are „differently politically scaled”. Both serious and sensational journals are included in this category. The first part of the article is a reminder of the general socio-political conditions of the 1918–1939 press in the review of the subject literature. After the analysis, it was found that the majority of the most important political writing of this period have been digitized and are easily accessible to historians, media and political scientists. The studies are preliminary and are intended to be a continuation of a flagrant series of articles, concerning digitization of indigenous writings that are differently profiled.

KEYWORDS

Polish press, media, informative and party periodicals press (1918–1939), digitization, digital libraries

WPROWADZENIE

Celem opracowania jest zilustrowanie dostępności zdigitalizowanych polskich tytułów prasowych o charakterze politycznym wydawanych w latach 1918–1939 oraz sposobu ich wyszukiwania w Internecie. Zwrócono uwagę na utrudnienia w ich dostępie online, jak też na użyteczność różnych form prezentacji czasopism od strony użytkownika (naukowca czy studenta). Dokonano wirtualnej kwerendy, z określeniem źródeł dostępności wzbogaconej o zarys profilu poszczególnych czasopism. Zapytano o sposób-klucz w ich wyborze do zamieszczenia w krajowych bibliotekach cyfrowych. Dawne wydawnictwa znalazły swoje miejsce w świecie cyfrowym poprzez projekty i granty. Digitalizacja nie tylko chroni je przed zniszczeniem i zapomnieniem, ale przede wszystkim daje badaczom możliwość łatwego dostępu do źródeł prasowych. Analiza ma charakter badań wstępnych i w założeniu jest kontynuacją zamierzonego cyklu artykułów, dotyczącego cyfryzacji rodzimych pism o różnym profilu. Dotychczas przeprowadzono podobne badania w zakresie czasopism literackich¹. Podjęta problematyka periodyków ogólnoinformacyjnych i partyjnych łącząca dawną polską prasę z jej dostępem w Internecie nie znalazła zainteresowania badawczego. Dotąd skupiano się raczej na analizie zawartości czasopism, na samym procesie ich digitalizacji lub oceniano digitalizację pism o innym profilu².

Przejrzano zasoby bibliotek cyfrowych w poszukiwaniu konkretnych tytułów prasy politycznej dwudziestolecia międzywojennego. Wymieniali je wielokrotnie w swoich opracowaniach najbardziej znani polscy historycy mediów.

---

¹ E. Kristanova, *Polskie czasopisma literackie w Internecie – dostępność, sposoby upowszechniania i próba typologii*, „Zeszyty Prasoznawcze” nr 4 (2018), s. 807–824.

² Np. zob. D. Głuszek-Szafraniec, *Metamorfozy cyfrowe w hiszpańskim systemie medialnym – strategie wydawnictw prasowych w epoce digitalizacji*, w: *Systemy medialne w dobie cyfryzacji. Kierunki i skala przemian*, red. Z. Oniszczyk, Katowice 2015, s. 67–83; R. Śpiewak, W. Widera, *Influence of the media on the participation of citizens in the processes of creating and implementing social and economic policy in the interwar period in Poland – case study Gość Niedzielny – online inspirations for contemporary times*, w: *Marketing Identity. Offline is the New Online*, red. A. Kusa, A. Zauskova, Z. Buckova, Trnava 2019, s. 311–322; K. Wasilewski, *Polonijna prasa wydawana w Stanach Zjednoczonych w latach 1870–1924 w dostępie cyfrowym*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” nr 2 (2018), s. 115–135; K. Wodniak, *Polska prasa kobieca okresu międzywojnia w zasobach sieciowych – rekonesans badawczy*, w: *Internet. Wybrane przykłady zastosowań i doświadczeń*, red. P. Siuda, J. Gomoliszek, Gdańsk 2017, s. 127–153.

Pomocne w uzyskaniu informacji były również wyszukiwarki internetowe, spisy tytułów oraz wszelkie informacje pojawiające się online przy okazji innych wiadomości. Zapoznano się także z dostępną literaturą przedmiotu oraz przedstawiono ogólną sytuację prasy w tym czasie. W przeprowadzonych badaniach przydatne stały się głównie następujące metody: analiza zawartości mediów, analiza zawartości prasy, analiza i krytyka piśmiennictwa, porównawcza, studium przypadku³.

UWARUNKOWANIA POLITYCZNE PRASY OGÓLNOINFORMACYJNEJ I PARTYJNEJ W LATACH 1918–1939

Gruntowne opracowania dotyczące prasy politycznej Drugiej Rzeczypospolitej pochodzą jeszcze z okresu PRL-u. Literatura przedmiotu jest na tyle obszerna, że nie sposób zacytować wszystkich pozycji bibliograficznych w artykule. Stąd decyzja o jej wyborze w zasygnalizowanych zagadnieniach. Polskim prasoznawcom dobrze znane są opracowania Andrzeja Paczkowskiego, Andrzeja Notkowskiego, Urszuli Jakubowskiej czy Wiesława Władyki⁴. Po 1989 r. znów powrócono do badań nad periodykami dwudziestolecia międzywojennego z innej perspektywy⁵. Z nowszych publikacji dotyczących prasy w powiązaniu z polityką należałoby wymienić monografię Rafała Habielskiego⁶, w której autor przeanalizował meandry, uwarunkowania i tworzenie prawodawstwa prasowego lat 1918–1939. Charakter kompilacyjny posiada natomiast niewielka

³ Por. S. Cisek, *Metoda analizy i krytyki piśmiennictwa w nauce o informacji i bibliotekoznawstwie*, „Przegląd Biblioteczny” nr 3 (2010), s. 273–284; M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza zawartości mediów. Skrypt dla studentów*, Kraków 2004; W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983; R. K. Yin, *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, Kraków 2015.

⁴ U. Jakubowska, *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918–1939*, Warszawa 1984; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1982; tenże, *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939*, Kraków 1997; tenże, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939*, Warszawa 1987; A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980; W. Władysław, *Krew na pierwszej stronie. Sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982.

⁵ Np. C. Brzoza, *Polityczna prasa krakowska 1918–1939*, Kraków 1990.

⁶ R. Habielski, *Wolność czy odpowiedzialność. Prasa i polityka w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.

praca Tomasza Mielczarka⁷. Osobne miejsce zajmują opracowania dotyczące byłych polskich terenów na wschodzie⁸.

W ostatnich dwudziestu latach wyraźnie wzbogacono literaturę przedmiotu o kolejne monografie i artykuły dotyczące prasy ogólnoinformacyjnej i partyjnej tego okresu. W kręgu zainteresowań pozostawał chociażby język prasy⁹. Ukazały się monografie prasoznawcze w kontekście regionalnym¹⁰ oraz dotyczące jednego tytułu np. tygodnika *Myśl Narodowa*, lwowskiego konserwatywnego *Słowa* czy określonej problematyki na łamach pism¹¹. Wiedzę o prasie tamtego okresu znacznie poszerzyły artykuły poświęcone czasopismom regionalnym. Przykładowo Jerzy Jarowiecki skompilował i wykazał w jednym ze swoich opracowań

---

⁷ T. Mielczarek, *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Sosnowiec 2009.

⁸ Zob. np. J. Jarowiecki, *Dzieje prasy polskiej. We Lwowie do 1945 roku*, Kraków-Wrocław 2008; R. Nowakowski, *Prasa polska lat 1801–1939 w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Ogólna charakterystyka statystyczna*, w: *Krajobrazy przeszłości. Księga ofiarowana doktorowi Adolfowi Juzwenko w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. M. Dworatschek, Wrocław 2009, s. 247–298; J. Szostakowski, *Między wolnością a zniewoleniem. Prasa w języku polskim na Litwie w okresie od września 1939 do 1964 roku*, Wilno-Warszawa 2004; J. Zając, *Czasopiśmiennictwo kościelnej prowincji wileńskiej w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019; J. A. Żurawski, *Ośrodki wydawnicze wileńskiej konspiracji 1939–1945*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” t. 18 (2020), s. 100–121.

⁹ I. Kamińska-Szmaj, *Judzi, zohydza, ze czci odziera. Język propagandy politycznej w prasie 1919–1923*, Wrocław 1994; S. Karamańska, *Słownictwo polityczne drugiej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1926–1939*, Kraków 2007.

¹⁰ M. Figura, *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923*, Poznań 2001; J. Lachendro, *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2006; M. Żuławik, *Polska prasa polityczno-informacyjna na Mazowszu Północnym w latach 1918–1939*, Warszawa 2011.

¹¹ P. Jastrzębski, *Z rynku prasowego Drugiej Rzeczypospolitej. Odbiorcy i zasięg oddziaływania Myśli Narodowej w latach 1921–1939*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” nr 16 (2010), s. 269–284; tenże, *Myśl Narodowa 1921–1939. Studium politologiczno-prasoznawcze*, Warszawa 2012; M. Wojtacki, „Słowo” Stanisława Cata-Mackiewicza. *Dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922–1939. Monografia pisma*, Toruń 2009; tenże, *Monarchista Wileński – przyczynek do dziejów polskiej prasy monarchistycznej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, „Historia i Polityka” nr 3 (2005), s. 139–150; J. Gzella, *Między Sowietami a Niemcami: koncepcje polskiej polityki zagranicznej konserwatystów wileńskich zgrupowanych wokół Słowa (1922–1939)*, Toruń 2011; A. Bańdo, *Nie tylko krew na pierwszej stronie: problematyka kulturalna na łamach Ilustrowanego Kuriera Codziennego w latach 1918–1939*, Kraków 2006; J. Seniów, *W kręgu piśsudczyków: poglądy ideowo-polityczne Gazety Polskiej 1929–1939*, Kraków 1998.

rezultaty badań nad prasą poza „centrum” – w Krakowie¹², a Marek Kolasa i Grzegorz Nieć zapoznali z niezadowolającą, jak wynikało z analizy bibliograficznej, liczbą publikacji na temat prasy polskiego ruchu ludowego¹³. Opracowano nieznane, a zarazem zapomniane czasopisma¹⁴. Podjęto wybraną problematykę dotyczącą: osoby Józefa Piłsudskiego oraz prowadzonej przez niego polityki w wypowiedziach prasy radzyńskiej¹⁵, zamachu stanu i procesu brzeskiego na łamach prasy łódzkiej czy dziennika Górnego Śląska – *Polonii*¹⁶, kreowania życia politycznego w międzywojennej Łomży na przykładzie *Wspólnej Pracy*¹⁷ czy lubelskich periodyków sensacyjnych w kontekście politycznym i regionalnym¹⁸. W kręgu zainteresowań badaczy znalazła się również prasa mniejszości etnicznych, wydawana w latach 1918–1939 m.in. żydowska¹⁹. Niektórzy skupili się na przypomnieniu

¹² J. Jarowiecki, *Prasa wydawana w Krakowie–przedmiotem badań nad prasą lokalną*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” nr ½ (2011), s. 57–88.

¹³ W. M. Kolasa, G. Nieć, *Badania nad prasą polskiego ruchu ludowego – rekonesans*. „Gospodarka, Rynek, Edukacja” nr 2 (2013), s. 11–21.

¹⁴ M. Lempart, *Zapomniane bądź nieznane tytuły prasowe z terenu Pomorza do 1918/1939 r.*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” nr 1 (2010), s. 71–85; Woźny G., *Czasopiśmiennictwo Ropczyc w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” nr 1 (2017), s. 5–47.

¹⁵ S. Kalinowski, *Organizacje społeczne i prasa w akcji promocji legendy Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim w okresie II Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” nr 11 (2013), s. 19–45.

¹⁶ M. Hrycek, *Dzień po dniu... Przewrót majowy w łódzkich dziennikach publikowanych w języku polskim*, „Studia Medioznawcze” nr 1 (2010), s. 129–150; A. Lis, „Polonia” wobec najważniejszych wydarzeń politycznych w Polsce w okresie międzywojennym: zamachu stanu w 1926 r. i procesu brzeskiego, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” nr 3 (2016), s. 75–90; M. Patelski, *Krakowski „Czas” i „Głos Narodu” wobec przewrotu Józefa Piłsudskiego i represji pomajowych (1926–1927)*, w: *Kraków – Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, red. J. Jarowiecki, Kraków 2003, t. 6, cz. 2, s. 251–259.

¹⁷ M. Bauchrowicz-Tocka, *Wpływ prasy na kreowanie życia politycznego i społecznego międzywojennej Łomży na przykładzie „Wspólnej Pracy”*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016, s. 215–226.

¹⁸ H. Wojtysiak, *Lubelska prasa sensacyjna. Medialne obrazy codzienności międzywojennego Lublina*, „Folia Bibliologica” nr 60 (2018), s. 141–163.

¹⁹ A. Graboń, *Problematyka żydowska na łamach prasy akademickiej w okresie międzywojennym*, Kraków 2008; D. Grzybek, *Żydzi i kwestia żydowska w publicystyce „Przeglądu Powszechnego” w latach 1884–1939*, „Studia Historyczne” nr 2 (2015), s. 169–195; P. J. Jastrzębski, *Kwestia żydowska w publicystyce „Myśli Narodowej” w latach 1921–1926*, Toruń 2005; D. Libionka, *Obcy, wrodzy, niebezpieczni: obraz Żydów i „kwestii żydowskiej” w prasie inteligencji katolickiej lat trzydziestych w Polsce*, „Kwartalnik Historii Żydów” nr 3 (2002), s. 318–338;

mało znanych periodyków politycznych, jak np. konserwatywnego tygodnika *Na Dobie*²⁰. Niewątpliwie inspiracją do dalszych badań nad polską prasą oprócz łamów *Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego*, *Rocznika Historii Prasy Polskiej* i *Zeszytów Prasoznawczych*, były organizowane co roku w Białymstoku konferencje w cyklu Polityka i politycy w prasie w XIX i XX w.

Rozwój głównego ówczesnego medium masowego obok książki i radia, umożliwiał intensywnie życie polityczne. Każdą z partii tego okresu reprezentowało od jednego do kilku pism, które były propagatorami jej idei politycznych.

Rok 1918 dla prasy nie był wyraźnym przełomem. Wiele tytułów bowiem kontynuowano z końca XIX w., niektóre zaś jeszcze z XVIII w. Czynniki, które wpływały na rozwój prasy lat 1918–1939 można podzielić na ogólne i szczegółowe. Do pierwszej kategorii należały przede wszystkim warunki polityczne, społeczno-kulturalne oraz gospodarcze. Drugą tworzyły ustawodawstwo prasowe, warunki techniczne związane z powstawaniem prasy czy z jej dystrybucją. Do ujednolicenia kodeksu karnego w 1932 r. występowało spore zróżnicowanie prawne odziedziczone po podziale państwa na trzy zabory. Różnice prawa prasowego obecne były dłużej, gdyż aż do 1938 r. Wolność prasy zagwarantowana została przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z 21 marca 1921 r., natomiast prawo prasowe oparto na odrzuceniu cenzury i zastąpieniu jej represją. Oznaczało to możliwość konfiskaty druków po ich ukazaniu się. Konstytucja nadal odsyłała do przepisów szczegółowych państw zaborczych, które obowiązywały jeszcze po 1918 r. i były dość liberalne. Ważną cezurą dla periodyków tego okresu był natomiast rok 1926, gdyż po zamachu majowym znacznie wzmożono

---

A. Uljasz, *Z dziejów prasy lokalnej w II Rzeczypospolitej*, „Żydowski Przegląd Rzeszowski” z 1927 i 1932 roku, „Przegląd Nauk Historycznych” nr 1 (2016), s. 129–154.

²⁰ M. Wojtacki, *Nie tylko „Żagary”. Działy i dodatki studenckie do polskich pism codziennych w międzywojennym Wilnie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” nr 2 (2015), s. 5–28.

represje i miały miejsce liczne konfiskaty. W drugiej ustawie okresu dwudziestolecia międzywojennego z 23 kwietnia 1935 r. pominięto artykuł o wolności prasy. Z kolei Dekret prasowy z 1938 r. wprost ograniczył jej swobody przez co był krytykowany²¹.

Rozwój głównego ówczesnego medium masowego obok książki i radia, umożliwiało intensywne życie polityczne. Każdą z partii tego okresu reprezentowało od jednego do kilku pism, które były propagatorami jej idei politycznych. W polskim życiu politycznym charakterystyczna była różnorodność stronnictw i ugrupowań. Istotną rolę odegrała prasa obozu narodowego związanego z osobą Romana Dmowskiego i tzw. endecją²², którą reprezentowały *Gazeta Warszawska* (od 1935 r. *Warszawski Dziennik Narodowy*), *dziennik ABC*, *Dziennik Kujawski*, *Głos Lubelski*, *Gazeta Bydgoska*, *Ilustracja Polska*, *Kresy Zachodnie*, *Kurier Poznański*, *Orędownik Wielkopolski*, *Pielgrzym*, *lwowskie Słowo Polskie*, *Słowo Pomorskie*. Istniało jednocześnie sporo wydawnictw popierających endecję, które programowo nie związane z nią sprzyjały tej formacji jak *Kurier Warszawski* czy *Podbiپیęta*. Z drugiej strony sceny politycznej partie lewicowe afiszowały się m.in. poprzez *Nową Kulturę* (1923–1924), *Dźwignię* (1927–1928) i *Lewar* (1933–1936).

W charakterystyce ilościowej można wymienić następujące okresy: szybki wzrost liczby tytułów w latach 1918–1920, kolejny okres 1921–1923 charakteryzował załamanie i ich spadek ilościowy, 1924–1928 nastąpiło odbudowanie stanu ilościowego po poprzednim czasie, 1929–1934 wystąpiły kryzys i stagnacja, a 1935–1937 miał miejsce gwałtowny wzrost tytułów. Wśród cech charakterystycznych prasy omawianego okresu należy wymienić krótkotrwałość. Więcej niż połowa to tytuły istniejące nie dłużej niż pięć lat, a jedna trzecia zaś nie dłużej niż dwa lata. Jednocześnie na rynku prasowym występowały periodyki długowieczne (6% tytułów), a od lat 1924–1925 czasopisma masowe. Po szybkim rozwoju ilościowym periodyków w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości, nastąpił czas wzrostu nakładów, przy czym i tak większość tytułów prasowych była niskonakładowa. W latach 1919–1928 najsilniej rozwijały się tygodniki i dwutygodniki, a najlepszym okresem dla dzienników oraz gazet były lata 1926–1931 (łącznie około 100 tytułów). Najbardziej intensywnie rozwijała

²¹ R. Habielski, *Wolność czy odpowiedzialność...*, dz. cyt.

²² A. Dawidowicz, *Rola prasy w rozwoju Narodowej Demokracji (1893–1939)*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku ...*, dz. cyt., s. 229–241.

się prasa ogólnoinformacyjna, stanowiąc prawie 25% wszystkich wydawanych periodyków²³.

Geografia wydawnicza prasy kształtowała się nieproporcjonalnie. Produkcja najlepiej była rozwinięta na ziemiach centralnych i zachodnich. Największe skupienie pism (63–76%), w tym politycznych występowało w Warszawie. Kolejnymi głównymi ośrodkami prasy o charakterze politycznym były Kraków, Poznań, Lwów, Wilno, Lublin, Katowice, Łódź. Warto dodać, że centra te zgromadziły około 76% całości wydawanych tytułów periodycznych.

Głównymi wydawcami prasy polityczno-informacyjnej były stołeczny koncern Prasa Polska SA i krakowski koncern Mariana Dąbrowskiego Ilustrowany Kurier Codzienny, działający w latach 1910–1939 oraz wydający wysokonakładowy dziennik o tym samym tytule²⁴. Do rządowych spółek, o których warto wspomnieć należały Republika w Łodzi, Pomorska Spółdzielnia Wydawnicza w Toruniu oraz Drukarnia Polska w Poznaniu (tu wydawano *Kuriera Poznańskiego* w nakładzie 30 tys. egzemplarzy).

W badaniu wzięto pod uwagę wybrane
najbardziej znane tytuły prasowe lat 1918–
1939 o charakterze politycznym przynależące
do różnych partii i opcji światopoglądowych.

ZDIGITALIZOWANA PRASA OGÓLNOINFORMACYJNA I PARTYJNA

Najprostszym sposobem wyszukiwania cyfrowej formy tytułów prasowych o charakterze politycznym dwudziestolecia międzywojennego w Internecie jest wpisanie tytułu do wyszukiwarki Google, chociaż wynik może nie znajdować się

---

²³ R. Habielski, *Historia polityczna mediów*, Warszawa 2009; A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, dz. cyt.

²⁴ Zob. A. Bańdo, *Nie tylko krew na pierwszej stronie. Problematyka kulturalna na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w latach 1918–1939*, dz. cyt.; P. Borowiec, *Jesteśmy głosem milionów. Dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910–1939)*, Kraków 2005; W. Władyka, *Krew na pierwszej stronie. Sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*, dz. cyt.

w pierwszym czy drugim linku. W przypadku niektórych polskich czasopism odniesienia do wersji online podawane są w zintegrowanym katalogu NUKAT, co niestety nie stanowi reguły i zapewne spowodowane jest brakiem aktualizacji bazy na bieżąco. Większą trafność uzyskujemy zdecydowanie poprzez wyszukiwarkę Federacji Bibliotek Cyfrowych (FBC).

Wyróżniono następujące kategorie prasy: endecką, piłsudczykowską, propiłsudczykowską wraz z prorządową, konserwatywną, socjalistyczną oraz ruchu ludowego. Do osobnej grupy przypisano periodyki nie mieszczące się w wyżej wymienionych wariantach.

Analiza na potrzeby opracowania została przeprowadzona za pomocą metody studium przypadku. W badaniu wzięto pod uwagę wybrane najbardziej znane tytuły prasowe lat 1918–1939 o charakterze politycznym, przynależące do różnych partii i opcji światopoglądowych, które odegrały znaczącą rolę w określonym kręgu odbiorców. Wiele z nich miało znaczny wpływ na kształtowanie ówczesnej opinii publicznej. Warto zauważyć jednocześnie, że niektóre z zaprezentowanych pism pod tym samym nagłówkiem ukazywały się jeszcze w XVIII oraz XIX w. Podlegały przy tym przeobrażeniom redakcyjnym, łączeniu z innymi pismami, wykupieniu przez innego właściciela i niekiedy zmieniały również profil polityczny. Jeśli zostały przekonwertowane na wersję cyfrową, to raczej z uwzględnieniem całości okresu wydawniczego. Dlatego też w tej części artykułu w niektórych przypadkach nieuniknione było wyjście poza przyjęty okres chronologiczny II RP. Autorkę nie tyle interesowały projekty, programy czy granty, w ramach których przeprowadzono cyfryzację pism z wersji drukowanej, co ich wyniki oraz dostępność od strony użytkownika.

Dla większej przejrzystości i porządku wypowiedzi starano się dokonać przeglądu periodyków wedle zachowanej opcji politycznej czy profilu, w który się wpisywały. Wyróżniono następujące kategorie prasy: endecką, piłsudczykowską,

propaństwową wraz z prorosyjską, konserwatywną, socjalistyczną oraz ruch ludowy. Do osobnej grupy przypisano periodyki nie mieszczące się w wyżej wymienionych wariantach, które chociaż z założenia miały inny charakter, to jednak w znaczny sposób wpływały również na kształtowanie opinii publicznej. W niektórych przypadkach z powodu zmiany polityki prasowej przez redaktorów w różnych okresach wydawniczych, jak też przynależności periodyków do różnych opcji politycznych, niemożliwe było jednoznaczne przyporządkowanie tytułów prasowych.

Prasa endecka

Długowieczny dziennik pt. *Gazeta Warszawska* (1774–1935) w okresie międzywojennym jako najważniejszy organ Narodowej Demokracji został zdigitalizowany w kilku bibliotekach cyfrowych. Roczniki od początku istnienia pisma czyli od 1774 do 1925 udostępniono w dość wygodny sposób w jednym ciągu w Crispa. Warsaw University Library²⁵. W Digital Library of the University of Lodz (DLUL) można czytać jedynie roczniki z XVIII w., konkretnie z lat 1776–1798²⁶. *Gazeta Warszawska* w 1925 r. połączona została z *Gazetą Poranną 2 Grosze* (cała zawartość drugiego z tytułów za lata 1912–1925 dostępna jest znów w Crispa). Wybrane roczniki natomiast przekształcono w wersję cyfrową w rozproszeniu (m.in. w Mazovian Digital Library – MDL z roku 1915 i 1920, a w Crispa z lat 1928–1929)²⁷. Po połączeniu tytułów dziennik ukazywał się pod nazwą *Gazeta Warszawska Poranna*, której pojedyncze roczniki widoczne są także w innych bibliotekach (np. z 1925 r. w National Digital Library Polona – NDLP, z 1926 w Radom Digital Library – RDL)²⁸. W 1935 r. *Gazeta* została zawieszona przez władze

---

²⁵ Crispa. Warsaw University Library, *Gazeta Warszawska*, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/370178/display/Default>, (dostęp 5.01.2021 r.).

²⁶ Digital Library of the University of Lodz, *Gazeta Warszawska*, <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication/73070/edition/64968#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

²⁷ Mazovian Digital Library, *Gazeta Poranna 2 Grosze*, <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication?id=48598&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=> (accessed 6 January, 2020); Crispa. Warsaw University Library, *Gazeta Poranna 2 Grosze*, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/181469/display/Default>, (dostęp 6.01.2021 r.).

²⁸ National Digital Library Polona, *Gazeta Warszawska Poranna*, https://polona.pl/search/?query=Gazeta_Warszawska_Poranna&filters=public:1, (dostęp 6.01.2021; Radom Digital Library, *Gazeta Warszawska Poranna*, <http://www.bc.radom.pl/dlibra/publication/10862/edition/10388#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

i kontynuowana jako **Warszawski Dziennik Narodowy**. Całą zawartość periodyku za lata 1935–1939 upowszechniono online w Crispa oraz Jagiellonian Digital Library (JDL)²⁹, o czym informuje NUKAT. Ostatni rocznik stołecznego dziennika z 1939 r. zamieszczono także w Chelm Digital Library (ChDL)³⁰. Podczas wyszukiwania warto zauważyć, że dziewiętnastowieczne wydanie druku lokalnego o tym samym tytule udostępniono w NDLP, co może być dla użytkownika mylące, gdyż jest to inne pismo. Trudno jednocześnie odnaleźć *Gazetę Warszawską* wraz z kontynuacjami o zmienionym tytule; wskazane jest zatem aby czytelnik znał historię periodyku podczas wyszukiwania go w formie cyfrowej.

Godna uwagi stołeczna **Myśl Narodowa** (1921–1939) związana ze Stronnictwem Narodowym o charakterze społeczno-kulturalnym i politycznym³¹ widnieje w Digital Library of Wielkopolska (DLW)³². Kolejny reprezentatywny warszawski dziennik narodowy **ABC** (1926–1939) w całości został udostępniony w JDL w bardzo starannej i czytelnej formie. Wybrane numery *ABC* można obejrzeć także w Digital Library of Catholic University of Lublin (DLCUL)³³ and RDL. Niektóre strony tytułowe dziennika zaprezentowano ponadto w Bibliotece Multimedialnej Teatru NN. Powstałe jeszcze pod koniec XIX w. lwowskie **Słowo Polskie** (1895–1946), poważny dziennik Narodowej Demokracji w dwudziestoleciu międzywojennym, udostępniony został z lat 1895–1934 w JDL (po 1926 r. pismo wyrażało opcję prostanacyjną).

Wśród wydawanych ówczesnie periodyków regionalnych również warto zwrócić uwagę na niektóre tytuły. Do zawartości dziennika **Goniec Krakowski** (1918–1926), którego redakcja związana była z endecją można dotrzeć w JDL. Popularny **Dziennik Kujawski** (1893–1939) posiada link w Wikipedii, odsyłający do

²⁹ Jagiellonian Digital Library, *Warszawski Dziennik Narodowy*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/246448/edition/234686#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

³⁰ Chelm Digital Library, *Warszawski Dziennik Narodowy*, <http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra/docmetadata?id=5529&from=publication&tab=1>, (dostęp 6.01.2021 r.).

³¹ Szerzej zob. P. Jastrzębski, *Myśl Narodowa 1921–1939. Studium politologiczno-prasoznawcze*, Warszawa 2012; M. Domagalska, *Antysemityzm dla inteligencji?: kwestia żydowska w publicystyce Adolfa Nowaczyńskiego na łamach "Myśli Narodowej" (1921–1934) i "Prosto z mostu" (1935–1939): (na tle porównawczym)*, Warszawa 2004.

³² Digital Library of Wielkopolska, *Myśl Narodowa*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/139207/edition/149175#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

³³ Digital Library of Catholic University of Lublin, *ABC*, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/1973/edition/6934#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

zbiorów Digital Library of Inowrocław (DLI), gdzie można skorzystać ze wszystkich roczników³⁴. Do *Głosu Lubelskiego* (1913–1939) nie dotrzemy przez FBC, gdyż odsyła jedynie do artykułu o dzienniku autorstwa Ewy Maj w UMCS Digital Library³⁵. W tym przypadku znów najszybciej będziemy pokierowani przez Wikipedię do zdigitalizowanej pełnej wersji w Bibliotece Cyfrowej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie³⁶. Kolejny tytuł *Gazeta Bydgoska* (1922–1933) posiada łatwy dostęp w całości do czytania w Kujawsko-Pomorskiej Digital Library (KPDŁ)³⁷. Podobnie do poznańskiej *Ilustracji Polskiej* (1930–1939), obecnej w regionalnej DLW, najłatwiej uzyskać dostęp przez wyszukiwarkę Google (FBC znów bowiem nie odsyła do biblioteki cyfrowej); roczniki 1935 i 1936 są też w UMCS Digital Library. Kolejne tytuły prasowe, jak *Kresy Zachodnie* (1924–1930) z podtytułem „pismo poświęcone obronie interesów narodowych na zachodnich ziemiach Polski” oraz *Kurier Poznański* (1872–1939) zamieszczono również w DLW. W sposób nieskomplikowany do ich wersji cyfrowej kieruje FBC i NUKAT. Wydawany codziennie *Orędownik Wielkopolski* (1922–1933) czytać można w tym samym miejscu tylko z roku 1933, natomiast jego wersje poprzedzające oraz kontynuację zatytułowaną *Orędownik* – w całości. Podobnie endecki dziennik *Słowo Polskie* wydawany we Lwowie zdecydowano się udostępnić częściowo z lat 1895–1934 w JDL³⁸. Przez Wikipedię bez problemu trafiamy jednocześnie do kolejnej wersji cyfrowej gazety codziennej związanej z Narodową Demokracją *Słowa Pomorskiego* (1921–1939)³⁹. Niezwykle rozproszenie cyfrowe posiada polityczny tygodnik *Podbięta* (1936–1937)

³⁴ Digital Library of Inowrocław, Dziennik Kujawski, <http://dlibra.bmino.pl/dlibra/publication?id=8192000&from=pubindex&dirids=983041&tab=1&lp=19>, (dostęp 6.01.2021 r.).

³⁵ E. Maj, „Głos Lubelski 1918–1939”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 2 (2010): 53–69, <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=6007&from=publication>, (dostęp 6.01.2021 r.).

³⁶ Biblioteka Cyfrowa Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Głos Lubelski, (<http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/publication/2418?tab=1>), (dostęp 6.01.2021 r.).

³⁷ Kujawsko-Pomorska Digital Library, Gazeta Bydgoska, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=18407&dirids=1&tab=3>, (dostęp 10.02.2021 r.).

³⁸ JDL, Słowo Polskie, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/5862#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

³⁹ KPDŁ, Słowo Pomorskie, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=2126>, (dostęp 6.01.2021 r.).

obecny, jak się okazało, aż w trzech bibliotekach: DLCUL (oba roczniki), w ChDL tylko z 1937 r., wybrane numery posiada także JDL⁴⁰.

Prasa endecji stanowiła pokaźną ilościowo a zarazem istotną grupę periodyków na rynku prasowym II RP. Odegrała też znaczącą rolę w życiu politycznym. Dobrze, że znalazło to w pełni odzwierciedlenie we współczesnej digitalizacji, czego dowodzą przedstawione wyżej przykłady najbardziej znanych tytułów prasowych tego okresu.

Prasa piłsudczykowska, propiśsudczykowska i prorządowa

Z warszawskim dziennikiem *Kurier Poranny* (1877–1939), redakcja którego popierała politykę prowadzoną przez obóz Józefa Piłsudskiego można zapoznać się w Crispie, wybrane roczniki dostępne są też w ChDL. Pismo odegrało ważną rolę polityczną w okresie poprzedzającym przewrót majowy poprzez drukowane na jego łamach oświadczeń i listów marszałka. Popołudniowe wydanie ukazywało się pt. *Przegląd Wieczorny* (1915–1930), który udostępnia w całości znów Crispa⁴¹, a informuje o tym FBC. Numery od stycznia do lutego z 1919 r. w postaci mikrofilmów posiada również Library of Congress⁴². Sanacyjnego dziennika warszawskiego pt. *Gazeta Polska* (1929–1939) w wersji online nie wykazują FBC ani inne źródła.

W kręgu pism piłsudczykowskich pozostawało szereg pism wojskowych przeznaczonych dla szerszego grona odbiorców. Przykładem może być warszawski tygodnik *Rząd i Wojsko* (1916–1920), dostępny równolegle w UMCS Digital Library oraz DLCUL. Jeden rocznik z 1919 r. można oglądać także w Silesian Digital Library (SDL)⁴³. Kontynuacja pisma z roku 1921 zamieszczona została zaś w MDL. Cyfrowa forma omawianego tygodnika wykazuje nie tylko zdublowanie ale także duże rozproszenie w udostępnianiu. *Rząd i Wojsko* przekształcony

⁴⁰ DLCUL, Podbięta, <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/19611#structure> JDL, Podbięta, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/398124/edition/377731#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

⁴¹ Crispa, *Kurier Poranny*, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/148394/display/Default>, (dostęp 6.01.2021 r.).

⁴² Library of Congress, Catalog, *Przegląd Wieczorny*, <https://catalog.loc.gov/vwebv/search?searchCode=LCCN&searchArg=sn%2098059023&searchType=1&permalink=y>, (dostęp 28.01.2021 r.).

⁴³ Silesian Digital Library, *Rząd i Wojsko*, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/10223/edition/9579>, (dostęp 6.01.2021 r.).

został na krótko przez Wojciecha Stpiczyńskiego w *Głos* oraz *Głos Opozycji*, a następnie w *Głos Prawdy* (1923–1929). Ostatni z nich ze względu na ostre pióro i kontrowersyjne wypowiedzi założyciela podlegał częstym konfiskatom⁴⁴. Od 1926 r. pismo przekształcono w jeden z największych dzienników informacyjno-politycznych. NUKAT kieruje do dwóch linków z pełną zawartością periodyku⁴⁵. UMCS Digital Library posiada roczniki z lat 1925–1928, a SDL tylko z 1927 r. Tytułu prasowego nie należy mylić z przekazanym do domeny publicznej w SDL regionalnym czasopismem protestanckim o tym samym tytule, wydawanym w latach 1925–1939.

Do grona pism piłsudczykowskich o zasięgu regionalnym należały m.in. *Kurier Wileński* (1927–1936) udostępniony w całości JDL i katowicki dziennik *Polska Zachodnia* (1926–1939) zdublowany w całości w regionalnej SDL i Digital Library of University of Wrocław (DLUW)⁴⁶. Adam Koc w 1929 r. w Warszawie założył prorządową *Gazetę Polską* (1929–1939) w miejsce *Głosu Prawdy* i *Epoki*. Miała ona charakter ogólnopolski. Współczesny użytkownik może korzystać z jej zawartości w pełni w Polonie. Nie należy jej utożsamiać z pismem o tym samym tytule lecz wydawanym dłużej, gdyż w latach 1920–1939 z podtytułem „codzienne pismo polsko-katolickie dla wszystkich stanów” widocznym w DLW.

Pisma konserwatywne

Grupa czasopism konserwatywnych stanowiła potęgę w omawianym okresie. Organ konserwatywnego Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego *Rzeczpospolita* (1920–1932), której właścicielami byli Ignacy Paderewski, po nim zaś Wojciech Korfanty doczekał się wersji internetowej w CBN Polona⁴⁷. Ceniony dziennik informacyjno-polityczny *Czas* (1848–1939), ukazujący się początkowo w Krakowie, a następnie (od 1935 r.) w Warszawie w całości jest do przeglądu

---

⁴⁴ Szerzej zob. J. Pietrzak, *Radykalny piłsudczyk. Biografia Wojciecha Stpiczyńskiego (1896–1936)*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.

⁴⁵ NUKAT, *Głos Prawdy*, <http://katalog.nukat.edu.pl/lib/item?id=chamo:293945&fromLocationLink=false&theme=nukat&locale=EN>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁴⁶ Digital Library of University of Wrocław, *Polska Zachodnia*, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/7739?language=en#structure>, (dostęp 20.01.2021 r.).

⁴⁷ National Digital Library Polona, *Rzeczpospolita*, <https://polona.pl/search/?query=Rzeczpospolita&filters=public:1>, (dostęp 7.01.2021 r.).

w Digital Library of Malopolska (DLM)⁴⁸. Większość jego numerów dostępna jest również we wspomnianej Polsce. Zbiory zatem w tym przypadku znów zostały zdublowane. Konserwatywny dziennik wileński *Słowo* (1922–1939) Stanisława Cata-Mackiewicza⁴⁹ widoczny jest natomiast w JDL. Do elektronicznej wersji pelplińskiego konserwatywnego *Pielgrzyma* (1869–1939) o charakterze informacyjnym i katolickim o znaczącej roli politycznej na Pomorzu, można dotrzeć w KPDL⁵⁰, a naprowadza użytkownika do niej hasło w Wikipedii. Pismo to z lat 1832–1833 można też czytać w Crispie. W tym przypadku znów mamy do czynienia ze zbiorami częściowo skopiowanymi.

Pisma socjalistyczne

Odłam lewicowy w II RP był ważną częścią rynku prasowego, a każda partia socjalistyczna dążyła do posiadania swojego tytułu prasowego. Część tytułów wydawano legalnie, część zaś w sposób konspiracyjny. Najwyższy poziom utrzymywały główny organ Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) – *Robotnik* (1894–1939) i krakowski *Naprzód* (1892–1939), którego roczniki od początku istnienia do 1934 r. widnieją w JDL. Pierwszy z nich często był konfiskowany i cenzurowany⁵¹. Istniejący przez 45 lat *Robotnik*, długie lata redagowany przez jednego z najbardziej znanych polityków Mieczysława Niedziałkowskiego nie znalazł swojego odpowiednika cyfrowego, w odróżnieniu od *Przedświtu* (1881–1920), wydawanego początkowo jako pismo Socjalno-Rewolucyjnej Partii „Proletariat”, a następnie pod egidą PPS. Drugie z nich w całości można przeglądać w DLUL⁵². Okazjonalne numery obecne są również w UMCS Digital Library⁵³. W grupie pism socjalistycznych zadbane także o wersję cyfrową społeczno-politycznego *Głosu Kobiet*

⁴⁸ Digital Library of Malopolska, Czas, <http://mbc.malopolska.pl/publication/20747>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁴⁹ Szerzej zob. M. Wojtacki, *Słowo Stanisława Cata-Mackiewicza. Dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922–1939. Monografia pisma*, Toruń 2009.

⁵⁰ KPDL, *Pielgrzym*, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=82758&from=publication>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁵¹ Szerzej zob. O. S. Czarnik, *Ideowe i literackie wybory „Robotnika” w latach 1918–1939*, Warszawa, 1996.

⁵² DLUL, *Przedświt*, <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/publication/55031#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁵³ UMCS Digital Library, *Przedświt*, <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/publication?id=28719&tab=3> (dostęp 7.01.2021 r.).

(1908–1939), skierowanego do robotnic i reprezentującego Centralny Wydział Kobiet PPS. Był to zarazem dodatek do *Robotnika Śląskiego* (1903–1939), również obecnego w formie pełnotekstowej w SDL⁵⁴. Dziennik socjaldemokratyczny zatytułowany *Głos Poranny* (1929–1939) publikowany w Łodzi można przeglądać online w Digital Library – Regional Materials of Lodz Land. W tej samej bibliotece dostępny jest także inny łódzki dziennik okresu dwudziestolecia międzywojennego *Głos Polski* (1918–1929)⁵⁵.

Władze PPS, podobnie zresztą jak innych partii, wyraźnie dbały o wydawanie gazet lokalnych. Taki charakter posiadały: tygodnik *Wyzwolenie Społeczne* (1920–1929) w Białej, *Częstochowianin* (1929–1930) w Częstochowie (oba w SDL)⁵⁶, *Dziennik Ludowy* (1918–1934) we Lwowie (dostęp w JDL, brakuje rocznika z 1918 r.)⁵⁷, *Łódzianin (1915- 1939)* w Łodzi (jest w DLUL) i ważny dla regionu *Głos Poznański* (1924–1925) w DLW⁵⁸. Do tej grupy periodyków należy zaliczyć także tygodnik *Niedola Chłopska* (1918–1919), *Tygodnik Ludowy* w Poznaniu, *Trybunę Robotniczą* w Piotrkowie, których z kolei na próżno można szukać w Internecie.

Niektóre z przedstawionych wyżej czasopism kolportowano na całą Polskę. W tej kategorii wyraźnie zaznaczył się jednocześnie regionalny charakter periodyków, dlatego też odbiorca poszukujący interesujących go tytułów prasowych raczej powinien wyszukiwać ich w polskich regionalnych bibliotekach cyfrowych.

Prasa ruchu ludowego

Nie mniejszą rolę polityczną w latach 1918–1939 odegrała opcja ruchu ludowego, chociaż prasa tego odłamu nie zaklasyfikowała się do grona najważniejszych mediów na rynku prasowym. Jeden z głównych działaczy ludowych, a zarazem

---

⁵⁴ SDL, Robotnik Śląski, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/20549?language=en#structure>, (dostęp 28.01.2021 r.).

⁵⁵ Digital Library - Regional Materials of Lodz Land, Głos Poranny, <https://bc.wimbp.lodz.pl/dlibra/publication/75310/edition/71876#structure>; ibidem, Głos Polski, <https://bc.wimbp.lodz.pl/dlibra/publication/13614?language=en#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁵⁶ SDL, Wyzwolenie Społeczne, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/85307?language=en#structure>; ibidem, Częstochowianin, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/128181/edition/120340#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁵⁷ JDL, Dziennik Ludowy, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/259001?language=en#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁵⁸ DLW, Głos Poznański, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/137247/edition/146667#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

polityk i trzykrotny premier w II RP Wincenty Witos rolę prasy partyjnej postrzegał następująco: „służy interesom partii i interesom ich członków. Wyświeśla ona prawdę, zbija fałsze, demaskuje obłudę, tępi nadużycia, niesie światło, przynosi także chwile rozrywki i nauki. Jest łącznikiem nieodzownym pomiędzy stronnictwem i jego zwolennikami”⁵⁹. Warszawski tygodnik **Wola Ludu** (1921–1931) oraz poznański **Włościanin** (1919–1920, 1927–1928) ukazujący się sześć razy w tygodniu reprezentowały PSL Piast. Pierwszy z nich nie został udostępniony online, drugi natomiast łatwo odnaleźć w DLW⁶⁰.

Do miejskiej inteligencji ludowej skierowano po części warszawski miesięcznik zatytułowany **Młoda Myśl Ludowa** (1932–1934), przeznaczony dla całego ruchu ludowego⁶¹. Ostatni z tytułów widnieje w ChDL⁶². Druki te w pełni reprezentowały na swoich łamach poglądy grupy politycznej, którą reprezentowały. Z jednej strony pełniły rolę typowych organów politycznych, a z drugiej były gazetami rodziny wiejskiej.

Podobnie, jak w przypadku omówionych już wyżej periodyków w typologii, także i w tej kategorii znalazło się sporo pism lokalnych. Do pism Stronnictwa Ludowego można zaliczyć **Śląską Gazetę Ludową** (1930, 1932–1939) zdigitalizowaną w SDL oraz **Gazetę Grudziądzką** (1899–1929) dostępną w KPDL. W całości zamieszczono również w JDL **Piasta** (1913–1939) z podtytułem „tygodnik polityczny, społeczny, oświatowy i gospodarczy, poświęcony sprawom ludu polskiego”. Warszawskie **Wyzwolenie** (1917–1937) można zaś oglądać w CBN Polona. Codzienny **Goniec Wielkopolski** (1877–1932) wydawany w Poznaniu, dla współczesnych dostępny jest w DLW⁶³. Oba roczniki krakowskiej **Gazety Chłopskiej** (1936–1937), organu naczelnego Chłopskiego Stronnictwa Rolniczego uwzględnione zostały również w Polonie⁶⁴.

⁵⁹ A. Paczkowski, *Prasa polityczna ruchu ludowego (1918–1939)*, Warszawa 1970.

⁶⁰ DLW, *Włościanin*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/549582#structure>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁶¹ A. Paczkowski, *Rola prasy w działalności masowej Stronnictwa Ludowego (1931–1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” nr 1 (1967), s. 79–104.

⁶² ChDL, *Młoda Myśl Ludowa*, <http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra/docmetadata?id=8249&dirds=1&tab=3>, (dostęp 7.01.2021 r.).

⁶³ DLW, *Goniec Wielkopolski*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/254549/edition/211286#structure>, (dostęp 6.01.2021 r.).

⁶⁴ NDL Polona, *Gazeta Chłopska*, https://polona.pl/search/?query=gazeta_ch%C5%82opska&filters=public:1, (dostęp 8.03.2021 r.).

Za to organ inteligencji opowiadającej się za opcją PSL „Piast” do 1930 r. – dziennik poranny **Kurier Lwowski** (1883–1935) umieszczony został w niepełnej wersji, gdyż z lat 1883–1926 w JDL oraz z lat 1883–1926 w Polonie. Warto zauważyć, że wcześniejsze roczniki 1885–1918 udostępniono również w Österreichische Nationalbibliothek⁶⁵. Do prasy opozycyjnej po 1926 r. mocno konfiskowanej w latach 1932–1935 wpisywał się organ Stronnictwa Ludowego „Piast” pt. **Zielony Sztandar** (1931–1939)⁶⁶, obecny w Polonie.

Nie znalazły natomiast odzwierciedlenia w wymiarze cyfrowym mniej znane tytuły jak **Chłopski Sztandar** (1931–1932), **Ludowiec Wielkopolski** (1932–1933) Bernarda Milskiego, **Codzienny Goniec Ludowy** (1934–1935), **Obrona Rolnika i Osadnika** (1933), **Głos, Wsi i Osady** (1932–1933). Do digitalizacji nie został zakwalifikowany zarówno miesięcznik literacko-społeczny **Wieś** (1933–1934), wydawany w Naprawie, który zyskał miano pisma o profilu lewicowym i antysanacyjnym, jak też jego kontynuacja **Nowa Wieś** (1935–1936). Organ Chłopskiego Stronnictwa Ludowego **Piast Wielkopolski** (1928–1935), pod redakcją Leona Ossowskiego oraz nieoficjalny organ PSL-Piast **Echo Warszawy** również zostały pominięte w dostępie internetowym.

Najślabszą pozycję prasa ludowa posiadała w Wielkopolsce, ze względu na dominację na tym terenie prasy prawicowej. Dość antyklerykalną wymowę w tej grupie czasopism przejawiały m.in. **Gazeta Ludowa, Piast i Wyzwolenie**. Analiza licznych tytułów z tej grupy czasopism znów dowiodła, że najważniejsze z nich znalazły swoje pełnotekstowe wersje w Internecie. Zdecydowanie w projektach digitalizacyjnych nie uwzględniono efemeryd i mniej znaczących tytułów regionalnych.

***

Ważnym dziennikiem stołecznym obok **Przeglądu Wieczornego** był również **Kurier Warszawski** (1821–1939), którego redakcja próbowała początkowo

---

⁶⁵ Österreichische Nationalbibliothek, Kurier Lwowski, <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=klw>, (dostęp 8.03.2021 r.).

⁶⁶ Szerzej zob. M. Krysiak, „Na cenzurowanym – prasa opozycji lat 30. XX wieku na przykładzie *Zielonego Sztandaru*”, Konflikty 2010, <http://www.konflikty.pl/historia/1918-1939/na-cenzurowanym-prasa-opozycji-lat-30-xx-wieku-na-przykladzie-zielonego-sztandaru/>, (dostęp 8.03.2021 r.).

zachować profil centrowy. Redakcja długowiecznej gazety od 1918 r. przyjęła opcję pravicową i związana była ze Stronnictwem Chrześcijańsko-Narodowym. Wszystkie roczniki **Kuriera** w przejrzysty sposób udostępnia Crispa⁶⁷. Profil chadecko-narodowy posiadał krakowski dziennik **Głos Narodu** (1893–1939) obecny w JDL⁶⁸.

W latach 2011–2013 w Małopolskiej Digital Library przekonwertowano na wersję cyfrową wszystkie wydania **Ilustrowanego Kuriera Codziennego** (1910–1939)⁶⁹ wysokonakładowego dziennika polityczno-informacyjnego redagowanego przez Mariana Dąbrowskiego, który dbał o to aby w jego zespole redakcyjnym znaleźli się ludzie o różnym światopoglądzie i preferencjach politycznych. Popularny **Kurier Polski** (1898–1939) należał do najważniejszych gazet dwudziestolecia międzywojennego. Tytuł widoczny jest w Mazowieckiej Bibliotece Cyfrowej. Na stanowisku liberalnym, bez opowiadania się za konkretną partią, stała redakcja **Kuriera Wileńskiego** (1927–1936), który w całości dostępny jest w JDL, częściowo zaś (zaledwie kilka numerów) w Warmia-Mazury Digital Library⁷⁰. Warszawski dziennik **Express Poranny** (1922–1939), który związany był od 1931 r. z obozem Sanacji, został częściowo umieszczony w Radom Digital Library⁷¹, z 1939 r. zaś w Polonie i ChDL.

Częściowo legalnie w II RP rozprowadzano periodyki komunistyczne. Wiele z nich władze administracyjne szybko zamykały, nie miały zatem silnej pozycji w tym okresie. Za przykład mogą posłużyć **Nowa Trybuna**, pierwszy codzienny organ prasowy **Sztandar Socjalizmu**, **Przełom**, **Czerwony Sztandar**, **Żołnierz-Robotnik**, **Kolejarz-Komunista**, które nie znalazły się w formie cyfrowej online.

⁶⁷ Crispa, Kurier Warszawski, <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/394223/display/Default>, (dostęp 8.01.2021 r.).

⁶⁸ JDL, Głos Narodu, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/5858?language=en#structure>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁶⁹ Digital Library of Malopolska, Ilustrowany Kurier Codzienny, <http://mbc.malopolska.pl/publication/33326>, (dostęp 10.01.2021 r.).

⁷⁰ Warmia-Mazury Digital Library, Kurier Wileński, <http://wmbc.olsztyn.pl/dlibra/publication/883?tab=1>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷¹ RDL, Express Poranny, <http://bc.radom.pl/dlibra/publication/4657#structure>, (dostęp 9.01.2021 r.).

PODSUMOWANIE

Prasa stanowi nieocenione źródło informacji o dawnej Polsce, o wydarzeniach ważnych w skali ogólnokrajowej i lokalnej, jak też o minionych trendach i nowinkach. Przeprowadzona analiza na wybranych pismach o charakterze politycznym dowiodła, że główne tytuły o tym profilu II RP zostały zdigitalizowane. Wyjątek w regule stanowią niektóre pisma jak np. *Robotnik* w grupie prasy socjalistycznej czy prasowe efemerydy komunistyczne. Zasadniczo przetransponowano najważniejsze tytuły na formę cyfrową, co stanowi duże ułatwienie dla badaczy prasy i mediów tego okresu. Problemem dla naukowców jest natomiast niekompletność zbiorów. W niektórych przypadkach (jakby z reguły) brakuje w spisach po kilka roczników tytułów prasowych, co stanowi duże utrudnienie dla badaczy. Zaobserwowano też na licznych przykładach brak ogólnego klucza kategoryzacyjnego, który logicznie uzasadniałby digitalizację tych samych pism w różnych krajowych bibliotekach cyfrowych czy też zupełną eliminację innych.

Zasadniczo przetransponowano najważniejsze tytuły na formę cyfrową, co stanowi duże ułatwienie dla badaczy prasy i mediów tego okresu. Problemem dla naukowców jest natomiast niekompletność zbiorów.

Nie we wszystkich wariantach wyszukiwanie w FBC było najtrafniejsze, niekiedy użytkownik łatwiej może odnaleźć poszukiwane pismo online pod hasłem jego tytułu w Wikipedii lub za pomocą wyszukiwarki Google, które kierują wprost do wersji cyfrowej. Niekiedy najbardziej pomocny okazywał się z kolei NUKAT. Znalezienie gazet, których tytuły zmieniano przez łączenie pism lub na wskutek likwidacji i zmiany tytułu (czego najlepszym przykładem była *Gazeta Warszawska*), nie jest łatwym zadaniem. Zainteresowany bowiem czytelnik powinien nie tylko dobrze znać historię periodyku ale też i jego dane bibliograficzne, aby nie pomylić go z innym periodykiem o tym samym tytule lecz o zupełnie innym

profilu. Zastanawia natomiast dublowanie w procesie digitalizacji, gdyż wybrane tytuły zostały wykazane w kilku bibliotekach cyfrowych. Inne natomiast w ogóle nie zostały uwzględnione. Bezspornie jest to mankamentem braku koordynacji w prowadzeniu prac na skalę ogólnopolską. Nasuwa się jednocześnie pytanie o to, według jakiego klucza dokonywano procesu digitalizacji?

W Internecie widnieje również sporo przydatnych dla badacza spisów czasopism. Warto przytoczyć niektóre z nich. W Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej zdigitalizowano m.in. wykaz prasy politycznej ukazującej się w latach 1921–1925⁷². Interesujący zestaw tytułów pod nagłówkiem *Prasa z bibliotek cyfrowych* udostępniła na stronie internetowej Biblioteka Uniwersytecka KUL⁷³. Niekiedy na portalach internetowych znaleźć można zapytanie o linki do dawnych pism, jak miało to miejsce na portalu historycy.org⁷⁴ lub informacje na blogach np. o przedwojennych czasopismach specjalistycznych (filatelistycznych, filmowych i kobiecych) wraz ze zdjęciami ich okładek⁷⁵. Zbiory bibliotek cyfrowych uzupełniają jednocześnie archiwa cyfrowe czego przykładem może być polskie Narodowe Archiwum Cyfrowe, które posiada m.in. zbiór ponad 188 tysięcy fotografii wydawnictwa prasowego Ilustrowanego Kuriera Codziennego⁷⁶. Pomocą mogą być również zdigitalizowane katalogi dawnych czasopism⁷⁷ czy listy periodyków wybranego zbioru⁷⁸. Przytoczone wyżej przykładowe źródła informacji o prasie

⁷² Pierwszy Polski Spis Gazet i Czasopism Rzeczypospolitej Polskiej z dodatkiem prasy polskiej zagranicą 1921 R.1, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/metadataSearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=Title:Pierwszy+Polski+Spis+Gazet+i+Czasopism+Rzeczypospolitej+Polskiej+z+dodatkiem+prasy+polskiej+zagranic%C4%85+1921+R.1>; Spis gazet i czasopism Rzeczypospolitej Polskiej oraz poradnik reklamowy. Rocznik trzeci 1924/25 rok, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/edition/52951?id=52951&from=publication>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷³ Biblioteka Uniwersytecka KUL, Prasa z bibliotek cyfrowych, http://www.bu.kul.pl/prasa-z-bibliotek-cyfrowych,art_47123.html, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷⁴ Historycy.org, <http://www.historycy.org/index.php?showtopic=31099>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷⁵ Informatorium, <http://informatorium.ksiaznica.torun.pl/tag/gazety-przedwojenne/>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷⁶ Narodowe Archiwum Cyfrowe, <https://www.nac.gov.pl/archiwum-audiowizualne/zasob/spis-zespolow/>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷⁷ Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Zdigitalizowany katalog czasopism, <https://www.bu.uni.wroc.pl/katalogi/zdigitalizowany-czasopism>, (dostęp 9.01.2021 r.).

⁷⁸ Kopie cyfrowe czasopism ze zbiorów bibliotecznych Archiwum Państwowego w Łodzi, <http://www.lodz.ap.gov.pl/cyfrowecz.pdf>, (dostęp 9.01.2021 r.).

okresu II RP służą przede wszystkim ułatwieniu współczesnych badań, jak też mogą zainteresować młodsze pokolenie internautów: studentów lub hobbystów dawnej prasy.

BIBLIOGRAFIA

Opracowania

- Bańdo A., *Nie tylko krew na pierwszej stronie: problematyka kulturalna na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w latach 1918–1939*, Kraków 2006.
- Barczewski W., *Kwestia parlamentarna w polskich czasopismach kobiecych w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI w.*, Białystok 2016.
- Bauchrowicz-Tocka M., *Wpływ prasy na kreowanie życia politycznego i społecznego międzywojennej Łomży na przykładzie „Wspólnej Pracy”*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016, s. 215–226.
- Bieńkowska A., *Dążenia do zjednoczenia ruchu ludowego w latach 1918–1931 w świetle tygodników „Piaś”, „Wyzwolenie” i „Gazety Chłopskiej”*, „Historia i Polityka” 2005 nr 3, s. 53–72.
- Brzoza C., *Polityczna prasa krakowska 1918–1939*, Kraków 1990.
- Bukała M., *Obraz polskiego ziemiaństwa w prasie Stronnictwa Ludowego z lat 1931–1939 na przykładzie wybranych tytułów prasowych („Piaś”, „Zielony Sztandar”, „Gazeta Grudziądzka”)*, „Myśl Ludowa” 2018 nr 10, s. 53–70.
- Czarnik O. S., *Ideowe i literackie wybory „Robotnika” w latach 1918–1939*, Warszawa 1996.
- Dawidowicz A., *Rola prasy w rozwoju Narodowej Demokracji (1893–1939)*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, Białystok 2016.
- Edwarczyk J., *Prasa Tucholi w latach 1920–1939 (część 2)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2013 nr 1, s. 9–21.
- Edwarczyk J., *Prasa Tucholi w latach 1920–1939 (część 1)*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2012 nr 2, s. 47–64.
- Figura M., *Konflikt polsko-ukraiński w prasie Polski Zachodniej w latach 1918–1923*, Poznań 2001.
- Gzella J., *Między Sowietami a Niemcami: koncepcje polskiej polityki zagranicznej konserwatystów wileńskich zgrupowanych wokół „Słowa” (1922–1939)*, Toruń 2011.
- Habielski R., *Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od „Buntu Młodych” do „Kultury”*, Warszawa 2006.
- Habielski R., *Ewolucja prawa prasowego w Drugiej Rzeczypospolitej. Zakres i recepcja*, „Studia Medioznawcze” 2013 nr 4, s. 79–92.
- Habielski R., *Wolność czy odpowiedzialność. Prasa i polityka w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.
- Hrycek M., *Dzień po dniu... Przewrót majowy w łódzkich dziennikach publikowanych w języku polskim*, „Studia Medioznawcze” 2010 nr 1, s. 129–150.

- Jakubowska U., *Oblicze ideowo-polityczne „Gazety Warszawskiej” i „Warszawskiego Dziennika Narodowego” w latach 1918–1939*, Warszawa 1984.
- Jarowiecki J., *Prasa wydawana w Krakowie – przedmiotem badań nad prasą lokalną*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011 nr 1/2, s. 57–88.
- Jastrzębski P., *Z rynku prasowego Drugiej Rzeczypospolitej. Odbiorcy i zasięg oddziaływania „Myśli Narodowej” w latach 1921–1939*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 2010 nr 16, s. 269–284.
- Jastrzębski P., *„Myśl Narodowa” 1921–1939. Studium politologiczno-prasoznawcze*, Warszawa 2012.
- Jaworski L., *Wolność prasy i innych środków społecznego przekazu jako zasada ustrojowa Rzeczypospolitej Polskiej*, „Zarządzanie Mediami” 2014 nr 1, s. 1–16.
- Kalinowski Sz., *Organizacje społeczne i prasa w akcji promocji legendy Józefa Piłsudskiego w powiecie radzyńskim w okresie II Rzeczypospolitej*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2013 nr 11, s. 19–45.
- Kamińska-Szmaj I., *Judzi, zohydza, ze czci odziera. Język propagandy politycznej w prasie 1919–1923*, Wrocław 1994.
- Karamańska M., *Słownictwo polityczne drugiej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1926–1939*, Kraków 2007.
- Kolasa W. M., *Kierunki badań nad prasą mniejszości narodowych 1918–1939*, „Klio” 2012 nr 3, s. 59–82.
- Kolasa W. M., *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939. Cz. 1, Tendencje rozwojowe, typologia*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011 nr 1/2, s. 5–55.
- Kolasa W. M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku). Naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009*, Kraków 2013.
- Kolasa W. M., Nieć G., *Badania nad prasą polskiego ruchu ludowego – rekonesans*, „Gospodarka, Rynek, Edukacja” 2013 nr 2, s. 11–21.
- Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*, red. M. Bukała, M. Krzysztofioński, Rzeszów 2015.
- Kristanova E., *Polskie czasopisma literackie w Internecie – dostępność, sposoby upowszechniania i próba typologii*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2018 nr 4, s. 807–824.
- Lachendro J., *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918–1939*, Kraków 2006.
- Lempart M., *Zapomniane bądź nieznane tytuły prasowe z terenu Pomorza do 1918/1939 r.*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” 2010 nr 1, s. 71–85.
- Lis A., *„Polonia” wobec najważniejszych wydarzeń politycznych w Polsce w okresie międzywojennym: zamachu stanu w 1926 r. i procesu brzeskiego*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2016 nr 3, s. 75–90.
- Mielczarek T., *Prasa w systemie politycznym Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Sosnowiec 2009.
- Notkowski A., *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939*, Kraków 1997.
- Notkowski A., *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, Warszawa 1982.

- Notkowski A., *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926–1939*, Warszawa 1987.
- Olejnik L., *Z dziejów prasy łódzkiej. Kurier Łódzki i Echo – wydawnictwa Jana Stypułkowskiego (1919–1939)*. „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1995 nr 52, s. 143–162.
- Paczkowski A., *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1980.
- Paczkowski A., *Prasa codzienna Warszawy w latach 1918–1939*, Warszawa 1983.
- Patelski M., *Krakowski „Czas” i „Głos Narodu” wobec przewrotu Józefa Piłsudskiego i represji pomajowych (1926–1927)*, w: Kraków - Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku, red. J. Jarowiecki, Kraków 2003, t. 6 cz. 2, s. 251–259.
- Pepliński W., *Międzywojenna prasa pomorska jako źródło do badania lokalnej kultury politycznej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982 nr 3/4, s. 157–164.
- Pepliński W., *Prasa pomorska w Drugiej Rzeczypospolitej, 1920–1939: system funkcjonowania i oblicze społeczno-polityczne prasy polskiej*, Gdańsk 1987.
- Podgajna E., *Kobieta na łamach prasy ruchu ludowego (1918–1931)*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych” 2018 nr 4, s. 94–111.
- Podgajna E., *Gazeta Chłopska w procesie komunikacji politycznej*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz i A. Miodowski, Białystok 2016, s. 263–272.
- Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, M. Dajnowicz i A. Miodowski, Białystok 2016.
- Seniów J., *W kręgu piłsudczyków: poglądy ideowo-polityczne „Gazety Polskiej” 1929–1939*, Kraków 1998.
- Suławka A. R., *Dwutygodnik Krasnoje Znamja (1925–1926) – rosyjskojęzyczny organ Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2016 nr 2, s. 65–82.
- Śpiewak R., Widera W., *Influence of the media on the participation of citizens in the processes of creating and implementing social and economic policy in the interwar period in Poland – case study Gość Niedzielny – online inspirations for contemporary times*, w: *Marketing Identity. Offline is the New Online*, red. A. Kusa, A. Zauskova, Z. Buckova, Trnava 2019, s. 311–322.
- Todos K., *Polskie prawo prasowe w latach 1919–1939*, „Z Dziejów Prawa” 2017 nr 10, s. 105–140.
- Uljasz A., *Z dziejów prasy lokalnej w II Rzeczypospolitej. Żydowski „Przegląd Rzeszowski” z 1927 i 1932 roku*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2016 nr 1, s. 129–154.
- Urbaniak R., *Z dziejów prasy łódzkiej – „Republika” 1923–1925*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 2008 nr 82, s. 41–68.
- Władysław W., *Krew na pierwszej stronie: sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1982.
- Wojdyło W., *Prasa Narodowej Demokracji wobec polityki Niemiec w kontekście wzajemnych relacji polsko-niemieckich 1918–1939. Wybrane aspekty*, w: *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku*, red. M. Dajnowicz i A. Miodowski, Białystok 2016, s. 253–262.
- Wojtacki M., *„Monarchista Wileński” – przyczynek do dziejów polskiej prasy monarchistycznej w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, „Historia i Polityka” 2005 nr 3, s. 139–150.

- Wojtacki M., *Nie tylko „Żagary”. Działy i dodatki studenckie do polskich pism codziennych w międzywojennym Wilnie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015 nr 2, s. 5–28.
- Wojtacki M., *„Słowo” Stanisława Cata-Mackiewicza. Dziennik konserwatystów wileńskich w latach 1922–1939. Monografia pisma*, Toruń 2009.
- Żuławik M., *Polska prasa polityczno-informacyjna na Mazowszu Północnym w latach 1918–1939*, Warszawa 2011.

Źródła internetowe

- Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego, <https://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Zdigitalizowany katalog czasopism, Chełmska Biblioteka Cyfrowa <http://cyfrowa.chbp.chelm.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Crispa. <https://crispa.uw.edu.pl/> (dostęp 1.07.2021)
- Federacja Bibliotek Cyfrowych (FBC), <https://fbc.pionier.net.pl/> (dostęp 1.07.2021)
- Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa, <https://kpbc.umk.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Małopolska Biblioteka Cyfrowa, <http://mbc.malopolska.pl> (dostęp 1.07.2021)
- Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny (NUKAT), <http://katalog.nukat.edu.pl/search/query?theme=nukat> (dostęp 1.07.2021)
- Polona, <https://polona.pl/> (dostęp 1.07.2021)
- Śląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.sbc.org.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Warmińsko-Mazurska Biblioteka Cyfrowa, <https://wmbc.olsztyn.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)
- Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra> (dostęp 1.07.2021)

Biogram

Evelina Kristanova – doktor habilitowany nauk społecznych w dyscyplinie nauk o mediach (Uniwersytet Warszawski), profesor uczelniany Akademii Ekonomiczno-Humanistycznej w Warszawie. Ukończyła też licencjat z teologii na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Członek Polskiego Towarzystwa Komunikacji Społecznej (2017–) i redakcji półrocznika „Nasza Przeszłość” (2021–). Autorka pięciu książek i ponad 60 publikacji naukowych z zakresu historii mediów. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na dziejach polskich katolickich czasopism społeczno-kulturalnych XX wieku, prasie Polski Ludowej, współczesnej książce w Bułgarii oraz wydawnictwach o Janie Pawle II. Ostatnio podjęła badania nad periodykami w wersji zdigitalizowanej.

ORCID: 0000-0003-4935-7417